426924

MEDEDEELINGEN

van het Bureau voor de Bestuurszaken
der Buitenbezittingen, bewerkt door het

ENCYCLOPÆDISCH BUREAU

DE BUITENBEZITTINGEN

1904 tot 1914

H. Schuit.

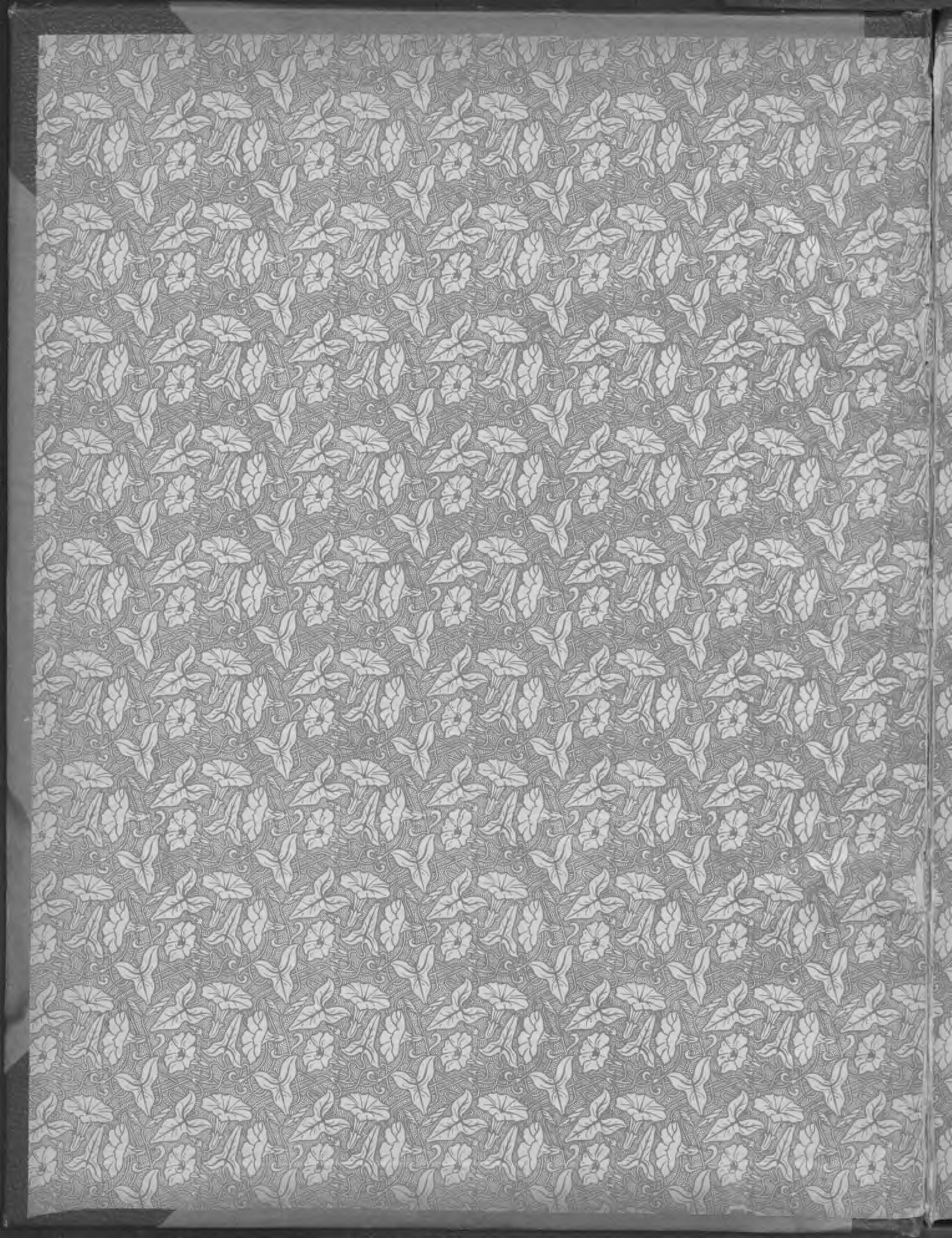

4 A 69 10 I

DE BUITENBEZITTINGEN

1904 tot 1914

DEEL I.

MEDEDEELINGEN

VAN HET

BUREAU VOOR DE BESTUURS-ZAKEN DER BUITENBEZITTINGEN

BEWERKT DOOR HET

ENCYCLOPÆDISCH BUREAU

DE BUITENBEZITTINGEN

1904 tot 1914

AFLEVERING X, DEEL I.

MEDEDEELINGEN

VAN HET

BUREAU VOOR DE BESTUURS-ZAKEN DER BUITENBEZITTINGEN

BEWERKT DOOR HET

ENCYCLOPAEDISCH BUREAU

DE BUITENBEZITTINGEN

1904 tot 1914

BIBL. VRIJE UNIVERSITEIT
LW
00073
AMSTERDAM

UNIV. LIB.
BIBLIOTH.
P.E.K.

INHOUD

BLADZ.

VOORWOORD I

HET DEPARTEMENT VAN BINNENLANDSCH BESTUUR. . . . 1

A. BESTUURSORGANISATIE . . . . . 1—8

Bevolkingsdichtheid, 2. Ommekeer in de politiek ten aanzien van de Buitenbezittingen, 2. Instelling der Afdeeling voor de bestuurszaken der Buitenbezittingen, 3. Adviseur en adjunct-adviseurs voor de bestuurszaken, 4. Encyclopaedisch Bureau, 4. Art. 67 R. R., 4. Direct en indirect bestuurd gebied, 4. Keuze bestuursvorm, 4. Politieke contracten en Korte Verklaring, 5. Zelfbestuurs-ordonnantie, 7. Beginsel landschapskassen, 7. Art. 71 R. R., 8. Inlandsche gemeente-ordonnanties voor de Buitenbezittingen, 8.

LANDSCHAPSKASSEN . . . . . 8—17

Oprichting en groei, 9. Bureau financieele aangelegenheden, centrale leiding, 8. Aantal kassen, 10. Budget, 11. Inkomsten, 12. Het leidende principe, restitutie-post, 14. Civiele lijst, 15. Uitgaven, 17.

B. POLITIE . . . . . 18—20

C. LANDELIJKE INKOMSTEN . . . . . 21—30

Wat daaronder verstaan wordt, 21. De landrente op Bali en Lombok, 21. Opbrengst, 22. Wijze van heffing, 22. Vertiening en tesang in het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, 26. Hoe deze ontstonden, 26. Ongelijkmatige druk, 27. Opbrengst, 28. De vertieningsbelasting in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 29. Gouvernements vischvijvers, vogelnest- en meststofgrotten, 29.

D. INLANDSCH CREDIETWEZEN . . . . . 31—34

E. AGRARISCHE AANGELEGENHEDEN . . . . . 35—40

F. Kolonisatie . . . . . 41—46

Kolonisatieproeven Lampongs, 41. Kolonisatie Benkoelen, 43. Balineezen-Kolonie te Parigi (Midden-Celebes), 45.

HET DEPARTEMENT DER BURGERLIJKE OPENBARE WERKEN. 47

Algemeen Overzicht, 47. Werkwijze in de Zelfbesturen, 47.

A. Het Havenwezen . . . . . 48—51

B. De Aanleg van Wegen . . . . . 52—57

Inspectie voor de Verkeerswegen, 52. Wegaanleg door het Bestuur, 52. Ontstaan van het oude wegennet, 53. Systematische wegaanleg, 53. Wegenplan Sumatra, 54. Verbetering waterwegen, 56. Wegopname in Borneo, Celebes en Timor, 57.

C. Irrigatie . . . . . 58—59

HET DEPARTEMENT VAN GOUVERNEMENTSBEDRIJVEN . . . 61

Bemoeienis van het Departement, 61.

A. Post,- Telegraaf- en Telefoondienst . . . . . 61—64

B. Spoor- en Tramwezen . . . . . 65—89

Concessie-aanvragen op Celebes, Bali en Lombok, 65. Spoor- en tramnet op Sumatra, 66. De spoorwegen op Sumatra's Westkust, 66. De Atjehtram, 68. Spoor- en tramwegen ter Oostkust van Sumatra, 71. Verbinding Atjehtram-Delinet, 72. Spoorwegaanleg Zuid-Sumatra, 74. Midden-Sumatra-spoorweg, 83.

C. Het Mijnwezen . . . . . 90—140

Taak van het Mijnwezen, 91. Onderzoeken in den Archipel, 92. Indische Mijnwet, 94. De Mijnbouw, 96. De Tinwinning, 98. Bankatinwinning, 98. Particuliere tinwinning, 100. Steenkoolontginningen, 102. Particuliere Steenkoolontginningen, 106. Invoer van steenkool, 107. Petroleumwinning, 108. Djambiconcessies, 109. Olieproducten, 110. De Koninklijke, 114. De Bataafsche, 118. Koninklijke-Shell-combinatie, 121. Ruwe-olie-productie, 124. De Koloniale, Bijlage XXIII, 124. Edelmetalen, 125. Toelichting Mijnbouwkaart, 127.

D. Het Transportwezen . . . . . 141—143
E. Het Zoutmonopolie . . . . . 144—148

HET DEPARTEMENT VAN FINANCIEN 149

Voornaamste Inkomsten, 149. Overzicht uitgaven en ontvangsten, 150. Belastingen, 150. Opiumregie, 152. Opbrengst, 154. Literatuur, 157. Toelichting op de kaart van de opiumregie, 157. Statistieken der voornaamste middelen, 163/177.

HET DEPARTEMENT VAN JUSTITIE. 179

De rechtsbedeeling. 179. De Arbeidsinspectie, 181. Toelichting op de Schetskaart der rechtsbedeeling, 186.

HET DEPARTEMENT VAN ONDERWIJS EN EEREDIENST . . . 191

Het Inlandsch Onderwijs . . . . . 191—200
Regeling van het inlandsch onderwijs, 191. Volksscholen, 193. Subsidie-regeling, 196. Soemba- en Flores-regeling, 198.

Eeredienst . . . . . 201—205
Christelijke Zending, 202. Zendingsgenootschappen, 204.

HET DEPARTEMENT VAN LANDBOUW, NIJVERHEID EN HANDEL. 207

Wording van het departement, 207. Bemoeiingen met de Buitenbezittingen, 207. Landbouwleeraars, 207. Organisatie Veeartsenijkundigen Dienst, 208. Afdeeling Nijverheid en Handel, 209. Dienst van het Boschwezen, 209. Visscherij-station en Afdeeling Visscherij, 210.

De Inlandsche en Europeesche Landbouw en Veeteelt en de beteekenis hunner producten voor den economischen toestand van Land en Volk . . . . . 210—262
Rijst, 210. Statistiek rijsthandel, 213. Verbruik en productie, 213. Rijstbouw, 214. Producten van één- en méérjarige gewassen voor de wereldmarkt, 215. Arachides, 216. Katoen, 217. Inlandsche

garenspinnerij, 219. Invoer van Europeesche garens om te weven, 219. Zuiveren van katoen, 220. Katoenpitten, 221. Kapok, 221. Uitvoer, 222. Kapokpitten, 223. Pinang, 223. Gebruik, 224. Uitvoer, 225. Maïs, 226. Peper en gambir, 226. Peperuitvoer, 227. Gambiruitvoer, 228. Copra, 228. Toename der productie, 228. Voornaamste uitvoerhavens, 229. Totale uitvoer, 230. Europeesche klapperondernemingen, 231. Inlandsche cultuur, 233. Klappers, 234. Klapperolie, 234. Klappervezel, 235. Tabak, 235. Toename waarde van den uitvoer, 235. Europeesche tabaksondernemingen, 236. Inlandsche tabakscultuur, 237. Koffie, 238. Gedwongen cultuur, 238. Vergelijkende uitvoercijfers 1904 en 1913, 239/240. Vermeende achteruitgang van de koffiecultuur, 241. Invloed van de rubbercultuur, 241. Koffiesoorten, 242. Gebreken der Inlandsche cultuur, 242. Toekomst Robustakoffie, 244. Europeesche ondernemingen, 245. Specerijen (muskaatnoot, foelie, nagelen), 245. Beteekenis van het monopolie voor de O. I. C., 245. Achteruitgang der cultuur in de Molukken, 246. Vooruitgang der volkscultuur op Sumatra, 246. Uitvoer muskaatnoten, 247. Foelie, 248. Totale uitvoer van beide, 249. Kruidnagelen, 250. Rubber, 251. Pararubber en de wereldconsumptie, 251. Rubber-„boom", 251. Snelle uitbreiding der cultuur op de Buitenbezittingen, 252. Uitvoer, 252. Rubberondernemingen, 253. Kapitalen, 255. Beplant areaal, productie en productiekosten, 256. Hevea verdringt ficus, 257. Gouvernements-rubbercultuur, 258. Beteekenis daarvan, 259. Rubber als volkscultuur, 260.

Het Boschwezen. . . . . 263—274

Bemoeienis van den dienst met de Buitenbezittingen, 261. Reisrapport-Kerbert, 264. Boschreserves, 265. Onderzoek naar de uitkomsten van den Inlandschen houtaankap, 267. Practische standaardindeeling der Indische houtsoorten voor den handel, 268. Boschexploitatie, 269. Boschconcessies, 271. Boschproducten, 272. Uitvoerrecht. 274.

Visscherij . . . . . 275—280

Het bedrijf der Inlandsche bevolking, 276. In- en Uitvoer, 277. Nevenproducten, 278. Parelvisscherij, 279.

De Veeartsenijkundige Dienst en de Veeteelt . . . . . 281—289

Veeziekten en hare bestrijding, 281. Zorg voor den veestapel, 281. Nederlandsch-Indische Veeartsenschool, 282. Rasverbetering, 282. Paarden- en runderteelt, 284. Varkensteelt en die van klein vee, 285. Cijfers betreffende den veestapel, 286. In- en uitvoer, 287. Uitkomsten veeteelt, 288.

Nijverheid . . . . . 290—294

Weefindustrie, 290. Invoer manufacturen, 291. Scheepsbouw, 292. Opdracht van Kol, 294.

De Ligging van Ned.-Ind. ten opzichte van het Wereldverkeer. 295—297

De Handel. . . . . 298—301

Aard der handelsstatistieken, 298. Overzicht der stijging van den invoer van „economische waardemeters", 300. Overzicht van den totalen handel der Buitenbezittingen rechtstreeks met het Buitenland, 301.

HET DEPARTEMENT DER MARINE. . . . . 303—308

Werkzaamheden van het Dept. voor de economische belangen van Nederl. Indie. 303. Hoofdbureau van scheepvaart, 303. Opname en wetenschappelijke onderzoeken, 303. Verlichting, betonning en bebakening, 304. Cijfers betreffende de scheepvaart 1904-1913, 306. Vlagverdeeling, 307. Statistiek aangekomen vaartuigen in de voornaamste havens, 308.

De Ontwikkeling der Kustvaart in Ned.-Indie . . . . . 309—314

Ontwikkeling sedert 1850, 309. Subsidieregeling, 309. De Nederlandsch-Indische Stoomvaart Maatschappij, 309. Oprichting en groei der Koninklijke Paketvaart Maatschappij, 310. Enkele cijfers betreffende de K. P. M., 311. De K. P. M. vloot, 312. Doorvoerverkeer, 312. Andere reederijen, 313.

VOORWOORD

Op de Koloniale Tentoonstelling van 1914 te Semarang was een afzonderlijk gedeelte ingericht voor gewestelijke inzendingen, waar — mèt eenige residentiën van Java — het meerendeel der gewesten van de Buitenbezittingen in afzonderlijke paviljoens een overzicht gaf van den toestand van land en volk.

Naast deze, voor de kennis dier gewesten zoo belangrijke, afzonderlijke overzichten, werden ook door de Departementen van algemeen bestuur talrijke gegevens ingezonden, welke — grootendeels gezamenlijk ondergebracht in het paviljoen: Koloniaal Beheer — eveneens van zeer veel belang genoemd mochten worden voor de kennis van ons eilandenrijk buiten Java en Madoera.

Ten rechte werd dan ook eene groote belangstelling verwacht voor deze, met veel toewijding bijeengebrachte inzendingen, doch door de omstandigheden kon de uitwerking daarvan n. l. vermeerdering der algemeene kennis van die gewesten, welke immers nog zooveel te wenschen overlaat, niet tot haar recht komen.

De toestand in Europa heeft haar invloed doen gevoelen over geheel Oost-Indië, zoodat de tentoonstelling bij lange na niet zoo druk bezocht werd als men verwachtte en zij inderdaad verdiende. Daardoor zijn de talrijke, vaak geheel nieuwe wetenswaardigheden, door de Regeering en de bestuursambtenaren met veel moeite bijeengebracht, niet in zoo ruime mate bekend geworden, als noodig was om ten volle bovengenoemd doel: De verspreiding van meer kennis omtrent de Buitenbezittingen, te bereiken.

Aan het Encyclopaedisch Bureau werd nu de taak opgedragen, den nadeeligen invloed der omstandigheden te ondervangen door een verslag samen te stellen omtrent de Buitenbezittingen, met gebruikmaking van de Regeerings- en gewestelijke inzendingen ter tentoonstelling aanwezig, waardoor deze, zij het dan ook langs indirecten weg, toch haren invloed zouden kunnen doen gelden.

Dit verslag werd veel uitgebreider dan in de bedoeling dier beperkte opdracht lag.

In de eerste plaats al omdat de inwerking van een gedrukt verslag altijd zoo geheel anders is dan die van de beschouwing der zaak zelve; daarom moesten de leemten in de inzendingen, welke door het beschrijven daarvan meer op den voorgrond zouden zijn gekomen, noodzakelijk aangevuld worden met talrijke gegevens, op de tentoonstelling niet aanwezig.

In de tweede plaats bleek bij de bewerking de wenschelijkheid om in algemeene trekken een overzicht te geven van de economische ontwikkeling der Buitenbezittingen gedurende de laatste tien jaren. Om die reden werd de gedachte van een verslag der op de tentoonstelling aanwezige gegevens geheel losgelaten en getracht de verschillende beelden van den werkkring van ieder Departement en van ieder Gewest afzonderlijk te vereenigen tot eene compositie, waardoor in algemeene trekken een overzicht gegeven wordt van de economische evolutie, door die nog zoo onbekend gebleven buitengewesten van het groote Indische eilandenrijk in het laatste tiental jaren doorgemaakt.

Zoo is dan dit werk aanmerkelijk uitgegroeid boven den oorspronkelijken opzet en geworden tot een schets van de ontwikkeling der Buitenbezittingen gedurende het voor die gewesten zoo belangrijke tijdvak 1904—1914.

Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie A. W. F. Idenburg, Zijne Excellentie de oud-Gouverneur-Generaal J. B. van Heutsz en de eerste Adviseur voor de Bestuurszaken der Buitenbezittingen, de latere Minister van Oorlog H. Colijn, wier namen zoo nauw verbonden zijn met de voorbereiding en uitvoering der maatregelen, die geleid hebben tot den enormen vooruitgang der Buitenbezittingen in het genoemde tijdvak, verleenden toestemming tot het opnemen hunner beeltenis.

Z. Exc. A. W. F. Idenburg,
Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië;
Oud-Minister van Kolonien;
Oud-Gouverneur van Suriname.

Z. Exc. J. B. van Heutsz,
Adjudant-Generaal, Adjudant in Buitengewonen
Dienst van Hare Majesteit de Koningin;
Oud-Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië;
Gep. Luit.-Generaal v.h. Ned.-Ind. Leger.

H. Colijn,
De eerste Adviseur voor de Bestuurszaken
der Buitenbezittingen;
Oud-Minister van Oorlog;
Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

ZUID-CHINEESCHE ZEE
JAVA-ZEE
BRITSCH GEBIED
STR. MALAKKA
STR. KARIMATA
STR. SUNDA
GOUVT ATJÈH EN ONDERHOORIGHEDEN
RES. OOSTKUST VAN SUMATRA
RES. TAPANOELI
RES. RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN
RES. DJAMBI
RES. PALEMBANG
RES. BANKA EN ONDERH.
ASS. RES. BILLITON
RES. BENKOELEN
RES. LAMPONGSCHE DISTRICTEN
RES. WESTER-AFD. VAN BORNEO
ZUIDER- EN OOSTER-AFD. VAN BORNEO
RESIDENTIE
GOUVT SUMATRA'S WESTKUST EN DE RESIDENTIE TAPANOELI
Schaal 1 : 5 000 000.
GOUVT ATJÈH EN ONDERHOORIGHEDEN
Schaal 1 : 5 000 000.
HET NOORDELIJK DEEL van de RESIDENTIE OOSTKUST VAN SUMATRA
Schaal 1 : 5 000 000.
LANDSTREKEN NIET ONDER RECHTSTREEKSCH BESTUUR.
EILAND OF GEWEST
Contract
Korte verklaring.
JAVA. Djokjakarta en Soerakarta.
ATJEH EN ONDERHOORIGH. Het geheele gewest uitgezonderd Groot Atjèh en Singkel behalve Troemon.
OOSTKUST VAN SUMATRA. Langkat, Deli, Serdang, Asahan, Koeala en Ledoeng, Siak Sri Indrapoera, Pelalawan. Overige landschappen uitgezonderd het eiland Bengkalis.
RIOUW EN ONDERHOORIGH. Koeantan-districten, Sultanaat Indragiri.
WESTERAFDEELING VAN BORNEO. Landak, Mampawa, Mutan, Pontianak, Sambas, Sanggau, Tajan. Djongkong, Koeboe, Piasa, Salimbau, Sekandan, Silat, Simpang, Sintang, Soehaid, Soekadana.
Z. EN O. AFDEELING VAN BORNEO. Koetei. Boeloengan, Goenoengtaboer, Koeta Waringin, Sambalioeng
Oosterlengte van Greenwich.
Typographische Inrichting Batavia 1915.

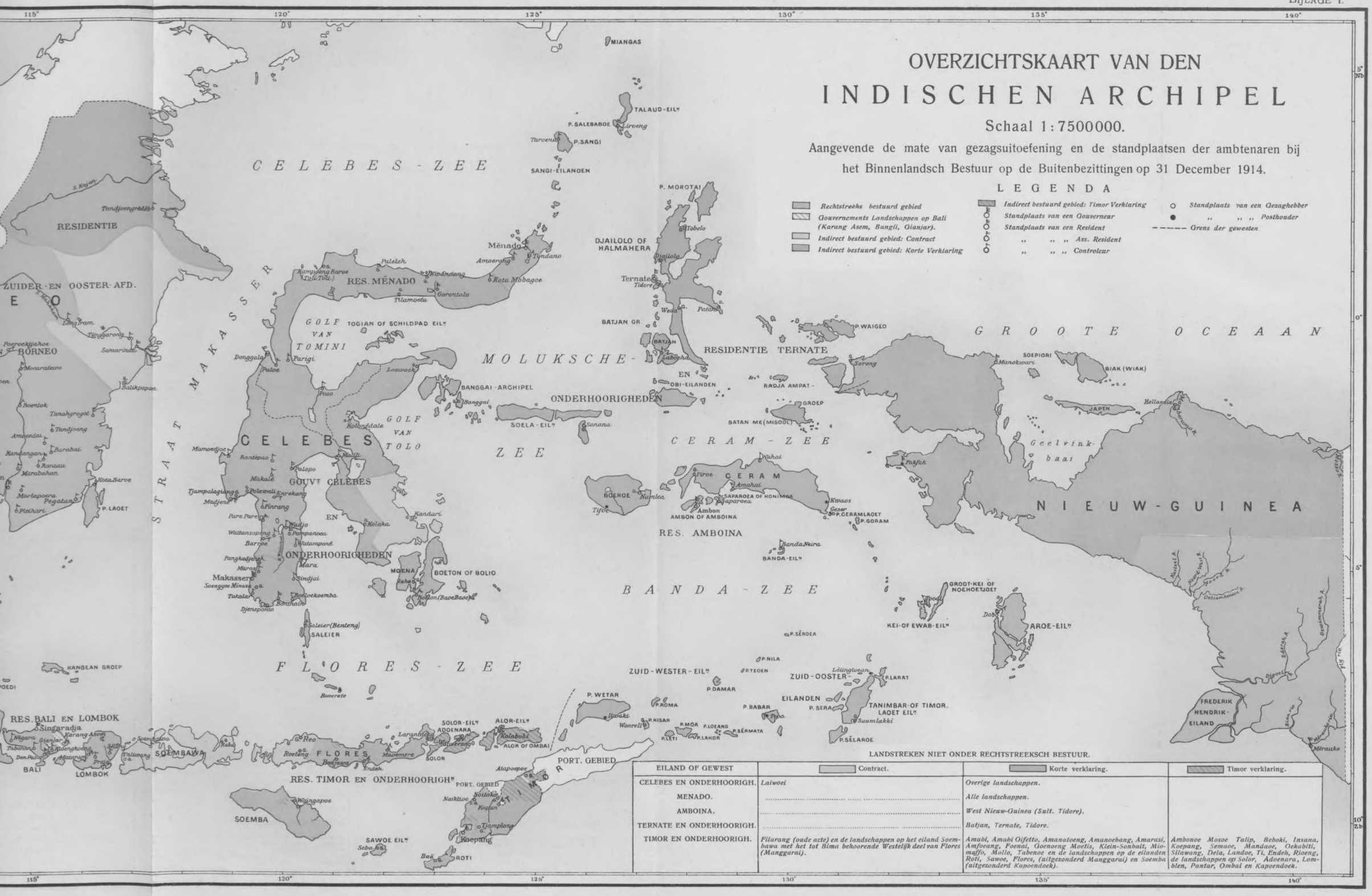

LANDSTREKEN NIET ONDER RECHTSTREEKSCH BESTUUR.

EILAND OF GEWEST	Contract.	Korte verklaring.	Timor verklaring.
CELEBES EN ONDERHOORIGH.	*Laiwoei*	*Overige landschappen.*	
MENADO.	.....	*Alle landschappen.*	
AMBOINA.	.....	*West Nieuw-Guinea (Sult. Tidore).*	
TERNATE EN ONDERHOORIGH.	.....	*Batjan, Ternate, Tidore.*	
TIMOR EN ONDERHOORIGH.	*Filarang (oude acte) en de landschappen op het eiland Soembawa met het tot Bima behoorende Westelijk deel van Flores (Manggarai).*	*Amabi, Amabi Oifetto, Amanatoeng, Amanoebang, Amarasi, Amfoeang, Foenai, Goenoeng Moetis, Klein-Sonbait, Miomaffo, Mollo, Tabenoe en de landschappen op de eilanden Roti, Sawoe, Flores, (uitgezonderd Manggarai) en Soemba (uitgezonderd Kapoendoek).*	*Ambonoe Mosoe Talip, Beboki, Insana, Koepang, Semaoe, Mandaoe, Oekabiti, Sillawang, Dela, Landoe, Ti, Endeh, Rioeng, de landschappen op Solor, Adoenara, Lomblen, Pantar, Ombai en Kapoendoek.*

Het Departement van Binnenlandsch Bestuur

De uitgebreide werkzaamheden van dit Departement hebben betrekking op:

A. Bestuur,
B. Gewapende en Algemeene Politie,
C. Landelijke inkomsten,
D. Inlandsch credietwezen,
E. Agrarische aangelegenheden,
F. Kolonisatie,
G. Kadaster.

A. De Bestuursorganisatie.

Ter toelichting van dit onderdeel dienen:

1. Een kaart van den Oost-Indischen archipel, voorstellende de algemeene mate van gezagsuitoefening (bijlage I).

2. Kaarten van Sumatra, Borneo en Celebes, aangevende de dichtheid der bevolking, de verspreiding der rassen en de standplaatsen der bestuursambtenaren (bijlage II).

Ook van de overige gewesten der Buitenbezittingen waren dergelijke kaarten gewenscht, doch door hunne groote verbrokkeling in tallooze kleine eilandjes moeilijk samen te stellen. Eenigszins tracht aan deze leemte tegemoet te komen het als bijlage II hierbijgevoegde overzicht van de bevolking in alle gewesten der Buitenbezittingen.

In 1870 was de toestand in en de kennis van het grootste deel onzer Buitenbezittingen nog zóó, dat er in het algemeen alleen van de meer aan de

kust levende bevolking iets bekend was, terwijl omtrent wat het diepere binnenland verborgen hield, veelal slechts vage en onbetrouwbare berichten tot ons doorgedrongen waren. Zoover behoeven we zelfs niet terug te zien, om ons te herinneren, hoe het in 1903 nog mogelijk was, dat de beroemde ontdekkingsreizigers Drs. P. en F. Sarasin door een inlandsch potentaatje in het binnenland van Celebes belet werden hunne pogingen te volbrengen om een tipje van den sluier op te heffen, welke in die jaren nog over het grootste deel van dat eiland hing.

En thans? . . . . . Zelfs op de groote eilanden der Buitenbezittingen is ons gezag in die mate uitgebreid, dat tot in het diepste binnenland ambtenaren zijn gevestigd, die in staat blijken door hunne dagelijksche aanrakingen met die toen nog nagenoeg onbekende volkeren, een voldoend duidelijk beeld van hun ressort te geven.

Alleen uit die streken, waar de meer intensieve bestuursbemoeienis eerst van de laatste jaren dateert, zijn de gegevens nog minder volledig, maar toch is over de geheele Buitenbezittingen onze kennis van land en volk zoodanig toegenomen, dat, waar in 1870 nog op enkele uitzonderingen na eene bevolkingsdichtheid van minder dan 50 zielen per K.M^2. moest worden aangenomen, in 1912 in diezelfde gewesten streken met 250 tot 500 zielen per K.M^2. zijn aan te wijzen.

Deze resultaten zijn in hoofdzaak verkregen door het in de laatste tien jaren gevolgde bestuursbeleid, welks beginselen thans eene korte bespreking moeten vinden.

Nadat—ongerekend eenige gevallen van minder belang, waarbij vestiging van onzen daadwerkelijken bestuursinvloed had plaats gehad in tot dusverre slechts nominatief onder ons gezag staande binnenlanden — reeds in 1894 het eiland Lombok onder geregeld bestuur gebracht was, werd in 1896, na het verraad van Toekoe Oemar, eene nieuwe richting ingeluid in zake ons optreden in Atjeh, welke tot de volledige pacificatie van dat gewest zou leiden. Toch dateert het tijdstip, waarop een begin werd gemaakt met de volledige onderwerping aan ons effectief gezag — waardoor de onbekendheid met het grootste gedeelte der Buitenbezittingen werd opgeheven — eigenlijk pas van 1902, toen de noodzakelijkheid eener actieve politiek ten aanzien van Djambi en daarmede ook tegen Koerintji door de Indische Regeering aanvaard werd, voornamelijk naar aanleiding van de desbetreffende adviezen der Residenten van Palembang en Benkoelen en van Dr. Snouck Hurgronje.

GEWESTEN	LANDAARD										TOTALEN PER GEWEST		Totaal aantal zielen per gewest	Oppervlakte in K.M².
	EUROPEANEN		INLANDERS		CHINEEZEN		ARABIEREN		ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN					
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.		
Sumatra's Westkust	1.555	1.426	581.249	627.143	3.843	2.249	343	241	798	670	587.788	631.727	1.219.515	40.285
Tapanoeli	247	181	364.613	341.293	1.231	762	21	17	121	99	366.233	342.352	708.585	42.035
Benkoelen a)	233	125	110.591	100.927	1.748	588	14	10	35	1	111.621	101.551	213.272	24.440
Lampongsche Districten a)	92	54	82.690	75.091	878	308	60	43	2	1	83.722	75.597	159.219	29.365
Palembang	1.003		712.098		8.135		2.470		528		372.833	351.401	724.234	84.692
Djambi a)	147		205.592		1.906		558		33		104.480	103.756	208.236	49.500
Oostkust van Sumatra a)	1.703	964	360.391	291.398	92.646	6.590	81	8	10.715	4.769	465.536	303.729	769.265	91.890
Atjeh en Onderhoorigheden a)	418	343	325.588	453.378	7.594	981	97	4	986	275	334.683	454.981	789.664	53.125
Riouw en Onderhoorigheden	244	89	79.427	84.376	19.725	3.393	—	—	181	25	99.577	87.883	187.460	42.400
Banka en Onderhoorigheden	262	186	32.025	32.235	36.221	12.515	100	76	26	7	68.634	45.019	113.653	11.585
Billiton	233	105	18.405	17.889	19.555	2.285	2	—	6	—	38.201	20.279	58.480	4.840
Westerafdeeling van Borneo	195	150	207.730	204.182	32.727	20.230	704	602	369	269	241.725	225.433	667.158	145.190
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	467	315	399.097	416.996	44.271	41.519	1.519	913	154	50	445.508	459.793	905.301	408.120
Celebes en Onderhoorigheden	1.808		1.968.765		6.064		818		—		999.871	977.584	1.977.455	128.475
Menado	679	531	346.156	344.946	3.870	2.787	784	478	5	—	351.494	348.742	700.236	57.335
Amboina en Onderhoorigheden	1.749	1.432	164.712	155.042	1.286	370	736	607	—	—	168.483	157.451	325.934	57.900 [1]
Ternate en Onderhoorigheden	269	208	95.623	62.842	555	246	254	122	16	—	96.717	63.418	160.135	48.547 [2]
Timor en Onderhoorigheden	243	200	537.037	408.429	1.686	934	825	702	11	—	539.802	410.265	950.067	46.050
Bali en Lombok	176	104	595.657	604.464	3.821	1.790	535	455	221	87	600.410	606.900	1.207.310	10.515
Totaal aantal zielen volgens den landaard	18.156		11.407.777		384.907		14.179		20.460		6.077.318	5.767.861	11.845.179	1.376.229 [3]

BIJLAGE II

AANTAL EN DICHTHEID DER BEVOLKING IN DE VERSCHILLENDE GEWESTEN DER BUITENBEZITTINGEN OP ULTIMO 1912

Dichtheid der bevolking per K.M².	ZIELENTAL DER INLANDERS			OPMERKINGEN
	Ult. 1912	VOLGENS DE VOLKSTELLING VAN		
		1905	1900	
30.27	1.208.392	1.295.581	1.187.621	a) In de met a) aangegeven gewesten zijn de cijfers voor Europeanen, Chineezen, Arabieren en Vreemde Oosterlingen wegens onvolledigheid der nieuwste gegevens ontleend aan de volkstellingen van 1905; overigens is deze staat samengesteld uit gegevens betreffende het jaar 1912.
16.85	705.906	410.939	321 309	
8.72	211.518	201.515	161.185	
5.42	157.781	155.080	141.364	
8.55	712.098	783.259	792.340	
4.20	205.592	—	—	
8.37	651.789	450.941	306.035	
14.86	778.966	571.477	107.451	
4.42	163.803	93.315	71.964	1) Zonder het bij dit gewest behoorend deel van Nieuw-Guinea mede te rekenen voor de cijfers betreffende oppervlakte en bevolkingsdichtheid (opgegeven totale bevolking: ± 35.000 zielen)
9.81	67.260	70.853	65.900	
12.08	36.294	34.181	36.858	
14.59	411.912	400.332	369.499	
2.21	816.093	772.532	707.411	
15.39	1.968.765	407.762	446.915	2) Als bij [1]); (opgegeven totale bevolking: ± 40.000 zielen)
12,21	691.102	428.063	423.610	
5.62 [1])	319.754	294.466	271.484	3) Zonder Nederlandsch Nieuw-Guinea, waarvan de oppervlakte ruim 388.740 K.M². bedraagt.
3.3 [2])	158.465	106.632	133.770	
20.63	945.466	306.469	—	
114.81	1.200.121	520.762	1.130.762	
8.60 [3])	11.407.777	7.304.552	6.672.388	

Verbetering: Westerafdeeling van Borneo
Totaal aantal bevolking: 467.158
Dichtheid der bevolking: 3.2

VERDEELING

VAN DE INFANTERIE EN VAN DE GEWAPENDE POLITIE

OVER DE GEWESTEN DER BUITENBEZITTINGEN

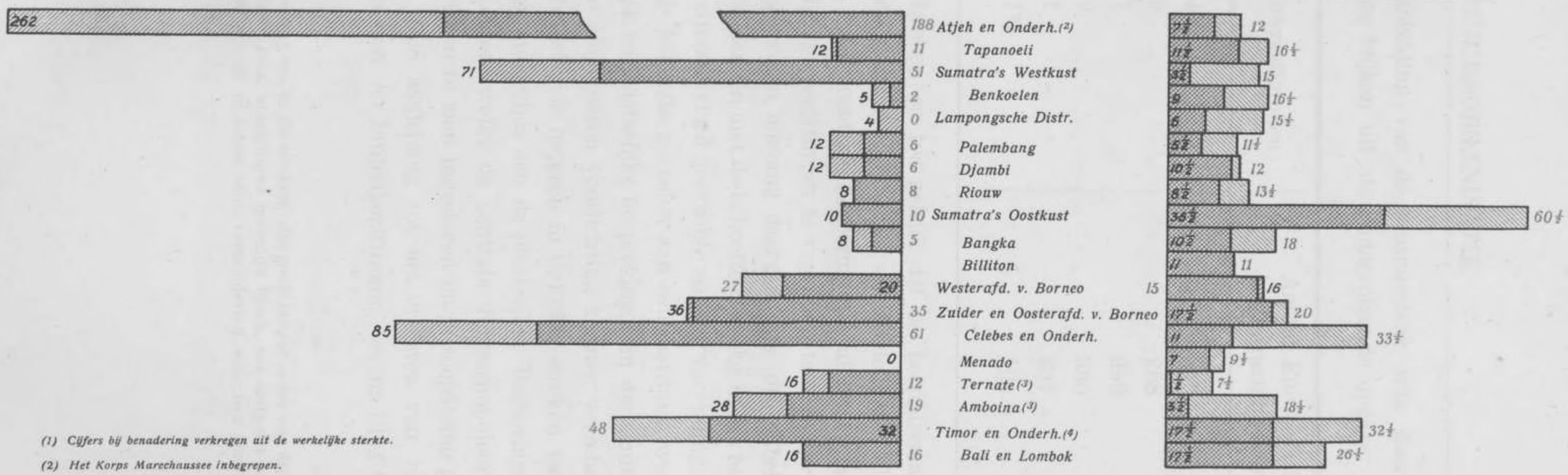

(1) Cijfers bij benadering verkregen uit de werkelijke sterkte.

(2) Het Korps Marechausszee inbegrepen.

(3) Exploratie-detachementen op N. Guinea medegerekend.

(4) Naar aanleiding van het grensgeschil met Portugal werd de bezetting van Timor tijdelijk uitgebreid.

Afgestaan door de Indische Krijgskundige Vereeniging.

Eene aanzienlijke uitbreiding van de bestuurstaak was daarvan het gevolg, hetgeen eenigszins moge blijken uit de ondervolgende opgave.

Jaren	Aantal bestuursvestigingen	Aantal Europeesche bestuursambtenaren
1885	204	250
1891	209	268
1897	217	282
1903	249	330
1909	297	387
1915	291*)	401

De omstandigheden hebben er toe geleid, dat de bestuurstaak in de Buitenbezittingen zich niet alleen in de breedte, maar ook in de diepte uitbreidde, hetgeen tengevolge heeft gehad, dat de centrale Regeering te Buitenzorg en Batavia de door Haar met betrekking tot die bezittingen te vervullen taak niet voldoende meer kon overzien, zoowel wegens den omvang daarvan, als uit onbekendheid met de daar heerschende toestanden en met de behoeften, welke in het belang van de sedert kort onder onzen bestuursinvloed gebrachte streken vervulling eischten.

Zij ging dientengevolge behoefte gevoelen aan een instituut, welks ambtenaren door plaatselijk onderzoek en plaatselijke besprekingen in die leemte konden voorzien. Eenerzijds zouden die ambtenaren voorlichting kunnen verschaffen aan de centrale Regeeringsorganen betreffende hetgeen in bedoelde streken van Regeeringswege zou zijn te verrichten, anderzijds aan de plaatselijke Regeeringsorganen omtrent de richting en de inzichten, welke de centrale Regeering door hen bij de bestuursuitoefening zou wenschen te zien ingeslagen en in toepassing gebracht.

Een en ander gaf in 1908 aanleiding tot het creëeren van het ambt van Adviseur voor de Bestuurszaken der Buitenbezittingen, tevens Chef van eene

*) Bij dit cijfer houde men in het oog, dat in de streken, die reeds langer onder ons direct bestuur stonden, belangrijke inkrimpingen van het aantal vestigingen mogelijk bleek, zoo zelfs dat ondanks de vermeerdering in het pas onderworpen gebied in totaal eene vermindering voor het laatste zesjarig tijdvak te constateeren valt.

bij het Departement van Binnenlandsch Bestuur opgerichte afdeeling voor de Bestuurszaken der Buitenbezittingen, aan welken Adviseur gaandeweg een tweetal Adjuncten werd toegevoegd. Voorts werd aan genoemd bureau sedert verbonden het Encyclopaedisch Bureau, dat tot taak heeft om door publicatie van allerlei gegevens betreffende de Buitenbezittingen in het algemeen het publiek, en in het bijzonder Handel en Nijverheid met de, inmiddels omtrent de pas toegankelijk geworden streken vergaarde, kennis in wetenschap te stellen, ten einde daarvan in het belang van de ontwikkeling van die streken gebruik te kunnen maken.

Bij de uitoefening van het bestuur in de uitgestrekte Buitenbezittingen is nauwlettend in achtgenomen het fundamenteel beginsel van ons Regeeringsbeleid, dat uitdrukking gevonden heeft in art. 67 van het Regeeringsreglement — n.l. dat, zooveel de omstandigheden zulks toelaten, de Inlandsche bevolking gelaten wordt onder de onmiddellijke leiding van hare, van Regeeringswege aangestelde of erkende hoofden, onderworpen aan zoodanig hooger toezicht als door den Gouverneur-Generaal is of zal worden bepaald — en zulks is geschied niet alleen in het gebied, dat onder ons *rechtstreeksch* gezag is gebracht, maar mede in dat, waar het gezag van de Inlandsche *zelfbesturende* hoofden gehandhaafd is gebleven, en derhalve onze bestuursuitoefening langs *indirecten* weg moet plaats hebben.

De keuze van den door ons bij de vestiging van ons gezag in te voeren bestuursvorm is niet, zooals sommigen wel eens gemeend hebben, in den regel afhankelijk geweest van de omstandigheid, of daarbij al dan niet gewapend verzet geboden is, maar heeft meestal afgehangen van het antwoord, dat gegeven moest worden op de vraag, of de in zeker gebied aanwezige bestuursorganismen voldoende vitaliteit bezaten, om met grond te kunnen verwachten, dat zij, onder onze krachtige leiding en na daartoe door ons te zijn opgevoed, de geschiktheid zouden bezitten om een aan de ontwikkeling van land en volk medewerkend orgaan in ons bestuurssysteem te worden.

Waar deze vraag ontkennend beantwoord moest worden is inlijving bij het *rechtstreeks* bestuurd gebied gevolgd, maar waar in den hier bedoelden geest van de in het nieuwe gebied aanwezige hoofden iets voor de toekomst mocht worden verwacht, zijn zij in hun gezag gehandhaafd gebleven en werd de keuze op den *indirecten* bestuursvorm gevestigd.

Rijke Atjeher met zijne vrouw.

Volkstypen van de Toba-hoogvlakte
(Districtshoofd van Poelau Pardapoer).

Volkstypen uit de Dairi-landen,
ten W. van het Toba-meer.

Het spreekt van zelf, dat in den aanvang de zelfbesturende hoofden niet dadelijk geschikt waren, om de hun door ons in ons bestuursstelsel toegedachte plaats in te nemen. Is ons bestuur in sommige gevallen er vrij spoedig in geslaagd hen daartoe op te leiden, voor de belangen van hun land en volk belangstelling bij hen op te wekken en hen aan de ontwikkeling daarvan daadwerkelijk te doen medewerken, — het ligt voor de hand, dat, waar de bevolking in ons uitgestrekt Aziatisch gebied in zulke geheel verschillendestadia van ontwikkeling verkeert, dat resultaat lang niet overal zoo vlug bereikt kon worden. In meerdere streken is het einddoel in dit opzicht zelfs nog zéér ver verwijderd.

Toch behoeft in het algemeen in deze niet gewanhoopt te worden. Overal beijveren onze ambtenaren zich, om de zelfbesturende hoofden in de door de Regeering gewenschte richting op te leiden en op te voeden, deels door hen op te wekken om aan het bestuur van hun land en volk een werkzaam aandeel te nemen, en daardoor belangstelling voor hun taak bij hen in het leven te roepen, deels door de opvoeding en opleiding van het opkomend geslacht krachtig te bevorderen en in goede banen te leiden. Zij het ook dat in verschillende streken de bereikte resultaten geheel verschillend zijn, zoo vallen toch reeds overal vruchten van den arbeid te oogsten.

Tot vóór 1899 vond de regeling der verhouding van de Zelfbesturen tot het Gouvernement algemeen hare uitdrukking in de door beide partijen met elkander gesloten omstandige politieke contracten, waarin de beginselen, die bij het bestuur der landschappen in acht genomen dienden te worden, zoomede de wederzijdsche rechten, verplichtingen en bevoegdheden omschreven waren.

Sinds genoemd jaar heeft men een anderen weg ingeslagen, daar zulk eene uitvoerige regeling voor tal van minder beduidende zelfbesturen misplaatst en voor hen onbegrijpelijk was en de daadwerkelijke bevordering van de ontwikkeling van land en volk, zoomede de opvoering van die landschappen en hunne bestuurders tot het standpunt dat zij in ons bestuursstelsel moeten gaan innemen, in vele gevallen eene dieper en krachtiger inmenging van ons bestuur in de aangelegenheden dier betrokken landschappen noodzakelijk maakte dan waartoe de politieke contracten der Regeering tot nu toe de bevoegdheid gaven; zoodoende is men er toe overgegaan om met de meeste dier zelfbesturen, in stede van een uitvoerig politiek contract, eene politieke overeenkomst in anderen

vorm aan te gaan, n.l. eene door hen af te leggen en door de Regeering goed te keuren en te bekrachtigen verklaring — de z.g. Korte Verklaring —, welke naast de ook in de lange contracten gebruikelijke erkenning van Nederlands-opperheerschappij en de belofte om zich te onthouden van staatkundige aanrakingen met vreemde Mogendheden, overigens alleen de belofte bevat tot nakoming en handhaving van alle van Regeeringswege voor het landschap vastgestelde of toepasselijk verklaarde regelingen en tot opvolging in het algemeen van alle bevelen, die hun door of namens den Gouverneur-Generaal of Diens vertegenwoordiger zijn of zullen worden gegeven.

De landschappen, waarmede de verhouding tot het Gouvernement thans nog op den voet der uitvoerige politieke contracten geregeld is, zijn:

1. Asahan,	Oostkust van Sumatra.
2. Deli,	
3. Koeala,	
4. Langkat,	
5. Pelalawan,	
6. Serdang,	
7. Siak Sri Indrapoera,	
1. Landak,	Westerafdeeling van Borneo.
2. Mampawa,	
3. Matan,	
4. Pontianak,	
5. Sambas,	
6. Sanggau,	
7. Tajan,	
1. Koetei,	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.
1. Laiwoei,	Celebes en Onderhoorigheden.
1. Bima,	Timor en Onderhoorigheden.
2. Dompo,	
3. Sanggar,	
4. Soembawa,	

Door de bestuurders van alle overige landschappen, totaal ten getale van ongeveer 306, werd de Korte Verklaring afgelegd.

Zij het dat in deze landschappen de *wijze van regeling* van de politieke verhouding tot het Gouvernement is veranderd, de *geest* van ons optreden is toch dezelfde gebleven. Het doel der K. V. is dan ook niet geweest om in de landschappen, waarvan de bestuurders zulk eene verklaring geteekend hadden, ons bestuur in de plaats van die bestuurders te stellen, doch wel om, zoo noodig, middels eenzijdige wilsuiting, dus onafhankelijk van de instemming der bestuurders, onze inmenging te kunnen vergrooten.

In overeenstemming met het doel der K. V. werden, ten einde de gewenschte leiding aan de bestuursgestie der plaatselijke ambtenaren te geven, de richting, waarin onze onontbeerlijke bemoeienissen met de landschappen zich hebben te bewegen, en de beginselen, welke wij aan ons optreden ten grondslag zullen hebben te leggen, kortom — de rechten, bevoegdheden en verplichtingen van het Gouvernement eenerzijds en van de zelfbesturen onder vigueur der K. V. anderzijds bij de spoedig in werking tredende ordonnantie (Stbl. 1914 No. 24) geregeld, welker voorschriften in hoofdzaak met de bepalingen der uitvoerige politieke contracten overeenkomen. (Zelfbestuurs-ordonnantie).

Het voornaamste beginsel, dat in de nieuwere regeling van de politieke verhouding — hetzij die neergelegd werd in contracten dan wel in de K. V. — is ingevoerd, is, dat de inkomsten van het landschap, in stede van zooals vroeger te worden beschouwd als privé-inkomsten van de bestuurders, die niet dan op zeer onvoldoende wijze een gedeelte daarvan besteedden ten bate van land en volk, *aan het landschap toebehooren* en derhalve in eene landschapskas gestort moeten worden, ten einde daaruit allerlei uitgaven in het belang van land en volk, en o. a. ook het inkomen van de bestuurders in den vorm van eene „civiele lijst", onder onze leiding en controle te bekostigen.

In de landschappen, waar de vestiging van ons gezag met wapengeweld gepaard is moeten gaan, is daarin aanleiding gevonden om tot het nemen van dezen maatregel reeds dadelijk te besluiten.

Ten aanzien van de bij de vaststelling dier civiele lijst in acht genomen beginselen en van de overigens met het instituut der landschapskassen verkregen resultaten moge naar hetgeen hierna onder dat hoofd vermeld wordt, verwezen worden.

Uit het vorenstaande blijkt dat de bestuursvoering in het *zelfbesturend* gebied mutatis mutandis naar dezelfde hoofdbeginselen geschiedt als die, welke

aan de bestuursuitoefening in *rechtstreeks* bestuurd gebied ten grondslag liggen. Ook in dit laatste gebied staat zooveel mogelijk handhaving van de inheemsche bestuursorganen en uitoefening van het bestuur door middel van de aanwezige volkshoofden op den voorgrond, en ook hier begint meer en meer het streven baan te breken om de aan die organen toevloeiende inkomsten in plaatselijke kassen te vereenigen, ten einde plaatselijke belangen daarmede te kunnen behartigen[1]).

Deze wijze van bestuursvoering loopt parallel met art. 71 van het Regeeringsreglement, volgens hetwelk de Inlandsche gemeenten, voor zoover zulks met de instellingen des volks overeenkomt, behoudens goedkeuring door het gewestelijk gezag, hare eigen hoofden en bestuurders kiezen, en aan haar de regeling harer huishoudelijke belangen gelaten wordt, met inachtneming der van het Gouvernement uitgegane verordeningen.

Als uitvloeisel van dit voorschrift heeft de Regeering de in de Buitenbezittingen bestaande Inlandsche rechtsgemeenschappen (nagari, koeria, doesoen, marga, negorij, soa, kampong, enz., alle in wezen overeenkomend met de desa op Java) met eenige waarborgen voor hare handhaving omringd (Bijblad No. 7793), terwijl zeer onlangs als verdere stappen op den weg van ontwikkeling dier gemeenschappen, in navolging van reeds in 1906 voor Java en Madoera in het leven geroepen bepalingen, Inlandsche gemeente-ordonnanties voor Amboina en Sumatra's Westkust (Stbl. 1914 No. 629 en 774), regelingen van de huishoudelijke belangen der Inlandsche gemeenten in genoemde gewesten bevattende, werden afgekondigd.

DE LANDSCHAPSKASSEN.

Vóór 1904 kwam het instituut der landschapskassen slechts zeer sporadisch voor in de zelfbesturende landschappen der Buitenbezittingen, een gevolg van de weinige bemoeienis, welke wij tot dien tijd met het inwendig bestuur dier rijkjes hadden.

---

[1]) Zie hiervoor de vierde aflevering van de „Mededeelingen" van het Encyclopaedisch Bureau getiteld:

„Beknopt gewestelijk overzicht der plaatselijke fondsen in rechtstreeks bestuurd gebied".

Menangkabauers.

Dajaktypen uit Centraal Borneo.

Groep Orang-Sekah (inboorlingen van Banka).

Over het algemeen werden alle heffingen, welke van de bevolking dier landschappen geëischt werden en alle verdere inkomsten als het persoonlijk eigendom van den Inlandschen bestuurder beschouwd, die daarover naar willekeur kon beschikken, zoodat van maatregelen ten behoeve van de ontwikkeling van het land in den regel weinig kwam.

De krachtige leiding, sinds dat tijdperk door ons bestuur gegeven aan het beheer der geldmiddelen van de zelfbesturende landschappen, levert thans een waarborg op, dat alle door de bevolking aan het zelfbestuur op te brengen gelden, in welken vorm dan ook, zoomede alle andere inkomsten van het landschap, gestort worden in de landschapskas, terwijl daaruit alle uitgaven ten bate van het landschap volgens eene, door het zelfbestuur in overleg met het Europeesch bestuur vastgestelde, begrooting bestreden worden.

Bij de voortdurende aandacht, welke in de laatste 10 jaren aan die leiding geschonken is, — dank zij de krachtige en doelbewuste politiek, in de vorige bladzijden omschreven, — breidde zich onze bemoeienis met dat financiewezen steeds meer en meer uit, waarbij vooral 1910 een mijlpaal vormt op den weg dier ontwikkeling. Was vóór dien tijd de instelling en het beheer der landschapskassen nog een weinig à l'improviste, zonder dat daarbij naar uniformiteit in de verschillende regelingen gestreefd werd, sinds dat jaar werd het beheer en gebruik der gelden aan algemeene regelen en leiding onderworpen en het toezicht meer gecentraliseerd.

Tot dat doel werd bij G. B. 30 Januari 1911 No. 3 opgericht het „Bureau van Financieele aangelegenheden" waarvan de centrale leiding (sinds 1913 ook door daadwerkelijke contrôle van het technisch beheer) der landschapskassen uitgaat. Als uitgangspunt van de ondervolgende beschouwing is dan ook het jaar 1910 gekozen, omdat sinds dat jaar geregelde volledige gegevens omtrent de landschapskassen ter beschikking staan.

In dat jaar bestonden in de verschillende gewesten het volgende aantal landschapskassen:

Oostkust van Sumatra	13
Atjeh en Onderhoorigheden	3
Riouw en Onderhoorigheden	9
Westerafdeeling van Borneo	12
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	5

Celebes en Onderhoorigheden	28
Menado	9
Ternate en Onderhoorigheden	3
Amboina	—
Timor en Onderhoorigheden	9
Bali en Lombok	3

Hierin werden in de periode 1910—1913 de volgende veranderingen aangebracht:

Atjeh en Onderhoorigheden: Opgericht 15 onderafdeelingskassen in 1912.

Riouw en Onderhoorigheden: 8 onderafdeelingskassen werden vereenigd tot 1 landschapskas, die van Riouw-Lingga, welke sedert, wegens het inlijven van het voormalig sultanaat Lingga-Riouw bij het rechtstreeks bestuurd gebied, weder werd opgeheven (1913).

Westerafdeeling v. Borneo: In 1912 werden vier landschapskassen opgericht, sedert vereenigd tot 1 onderafdeelingskas, die van Smitau.

Menado: In 1913 werden 5 landschapskassen vereenigd tot 1 afdeelingskas van Bolaäng Mongondou.

Celebes en Onderhoorigheden: Opgeheven werden in 1911 8 landschapskassen van het bij het rechtstreeksch gebied ingelijfde landschap Goa, terwijl uit 7 landschapskassen 1 afdeelingskas van Mandar en 1 landschapskas van Loewoe werden gevormd.

In 1913 werd verder de onderafdeelingskas van Barroe gevormd uit 2 landschapskassen.

Ternate en Onderhoorigheden: In 1911 werd hier de vereenigde landschapskas van Ternate, Tidore en Batjan gevormd uit die drie landschapskassen, terwijl in 1912 de landschapskas van N. Nieuw-Guinea werd opgericht.

Amboina: In 1912 werd de afdeelingskas van West-Nieuw-Guinea opgericht.

Timor en Onderhoorigheden: In 1910 werden 5 landschapskassen vereenigd

tot de afdeelingskas van Timor, terwijl de op Flores bestaande kassen werden vervormd tot de afdeelingskas van Flores en de landschapskas van Manggarai.

Ultimo 1913 waren dus aanwezig in:

Oostkust van Sumatra	13	landschapskassen.
Atjeh en Onderhoorigheden	18	„
Riouw en Onderhoorigheden	2	„
Westerafdeeling van Borneo	12	„
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	4	„
Celebes en Onderhoorigheden	14	„
Menado	5	„
Ternate en Onderhoorigheden	1	„
Amboina	1	„
Timor en Onderhoorigheden	5	„
Bali en Lombok	3	„

Met uitzondering van de landschapskas van Bwool (res. Menado), wordt thans voor alle landschapskassen op begrooting gewerkt, waarbij het totale budget [1]) der verschillende kassen in de Buitenbezittingen van *f* 9.199.000 in 1910 steeg tot *f* 13.935.000 over 1913.

In de meeste gewesten is thans, met intrekking der vroeger gebruikelijke heffingen in natura, eene belasting ingevoerd op de bedrijfs- en andere inkomsten, welker opbrengst de voornaamste bijdrage vormt voor hun budget, en waarvan de invoering in de overige landschappen overwogen wordt.

Bedrijfsbelasting in 1913:

Oostkust van Sumatra	*f*	250.000
Riouw en Onderhoorigheden	„	33.000
Westerafdeeling van Borneo	„	440.000
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	„	126.000
Menado	„	549.000
Celebes	„	1.295.000
Ternate en Onderhoorigheden	„	167.000
Amboina	„	25.000
Timor en Onderhoorigheden	„	936.000
Totaal	*f*	3.821.000

[1]) Onder budget wordt hier verstaan het totaal der beschikbare middelen.

Waar in 1910 de inkomsten uit de directe belastingen (voornamelijk deze bedrijfsbelasting) f 2.574.000 bedroegen, stegen deze in 1913 tot f 4.229.000, welke stijging met de toeneming van den bestuursinvloed stellig nog aanhouden zal. In de zelfbesturende landschappen van Bali en Lombok wordt in plaats van deze belasting eene belasting op het landbouwbedrijf (tigasana en oepeti) geheven, volgens de stelregels, welke hierna bij de „Landelijke inkomsten" zullen worden uiteengezet. Ook in het tot de Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo behoorende landschap Koetei wordt eene dergelijke belasting geheven, die overeenkomt met de vertieningsbelasting (poeloehan) in het rechtstreeks bestuurd gebied dier residentie, en eveneens t. z. p. besproken wordt. De opbrengst dezer twee belastingen was in 1913:

tigasana	*f*	154.000
oepeti	„	52.000
poeloehan	„	15.000

Eene zeer belangrijke inkomst vormt verder de cijns voor vergunningen en concessies, door concessionarissen op te brengen.

De beginselen welke toepassing vinden bij de bepaling van het aandeel der Zelfbesturen en van het Gouvernement in deze bron van inkomst, vinden hun oorsprong in de regeling van de verhouding dier zelfbesturen tot het Gouvernement.

Wanneer de rechten tot uitgifte dier concessies bij het zelfbestuur berusten, maar krachtens een beding in het gesloten contract het Gouvernement zelf ontgint of zelf concessies uitgeeft, wordt door het Gouvernement aan de landschapskas evenveel, in elk geval niet minder uitgekeerd als het zelfbestuur van een concessionaris zou ontvangen wanneer het zelf de concessie had uitgegeven.

Berusten die rechten bij het Gouvernement, dan wordt, indien dit die concessies uitgeeft, de helft van hetgeen aan cijns en vast recht wordt ontvangen, uitgekeerd aan de landschapskas *); indien het zelf ontgint wordt eene billijke schadeloosstelling uitgekeerd, terwijl dan verder van den loop van het bedrijf afhangt of — en, zoo jà, tot welk bedrag — later verhooging uit de gemaakte winsten kan worden toegekend.

Belangrijk zijn deze inkomsten vooral ter Oostkust van Sumatra,

*) Behalve in Atjeh, waar nog de verhouding 6:4 is aangenomen voor de verdeeling dezer inkomsten tusschen het Gouvernement en de Zelfbesturen.

Amboineesche Christenmeisjes.

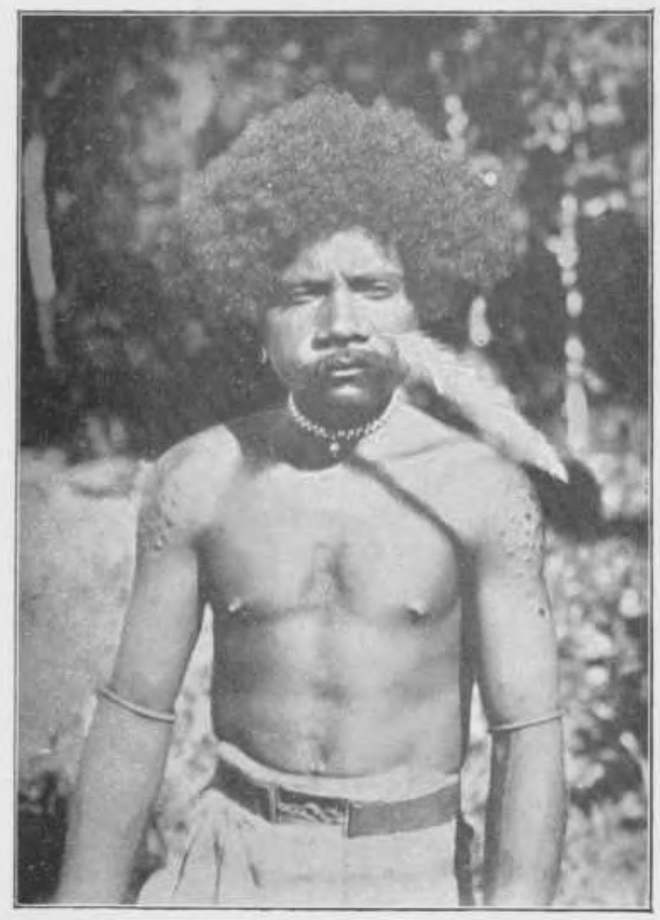

Papoea van Kwawi. (N.-Guinea)

Koeboes (Zwerfstam in Palembang en Djambi).

in Atjeh en in de Z. en O.er-afd. van Borneo, waar zij in 1913 resp. ± f 1.344.000, f 230.000 en f 116.000. in de landschapskas deden vloeien.

Ten slotte wordt voor de meeste landschappen nog eene belangrijke bron van inkomsten gevonden in de heffing van rechten op het winnen van boschproducten, de tjoekei (ook bekend als pantjang alas, soesoeng romang of soesoeng ala, sepoeloe satoe, enz.) De opbrengst hiervan was in 1913 in:

Atjeh en Onderhoorigheden	f	28.000
Westerafdeeling van Borneo	„	91.000
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	„	189.000
Menado	„	1.000
Celebes en Onderhoorigheden	„	88.000
Ternate en Onderhoorigheden	„	23.000
Amboina	„	8.000
Totaal	f	428.000

In de bovenstaande gewesten is, ter vergemakkelijking van de heffing, aan verschillende ambtenaren der in- en uitvoerrechten de inning dezer tjoekei opgedragen buiten hunne gewone werkzaamheden, voor welke verrichting zij eene, bij restitutiepost op de landschapsbegrooting door het landschap aan het Gouvernement terug te betalen, toelage ontvangen. Dikwijls is door de vereeniging dier twee functies het verkeerde begrip gewekt, dat deze tjoekei een soort van uitvoerrecht op de boschproducten was, gelijk door het Gouvernement bij uitvoer naar het buitenland daarvan geheven wordt (ook van de in de landschappen gewonnen boschproducten). Het is inderdaad niets anders dan eene vergoeding voor het winnen van producten uit de bosschen, waarop het landschap de Staatsouvereiniteitsrechten uitoefent.

Tal van andere middelen dragen in één of méér landschappen in meer of minder belangrijke mate bij tot de inkomsten. Zeer belangrijk zijn o.a. de peper- en pinanghasil in Atjeh (in 1913: f 125.000 en f 55.000), de licenties voor de vogeljacht in Nieuw-Guinea (1913: f 65.000), de in de meeste landschappen opgebrachte slachtbelasting (1913: f 18.000), de inkomsten voortspruitende uit de uitgifte van gronden voor huizenbouw, klein landbouwbedrijf en tuinbouw (z.g. erfpacht voor huizenbouw en grondhuur; 1913: f 65.000); terwijl daarnaast nog tal van andere kleine inkomsten voorkomen.

De voortdurende stijging der inkomsten heeft als natuurlijk gevolg in de laatste vier jaar eene daaraan evenredige uitbreiding van het arbeidsveld der kassen gehad, waardoor de zelfbesturen hunne natuurlijke taak van behartiging der lands- en volksbelangen, welke vóór de oprichting der kassen vrijwel geheel ten laste van het Gouvernement kwam, meer en meer zelf op zich hebben kunnen nemen.

Het leidende principe van de financie-regeling der zelfbesturende landschappen wordt gevormd door den stelregel, dat deze zelf de verschillende uitgaven dragen, verbonden aan maatregelen ten bate van het landschap genomen, die dus, dank zij hunne eigen inkomsten, verder niet meer mogen komen ten laste van het Gouvernement. Een eerste gevolg van dezen stelregel was, dat aan de landschappen de verplichting werd opgelegd, om jaarlijks aan het Gouvernement de verschillende kosten terug te betalen, uit de algemeene geldmiddelen doch speciaal ten behoeve van het landschap gedaan, welke terugbetaling de z.g. restitutiepost vormt. Hierbij behoort feitelijk rekening gehouden te worden met het aandeel in de algemeene bestuurskosten der koloniën, dat rechtmatigerwijze gerekend kan worden voor het landschap te zijn uitgegeven. Dit bedrag echter (het aandeel in de algemeene bestuurskosten) — wordt niet in de restitutiepost opgenomen, doch beschouwd vereffend te zijn door de inkomsten, welke het Gouvernement uit de verschillende landschappen blijft trekken, en in de eerste plaats bestaan uit de altijd voorbehouden opbrengsten der in- en uitvoerrechten, der scheepvaartrechten en der monopolies (opium en zout), voorts uit de belastingen opgebracht door de gouvernements-onderhoorigen in de landschappen; en, waar het Gouvernement zich het recht tot uitgifte van concessies voor mijnontginningen en vergunningen tot mijnexploraties heeft voorbehouden (zie boven) — uit het aandeel van het Gouvernement in de door den concessionaris opgebrachte rechten, vastgesteld naar de hierboven ontwikkelde beginselen.

De restitutie-post, welke ieder jaar een belangrijk onderdeel der landschapsuitgaven vormt, wordt dus door het Gouvernement vastgesteld naar de volgens de Landsbegrooting in het rechtstreeksch belang van ieder landschap gedane uitgaven (bijv. voor Europeesch bestuur, politie, geneeskundige dienst, onderwijs, enz.) — welk bedrag, voorzoover het uitgaven voor personeel zijn, vermeerderd wordt met 15 % voor overtochtskosten, verlofstractementen, pensioenen, enz.

Deze jaarlijks terugkeerende schuld der landschappen aan het Gouvernement vormt het uitgangspunt voor de verdere samenstelling der begrooting van het landschap.

In sommige contracten met de landschappen is de teruggave van dergelijke uitgaven niet uitdrukkelijk bedongen, en kan de Regeering dus niet de teruggave ervan eischen — wat wel het geval is bij de landschappen, waar de „korte verklaring" geteekend is — doch, waar de zelfbesturen daartegen geen bezwaar maken, wordt de restitutie-post toch in de begrooting opgenomen. Het totaal bedrag aan restitutie steeg van f 611.000 in 1910 tot f 1.5999.000 in 1913.

Eene ingrijpende verandering is door de instelling der landschapskassen gebracht in de wijze waarop uit de landschapsgelden de inkomsten der zelfbestuurders en hoofden worden betaald.

Nadat reeds enkele malen door partieele aanschrijvingen de inzichten van de Regeering ter zake waren uitgesproken werden deze ten slotte uitvoerig uiteengezet in de tot de betrokken Hoofden van gewestelijk bestuur gerichte M. G. S. 22/11—'10—2657.

Als hoofdbeginsel wordt daarbij op den voorgrond gesteld het zooveel mogelijk vervangen van het aandeel in de landschapsinkomsten, tot dusverre door de zelfbestuurders genoten, door een vast bedrag als „civiele lijst", waarop echter uitzondering toegelaten dient te worden voor zoover betreft de uit concessies en dergelijke voortvloeiende baten, omdat de Regeering het aanbevelingswaardig acht de bestuurders door toekenning van een percentage dier baten blijvend te interesseeren bij de economische ontwikkeling van hun gebied.

Bovendien werd voorgeschreven dat er eene billijke verhouding moest bestaan tusschen deze vaste uitkeering aan de hoofden en de landschapsinkomsten, daar het recht op de landschapsinkomsten immers aan het landschap en niet aan den bestuurder toekomt. Hem behoort alleen eene zóódanige vergoeding te worden toegekend als billijk is voor belooning der door hem bewezen diensten.

De doorvoering van deze beginselen behoort echter naar het inzicht der Regeering plaats te hebben met handhaving van verkregen rechten. Elke voorkomende gelegenheid, zooals b. v. het optreden van een nieuwen bestuurder zal echter aangegrepen moeten worden om eene geëvenredigde verhouding inhet leven te roepen tusschen de inkomsten van de Inlandsche Hoofden en het landschapsbudget.

Als eerste stap in deze richting werd aangenomen dat het totaal van alle aan de Hoofden toe te kennen uitkeeringen (inclusief die aan familieleden en ex-bestuurders) moet worden teruggebracht tot het 4/10 deel van die landschapsinkomsten, welke tot dat tijdstip (1910) gemeenlijk voor geheele of gedeeltelijke uitkeering aan de zelfbesturen werden aangewend; en zulks overal waar dat totaal een zeker deel, b.v. 20 %, van het totaal budget overtreft.

Deze maatregel moet worden beschouwd als een overgangs-maatregel tot den normalen toestand, waarbij, behoudens een matig en proportioneel aandeel in de landschapsinkomsten, ten aanzien waarvan het gewenscht is de Bestuurders blijvend te interesseeren (zie boven), den Bestuurder eene *vaste bezoldiging* wordt toegekend tot een bedrag als voor de belooning zijner ambtshalve bewezen diensten billijk, en tot ophouding van een passenden staat noodig zal worden geacht — bij welke laatste overweging rekening zal zijn te houden met de particuliere inkomsten van den Zelfbestuurder.

De bezoldiging zal dan naar verhouding aanmerkelijk minder moeten bedragen dan het hoogergenoemde, vrij willekeurig genomen 1/5 deel van het totaal budget. Op het oogenblik is de verhouding tusschen het bedrag, dat door de hoofden genoten wordt, en het totaal der geregeld vloeiende middelen (het totaal budget, verminderd met een ev. saldo van het vorige jaar) van het landschap zelfs nog belangrijk veel minder gunstig, dan hierboven als maximum tot desideratum werd gesteld. Toch zijn reeds teekenen van vooruitgang te bespeuren. Weliswaar schijnen die verhoudingscijfers:

1910: 40.2% ; 1911: 37.3% ; 1912: 37.2% ; 1913: 36%.

niet zoo bijzonder gunstig, en bij aftrek van het bedrag aan cijns enz., door de hoofden genoten, zelfs beslist ongunstig, n.l.:

1910: 26.9% ; 1911: 24.7% ; 1912: 30.3% ; 1913: 28 %.

doch dit is slechts in schijn waar. De plotselinge stijging in 1912 toch wordt veroorzaakt, doordat in dat jaar voor het eerst het financiewezen der West-Borneo'sche en Atjehsche zelfbesturen werd geregeld en inkomsten aan de zelfbestuurders werden toegekend, hetgeen nadeelig werkt op het verhoudingsgetal der overige landschappen. Een beteren indruk der verhoudingen krijgt men uit de onderlinge vergelijking der bedragen toegekend aan hoofden enz., en die, besteed ten bate van land en volk, welke in de jaren 1910 t/m 1913 in percenten van de vloeiende middelen bedroegen:

OVERZICHT VAN DEN FINANCIEELEN TOESTAND DER LANDSCHAPPEN IN DE VERSCHILLENDE GEWESTEN DER BUITENBEZITTINGEN, VOLGENS DE BEGROOTINGSREKENINGEN DER JAREN 1910, 1911, 1912, 1913 EN DE BEGROOTING VAN 1914 (IN GULDENS).

GEWESTEN, WAARIN DE LANDSCHAPPEN GELEGEN ZIJN	TOTAAL DER INKOMSTEN	TOTAAL DER UITGAVEN	SALDO VAN DEN LOOPENDEN DIENST	VOORNAAMSTE INKOMSTEN			VOORNAAMSTE UITGAVEN						
				Gouvernementsschadeloosstellingen en andere bijdragen	Directe belastingen	Cijns van vergunningen en concessies	Restitutiepost	Uitkeeringen (except cijns) aan zelfbestuurders, hoofden en verdere bestuurspersoneel	Aandeel van zelfbestuurders en Hoofden in cijns van vergunningen en concessies	Onderwijs en Eeredienst (w. o. Geneeskundige dienst)	Landbouw, Nijverheid en Handel	Openbare Landschapswerken	Landschapsbedrijven
1910													
Oostkust van Sumatra	3.463.155	2.456.013	1.007.142	647.097	227.610	1.166.074	38.795	715.562	632.716	50.876	12.029	573.868	—
Atjeh en Onderhoorigheden	264.910	211.172	53.738	46.000	–	69.831	–	84.849	64.511	4.570	—	28.989	—
Riouw en Onderhoorigheden	283.941	200.562	83.379	31.730	22,958	36.742	–	112.292	3.819	10.177	1.307	28.745	18
Westerafdeeling van Borneo	168.974	92.055	76.919	–	48.353	14.052	–	33.679	8.605	3.063	1.593	10.961	2.978
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1.128.342	870.672	257.670	152.018	276.502	192.277	45.111	276.294	224.557	15.227	7.373	48.406	12.262
Menado	549.293	386.857	162.436	31.854	267.908	1.471	62.325	90.114	—	16.534	5.583	65.022	5.832
Celebes en Onderhoorigheden	1.964.048	1.094.689	869.359	40.971	1.156.847	1.056	334.380	201.269	—	43.933	6.846	304.225	3.750
Ternate en Onderhoorigheden	233.071	96.781	136.290	36.420	95.704	14.645	25.000	78.395	1.985	1.048	—	1.849	181
Timor en Onderhoorigheden	832.268	441.802	390.466	30.998	477.637	—	85.580	138.874	—	14.436	14.097	82.252	13.524
Bali en Lombok	310.931	233.189	77.742	106.125	—	—	20.000	150.674	—	1.581	—	39.005	101
TOTAAL	9.198.933	6.083.792	3.115.141	1.123.213	2.573.519	1.496.148	611.191	1.882.002	936.193	161.445	48.828	1.183.322	38.646
Pct.	100	66.1	33.9	12.2	28	16.3	6.6	20.5	10.2	1.8	0.5	12.9	0.4
1911													
Oostkust van Sumatra	3.800.892	2 476.127	1.324.765	645.911	280.023	1.305.993	55.422	723.290	645.865	62.699	20.585	585.196	8.257
Atjeh en Onderhoorigheden	355.752	319.679	36.073	60.890	—	187.170	—	62.228	205.273	4.979	5.738	18.462	—
Riouw en Onderhoorigheden	379.599	260.957	118.642	30.000	53.510	82.558	22.480	100.079	1.801	9.791	2.504	49.218	—
Westerafdeeling van Borneo	217.974	123.841	94.133	9.600	97.280	19.035	—	64.405	12.769	3.150	1.862	16.497	3.049
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	977.023	618.851	358.172	166.067	309.120	183.263	81.660	192.830	1.017	40.084	4.204	33.940	696
Menado	604.998	345.429	259.569	23.610	310.536	2.840	80.000	85 416	—	18.935	6.177	59.904	8.485
Celebes en Onderhoorigheden	2.133.337	779.774	1.353.563	31.351	1.092.941	3.035	380.396	182.672	—	41.069	25.159	283.224	3.074
Ternate en Onderhoorigheden	315.877	179.542	136.335	38.470	111.523	11.672	35.220	59.607	34.980	1.178	—	2.040	555
Timor en Onderhoorigheden	1.232.786	710.871	521.915	30.430	749.013	—	231.999	176.717	4.700	35.403	16.401	124.555	11.847
Bali en Lombok	432.088	267.101	164.987	168.925	—	—	25.050	142.563	—	1.666	22	57.274	1.337
TOTAAL	10.450.326	6.082.172	4.368.154	1.205.554	3.303.946	1.795.506	912.227	1.789.807	906.405	218.954	82.652	1.230.310	37.300
Pct.	100	58.2	41.8	11.5	31.6	17.2	8.7	17.1	8.7	2.1	0.8	11.8	0.4
1912													
Oostkust van Sumatra	3.789.269	2.283.194	1.506.075	662.700	252.482	1.059.131	81.898	734.596	512.873	59.352	9.807	588.315	15.221
Atjeh en Onderhoorigheden	748.802	562.227	186.575	241.257	165.755	222.714	—	396.804	82.673	6.882	3.358	35.855	470
Riouw en Onderhoorigheden	467.148	382.413	84.735	30.000	68.457	115.039	66.235	75.486	704	11.793	1.229	70.813	112
Westerafdeeling van Borneo	677.164	410.731	266.433	178.840	358.110	26.950	83.951	319.077	7.616	4.389	1.737	24.137	4.917
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1.176.561	803.631	372.930	172.618	300.888	236.901	87.940	260.355	6.340	36.020	5.076	29.526	1.482
Celebes en Onderhoorigheden	2.755.606	1.621.363	1.134.243	31.598	1.189.330	2.292	451.170	193.626	—	52.659	9.936	283.921	3.864
Menado	725.047	358.960	366.087	29.680	351.427	5.587	93.166	95.191	—	21.364	6.565	99.419	31.501
Ternate en Onderhoorigheden	470.848	299.435	171.413	60.720	192.320	15.120	114.866	91.373	—	2.050	738	11.302	884
Amboina	49.522	39.824	9.698	—	26.553	—	16.000	13.500	—	—	—	900	—
Timor en Onderhoorigheden	1.436.291	859.048	577.253	38.554	821.634	2.215	278.722	206.133	550	52.724	28.466	138.621	11.718
Bali en Lombok	480.176	330.603	149.573	106.125	—	—	27.950	131.858	—	2.038	8	124.188	207
TOTAAL	12.776.434	7.951.429	4.825.005	1.552.092	3.726.956	1.685.949	1.301.898	2.517.999	610.756	249.271	66.920	1.406.997	70.376
Pct.	100	62.2	37.8	12.1	29.2	13.2	10.2	19.7	4.8	2	0.5	11.1	0.6
1913													
Oostkust van Sumatra	4.268.972	2.645.711	1.623.261	666.676	249.676	1.339.111	150.274	720.657	563.262	87.628	37.304	801.382	23.838
Atjeh en Onderhoorigheden	873.492	661.292	212.200	263.118	155.668	230.400	—	376.686	155.371	8.045	12.652	62.574	1.075
Riouw en Onderhoorigheden	99.876	88.787	11.089	30.000	37.765	8.933	18.000	29.008	824	7.828	1.373	14.956	157
Westerafdeeling van Borneo	998.663	577.084	421.579	97.857	532.102	33.236	119.681	365.324	1.567	4.694	1.790	44.493	4.458
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1.190.817	713.500	477.317	163.400	329.802	224.157	116.334	291.271	4.301	52.089	2.173	155.898	3.330
Celebes en Onderhoorigheden	2.765.395	1.307.698	1.457.697	44.575	1.385.179	6.170	447.442	203.135	—	52.254	12.530	288.448	11.856
Menado	1.058.527	812.761	245.766	21.447	550.961	20.225	208.889	102.140	7.311	30.596	8.411	103.170	7.077
Ternate en Onderhoorigheden	496.102	265.006	231.096	44.320	197.362	10.275	133.800	89.340	—	2.279	488	7.167	616
Amboina	70.742	59.503	11.239	—	57.948	—	31.000	12.740	—	80	—	1.600	—
Timor en Onderhoorigheden	1.643.594	939.774	703.820	38.319	951.712	3.698	335.764	225.241	300	63.175	36.872	177.404	22.956
Bali en Lombok	466.324	310.932	155.392	106.125	—	—	37.700	134.425	—	2.650	50	87.918	2.500
TOTAAL	13.932.504	8.382.048	5.550.456	1.475.837	4.448.175	1.876.805	1.598.884	2.549.967	732.936	311.318	113.318	1.745.010	79.164
Pct.	100	60.2	39.8	10.6	31.9	13.5	11.5	18.3	5.3	2.3	0.8	12.5	0.6
1914													
Oostkust van Sumatra	4.385.612	2.856.360	1.529.252	666.530	285.700	1.266.249	283.285	758.026	538.555	88.805	21.189	839.598	23.651
Atjeh en Onderhoorigheden	1.046.323	869.984	176.339	243.496	418.191	132.885	189.151	363.024	31.408	15.050	20.515	105.510	1.847
Riouw en Onderhoorigheden	113.867	109.190	4.677	30.000	54.376	12.049	21.000	29.920	2.209	9.080	890	18.115	148
Westerafdeeling van Borneo	1.174.180	859.771	314 409	105.777	507.410	51.973	151.786	310.864	24.500	27.860	9.130	111.705	3.566
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1.346.162	962.100	384.062	166.850	322.000	240.833	135.936	244.510	7.205	56.866	14.600	191.152	4.170
Celebes en Onderhoorigheden	2.988.628	2.091.745	896.883	42.820	1.281.115	6.411	636.247[1]	219.304	—	64.140	15.155	704.350	9.900
Menado	948.095	868.196	79.899	25.670	566.720	13.069	287.239	103.060	—	39.182	16.750	148.759	12.835
Ternate en Onderhoorigheden	554.937	356.656	198.281	44.320	203.500	10.594	157.262	97.260	—	4.500	13.260	30.870	1.220
Amboina	81.591	80.165	1.426	—	37.000	—	40.000	15.000	—	—	1.800	5.375	—
Timor en Onderhoorigheden	1.757.934	1.293.591	464.343	37.161	953.260	3.607	355.411	228.364	17.119	73.080	53.927	312.188	33.953
Bali en Lombok	494.520	394.645	99.875	106.125	—	—	41.942	133.280	—	9.485	705	101.284	26.410
TOTAAL	14.891.849	10.742.403	4.149.446	1.468.774	4.629.272	1.737.670	2.299.259	2.502.612	620.996	388.048	167.921	2.568.906	117.700
Pct.	100	71.9	28.1	9.9	31.1	11.7	15.4	16.8	4.2	2.6	1.1	17.3	0.8

Gedurende de eerste jaren, waarin voor de Landschappen op begrootingen werd gewerkt, zijn de uitgaven tot een minimum beperkt en betroffen deze in hoofdzaak de uitgaven voor bezoldiging van het Inlandsch Bestuur en de hoogstnoodzakelijke voorzieningen in den dienst.

Pas nadat eene zekere reserve was gekweekt, werd overgegaan tot uitbreiding van de landschapsfunctien, die zich thans over alle takken van dienst bewegen.

De in dien tijd gekweekte saldi, wier doel en omvang sedert nauwkeurig door de Regeering werden geregeld, komen in de laatste jaren, behalve voor die voorgeschreven doeleinden, ook nog in aanmerking om in het belang van land en volk te worden aangewend voor de uitvoering van groote werken op het gebied van irrigatie, verkeerswezen, havenbouw, e.d.

Geleidelijk zullen zoodoende de groote overschotten verdwijnen, zooals uit de eindcijfers van de dienstjaren 1913 en 1914 reeds blijkt, terwijl daarna toevallige overschotten op den dienst eveneens voor de uitvoering van buitengewone werken zullen worden aangewend.

[1] w.o. f 129.001 restitutie over vorige jaren.

	Uitkeeringen aan hoofden	Besteed voor het algemeen belang
1910	40.2%	20.4%
1911	37.3%	21.7%
1912	37.2%	21.3%
1913	36 %	24.4 %

Hoewel deze verhoudingscijfers reeds blijk geven van een gezond financieel beleid, toch zal een juist beeld van den ontwikkelingsgang van het financie-wezen der landschappen ten aanzien hiervan echter pas in de komende jaren gegeven kunnen worden. In dit opzicht valt er echter zeker nog veel te doen, eer de goede verhouding bereikt zal zijn.

De ten bate van het algemeen belang aangewende bedragen zijn verdeeld over Onderwijs en Eeredienst (inclusief geneeskundige dienst), Landbouw, Nijverheid en Handel, Openbare Landschapswerken en Landschapsbedrijven, waarvan vooral die besteed voor Openbare Landschapswerken het hoofd-aandeel vormen. In het Hoofdstuk handelende over de werkzaamheden van het departement der Burgerlijke Openbare Werken wordt ook de werkwijze in de landschappen besproken. Waar de meeste landschappen eerst kortelings onder onze leiding staan, en tot dien tijd het geheele verkeerswezen, irrigatie- en andere werken in een meer dan achterlijken toestand verkeerden, was het noodzakelijk eerst de verbetering dezer materieel-oeconomische factoren krachtig door te voeren, teneinde een welvaartstoestand te scheppen, waarop de verdere ontwikkeling door andere maatregelen van diepere strekking een gezonden voedingsbodem zou kunnen vinden. Dank zij het forsche aanvatten dier verbeteringen is thans reeds in de meeste landschappen een toestand geschapen, welke de verdere opheffing van het land, ook de moreele door onderwijs enz., krachtdadig in de hand kan werken.

Het hieronder volgende overzicht over de jaren 1910 — 1913 (bijlage III) geeft ten slotte een algemeen beeld van de ontwikkeling der financieele toestanden in de zelfbesturende landschappen, waardoor het bewijs geleverd moge worden, dat de denkbeelden en maatregelen van het laatste tiental jaren levenwekkend zijn geworden voor den thans reeds krachtigen boom der zelfbesturende landschappen, waarvan de gezonde groei voor de verdere toekomst verzekerd mag worden geacht.

B. De Politie.

De Politie in Nederlandsch-Indie is gesplitst in de Gewapende en de Algemeene Politie, welke laatste instelling nog van te jongen datum is, om er de resultaten van na te gaan. Voor de Gewapende Politie geeft achterstaand overzicht een beeld van hare uitbreiding op de Buitenbezittingen.

De Gewapende Politie ontstond op Java langzamerhand uit de korpsen Pradjoerits en Djajang Sekars (inlandsche cavalerie-afdeelingen), welke tot 1871 onder bevel stonden van inlandsche officieren, en in dat jaar als „pradjoerits" onder leiding van Europeesche instructeurs werden gebracht. In 1897 werden ten slotte in plaats van deze pradjoerits tien korpsen Gewapende Politie gevormd.

Op de Buitenbezittingen bestond de Gewapende Politie reeds lang voor dien tijd. In 1864 werd er in Benkoelen een korps ingesteld ter vervanging van de toenmaals daar aanwezige pradjoerits, terwijl in 1871 reeds korpsen gewapende politie bestonden in Pontianak, Sambas, Timor, Lampongsche districten, Palembang en Benkoelen. Met de uitbreiding onzer bestuursbemoeienis in de Buitenbezittingen nam ook het aantal dergelijke korpsen geleidelijk toe. Vooral, toen de snel op elkander volgende gebeurtenissen in het eerste tiental jaren dezer eeuw de pacificatie van tot nu toe woelige gebiedsdeelen een voldongen feit maakten en het veldleger gedeeltelijk teruggetrokken kon worden, moesten de bestuursambtenaren voor het bewaren van orde en rust in die nieuwonderworpen streken, en het breken van soms nog plaatselijk oplevend verzet, toch over een machtsmiddel kunnen beschikken.

Uit deze omschrijving hunner taak blijkt, dat de eischen waaraan deze „politie-soldaten" thans moeten voldoen, heel anders en hooger zijn geworden zoodat het noodzakelijk bleek, hen de daarvoor noodige militaire en moreele eigenschappen bij te brengen.

Deze overweging leidde tot de oprichting van één korps Gewapende Politie voor geheel Nederlandsch-Indie, waarin alle bestaande korpsen werden opgenomen (Gouvernements besluit van 27 Januari 1912 No. 16a Staatsblad No. 172).

Door deze reorganisatie werd geheel met de bestaande toestanden gebroken. De technische leiding van het korps werd in één hand gebracht, en maatregelen werden getroffen voor de behoorlijke opleiding van kader en manschappen, opdat het korps in alle opzichten voor zijne taak berekend zoude zijn.

Thans bestaat het korps Gewapende Politie uit 22 divisiën, waarvan 20 op de Buitenbezittingen, en een centraal-depôt te Soekaboemi, waar de opleiding van kader en recruten plaats heeft. Iedere divisie — met uitzondering voorloopig van die in Atjeh—staat onder bevel van een gepensionneerd of actief dienend officier der landmacht, terwijl de technische leiding, onder de bevelen van den Directeur van Binnenlandsch-Bestuur, is opgedragen aan een chef, tevens hoofd der Afdeeling Gewapende Politie van het Departement van Binnenlandsch Bestuur.

Om te kunnen voorzien in de behoefte aan hoogere en lagere bevelvoerders en administratief personeel, moet nog, zoolang het Centraal-depôt te Soekaboemi niet in staat is alle vacatures aan te vullen, een beroep gedaan worden op het leger. De verwachting mag echter worden uitgesproken, dat het korps binnen enkele jaren die steun niet meer behoeft en geëncadreerd zal zijn door oud-officieren en -onderofficieren van het leger.

De centrale technische leiding omvat alle aangelegenheden betreffend recruteering, oefening, bewapening, administratie en handhaving der tucht (voorl. instr. v.d. chef v.h. korps, Bijblad 7725), terwijl de gewapende politie overigens geheel staat ter beschikking van het bestuur, om te dienen tot steun van het gezag, overal waar zulks ter beoordeeling van dat bestuur noodig blijkt te zijn (artikel 1, Staatsblad 1912 No. 576).

KORPS GEWAPENDE POLITIE IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Tabellarisch Overzicht van den stand der formatie op ultimo 1913, voor de *Buitenbezittingen.*

	Divisie-commten.		Afdeelings commandanten	Detachements-commten.		Aantal		
	1e klasse	2e klasse		Europeesche	Niet Europeesche	heele brigades	halve brigades	
Sumatra's Westkust. .	1	—	—	4	4	14	—	
Tapanoeli	1	—	1	6	3	12	9	
Benkoelen	1	—	—	3	4	16	1	
Lampongsche Districten.	1	—	—	4	1	15	1	
Palembang.	1	—	—	3	—	11	1	
Djambi	1	—	—	3	3	10	4	
Oostkust van Sumatra .	1	—	2	11	10	60	1	
Atjeh en Onderhoorigh.	—	—	—	5	1	7	10	De sterkte van eene
Riouw en Onderhoorigh.	1	—	—	5	3	12	3	heele brigade is 20,
Banka en Onderhoorigh.	1	—	—	7	—	18	—	van eene halve bri-
Billiton	1	—	—	2	2	10	2	gade 10 man.
Borneo W. afdeeling. .	1	—	—	1	4	13	4	
Borneo Z/O. afdeeling .	1	—	—	2	14	17	6	
Menado	—	1	—	4	—	8	3	
Celebes en Onderhoorigh.	1	—	—	13	5	33	1	
Amboina	1	—	1	7	—	17	3	
Ternate en Onderhoorigh.	—	1	—	2	—	7	1	
Timor en Onderhoorigh.	1	—	1	20	—	31	3	
Bali en Lombok . . .	1	—	2	11	—	24	5	
Totaal . .	16	2	7	113	54	335	58	

C. Landelijke inkomsten.

Onder de „landelijke inkomsten" worden verstaan:

1. De landrente op Java en Madoera.
2. De belasting op de vischvijvers op Java en Madoera.
3. De belasting op de sawah's en tegals, ook wel aangeduid als „landrente", op Bali en Lombok.
4. De vertiening van het rijstgewas en de „tesang" in het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.
5. De verhuur van rechten ter zake van (Gouvernements-) vischvijvers, vogelnest- en meststofgrotten, enz.

Van deze vijf rubrieken kunnen 1 en 2, als alleen op Java en Madoera betrekking hebbende, buiten beschouwing blijven. Belangstellenden in dit onderwerp worden verwezen naar het zeer belangrijke artikel van C. J. Hasselman: „De nieuwe landrente-regeling op Java en Madoera". (Ind. Gids 1908).

De overige drie rubrieken, waarin de z. g. „landelijke inkomsten" te verdeelen zijn, worden geheel (3 en 4), of gedeeltelijk (5) in de Buitenbezittingen geheven, en verdienen hier eene korte bespreking, waaraan dan als vierde rubriek wordt toegevoegd: de vertieningsbelasting (poeloehan) in Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, welke weliswaar niet, zooals de vorige belastingen, onder het Departement van Binnenlandsch Bestuur ressorteert, doch hier besproken wordt, daar zij hetzelfde karakter draagt als de onder 3 en 4 genoemde inkomsten.

AD 3: DE LANDRENTE OP BALI EN LOMBOK.

In het geheele rechtstreeks bestuurde gebied van deze residentie wordt door het Gouvernement eene belasting geheven op den landbouw, en wel:

In de afdeelingen Boeleleng en Djembrana eene belasting, padjeg, van alle kunstmatig bevloeide sawah's (vrijgesteld zijn nieuw ontgonnen sawah's ge-

durende de eerste 3 jaar en de sawah's waarvan de padjeg vroeger is afgekocht), en van de tegals, tuinen, enz.

In de afdeelingen Zuid-Bali en Lombok van alle tot het staatsdomein behoorende sawah's, resp. onder den naam tigasana en padjeg; voorts onder den naam oepeti van alle koffie- en klappertuinen in Zuid-Bali, en van de tuinen en tegals in Lombok.

De opbrengsten dezer belastingen bedroegen in de jaren 1903—1913:

	Sawah-belasting.	Belasting op tuinen enz.	Totaal.
1903	f 335.000	f 58.000	f 393.000
1904	„ 378.000	„ 64.000	„ 442.000
1905	„ 396.000	„ 69.000	„ 465.000
1906	„ 425.000	„ 71.000	„ 496.000
1907	„ 433.000	„ 93.000	„ 526.000
1908	„ 457.000	„ 104.000	„ 561.000
1909	„ 474.000	„ 114.000	„ 585.000
1910	„ 685.000	„ 135.000	„ 820.000
1911	„ 753.000	„ 146.000	„ 899.000
1912	„ 838.000	„ 153.000	„ 991.000
1913	„ 885.000	„ 158.000	„ 1.043.000

De plotselinge stijging in 1910 werd veroorzaakt door het van kracht verklaren der belasting in de voormalige landschappen van Zuid-Bali [1].

De heffing dezer belastingen is in de verschillende afdeelingen nog niet uniform geregeld.

In de afdeeling Lombok zijn deze regelingen voor de sawah's slechts getroffen voor de onderafdeelingen West-Lombok en een deel van Midden-Lombok (Staatsblad 1904 No. 275). Hier zijn de waterschappen, naar gelang der omstandigheden, waarin zij verkeeren ten opzichte der bodemgesteldheid, bevloeiing, beplantbaarheid met tweede gewassen, transport en in verband met de economische gesteldheid der streek, verdeeld in vijf klassen. Volgens deze klassificatie

[1]) Zuid-Bali bestond uit de landschappen:
Badoeng, Tabanan, Kloengkoeng, Gianjar, Bangli en Karang Asem, waarvan de drie eersten reeds zijn ingelijfd bij het rechtstreeks bestuurd gebied, terwijl voor de inlijving van Bangli en Gianjar de Koninklijke goedkeuring reeds verleend is.

wordt per tenah sawah (1 tenah = 800 petjeraken = 7200 M²) geheven 100, 90, 80, 70 of 60 tjatoe ontbolsterde rijst (1 tjatoe = 4 kati), welke heffing in geld wordt opgebracht en wel per 10 tjatoe f 1.—. De belasting-norm is dus per 7200 M² *f* 10.—, *f* 9.—, *f* 8.—, *f* 7.— of *f* 6.—.

Voor eenzelfde uitgestrektheid tuinen of raoe's (ladangs) — tjoetak geheeten —, welke in drie klassen verdeeld zijn, wordt in de onderafdeeling West-Lombok (Staatsblad 1904 No. 276) opgebracht:
voor tuinen: *f* 3.—, *f* 2.— of *f* 1.— voor raoe's: *f* 1.50, *f* 1.— of *f* 0.50.
Voor het overige gedeelte der afdeeling Lombok (onderafdeelingen Oost- en een deel van Midden-Lombok) (voor de tuinen geheel) geldt tot dusverre nog de voorloopige regeling bedoeld in Staatsblad 1895 No. 181, waarbij van alle bevloeide sawah's eene heffing van *f* 4.60 per tenah, en voor de overige bouwvelden van f 1.25 per tjoetak wordt voorgeschreven.

De bouwvelden op het eiland Lombok zijn opgemeten en in kaart gebracht op een schaal van 1 : 5000, en wel die van West-Lombok in 1897, van Midden- en Oost-Lombok in 1901. Deze kaarten vormen den grondslag voor het ontwerpen eener rationeele klassificatie, zooals deze voor West-Lombok reeds geheel in werking is, en voor Midden-Lombok en een deel van Oost-Lombok reeds ontworpen, doch nog niet ingevoerd werd. In de onderafdeeling Oost-Lombok zal de belastingnorm voor de vijf klassen lager gesteld moeten worden dan die in West-Lombok werd ingevoerd, daar over het algemeen de productiviteit der velden in de laatste onderafdeeling die van het oostelijk deel van het eiland overtreft. Waarschijnlijk zal ze hier bedragen f 8.—, f 7.—, f 6.—, f 5.— en *f* 4.— voor de bevloeide sawah's. In ieder geval is dus in de naaste toekomst eene aanmerkelijke stijging der opbrengst van padjeg en oepeti in Lombok te verwachten.

Ook op Bali is de regeling dezer belastingen verschillend, naar gelang ze geheven worden in de reeds lang onder ons rechtstreeksch bestuur staande afdeelingen Boeleleng en Djembrana, dan wel in de jongere gouvernementslanden van Zuid-Bali (Badoeng, Tabanan, Kloengkoeng.)

Die in de afdeeling Boeleleng en Djembrana dateert van 1891 (Staatsblad No. 97). Hier worden de soebaks (de groepen van sawah's, waterschappen, welke aan ééne leiding aangesloten zijn) en de tuinen volgens dezelfde grondregelen

als reeds voor West-Lombok werden vermeld in drie klassen verdeeld, waarbij ook rekening gehouden werd met de soebakdiensten, welke voor het onderhoud der irrigatiewerken geëischt worden. Naar gelang dezer klassificatie wordt de uitgestrektheid der sawah's uitgedrukt in „tenah-wini", waarmede eene oppervlakte bedoeld wordt, die in de laagste klasse 23½ pikol ontbolsterde rijst opbrengt, in de tweede klasse 18 pikol en in de hoogste klasse 14½ pikol. Van deze productie-oppervlakte-maat wordt dan in ieder der klassen eene vaste heffing van 5 timbang = 165 kati ontbolsterde rijst gevorderd (eveneens in geld op te brengen).

De padjeg der tegals, tuinen, enz. (Stbl. 1891 No. 117) bedraagt per bouw (of per boom):

	Tegals	Tuinen	Klapperboomen per boom	Koffietuinen per boom
1e klasse	2500 kepengs	3000 kepengs	25 kepengs	6 kepengs
2de klasse	1200 „	1500 „	18 „	4 „
3de klasse	500 „	600 „	12 „	2 „

Voor Zuid-Bali werd in 1910 (Stbl. No. 256) bepaald, dat de daar van kracht zijnde grondbelastingen ook bij overgang tot het rechtstreeks bestuurd gebied zouden worden bestendigd, met dien verstande, dat het gewestelijk bestuurshoofd zoodanige wijzigingen kon invoeren, als noodig waren om tot eenzelfden toestand als in West-Lombok te geraken. In verband daarmede werd door inlandsch personeel eene kadastrale opneming verricht, welke hier den grondslag voor de klassificatie heeft gevormd. In Tabanan en Badoeng is deze kaarteering reeds afgeloopen, in het overige deel der residentie is zij, thans onder leiding van den Topografischen Dienst, in voorbereiding (G. B. 2 Juli 1912 No. 11). Evenals bij de vroegere opnamen reeds bleek, werd ook hier bij de meting een veel grooter aantal bouwvelden aangetroffen dan door de inlandsche belastingsambtenaren (sedahan-agoeng) in de registers was opgegeven. Eene belangrijke vermeerdering van de belasting-opbrengst was het eerste gevolg der opname. Ook de rationeeler klassificatie, thans reeds in Tabanan en Badoeng ingevoerd, deed het belastingcijfer stijgen. In deze onderafdeelingen wordt thans voor de vijf klassen resp. gevorderd f 7.—, f 6.—, f 5.—, f 4.— of f 3.— per 500 depa-agoeng (1 depa-agoeng =

1 petjeraken = 9 M²) of 4500 M². In de overige onderafdeelingen van Zuid-Bali is de oude verdeeling in drie klassen nog in zwang, opbrengende ongeveer f 3.—, f 2.50 of f 2.— per zelfde oppervlakte. Zoo bedroeg in 1910 de opbrengst der tigasana voor Badoeng f 71.000, in 1911 f 96.000, doch was de nieuwe klassificatie daar nog niet doorgevoerd. Voor 1912 steeg dit cijfer bij invoering daarvan tot f 126.000, voor 1913 reeds tot f 155.000, terwijl in de naaste toekomst, bij afdoende regeling, eene stijging tot f 200.000 wordt tegemoet gezien.

Ook in Tabanan verkreeg men daardoor eene stijging van f 150.000 in 1910 tot f 175.000 in 1913. De beschikking over meerdere gegevens, zoowel betreffende de uitgestrektheid der bouwvelden, als het aantal vrucht-(klapper) boomen, zal tevens ten goede komen aan de opbrengst der oepeti. Thans wordt in het rechtstreeksch gebied van geheel Z. Bali opgebracht 3½, 2½ of 1½ cent per vruchtdragenden boom, wat echter opgevoerd zal worden tot 5, 4, en 3 cent per boom, zoodat ook hiervan aanmerkelijke stijging valt te verwachten.

Naast de, bij G. B. 2 Juli 1912 No. 11, gelaste voorbereiding eener nieuwe landrenteregeling op topografischen grondslag, zullen ook de werkzaamheden van de in dit gewest werkzaam gestelde controleur en (2) adjunct-controleurs voor de agrarische aangelegenheden veel kunnen bijdragen om te geraken niet alleen tot een vermeerdering der inkomsten uit de bovengenoemde grondbelasting, doch ook tot een billijker aanslag.

Tot dusverre toch werd de aanslag grootendeels verricht volgens de gegevens der inlandsche belasting-ambtenaren [hoofd-sedahan, onder-sedahan en klians-soebak op Bali, pembekel-pekasih en pekasih op Lombok]. De onjuistheid dezer opgaven blijkt reeds uit de hierboven gegeven voorbeelden uit Tabanan en Badoeng, terwijl de ondeskundig uitgevoerde klassificatie der velden blijkt uit het volgende in Gianjar samengestelde proefsnitten-staatje.

Opgemeten 1e, 2de, 3de en 4de klasse, met de volgende uitkomst:

	Oppervlakte	Opbrengst
1e klasse	515 M²	241 K.G.
2de „	704 M²	412 K.G.
3de „	277 M²	178 K.G.
4de „	325 M²	248 K.G.

Herleid tot bouws en pikols, krijgt men dus voor de

1e klasse:	54 pikol		
2de „	67.6 „	per bouw.	
3de „	74.2 „		
4de „	88.6 „		

De meest vruchtbare sawah's waren hier dus in de laagste klasse voor den belasting-aanslag gerangschikt! Eene snelle voleindiging van dit werk, dat het aanwijzen van vaste proefvelden en, evenals op Java thans geschiedt, het jaarlijks houden van proefsnitten ter zuivere vaststelling der productie mogelijk zal maken, blijkt dus zoowel een volks- als een schatkist-belang te zijn.

AD 4. DE VERTIENING VAN HET RIJSTGEWAS EN DE TESANGHEFFING IN HET GOUVERNEMENT CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.

In sommige streken van Zuid-Celebes hief de vorst eene belasting van de opbrengst der rijstvelden. Meestal bedroeg deze heffing van iedere honderd bossen padi er twéé of één, naar gelang al dan niet van karbouwen bij den veldarbeid was gebruik gemaakt.

In de gedurende Goa's „gouden eeuw" veroverde streken werden uitgebreide landstreken als apanage toegekend aan vorstenkinderen of verdienstelijke hoofden, die dan in die leenroerige landen tien bossen rijst van iedere honderd opeischten, als recht van den veroveraar. Toen de Oost-Indische Compagnie langzamerhand in het daadwerkelijk bezit kwam van groote deelen dierzelfde landen, baseerde zij op dit erkende recht van den veroveraar de instelling van de „vertiening van het rijstgewas", welke zij aan *alle* rijstproduceerende landen hier oplegde. Ook het Nederlandsche Gouvernement heeft aan dit recht vastgehouden, toen het zich in de plaats stelde van den eersten veroveraar, en na iedere expeditie, welke gronden toevoegde aan het oude Compagnies-bezit, dien „tienden penning", welke in natura opgebracht werd, in de nieuw-veroverde gebieden opgeëischt (Noorderdistricten, (Pangkadjene), Bergregentschappen (Maros), Oosterdistricten (Sanjdjai) [1]). Alleen in streken, waar de rijstbouw slechts eene zeer ondergeschikte plaats innam, bleef deze heffing achterwege (Bira, Toerateya-landen). Pas na de laatste expeditiën werd met deze instelling gebroken, en bleef de invoering der vertiening dan ook achterwege in

[1]) Meestal ten onrechte Sindjai geschreven.

de tengevolge dier expeditiën onder direct of indirect bestuur gebrachte véél rijst produceerende streken (Bone, Goa en het rijk van Loewoe).

Eene gelijkmatiger drukkende hoofdelijke heffing neemt hier de plaats in van de verouderde, uitsluitend op het voornaamste voedingsmiddel rustende, vertiening, welke in de vroeger veroverde landen thans in geld wordt opgebracht, doch nog altijd eene onregelmatige en weinig te controleeren inkomst vormt. De toestand is thans zoo, dat van twee, onmiddellijk naast elkaar gelegen, rijstproduceerende gebiedsdeelen het ééne een tiende deel zijner oogst af moet staan, en sterke belemmering ondervindt in den rijstuitvoer [1]), terwijl het andere, later onderworpen, gebied geheel vrij is gelaten (bijv. Pangkadjene en het landschap Tanete ; Takalar en het pas ingelijfde Goa ; Sanjdjai en de Bonesche landschappen).

Tot dusverre wordt deze tiende penning nog geheven in de afdeelingen Makassar en Bantaeng, [2]) uitgezonderd in het voormalige rijk Goa en enkele afzonderlijke regentschappen, waar weinig sawah's voorkomen (Stbl. 1824, No. 31*a*; 1862 No. 87; 1893 No. 259; 1894 No. 43; 1895 No. 101; 1903 No. 378; 1912 No. 363; en voor de uitzonderingen Stbl. 1905 No. 200; 1908 No. 256; 1910 No. 576).

De tesang. Dit is eene afzonderlijke heffing, welke van een groot deel der rijstvelden in de onderafdeelingen Pangkadjene en Maros wordt getrokken, waar de Staat eigenaar is van talrijke sawah's, die door de bevolking bewerkt kunnen worden in deelbouw (tesang), d. i. tegen opbrengst van 1/3 deel der oogst — vroeger in natura, thans in geld — naast de gewone vertiening.

Deze tesang-velden behoorden in het begin der negentiende eeuw aan Bonieren toe, welke zich bij het verval en den ondergang der O. I. Compagnie, in het laatst der achttiende eeuw, meester hadden gemaakt van den rijstschuur van Celebes, de Noorderdistricten (tegenwoordig Pangkadjene). Nadat het Gouvernement in 1825 Bone zwaar had getuchtigd, kwamen deze verloren streken weder onder ons gezag terug en verlieten de Boegineesche indringers, welke zich hier in grooten getale als landbouwer gevestigd hadden, weder het land. Uitgestrekte sawahvelden bleven toen onbeheerd en onbewerkt, en werden door het Gouvernement tot staatsdomein verklaard. Daar bij de verdeeling dier pacht-

[1]) Er mag n. l. geen uitvoer plaats hebben voordat de aanslag afgeloopen is.

[2]) Meestal ten onrechte Bonthain geschreven.

landen onder de Goareesche immigranten, slechts een gedeelte bewerkers in tesang kon vinden, dus tegen 1/3 der opbrengst, werd het overige deel dier genaaste sawahs kosteloos—d. i. tegen het gewone $^1/_{10}$ der opbrengst—verdeeld onder de eigenlijke bevolking. Deze laatste categorie van bouwvelden neemt dus eene eigenaardige plaats in onder het Gouvernementsbezit, en staat als kasoewyangvelden bekend. Pacht wordt er niet van getrokken, doch het Gouvernement handhaaft zijn recht van eigendom, en kan ten allen tijde vrij erover beschikken. Meer dan tegenwoordig werd vroeger van dit recht gebruik gemaakt, om speciaal uit deze kasoewyangvelden ambts-sawah's voor de hoofden te vormen. Dit had echter het nadeel, dat juist die ambtsvelden gingen bestaan uit de minderwaardige sawah's, wier opbrengst vroeger voor tesang-bewerking te gering werd geacht.

De taxatie van de opbrengst der sawah's geschiedt ieder jaar na den oogst door eene commissie, bestaande uit den collecteur en den betrokken regent met het kamponghoofd. De waarde per honderd bos wordt ieder jaar voor het geheele gebied vastgesteld door den gouverneur, en daarnaar de waarde van het 1/10 of 1/3 der oogst berekend.

De opbrengst dezer twee heffingen blijke over de jaren 1903 — 1913 uit het volgende staatje:

Jaar	Vertiening	Tesang
1903	f 145.000	f 10.000
1904	„ 173.000	„ 12.000
1905	„ 217.000	„ 16.000
1906	„ 174.000	„ 14.000
1907	„ 280.000	„ 21.000
1908	„ 200.000	„ 12.000
1909	„ 241.000	„ 20.000
1910	„ 229.000	„ 16.000
1911	„ 230.000	„ 18.000
1912	„ 256.000	„ 24.000
1913	„ 334.000	„ 29.000

AD 4. DE VERTIENINGBELASTING IN DE ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO.

Volgens hetzelfde principe en op dezelfde wijze als dit in het gouvernement Celebes geschiedt, wordt ook in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (uitgezonderd in de afdeeling Boven-Mahakam en in de zelfbesturende landschappen) een tiende deel van de geschatte waarde der sawah-opbrengst opgebracht aan het Gouvernement (Stbl. 1878 No. 300; 1896 No. 45; 1908 No. 227 en 1912 No. 26).

De opbrengst ervan in de jaren 1903—1913 bedroeg:

1903	f 237.000
1904	„ 87.000
1905	„ 148.000
1906	„ 248.000
1907	„ 220.000
1908	„ 320.000
1909	„ 342.000
1910	„ 338.000
1911	„ 249.000
1912	„ 287.000
1913	„ 284.000

AD 5. DE VERHUUR VAN RECHTEN TER ZAKE VAN (GOUVERNEMENTS-VISCHVIJVERS), VOGELNEST- EN MESTSTOFGROTTEN, ENZ.

Deze inkomst levert slechts geringe baten op. Voor een klein deel spruiten ze voort uit de pacht der Gouvts. vischvijvers nabij Makasser, welke op dezelfde wijze in het bezit van het Gouvernement zijn gekomen als de hierboven genoemde tesang-velden. Van 1911 tot 1915 zijn deze vijvers verpacht voor een jaarlijksch bedrag van f 808.—.

Anderdeels verpacht het Gouvernement het recht tot winnen der producten uit vogelnest- of meststofgrotten op verschillende eilanden der Buitenbezittingen, wat in 1912 f 25.143.— aan pachtsom opleverde, verdeeld als volgt:

Sumatra's Westkust: vogelnestgrotten op de Batoe-eilanden . .	f	293.—
Residentie Benkoelen: vogelnestgrotten	„	8.050.—
Groot Atjeh: (Lampoe'oe) vogelnestgrotten	„	900.—
Residentie Djambi: vogelnestgrotten	„	1.220.—
Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo: het zoeken van schildpadeieren rondom P. Laoet	„	1.200.—
Ter Zuidkust van Lombok: vogelnestgrotten.	„	1.050.—
Op het eiland Tjeningan (Zuid-Bali): vogelnestgrotten . . . (ineens van 1 April '11—13 Maart '13).	„	12.000.—

D. Inlandsch credietwezen.

Het Inlandsch of Volks-credietwezen heeft eenerzijds ten doel aan de bevolking tegen billijke rente stoffelijke hulp te verleenen bij de uitoefening van beroep of bedrijf, anderzijds bij haar den spaarzin aan te wakkeren.

In 1904 werd deze instelling geheel gereorganiseerd en ontstond uit de enkele volksinstellingen, welke men hier en daar aantrof, het net van volks-crediet- en spaar-instellingen, dat zich steeds meer over den archipel uitbreidt en bewezen heeft van ingrijpend nut te kunnen zijn voor de ontwikkeling der volks-coöperatie.

Uit den aard der zaak heeft het inlandsch credietwezen, zoowel voor landbouw- als voor nijverheids- en handelsdoeleinden zijn hoofdtaak gevonden op Java, doch ook in enkele gewesten der Buitenbezittingen kan het reeds op belangrijke resultaten bogen, waarvan een kort overzicht hieronder gegeven worde.

Men kent drie soorten van volkscrediet-instellingen, n. l.

1. de dorps-rijstcrediet-instellingen. [1]
2. de dorps-geldcrediet-instellingen.
3. de volksbanken.

ad 1: De dorps-rijstcrediet-instellingen (loemboeng desa, loemboeng nagari) hebben ten doel door onderlinge bijdragen in padi (nà den oogst) een fonds te vormen in padi en geld, waaruit den landbouwer voorschotten in natura kunnen worden verschaft bij misoogst en als plantmateriaal, welke voorschotten weer met bijberekening van 25 à 50 % rente na den eerstvolgenden oogst worden afgedaan in natura. Uit de opbrengst van den verkoop der niet-uitgeleende padi wordt na aftrek der kosten van onderhoud en na teruggave van de eerste bijdragen een reserve-fonds gevormd, zoodat na verloop van tijd de gemeente eigenares is van een rijstschuur met voorraad èn een reserve-kapitaal. Vaak worden van dit reserve-kapitaal uitgaven ten algemeenen bate der gemeentenaren

[1] Komen in de Buitenbezittingen bijna uitsluitend op Sumatra's Westkust voor.

gedaan, bijv. proeven met betere rijstsoorten, e. d. of worden er voorwerpen tot algemeen gebruik uit aangeschaft, als sieraden en benoodigdheden voor plechtigheden en huwelijksfeesten, welke dan tot een gering bedrag in huur verkregen kunnen worden, wat weer het vaak voorkomende overmatige opdrijven van de uitgaven voor dergelijke feesten tegengaat. Ook kan uit de kas geld geleend worden voor andere dan landbouwdoeleinden, hoewel dit uit den aard der zaak meer tot de taak behoort van,

2. De Dorps-geldcrediet-instellingen.

Deze werken op ongeveer dezelfde wijze als rijst-credietinstellingen, en beoogen voor kleinhandelaars en handwerkers te zijn hetgeen de loemboengs zijn voor de landbouwers.

Vooral in streken, waar inlandsche handelscentra zijn ontstaan, als in Palembang, West-Sumatra, enz. kunnen zij zeer nuttig werk verrichten en vormen door hunne naar verhouding zeer billijke rente (25 à 40% 's jaars) een krachtig middel tegen den juist in die kringen zoo ingewortelden inlandschen woeker met zijn 500 à 1200% rente 's jaars. Wel lijkt zelfs dit gevraagde rentecijfer nog hoog, doch daar meestal slechts kleine bedragen voor korten tijd worden geleend (doorgaans niet meer dan *f* 10.— aan één persoon) is deze rente niet drukkend. De terugbetaling geschiedt in den regel in wekelijksche of maandelijksche termijnen, b. v. geleend *f* 10.— terug te betalen in elf weken *f* 11.— waarbij dan *f* 1.— voor rente en inlage. Zoodoende bereikt men, dat naast de vorming van een eigen bedrijfskapitaal uit de behaalde winsten, de nagari-bank de geldleeners maakt tot geld-inleggers, wier inlagen toenemen, naargelang door de gemaakte winsten het rente-cijfer verminderen kan. Een deel der aldus verkregen inlagen wordt bij gelegenheden van algemeene geldbehoefte teruggegeven (bijv. bij de vasten), een ander deel wordt soms geconverteerd in aandeelen van *f* 1.— *f* 5.—. Als leeners worden alleen toegelaten personen, die door de reeds aangesloten leeners (tevens inleggers, dus bij den bloei der instelling geinteresseerden) worden aangenomen. De identiteit wordt bewezen door vingerafdrukken.

Over het algemeen wordt het door de loemboengs of nagari-banken uit de winsten gevormde kapitaal weder belegd bij de derde instelling,

3. De Volksbanken (afdeelings- of gewestelijke banken). Daarmede is reeds dadelijk eene zijde der werkzaamheden dezer instellingen omschreven, n. l. het optreden als beleggingsbank voor de volksbanken zoowel als voor

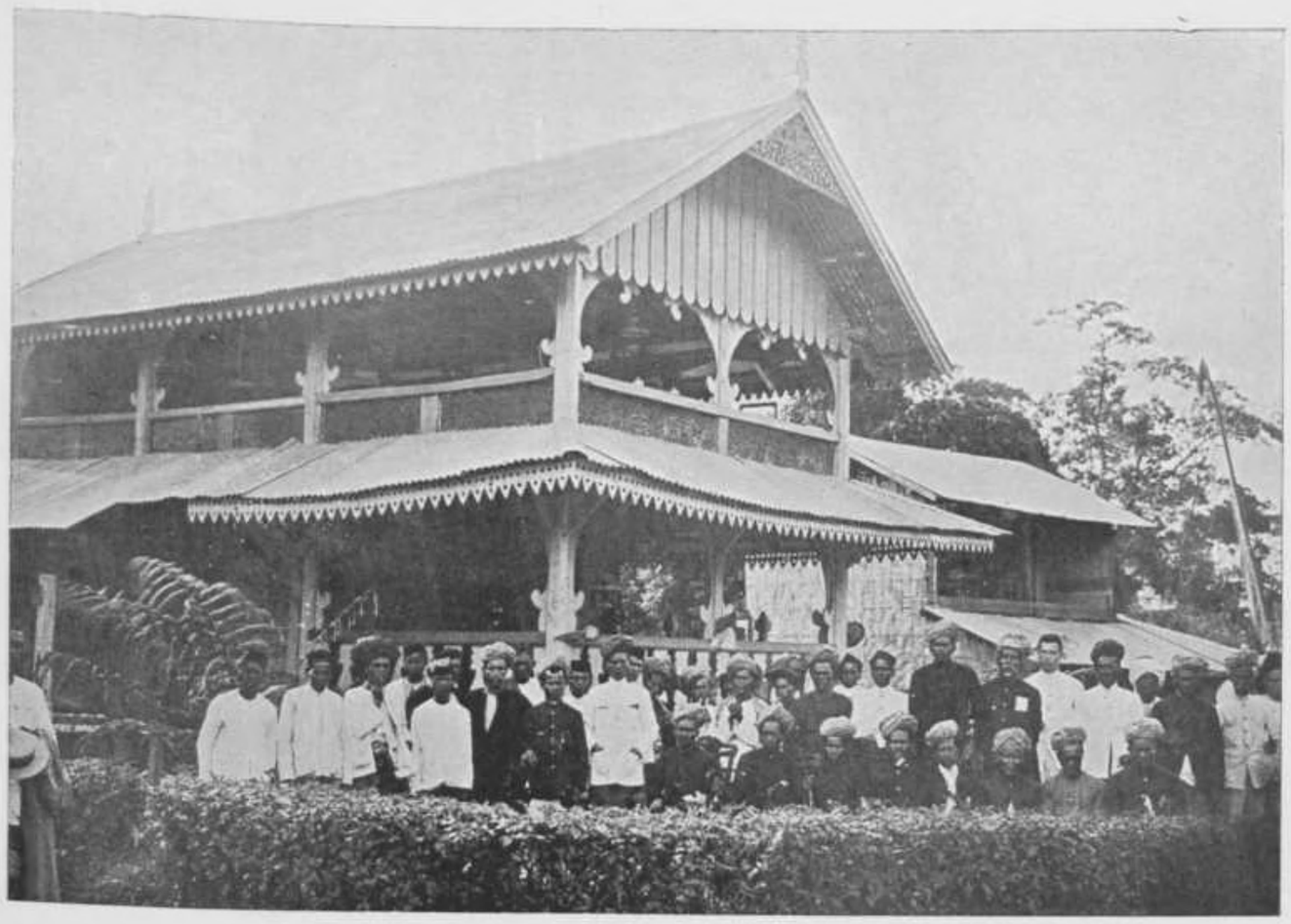

Credietbank en padi-loemboeng, met dorpshoofden; Palembang.

Gewapende politie voor Pontianak.

particulieren, hoofdzakelijk voor de Inlandsche bevolking. Ter anderer zijde treden zij tevens op als crediet-instellingen voor de volksbanken (o. a. tot het vormen van een stamkapitaal), en voor personen, vennootschappen of andere groepen van voornamelijk Inlandsche consumenten of producenten. Aan hen kan geld worden geleend voornamelijk voor productieve doeleinden, ten behoeve van landbouwbedrijf, handel, zee- en zoetwatervisscherij, lossing van verpande gronden en gewassen, aanleg van bouwvelden, e. d. en soms ook voor niet-productieve doeleinden.

De door deze banken geheven rente bedraagt van 12 tot 18, soms 24 %. Ten slotte beginnen de banken reeds hun plaats in te nemen in het geldverkeer tusschen Inlanders onderling, openen girorekeningen, geven wissels af, enz. en vullen dus zoodoende de Europeesche bankinstellingen, welke den Inlandschen middenstand nagenoeg niet bereiken, op nuttige wijze aan.

Over het algemeen worden deze instellingen gedreven door rechtspersoonlijke vereenigingen van belangstellende notabelen, ambtenaren en Inlanders, waarbij winstbejag voor de leden is uitgesloten. Het beheer der banken heeft echter volgens streng commercieele beginselen plaats.

Ook uit de kringen der belanghebbenden (inleggers en credietnemers) worden gaandeweg personen gekozen, die zitting hebben in het bestuur der bank, dat onbezoldigd is. Het dagelijksch beheer wordt gevoerd door een verantwoordelijk administrateur, meestal een Europeaan, met het noodige personeel.

Zoo noodig steunt de regeering deze banken door eene geldelijke subsidie, waarvan het totaal in 1913 nog *f* 127.000 bedroeg. In de eerste jaren na 1904 verstrekte de Regeering ook leeningen aan deze banken uit 's Lands Kas tegen 4% rente, welke niet behoefde te worden betaald, doch tot het vormen van een reserve-kapitaal moest worden benut. Nu echter sedert 1 Januari 1913 voor het volks-credietwezen de Centrale Kas te Batavia in werking is gekomen, waarmee de verschillende volkscrediet-instellingen in zakelijke betrekking kunnen treden, wordt door de Regeering geen bedrijfskapitaal meer verstrekt, tenzij voor het nemen van maatregelen van economischen aard met bijzonder risico of weinig productiviteit, waarvoor de Centrale Kas dan geen gelden beschikbaar stelt (verbetering van den veestapel door invoer van buitenlandsch fokvee, kolonisatie van Javanen in de Buitenbezittingen enz.).

Eigen kapitaal bezitten de volksbanken over het algemeen niet, behalve de uit de winsten gevormde reserve-fondsen.

Bijlage IV geeft een beeld van de resultaten, door het volkscrediet-wezen met deze instellingen reeds in de Buitenbezittingen bereikt.

Belangstellenden in deze materie worden voorts verwezen naar het „Systematisch Overzicht der verrichtingen en bevindingen inzake het landbouw-crediet voor Inlanders, ingevolge G. B. 8 Nov. 1900 No. 25", loopende tot 1903, met de daarbij behoorende vervolgen, en voorts naar de „Mededeelingen van de Centrale Kas te Batavia", waarin talrijke wetenswaardigheden omtrent den stand van verschillende crediet-instellingen geregeld eene plaats vinden.

OVERZICHT (IN GULDENS) VAN DEN STAND DER INLANDSCHE CREDIET-INSTELLINGEN OP DE BUITENBEZITTINGEN.

AFDEELINGS-BANKEN.

Boekjaar	Aantal	Inlagen	Geleend van de negorij- en margakassen	Voorschot van het Gouvernement	Zuiver vermogen	Uitgeleend bedrag	Terug ontvangen bedrag	Uitstaande leeningen op het eind van het jaar	Aanmerkingen
1907	1	—	23.125	—	6.110	14.933	14.628	23.843	
1908	1	—	17.000	—	7.861	26.400	28.448	21.796	
1909	2	11.185	17.000	15.000	10.298	58.103	33.121	46.778	
1910/11	3	123.673	43.000	52.000	16.654	266.448	134.155	179.072	ultimo 1911
1911/12	5	202.783	49.500	136.000	28.746	495.655	333.901	340.826	„ 1912
1912/13	6	249.465	38.993	47.566	32.556	703.287	570.094	727.639	

DESSA-BANKEN

Jaar	Aantal	Inleg van de bevolking	Uitstaande leeningen	Overwinst
1910/11	2	3.831	9.150	717
1911/12	293	90.430	127.884	15.729
1912/13	408	114.241	223.845	109.964

E. Agrarische aangelegenheden.

Bij het Departement van Binnenlandsch Bestuur bestaat eene afzonderlijke afdeeling voor de „Agrarische zaken", welke — naast enkele andere aangelegenheden, die in eenig verband staan met rechten op grond (onder het Departement van Binnenlandsch Bestuur ressorteerende bouwwerken, Kadastrale aangelegenheden niet behoorende tot de taak van het Hoofdbureau van het Kadaster) — alle erfpachts- en landbouwconcessie-aanvragen, benevens de met andere rechten op den grond (eigendom, opstal, bruikleen, gebruik, huur) in verband staande zaken behandelt.

Daarnaast is bij dit Departement ondergebracht de „Agrarische Inspectie" onder den Inspecteur voor Agrarische zaken en Verplichte Diensten, bijgestaan door een tweetal Adjunct-Inspecteurs, welke tot taak heeft den Directeur van Binnenlandsch Bestuur bij te staan ten aanzien van alle beslissingen en regelingen, die ten opzichte van onderwerpen van agrarischen aard, daaronder begrepen suikerconcessies, genomen of getroffen worden.

Deze Regeeringsorganen hebben tot voornaamste taak voor de naleving van de wettelijke bepalingen en administratieve voorschriften op agrarisch gebied in Nederlandsch-Indie te zorgen, voorzoover die zorg niet behoort tot den werkkring der praktische bestuursambtenaren.

De agrarische beginselen in het rechtstreeks bestuurd gebied van Nederlandsch-Indie toegepast, zijn neergelegd in art. 62 R. R., in de domeinverklaring van art. 1 van het agrarisch besluit (St. 1870 No. 118) — bij de ordonnantie van 14 September 1875 (St. 199*a*) van toepassing verklaard op de onder rechtstreeksch bestuur staande gebiedsdeelen in de Buitenbezittingen, — en in het verbod tot vervreemding van gebruiksrechten op grond door Inlanders aan niet-Inlanders (St. 1875 No. 179).

Zoodra eenig gebiedsdeel wordt ingelijfd bij het rechtstreeks bestuurd gebied worden de bovengenoemde bepalingen daarop ingevolge art. 27 R. R. terstond geheel van toepassing en wordt de grond, waarop niet door anderen

recht van eigendom wordt bewezen, domein van het Nederlandsch-Indische Gouvernement.

Al naar gelang door anderen àl dan niet persoonlijke of zakelijke rechten van minderen omvang dan het eigendomsrecht op den grond worden uitgeoefend, heet men het Staatsdomein onvrij of vrij. Het recht der Inlandsche bevolking om vrij domein te ontginnen is van oudsher door de Regeering erkend; in het algemeen belang is voor Java en Madoera en eenige gedeelten der Buitenbezittingen de wijze van uitoefening van dat recht aan bepaalde regelen gebonden.

Geen grond wordt in erfpacht afgestaan, dan nadat deugdelijk gebleken is, dat de Inlandsche bevolking op den in erfpacht begeerden grond geene rechten van bepaald omschreven aard, — voorzoover Java en Madoera betreft in de 3e al. van art. 9 van het agrarisch besluit en voorzoover de Buitenbezittingen aangaat, aangegeven in het tweede lid van artikel 1 van de ordonnantie in St. 1914 No. 367 — kan doen gelden, en dien niet voor haren landbouw noodig heeft.

Zoo is reeds door den Resident der Lampongsche Districten na een uitgebreid onderzoek eene breede strook grond voor den Inlandschen landbouw gereserveerd; alle erfpachts-aanvragen, die vallen binnen die strook, worden zonder meer afgewezen.

Wanneer gronden door niet-Inlanders in erfpacht zijn aangevraagd en daarop Inlandsche grondrechten rusten, kunnen zij niet met dat recht worden afgestaan, wijl slechts woeste gronden, niet door Inlanders ontgonnen noch als gemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen (Inlandsche rechtsgemeenschappen) behoorende, voor uitgifte in erfpacht vatbaar zijn (Bijblad No. 3020).

Alleen kleine stukjes bebouwde grond, mogelijkerwijze geënclaveerd liggend binnen een aangevraagd perceel woeste gronden, kunnen in den afstand begrepen worden, wanneer de rechthebbende genegen is om van zijn recht af te zien.

Afkoop van rechten op groote schaal wordt echter niet toegelaten, als zijnde in strijd met het aan de Agrarische wetgeving ten grondslag liggend beginsel, dat dépossedeering der Inlandsche bevolking van hare grondrechten wil voorkomen.

De heffingen ten bate van Inlandsche gemeenschappen op de inzameling van boschproducten en op den landbouw gedreven door niet-leden van bedoelde gemeenschappen, worden door het Gouvernement ook op domeingronden getolereerd, wanneer zij haren oorsprong vinden in de adat.

De hierboven ontwikkelde beginselen worden ook zooveel mogelijk toegepast in het indirect-bestuurd gebied van Nederlandsch-Indie.

Het domeinrecht is in de Zelfbesturen door de Regeering in algemeenen zin gelaten, waar het volgens de landsinstellingen berust. Zij heeft zich echter bij het politiek contract meestal medezeggingsschap voorbehouden met betrekking tot den afstand van gronden of het toekennen van rechten op gronden aan anderen dan de eigen onderhoorigen van het Zelfbestuur. In enkele gevallen heeft Zij het recht van uitgifte geheel aan Zich getrokken.

Wanneer regelingen voor de Zelfbesturen ten aanzien van agrarische zaken noodig worden, gaat men dan ook te rade met die, welke voor het direct bestuurd gebied gelden.

Voor de in Nederlandsch-Indie geldende agrarische regelingen en hare toepassing verwijzen wij naar de voortreffelijke „Handleiding" samengesteld onder leiding en toezicht van J. Polak, door J. F. W. van der Meulen en J. Ph. Freijs.

Op de Buitenbezittingen worden in het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden zoomede in Benkoelen en Menado nog „particuliere landerijen" aangetroffen.

Daaronder zijn er die reeds vóór het Engelsch tusschenbestuur in het bezit waren van particulieren en dan meestal hun titel ontleenen aan schenkingen van de vroegere Oost-Indische Compagnie aan trouwe dienaren, terwijl andere gedurende het Engelsche tusschenbestuur werden uitgegeven.

Voor die welke in het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden gelegen zijn, heeft Mr. H. van Dissel Szn. in zijn werkje „De particuliere landerijen in het gewest Celebes en Onderhoorigheden" belangrijke gegevens bijeengebracht.

In den Regeeringsalmanak van het jaar 1915 vindt men onder de opgave der particuliere landerijen op de bezittingen buiten Java en Madoera ook een negen en twintigtal landerijen ter Sumatra's Westkust opgenomen.

De hier onder den naam particuliere landerijen bedoelde perceelen zijn

feitelijk niet anders dan particuliere landen in de zuivere taalkundige beteekenis van het woord. Het zijn dus landen, die in eigendom toebehooren aan particulieren, zonder meer.

De notenperken op Banda dateeren mede reeds uit den tijd van de Oost-Indische Compagnie, welke deze gronden aan trouwe dienaren afstond.

In de Residentiën Lampongsche Districten en Bali en Lombok bestaan nog enkele ondernemingen werkende op den grondslag van overeenkomsten met de Inlandsche bevolking.

In de Lampongsche Districten is de verhuur van gronden door Inlanders aan niet-Inlanders geregeld bij de ordonnantie van 17 Februari 1885 (St. No. 45) als bijlage M 3 opgenomen in bovengenoemd werk van de Heeren Polak, v. d. Meulen en Freijs.[1])

Voor de residentie Bali en Lombok is voor de afdeeling Lombok die verhuur verboden bij het 2e lid van art. 2 van de ordonnantie van 10 October 1906 (St. No. 431) als bijlage D opgenomen in meergenoemd werk.

In het overige deel dier residentie is deze zaak nog niet geregeld.

In ondervolgenden staat zijn gewestsgewijze het aantal en de oppervlakte der erfpachtsperceelen en landbouwconcessies, zoomede der particuliere landerijen, der notenperken, en der op den grondslag van overeenkomsten met de Inlandsche bevolking werkende ondernemingen opgenomen, terwijl Bijlage V de ligging der beide eerste categoriën op het eiland Sumatra weergeeft.

---

[1]) Dergelijke regelingen zijn ook getroffen voor de Minahassa-Res. Menado (Ord. 17-6-1877 St. No. 127), de Residentie Amboina (Ord. 8-12-1880 St. 217) en de Residentie Z. en O. afdeeling van Borneo (Ord. 28-12-1888 St. 198).

STAAT VAN HET AANTAL EN DE UITGESTREKTHEID DER ERFPACHTSPERCEELEN EN DOOR HET GOUVERNEMENT OF DE ZELFBESTUREN VERLEENDE LANDBOUWCONCESSIES, OP ULT. 1914.

GEWESTEN	AANTAL	UITGESTREKTHEID
Sumatra's Westkust	92	72.097 bouws.
Tapanoeli	37	50.713 „
Benkoelen	20	23.495 „
Lampongsche Districten	166	519.070 „
Palembang.	40	92.585 „
Djambi	8	27.966 „
Oostkust van Sumatra.	440	1.234.505 „
Atjeh en Onderhoorigheden	148	298.949 „
Riouw en Onderhoorigheden. . . .	52	150.146 „
Billiton	1	44 „
Westerafdeeling van Borneo	27	97.000 „
Zuider- en Oosterafd. v. Borneo . .	81	187.869 „
Celebes en Onderhoorigheden . . .	24	23.083 „
Menado	64	34.478 „
Ternate en Onderhoorigheden . . .	12	6.842 „
Amboina	32	19.000 „
Timor en Onderhoorigheden	8	30.829 „
TOTALEN	1252	2.868.671 bouws.

STAAT VAN ONDERNEMINGEN WERKENDE OP DEN GRONDSLAG VAN OVEREENKOMSTEN MET DE INLANDSCHE BEVOLKING.

Lampongsche Districten 7 landbouwondern. (waarvan 2 niet meer in exploitatie).
Bali en Lombok 4 rijstpellerijen
Res. Amboina, eiland Banda: 34 (9) Specerij-perken. [1]) 2.454 bouws.

[1]) De cijfers tusschen haakjes geven het aantal ondernemingen aan, waarvan de grootte bekend is.

PARTICULIERE LANDERIJEN [1]).

GEWESTEN	AANTAL	BOUWS
Sumatra's Westkust	29 (29)	3795
Benkoelen	4 (4)	92
Celebes en Onderhoorigheden. . . .	129 (100)	714
Menado	180 (180)	2708
TOTALEN	342 (313)	7309 bouws.

[1]) De cijfers tusschen haakjes geven het aantal ondernemingen aan, waarvan de grootte bekend is.

OVERZICHTSKAART
AANGEVENDE DE LIGGING DER
ERFPACHTSPERCEELEN EN LANBOUWCONCESSIES OP
SUMATRA
Schaal 1 : 4 000 000.
Naar een aan het Hoofdbureau van het Kadaster te Batavia
in Juni 1914 vervaardigde kaart.
LEGENDA.
Residentiegrens.
Tramweg.
Spoorweg.
Spoorwegplan.
G. Standplaats Gouverneur
R. Standplaats Resident
AR. „ Assistent Resident
C. „ Controleur
AC. „ Adspirant Controleur
CG. „ Civiel Gezaghebber
ADM. Administrateur der tinmijnen op Banka
Landbouwconcessie
Erfpachtsperceel
INDISCHE OCEAAN
STRAAT MALAKA
ATJEH EN ONDERHOORIG HEDEN
GAJO- EN ALASLANDEN
TAMIANG
LANGKAT
MEDAN
SERDANG
DELI
ASAHAN
TAPANOELI
OOSTKUST VAN SUMATRA
BĒNGKALIS
RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN
INDRAGIRI
SIAK
SUMATRA'S WESTKUST
PADANGSCHE BOVENLANDEN
PADANGSCHE BENEDENLANDEN
DJAMBI
BENKOELEN
PALEMBANG
LAMPONGSCHE DISTRICTEN
BANKA EN ONDERH.
BANKA
BILLITON
P. NIAS
P. SIBĒROET (GROOT FORTUIN)
P. SIPOERA
P. SIMEULOE
BATOE-EILANDEN
MENTAWEI EILANDEN
ENGGANŌ
P. MEGA
P. ROEPAT
P. BĒNGKALIS
P. PADANG
P. MĒDANG
P. TĒBINGTINGGI
P. BINTAN OF RIOUW
TANDJOENGPINANG
P. SĒBANGKA
P. LINGGA
P. SINGKEP
STRAAT BĒRHALA
STRAAT BANKA
STRAAT SIBĒROET
ZEEBLOEM STRAAT
STRAAT SIPOERA
STR. SIKAKAP
ADDINGTON STR.
MAC CLESFIELD STR.
LEPAR STR.
GASPAR STRAAT
STR. PĒNGĒLAP
KOETA RADJA
DIAMANT PUNT
Meulaboh
Tandjoengpoera
Tandjoengbalai
Sariboedolok
Toba
Taroetoeng
SIBOLGA
Padang Sidimpoean
Goenoengsitoli
Loeboeksikaping
PADANG
Pajakoemboeh
FORT DE KOCK
Sawahloentō
Solok
Moearoebaroe
Bangkinang
Pakanbaroe
Siak Sri Indrapoera
Bagan Si Api Api
Bengkalis
Tanjoengpandan
MUNTOK
PALEMBANG
Lahat
Lampong
BENKOELEN
VLAKKE HOEK

F. Kolonisatie.

Nadat bij Gouvernementsbesluit van 30 September 1902 No. 17 den toenmaligen assistent-resident van Soekaboemi was opgedragen eene grondige studie te maken van het vraagstuk der emigratie van Javaansche gezinnen naar de Buitenbezittingen, maakte die ambtenaar in 1903 eene reis naar Sumatra, om terreinen uit te kiezen, welke geschikt geoordeeld werden tot het nemen van eene proef om er Javanen uit de Kedoe blijvend te vestigen. Nog in hetzelfde jaar, ontwierp bedoeld ambtenaar een „Schema van een emigratie-plan tot afleiding van Java's overbevolking, tevens dienende tot meerdere ontwikkeling van het eiland Sumatra". Volgens de daarbij overgelegde raming zouden in tien jaar tijds 22.940 gezinnen overgebracht kunnen worden, waarmede een som van ongeveer 7 millioen gemoeid zou zijn.

De Regeering wenschte, alvorens aan dit plan uitvoering te geven, in de aangegeven richting een proef te nemen op een terrein ter grootte van 8400 H. A. in de Lampongsche Districten, dat zich in het bijzonder voor het doel leende. Dientengevolge werd op grond van het G. B. 19 October 1905 No. 46 overgegaan tot de werving van 155 Javaansche gezinnen uit de residentie Kedoe voor de eerste nederzetting aldaar. In den beginne bestond er weinig animo onder de bevolking der Kedoe om naar Zuid-Sumatra te emigreeren, en zelfs in 1907 vlotte de werving van kolonisten nog niet al te best. Naarmate echter de toestanden op het kolonisatie-terrein te Gedong Tataän verbeterden en de eerste nederzetting „Bagelen" gevolgd werd door een tweede „Gading Redjo" trad eenige verbetering in, zoodat van de machtiging om ook gezinnen uit andere residenties dan de Kedoe aan te werven, als nood-maatregel bedoeld, slechts eenmaal gebruik gemaakt werd.

Gading Redjo werd gevolgd door „Poerworedjo", waarna nog eene vierde nederzetting „Wonodadi", gesticht werd. De hier genoemde dorpen tellen elk eenige bijdorpen, omdat de ervaring leerde, dat het de voorkeur verdient inplaats

van één groot dorp van 500 gezinnen er twee of drie kleinere te bouwen, welke ongeveer 1 kilometer uit elkaar komen te liggen. Hierdoor wordt het nadeel vermeden, dat de kolonisten te ver van hunne bouwgronden komen te wonen, wat, gelet op het vele nog onontgonnen boschterrein, aanleiding was voor eene minder goede verzorging der gronden, daar de vrouwen bang waren alleen zoo ver van huis te gaan tot het wieden van den aanplant enz.

Elk dorp heeft zijn eigen bestuur, bestaande uit een loerah met meerdere prabots, waaraan soms een of meer kamitoewo's een tjongkok of een tjarik en de dorpsgeestelijke of kaoem zijn toegevoegd. Al deze titularissen zijn bij officieele gelegenheden kenbaar aan verschillend gekleurde banden (slempang) die over den schouder gedragen worden. Aanvankelijk ontvingen de loerah's, kamitoewo's en prabot's eene bezoldiging, wat echter in de toekomst zal vervallen, zoodra de ambtsvelden (bengkok) gereed gekomen zijn, welke voor een loerah 6, voor een kamitoewo 4 en voor een prabot $1^1/_2$ bouw groot zijn.

Behalve rijst, worden door de kolonisten djagoeng, kedelé, oebi, cassave, tabak, enz. verbouwd, klappers en pisang aangeplant, en proeven genomen met den aanplant van hibiscus cannabinus, het bekende vezelgewas. Deze proeven zijn, evenals die met den aanplant van Bengaalsch lijnzaad, Robusta-koffie en Hevea, goed geslaagd. Ook de veestapel vertoont eene voldoende toename. (Zie Bijlage VI).

Ultimo 1914 waren er op het kolonisatieterrein gevestigd 6930 zielen, vormende 1751 gezinnen, verspreid over twaalf desa's.

Onderwijs werd aanvankelijk gegeven door een paar daarvoor geschikte kolonisten, doch sedert er meerdere nederzettingen verrezen, werd een schoolgebouw in het centrum der desa's opgericht, waar nu door drie onderwijzers van 11—2 uur les gegeven wordt in de beginselen van lezen, schrijven en rekenen, terwijl een der mantri's, welke den leider der proeven zijn toegevoegd, onderricht geeft in de beginselen van den landbouw.

De gepensioneerde dokter-djawa, die in den beginne belast was met de geneeskundige behandeling der kolonisten, bleek op den duur niet aan de verwachting te beantwoorden, waarna de eerstaanwezend officier van gezondheid te Telok Betong tweemaal per maand naar Gedong Tataän komt, om de werkzaamheden van den sedert in dienst gestelden gediplomeerden ziekenverpleger te controleeren.

Niet onvermeld mag ten slotte blijven, dat, waar de proeven eerst op

IMMIGRATIE-PROEVEN IN DE LAMPONGSCHE DISTRICTEN.

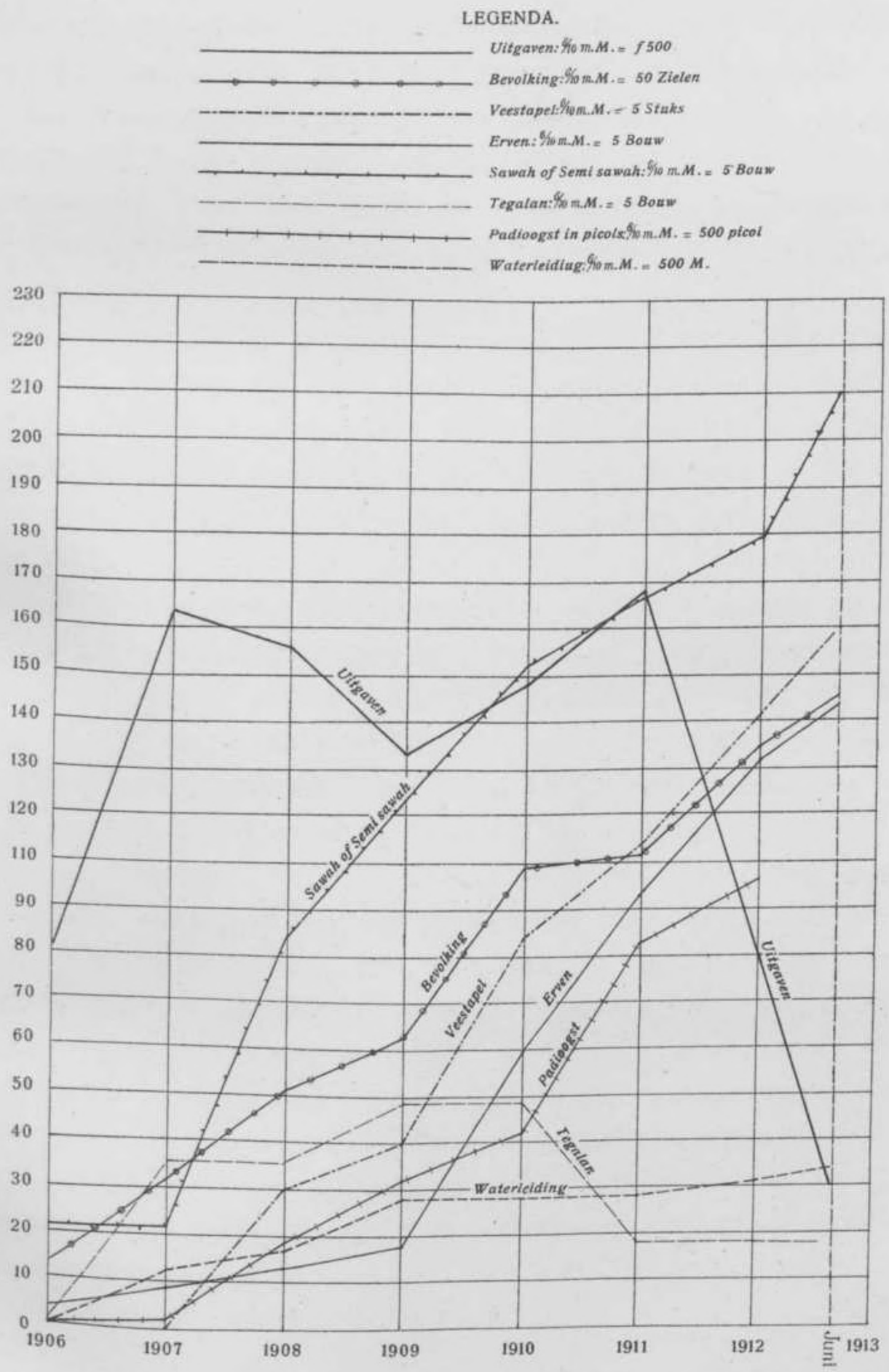

's Lands kosten genomen werden onder algemeene leiding van den Direkteur van Binnenlandsch Bestuur, — het G. B. dd. 19 Oct. 1911 No. 30 die leiding overdroeg aan den resident der Lampongsche Districten, terwijl de inmiddels in werking getreden Lampongsche Bank met ingang van 1912 kolonisten, die met behulp van het Gouvernement naar Gedong Tataän emigreerden, met raad en geld zou bijstaan bij hunne pogingen om zich aldaar een zelfstandig bestaan te verschaffen. Hierdoor komt nog slechts ten laste van den Lande eene toelage van *f* 22,50 per emigreerend gezin, benevens de kosten van den overtocht.

Werd de stoot tot de kolonisatie-proeven in de Lampongsche Districten door de Regeering gegeven, de later aangevangen emigratie van Soendaneezen naar Bengkoelen (Kepahiang, en sedert 1911 ook Moeara Aman) sproot voort uit den wensch van het Europeesch en het Inlandsch bestuur om die streken economisch vooruit te helpen, vooral door uitbreiding te geven aan den teelt van zoetwatervisch.

De aan die immigratie verbonden kosten werden bestreden uit de z. g. Marga-kas. Voor hare rekening werden in 1907 in de Preanger-regentschappen goudvisschen aangekocht en tevens eenige Soendaneezen geworven om den Lebongers vischteelt en de sawah-bewerking te leeren. De eerste zes gezinnen, die dat jaar overkwamen, schikten zich goed in het nieuwe bestaan, en de door hen verkregen resultaten leidden ertoe, de proef, zoo mogelijk echter met financieelen steun der Regeering, door te zetten. Deze was echter toen nog niet daarvoor te vinden, waarop de hoofden besloten de zaak weder zelf ter hand te nemen, zoodat er in 1908 weer 122 Soendaneezen, ten laste der margakas, te Kepahiang aankwamen. De kosten bedroegen ongeveer *f* 100 per gezin, maar moesten gaandeweg in jaarlijksche termijnen van *f* 25.— gerestitueerd worden. Door deze resultaten bleek de Regeering geneigd de hiervoor aangegane verplichtingen der marga-kas over te nemen, en de werving voort te zetten. Men bepaalde zich nu niet meer alleen tot Soendaneezen, zoodat op ultimo 1912 de immigratiekampongs (Soendaneesche) Kota Mandjoer, Soekaboemi en Pandeglang (Soekaradja) resp. bevolkt waren met:

75	mannen,	30	vrouwen	en	50	kinderen,
40	„ ,	21	„	„	20	„
18	„ ,	8	„	„	8	„

terwijl in de Javanen-nederzettingen Ladang Palembang, Kampoeng Djawa Baroe, Ajer dingin, Lebong Soepit en Ajer poelang gevestigd zijn:

72 mannen, 30 vrouwen en 31 kinderen,
58 „ , 18 „ „ 16 „
10 „ , 3 „ „ 6 „
6 „ , 3 „ „ 4 „

Een twintigtal Javanen woonde voorts nog verspreid.

In de onderafdeeling Redjang zijn de immigranten gevestigd in de kampongs Sempiang, Permoe, en Tjoeroeb, waar men resp. vindt:

102 mannen, 92 vrouwen en 115 kinderen,
107 „ , 79 „ „ 74 „
en 44 „ , 20 „ „ 34 „

In 1912 ging men over tot het aanwerven van Javaansche gezinnen, omdat de practijk uitwees, dat op den duur geen voldoend aantal Soendaneezen voor blijvende vestiging zouden zijn te vinden, zoodat de werving onder personen van dien landaard dan ook niet werd voortgezet.

Wordt in de Lampongsche Districten zoo noodig financieele hulp verstrekt door de Lampongsche Bank, in het Benkoelensche zorgt een desa-bankje, gesteund door de districts-bank van Kepahiang, er voor dat de kolonisten desnoods eene leening kunnen sluiten. Onderwijs wordt verstrekt op de Gouv. 2de klasse-scholen te Kepahiang en Tjoeroeb, terwijl in de eerstgenoemde plaats een meisjesschool is, waar ook les in handwerken wordt gegeven.

De meeste kolonisten kunnen echter de hulp der oudere kinderen bij het voorzien in de behoeften van het gezin niet ontberen, zoodat het schoolbezoek onder hen slechts gering is.

De betrekkelijke rapporten uit Benkoelen wijzen erop, dat door deze immigratie niet alleen is bereikt, dat het meerendeel der kolonisten zich in de nieuwe woonplaats een behoorlijk bestaan heeft verworven, maar ook dat zij er in hooge mate toe hebben bijgedragen, de oorspronkelijke bewoners van het land het nut te doen inzien van rationeele sawahbouw op natte velden, van goede en intensievere bodembewerking en het voordeel hebben leeren begrijpen, dat te behalen is met den aanplant van thee, ficus, tabak, en dergelijke gewassen. Dit heeft o.a. tengevolge gehad eene daling der rijstprijzen van f 14.— à f 18.— per picol tot f 9.— en f 10.—. Waarschijnlijk zal dan ook binnen korten tijd het geheele dal

Veestapel der immigranten te Gedong Tataän (Lampongsche Districten).

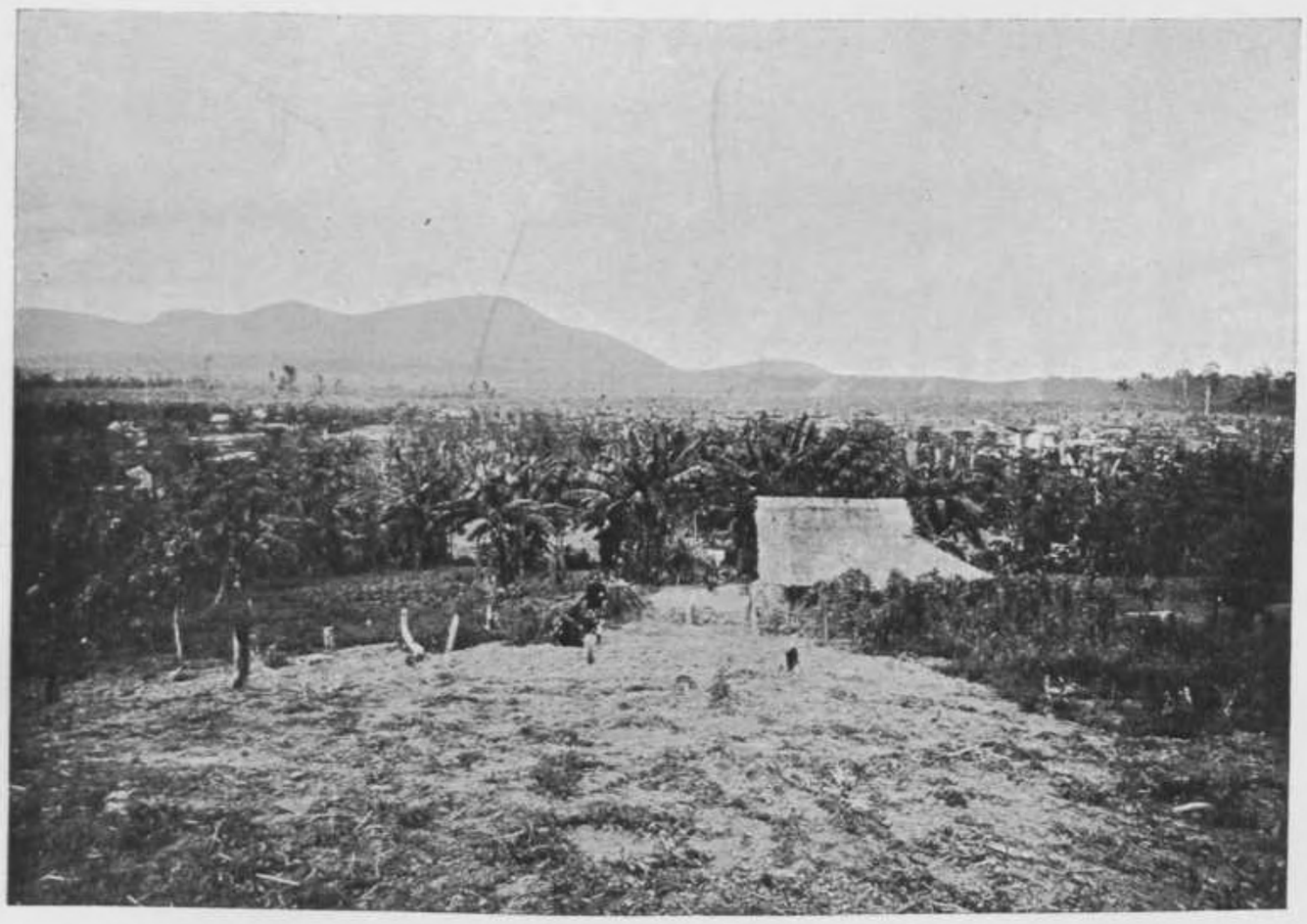

Gezicht over de kolonisatie-terreinen te Gedong Tataän.

der Ketahoen-rivier, van ongeveer 13 K.M. lang en hier en daar 3 à 4 K.M. breed, in sawah's herschapen zijn.

In de theetuinen te Sempiang waren ult. 1912 reeds geplant 19.170 plantjes en te Permoe 775. De thee wordt per kati groen verkocht voor 5 cts, of, door kolonisten bereid, aan de markt gebracht te Kepahiang, waar ze dan 60 cts. per kati opbrengt.

Verschillende koffie-variëteiten worden ook geteeld, vooral robusta. Hiervan werden in 1912 5.749 plantjes uitgeplant, terwijl nog 28.320 stuks in de pépinières beschikbaar waren.

Ook de veeteelt wordt bevorderd, hoewel de resultaten daarvan niet zoo gunstig zijn als die te Gedong Tataän verkregen.

Eene geheel afzonderlijke plaats onder de immigratie-kolonies in de Buitenbezittingen neemt wel de spontaan in Parigi (Midden-Celebes) ontstane Balineesche Kolonie in. In 1905 en 1906 werden hierheen een 23-tal Balineezen verbannen, die weldra gevolgd werden door een 13-tal vrijwillige emigranten uit hetzelfde land. Onder deze laatsten bevond zich Goesti Madé Djilantik, een zoon van den laatsten vorst van Lombok, die dank zij zijn invloed als Baliër der hoogste kaste, zich spoedig de leidende rol onder zijne landgenooten wist te verzekeren. Deze leiding gebruikte hij op gunstige wijze door in de Balineezen het gevoel van saamhoorigheid, dat bij hen een raskenmerk is, alsmede hunne oude adatgebruiken te handhaven, en deze aan te wenden om eene energieke aanvatting van het landbouwbedrijf te bevorderen. Gelukkig waren de factoren voor eene gunstige ontwikkeling daarvan — goede bouwvelden en voldoende bevloeiingswater — in ruime mate aanwezig, zoodat reeds in 1910 alle immigranten (ongeveer 20 gezinnen) in het bezit waren van eigen huis, sawah's en tuinen. Het onverwachte welslagen van zulk eene immigratieproef met het eigenaardige materiaal — (grootendeels verbannenen) — bracht de Regeering ertoe de uitbreiding der kolonie in de hand te werken, door bij voorkomende gelegenheden ook aan verdere verbannen Baliërs Parigi als verblijfplaats aan te wijzen, waardoor de mogelijkheid van het ontstaan eener bloeiende Balineesche nederzetting, onder de energieke leiding van den jongen Djilantik, steeds meer kansen van welslagen krijgt. Ook het zelfbestuur van Parigi tracht deze welkome aanwinst van degelijke landbouwers te bevorderen door het toestaan van verschillende faciliteiten, als het verleenen van tijdelijke vrij-

stelling van belastingen en heerendienst, en door de nieuwelingen materieel te steunen tot hun eerste oogst binnen is. Het welslagen van deze immigratie-proef is voornamelijk te danken aan het feit, dat door den invloed van een hoogstaand Baliër een stukje der Balische maatschappij als het ware in zijn geheel werd overgebracht, zoodat de immigranten dadelijk het werk konden en kunnen beginnen in voor hen totaal eigen omstandigheden. Juist het feit, dat het voor den Inlander zoo moeilijk is om te wennen aan eene geheel nieuwe omgeving en aan voor hem geheel nieuwe toestanden, was oorzaak van het in de eerste jaren geringe succes der vanwege de Regeering geleide kolonisatieproeven, die daardoor dan ook betrekkelijk kostbaar geworden zijn. Wellicht dat uit deze, door de bevolking zelf aangewezen, wijze van emigratie eene leering valt te trekken voor proeven op grooter schaal, van wier welslagen de economische ontwikkeling der bevolkings-arme buitengewesten voor een goed deel afhankelijk is.

Het Departement der Burgerlijke Openbare Werken.

De uitgebreide werkzaamheden van dit Departement op de Buitenbezittingen hebben vooral betrekking op:

A: Het Havenwezen.

B: Het aanleggen en verbeteren van wegen.

C: De irrigatie ten behoeve van den Inlandschen landbouw.

Feitelijk geldt dit alleen voor de streken, welke onder rechtstreeksch bestuur zijn gebracht, waar de uitvoering van bovenstaande werken geheel geschiedt onder de centrale technische leiding van dit Departement door de in de verschillende gewesten geplaatste ingenieurs der B. O. W.

Voor de zelfbesturende landschappen der Buitenbezittingen treedt het Departement der B. O. W. slechts als adviseur op, terwijl ook de kosten der daar in uitvoering komende werken niet op de algemeene begrooting gebracht worden. De bemoeienis der bestuursambtenaren met de uitvoering van grootere en kleinere werken is hier dan ook eene meer directe, en gaat voor de kleine werken (passers, enz.) vaak in eene technische leiding over.

Grootere technische werken worden meestal aanbesteed en door een of andere ingenieurs-firma uitgevoerd; ook komt het wel voor dat een landschap de uitvoering van alle werken aan zulk eene firma toevertrouwt. Het Departement der B. O. W. kan wel als uitvoerder optreden, maar de talrijke werken, in de rechtstreeks bestuurde gebieden, opgedragen aan dat Departement, maken, mede in verband met het groote gebrek aan personeel, werkzaamheden ten behoeve van de zelfbesturende landschappen nagenoeg onmogelijk.

Er ligt zeer zeker iets aanlokkelijks in de wijze waarop nuttige werken in de zelfbesturende landschappen tot stand komen, omdat zij bestreden worden uit de landschapskassen, waarin alle inkomsten van het betrokken ge-

bied gestort worden. Zoodoende worden de gelden dier landschappen ook uitsluitend ten hunnen eigen bate aangewend. In de rechtstreeks bestuurde gebieden is dat niet altijd het geval: hier komt het nog wel voor, dat de uitvoering van belangrijke werken in een bepaalde landstreek jaren lang uitgesteld moet worden, omdat de begrooting van het Departement der B. O. W. reeds te zwaar belast is door de uitvoering van groote werken in een geheel ander deel der Buitenbezittingen.

De landschapsbegrootingen behoeven slechts goedgekeurd te worden door de Hoofden van gewestelijk bestuur; voorstellen van het Zelfbestuur in overleg met de bestuursambtenaren tot uitvoering van min of meer belangrijke werken in hun ressort hebben dus zoodoende meer kans op eene snelle uitvoering dan wanneer eerst de lange weg over Den Haag bewandeld moet worden.

Eene snelle tot-standkoming van economische en hygiënische maatregelen is daardoor gewaarborgd — eene decentralisatie, welke reeds merkbaar goede vruchten afwerpt. Opmerkelijk is het toch, dat juist in die streken, welke het kortst onder ons beheer staan, en over het algemeen in het genot van zelfbestuur zijn gelaten, juist in die twee opzichten veel bereikt is, soms reeds méér dan in die, welke reeds lang tot het rechtstreeks bestuurd gebied behooren, zoodat in de zelfbesturen, met name op het gebied van pasarwezen en kampong-hygiëne, toestanden bestaan, die gunstig afsteken bij die in sommige streken op Java. Over het algemeen wordt de snelle verbetering van mindergewenschte toestanden in het Gouvernementsgebied niet in de hand gewerkt door de centralisatie, welke overigens in technisch opzicht zooveel goeds heeft gesticht. Vaak wordt dan ook in het rechtstreeksch gebied voor kleinere werken (pasarloodsen, duikers en kleine bruggen, wegaanleg enz.), welke van economisch belang zijn of den heerendienst verlichten, niet de hulp van dit Departement ingeroepen, maar trachten de bestuursambtenaren met aanwending van plaatselijke fondsen, [1]) waartoe vooral het fonds van den afkoop van heerendiensten is aangewezen, de uitvoering ervan in vrijen arbeid te bespoedigen.

---

[1]) Vergelijk daarvoor Afl. IV van de Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau. „De locale fondsen in rechtstreeks bestuurd gebied".

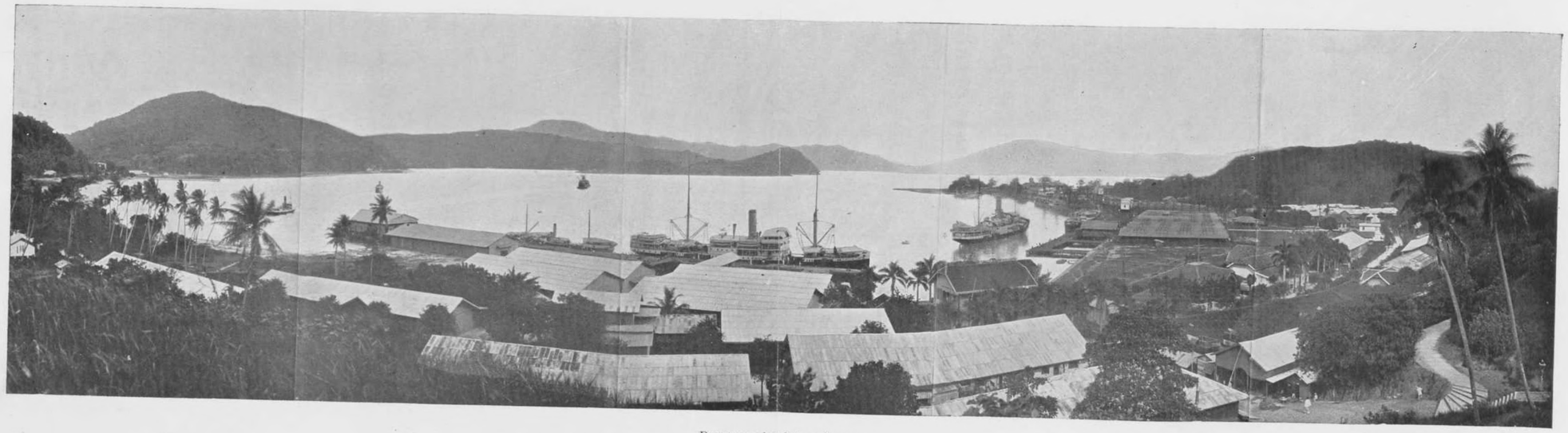

Panorama der Sabang-haven.

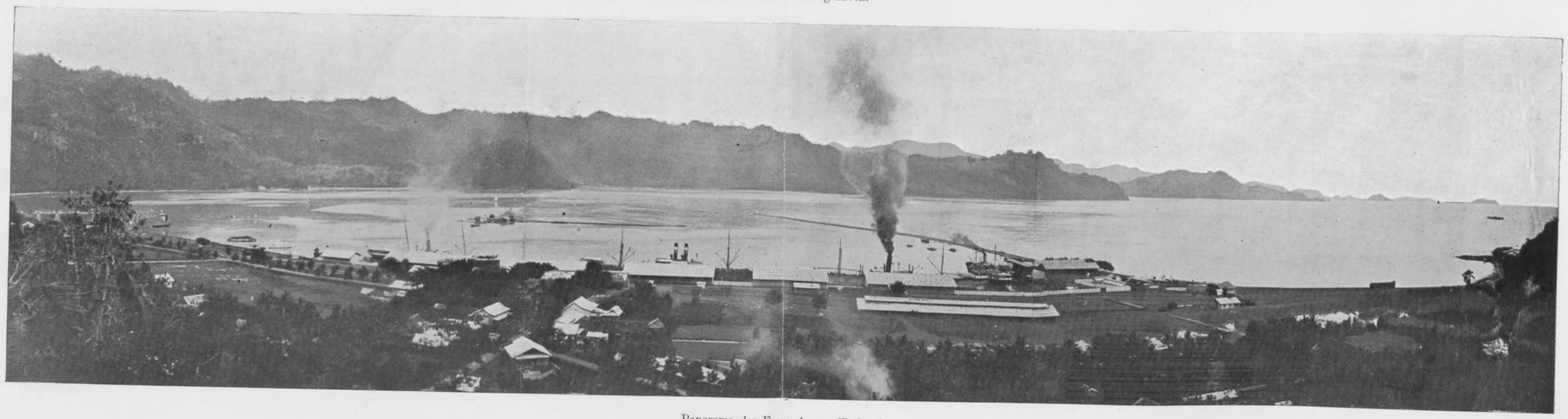

Panorama der Emma-haven (Padang).

A. Het Havenwezen.

Door de toenemende eischen van het stoomvaartverkeer ontplooide zich in de laatste jaren allerwege groote bedrijvigheid bij den aanleg of de verbetering der groote havens. De Buitenbezittingen zijn hierin o. m. betrokken door het plan der havenuitbreiding van Makasser, waar de bestaande steiger van 500 M. lengte onvoldoende aanlegruimte bood, zoodat aansluitende aan dien steiger nog een kade wordt gebouwd van 550 M. voor zeeschepen, terwijl Noordelijk daarvan eene prauwenhaven wordt aangelegd. Tevens wordt een ruim havenemplacement ingericht.

Tot eene verdere verlenging van de kade met 230 M. is reeds besloten.

Deze werken zijn gegund aan de firma de Groot.

Dat deze verbetering inderdaad urgent was, doet het volgende staatje zien, dat de vlucht weergeeft, welke het havenbedrijf op Makasser in de jaren 1904-1913 heeft genomen:

Anno	Aantal S. S.	Inhoud M^3.
1904	380	1.243.000
1905	519	1.461.000
1906	511	1.562.000
1907	507	1.492.000
1908	512	1.956.000
1909	476	2.138.000
1910	497	2.269.000
1911	476	2.239.000
1912	491	2.377.000
1913	549	2.874.000

Was in 1904 de gemiddelde inhoud der stoomschepen 3200 M^3, in 1908 was deze reeds gestegen tot 3800 M^3, terwijl in 1913 die gemiddelde inhoud reeds 5100 M^3 bedroeg. Niet te verwonderen is het dan ook, dat reeds eenige jaren lang de bestaande aanlegsteiger veel te klein bleek, te meer daar Makasser, dat in de eerste plaats een transito-haven is, vaak verscheidene schepen van zeer groot charter tegelijk in lading zag komen. Aangezien aan den bestaanden steiger voor hoogstens vier van dergelijke groote schepen plaats is, komt het meermalen voor, dat talrijke schepen op de reede hun beurt moeten afwachten, wat, door het niet bestaan van een prauwenveer, zijne eigenaardige bezwaren met zich brengt.

De nieuwe, in 1912 aangevangen werken, zullen na hunne voltooiing, bij de voortdurende toename van het handelsverkeer, een krachtigen steun blijken te zijn voor de verdere ontwikkeling van den Makassaarschen handel.

Evenals met de havenwerken op Java het geval was, moest ook dit werk in het afgeloopen jaar vrij veel vertraging ondervinden, voornamelijk om redenen van financieelen aard, waaraan door het onderzoek der bekende, in Nederland samengestelde, haven-commissie, eene bevredigende oplossing werd gegeven.

Behalve de haven van Makasser vormen die te Sabang en te Padang (de Emmahaven) de voornaamste havens der Buitenbezittingen ; [1]) twee in dit deel opgenomen panorama-foto's doen daarvan de groote uitgebreidheid zien.

Vooral de Sabanghaven heeft in den korten duur van haar bestaan (Sabang Maatschappij opgericht 1898) als Oceaanhaven eene geweldige vlucht genomen, en neemt thans reeds de eerste plaats in, voorzoover betreft het onmiddellijk buitenlandsch verkeer, en de vierde plaats voor het geheele verkeer, vergeleken met alle andere havens in den Archipel.

Het hierachter volgende staatje geeft eene vergelijking van het verkeer in 1909 en 1913 in de zes voornaamste Indische havens.

---

[1]) Voor de kleinere havenwerken in deze gewesten wordt verwezen naar dl. II.

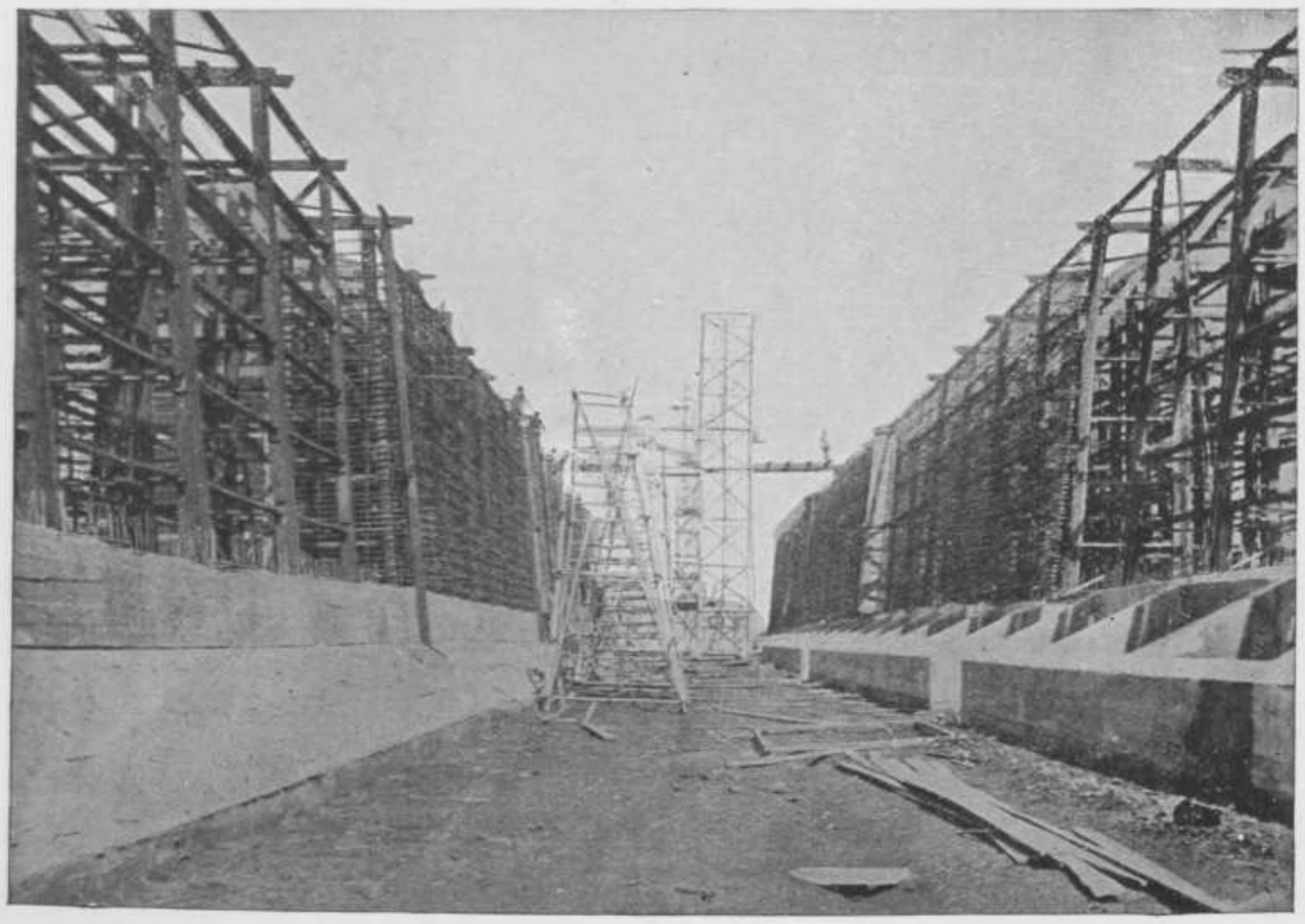

Caissons in aanbouw voor de havenwerken te Makasser.

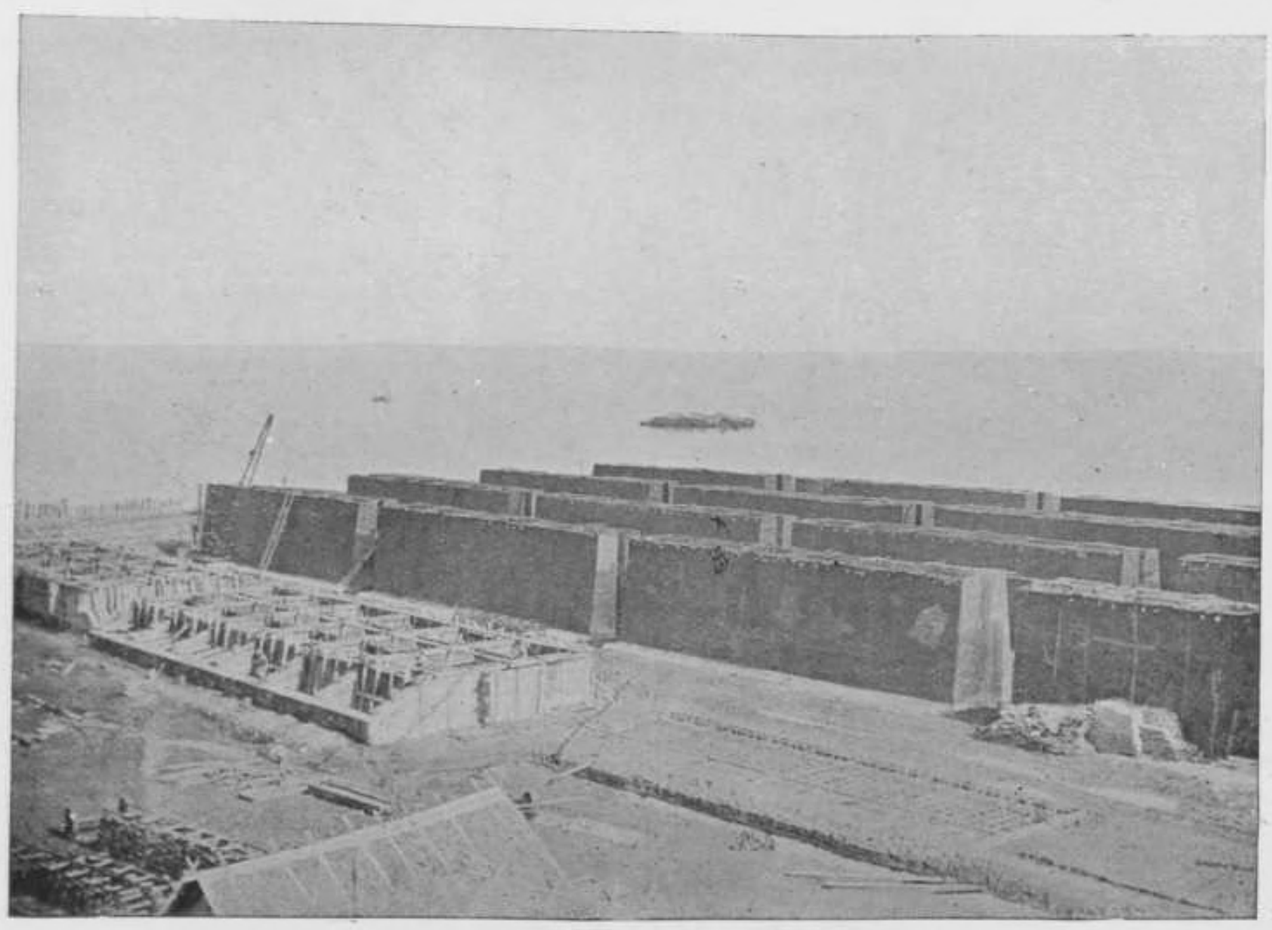

Caissons in aanbouw voor de havenwerken te Makasser.

Haven	Anno	AANGEKOMEN							
		Stoomschepen				Totaal		Vaartuigen Totaal	
		van het buitenland		van het binnenland					
		aant.	M³	aant.	M³	aant.	M³	aant.	M³
Batavia	1909					1248	5.740.000	5831	5.945.000
	1913	437	2.395.000	1134	5.839.000	1571	8.234.000	4491	8.382.000
Semarang	1909					987	5.888.000	2945	5.516.009
	1913	47	246.000	1128	7.073.000	1175	7.319.000	2760	7.414.000
Soerabaja	1909					1104	5.512.000	20470	5.928.000
	1913	180	1.030.000	1011	5.977.000	1191	7.007.000	12835	7.293.000
Sabang	1909					843	3.841.000	843	3.841.000
	1913	559	4.664.000	350	1.181.000	909	5.845.000	1061	5.874.000
Padang	1909					503	2.049.000	1636	2.069.000
	1913	58	484.000	370	2.463.000	428	2.947.000	1998	2.987.000
Makasser	1909					476	2.138.000	3836	2.210.000
	1913	32	285.000	517	2.589.000	549	2.874.000	3486	2.942.000

B. De aanleg van wegen op de Buitenbezittingen.

Met de instelling van eene, tot het Departement der Burgerlijke Openbare Werken behoorende, inspectie voor de verkeerswegen op de Buitenbezittingen is een nieuw tijdvak aangevangen in de ontwikkeling van het wegenstelsel aldaar.

Vóór dien tijd ontstonden de wegen meestal op initiatief van bestuurszijde en werden dan geleidelijk in heerendienst aangelegd. Eerst ontstond een onverhard pad, met tijdelijke bruggetjes of primitieve overvaarten over de grootere en kleinere rivieren. Vervolgens werd het pad verbreed, soms eene verharding aangebracht, terwijl dan successievelijk het tracé verbeterd werd door tal van kleinere omleggingen, alles eveneens in heerendienst, soms met behulp van het Gouvernement voor het opruimen van hindernissen, enz. Na verloop van tijd werden dan de rivierovergangen verbeterd en permanente bruggen geslagen, hetgeen zoo mogelijk in vrijen arbeid geschiedde. Door deze werkwijze eischte de weg meermalen een arbeid van jaren, alvorens geschikt te zijn voor een vervoer per as van eenige beteekenis.

Op deze primitieve wijze zijn de bestuursambtenaren er in geslaagd, over de meeste eilanden der Buitenbezittingen een zeer uitgebreid wegennet te doen ontstaan, dat aan redelijke eischen voldoet, hoewel door de hiervoren geschetste werkwijze en mede door de geringe technische hulp, waardoor meestal terreinmetingen achterwege moesten blijven, de verrichte arbeid niet altijd in verhouding staat tot het resultaat.

Ook is het natuurlijk, dat de aanleg van dergelijke wegen meestal alleen mogelijk was in dicht bevolkte streken en in niet al te veel bezwaren biedende terreinen, waardoor het bestaande net bijna overal een uitgesproken locaal, of hoogstens gewestelijk karakter draagt, aangezien de grenzen der ressorten en gewesten meestal gevormd worden door dezelfde terreinafscheidingen, welke het dóórtrekken der wegen te moeilijk maakten.

Atjèhsche loopbrug der bevolking.

In het algemeen kan men de beginselen, waarnaar de bestaande wegen getraceerd zijn, als volgt omschrijven:

Eerst zocht men eene verbinding vanuit het bestuurscentrum naar de omliggende bevolkingscentra, waarna deze weder werden verbonden met de binnenlandsche stapelplaatsen — op de groote eilanden Sumatra en Borneo meestal gelegen dáár, waar de rivieren ophouden bevaarbaar te zijn. Hierdoor ontstonden wegen van die stapelplaatsen langs de rivieren stroomopwaarts en dwars op den loop der rivieren, terwijl ten slotte het net werd uitgebreid met wegen langs de rivieren stroomafwaarts, die dienen moesten om het verkeer van de kust of van de hoofdstapelplaats naar het binnenlandsche wegennet te verbeteren. Over het algemeen echter is men nog niet tot het aanleggen van deze derde categorie gekomen, behalve in Palembang. Men heeft zich om de groote moeilijkheden van den aanleg bepaald tot de binnenlandsche wegennetten. Op de kleinere eilanden en op Celebes, waar van bevaarbare rivieren nagenoeg geen sprake is, bestaan de wegennetten meestal uit verbindingen tusschen de bestuurscentra, welke dan weder op hun beurt door talrijke zijwegen met de bevolkingscentra verbonden werden. Bij deze wijze van werken werd uit den aard der zaak het intergewestelijk verkeer zeer stiefmoederlijk behandeld; feitelijk vindt men dit dan ook nog slechts tusschen Palembang en Benkoelen, waartoe wellicht heeft bijgedragen, dat het doorsneden grensgebied achtereenvolgens tot beide residentiën behoord heeft.

Waar de toenemende economische bloei der Buitenbezittingen steeds meer de behoefte deed gevoelen aan een beter verkeerswezen, ook tusschen de gewesten onderling, was eene centralisatie in den aanleg ervan noodzakelijk, daar bij de verbrokkeling van den aanleg over verscheidene plaatselijke netten geen zekerheid voor het ontstaan van werkelijke verkeers-slagaderen kon verkregen worden. Dit leidde tot de instelling van bovengenoemde inspectie, welke in de eerste plaats hare bezigheid vond op het snel in bloei toenemende Sumatra, doch ook daarbuiten werkzaam was. Naast dezen systematischen wegaanleg gaat echter nog steeds voort het aanleggen en verbeteren der locale wegennetten op de hierboven geschetste wijze, waarbij thans echter dikwijls de medewerking van het Departement der B. O. W. wordt verleend voor het zoeken der tracé's in bijzonder moeilijke weggedeelten.

Op Sumatra zijn, sedert de instelling der inspectie, talrijke voorstellen tot wegverbetering en wegaanleg op Gouvernements kosten door de betrokken Hoofden van gewestelijk bestuur ingediend; verscheidene dier voorstellen gaven aanleiding tot een nader onderzoek, waarop meermalen uitvoering volgde. Voor tal van overige werken werd in den loop van 1913 een voorloopig wegenplan ingediend door den Directeur der B. O. W. waarop nog geene beslissing werd genomen, zoodat het nog niet voor bespreking vatbaar is.

Het hierin als principe gestelde doel der wegenplannen omvat het doen ontstaan van een voorloopig wijdmazig, doch het geheele eiland omvattend net van, ook met automobielen berijdbare, hoofdwegen, aansluitend aan de spoor- en tramwegen en aan de steeds bevaarbare rivieren.

Over het algemeen valt dit resultaat te bereiken door:

1e. aanleggen van betrekkelijk korte verbindingsschakels tusschen de bestaande gewestelijke of locale netten, terwijl daarnaast tevens ter hand moet genomen worden:

2e. het aanleggen van geheel nieuwe verbindingswegen tot ontsluiting van geisoleerde of onontgonnen gebiedsdeelen.

Op het oogenblik zijn een vijftiental werken onderhanden op Gouvernements kosten, daar de aanleg op de gewone wijze (in heerendienst) zoowel om de schaarsche bevolking in de doorsneden gebieden als om het moeilijke terrein, niet mogelijk is gebleken.

De wegenkaart van Sumatra geeft deze in uitvoering zijnde wegen aan, correspondeerende op de volgende cijfers (Bijlage VII):

1: de weg Kroë-Liwa-Ranaumeer-Moeara Doewa. Lengte 110 K.M.; aanlegkosten: *f* 985.000. Deze weg dient voor de verbinding der bevolkingscentra rondom Liwa en het Ranaumeer met de Westkust en boven-Palembang. Gedeeltelijk voltooid.

2: de Lorokweg, van Palembang naar Talang Anak ajer. Lengte 24 K.M.; kosten *f* 354.000. Ter verbinding van Palembang met het autowegennet in Boven-Palembang. Bijna voltooid.

3: Pasar Tjoeroeb-Moeara Aman. Lengte 70 K.M.; kosten *f* 540.000. Ter verbinding der Benkoelensche mijndistricten met de hoofdplaats. Gedeeltelijk voltooid.

Brug over de Woih- ni Enang[2] (Gajo-weg);
van uit het Westen gezien.

Rotan-hangbrug in de Toradja-landen (Celebes).

4: de Midden-Sumatra-weg, van Sidjoendjoeng (Pad. Bovenlanden) door de Batanghari-districten naar Poeloe Poendjoeng. Lengte 91 K.M.; kosten *f* 1.384.000. Ter verbinding van de wegennetten in Djambi en Sumatra's Westkust. Gedeeltelijk voltooid.

5: Weg Moeara Boengo-Moeara Tebo. Lengte 44 K.M.; kosten *f* 291.000. Ter verbinding van den colonneweg in boven-Djambi met de Batanghari-rivier, die tot Moeara Tebo steeds bevaarbaar is. Aangevangen.

6: Weg Telok Niboeng-Boengoes. Lengte 10 K.M.; kosten *f* 136.000. Ter verbinding van het Padangsche en het Painansche wegennet. De uitvoering van dit zeer moeilijke stuk is grootendeels voltooid.

7: Weg Loeboek Bangkoeng-Pakan Baroe. Lengte 163 K.M.; kosten *f* 1.774.000. Ter verbinding der Padangsche Bovenlanden met Parit, van daar langs de bestaande verbinding met de voor zeeschepen bereikbare rivierhaven Pakan Baroe aan de Siakrivier. Voor een klein deel (tot Kota Bahroe) voltooid, verder aangevangen.

8: Weg Reo-Moeara Sipongi. Lengte 26 K.M.; kosten *f* 137.000. Ter verbinding van de wegennetten in de Pad. Bovenlanden en Tapanoeli. Voltooid.

9: Weg Tanahbatoe-Toriola. Lengte 35 K.M.; kosten *f* 218.000. Ter verbinding van Mandailing met de havenplaats Natal. Gedeeltelijk aangevangen.

10: Weg Sibolga-Taroetoeng. Lengte 67 K.M.; kosten *f* 581.000. Ter verbinding van het wegennet der Toba-hoogvlakte met dat van Zuid-Tapanoeli. Bijna voltooid.

11: Weg Naroemonda-Pematang Siantar-Tebing Tinggi. Lengte 140 K.M.; kosten *f* 2.053.000. Ter verbinding der Toba-hoogvlakte en van Sibolga met de cultuurvlakte der Oostkust. Een deel van dezen weg (het vak Pematang-Siantar-Tebing Tinggi) bestaat reeds en is de drukst bereden weg van geheel Sumatra; de slechte toestand ervan eischte dringend verbetering, welke nu gereed is. Het overige deel is in uitvoering.

12: Weg Belawan Deli-Laboean. Lengte 4 K.M.; kosten *f* 325.000. Ter verbinding van Medan met de Belawan-haven. De kosten zijn zoo hoog, door de talrijke en groote bruggen. Is in uitvoering.

13: Weg Kaban Djahe-Kota Tjane (Alasweg). Lengte 137 K.M.; kosten *f* 1.173.000. Ter verbinding der Alaslanden met de Karohoogvlakte en het wegennet ter Oostkust. In hoofdzaak voltooid.

14: Gajo-weg van Bireuen naar Takengon. Lengte 76 K.M.; kosten *f* 1.496.000. Ter verbinding der Gajo-landen met de Noordkust. Voltooid.

15: Weg Taratah Boeloeh-Simalajang. Lengte 26 K.M.; kosten *f* 101.000. Ter verbinding van de vestigingen langs de Kampar Kiri met den bestaanden weg Taratah Boeloeh-Pakanbaroe, de steeds voor zeeschepen bereikbare rivierhaven. In uitvoering.

Uit dezen staat blijkt, dat op het oogenblik onderhanden zijn de voorbereiding, uitvoering en afwerking van ruim 970 K.M. weglengte, waarvoor een bedrag noodig zal blijken van *f* 12.100.000, waarvan ongeveer *f* 9 millioen reeds geautoriseerd.

Hiervan zijn reeds besteed:

vóór 1910	*f*	111.000	
1910	„	1.003.000	
1911	„	1.569.000	
1912	„	1.791.000	
1913	„	1.637.000	(raming)
1914	„	1.464.000	„

Tegen einde 1914 zal dus ruim *f* 7.000.000 verwerkt zijn terwijl de afwerking der rest in 3 à 4 jaar tegemoet gezien kan worden. De inmiddels veranderde toestanden zullen deze afwerking echter zeer vertragen. De voltooiing zal eene waardevolle uitbreiding opleveren van de reeds bestaande netten, die thans tezamen ongeveer een lengte hebben van 3500 K.M. hoofdwegen (± 2700 K.M. verhard) en 6700 K.M. binnenwegen (± 900 K.M. verhard), welke zoodoende tot één groot Sumatra-net vereenigd worden.

De nog in overweging zijnde plannen omvatten voorts het aanleggen van eene verbinding tusschen Palembang en de Lampongsche Districten, tusschen Palembang en Midden-Sumatra (Djambi), en voorts het openen van Koerintji door een weg naar Tapan, het verbinden van het Benkoelensche en Padangsche wegennet, en dat ter Oostkust van Sumatra met het Atjehsche.

Aansluitende ten slotte aan den aanleg van wegen op Sumatra en daarmede in nauw verband staande, is ook de verbetering van het verkeer te water, door opruiming der voornaamste rivierhindernissen, met kracht aangevat.

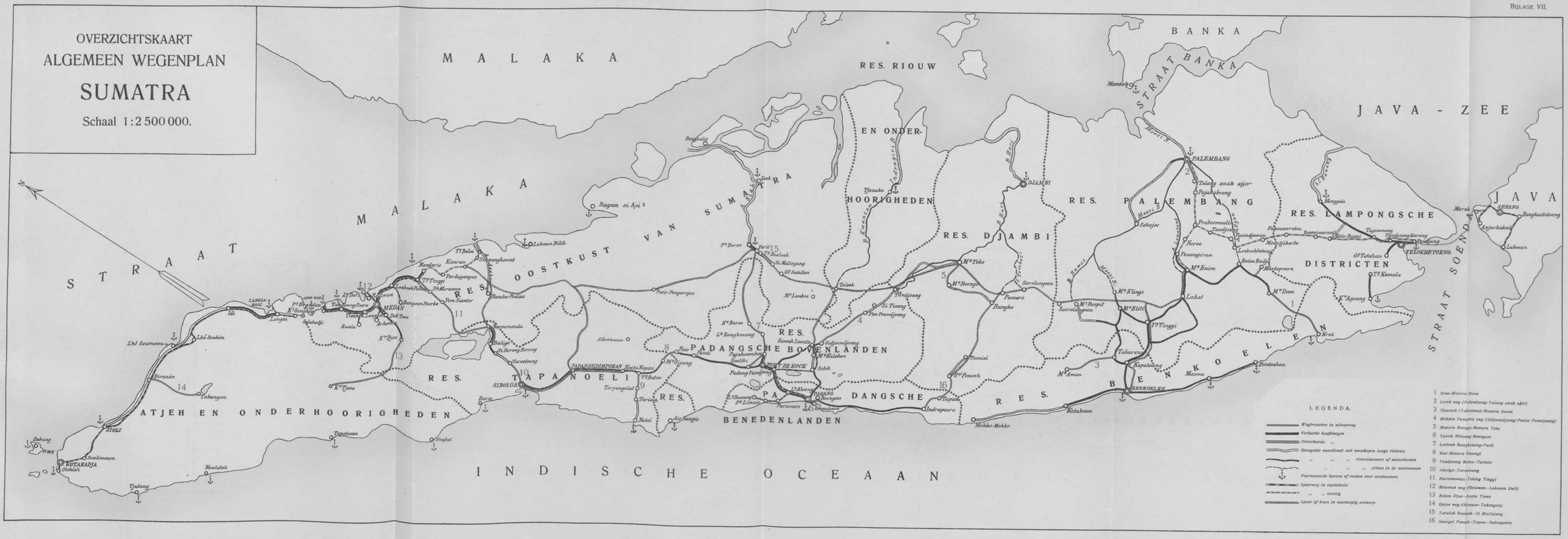
OVERZICHTSKAART
ALGEMEEN WEGENPLAN
SUMATRA
Schaal 1:2 500 000.
MALAKA
STRAAT MALAKA
RES. RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN
BANKA
STRAAT BANKA
JAVA-ZEE
JAVA
STRAAT SOENDA
RES. OOSTKUST VAN SUMATRA
RES. DJAMBI
RES. PALEMBANG
RES. LAMPONGSCHE DISTRICTEN
RES. PADANGSCHE BOVENLANDEN
RES. TAPANOELI
RES. PADANGSCHE BENEDENLANDEN
RES. BENKOELEN
ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN
INDISCHE OCEAAN
PALEMBANG
DJAMBI
MEDAN
SIBOLGA
FORT DE KOCK
PADANG
BENKOELEN
KOTARADJA
SIOLI
LEGENDA.
Wegtrajecten in uitvoering
Verharde hoofdwegen
Onverharde „
Geregelde vaardienst met zeeschepen langs rivieren
„ „ „ rivierstoomers of motorbooten
„ „ „ alleen in de westmoesson
Voornaamste havens of reeden voor zeestoomers
Spoorweg in exploitatie
„ „ aanleg
Spoor of tram in voorloopig ontwerp
1 Kroe-Moeara Doea
2 Lorok weg (Palembang-Talang anak aijer)
3 Tjoeroek (Tabarena)-Moeara Anam
4 Midden Sumatra weg (Sidjoendjoeng-Poeloe Poendjoeng)
5 Moeara Boengo-Moeara Tebo
6 Taloek Niboeng-Boengoes
7 Loeboek Bangkoeang-Parit
8 Rao-Moeara Sipongi
9 Tandjoeng Batoe-Tarioto
10 Sibolga-Tarotoeng
11 Naroemonda-Tebing Tinggi
12 Belawan weg (Belawan-Laboean Deli)
13 Kebon Djae-Koeta Tjane
14 Gajoe weg (Bireuen-Takengen)
15 Taralak Boejoek-Si Malinjang
16 Soengai Penoeh-Tapan-Indrapoera

Brug van de B. O. W. over de Amparang-rivier
(groote weg Makasser — Sanjdjai; Celebes).

Brug, door het B. B. aangelegd
(weg Sanjdjai — Kadjang).

Reeds vele jaren is hieraan door bestuur en bevolking gewerkt, in vele gevallen met bijstand der Regeering door het beschikbaar stellen van speciale geniedetachementen, springmiddelen, enz. In de laatste vijf jaar zijn dergelijke werkzaamheden in onderstaande rivieren tot stand gebracht:

Padangsche Bovenlanden	—	Kampar Kanan, Mahat, Batang Kapoer.
Benkoelen	—	Ketahoen rivier.
Palembang	—	Moesi.
Djambi	—	Batang Hari, Soengei Tebo.
Oostkust van Sumatra	—	Kampar rivier.
Riouw (Indragiri)	—	Kwantan rivier.

Voor deze werken is toegestaan een gezamenlijk bedrag van *f* 204.000.

De resultaten hebben niet altijd aan de verwachting voldaan, vooral door het gebrek aan toereikende gegevens. Toch kan in dit opzicht nog veel met vrucht gedaan worden, waarvoor echter meerdere voorbereiding noodig zal blijken. In verband hiermede is een ingenieur aangesteld ter voorbereiding van dergelijke werken in de Moesi. Verder laat het zich aanzien, dat eerlang in het belang van de bevaarbaarheid van enkele rivieren op Sumatra ook van baggerwerktuigen gebruik zal moeten worden gemaakt, waartoe dan ook reeds enkele algemeene onderzoekingen zijn ingesteld.

Vond de inspectie der wegen haar grootste werkkring op Sumatra, ook in enkele andere gewesten roerde zij zich. Zoo in Borneo bij de opneming van een weg van Long Iram (boven-Mahakam) over de noordelijke waterscheiding naar het stroomgebied der Boelongan rivier, waar tot dusverre eene zeer moeilijke waterverbinding met een slecht berg-voetpad als schakel bestaat. Voorts is op Timor de opneming ter hand genomen van een weg vanuit Koepang het binnenland in, met einddoel Atapoepoe. Ook in Menado is de gedeeltelijke omlegging van den weg Menado-Tondano voorgesteld, terwijl in Celebes en Onderhoorigheden een tracé gezocht wordt voor een rijweg van Maros over de westelijke kustketenen van Zuid-Celebes naar de nieuw onderworpen streken aan de Bone-golf, met eindpunt Watampone. Voor het in cultuur brengen van het vruchtbare Walanaë-bekken, dat nu vrijwel braak ligt, kan van deze verbinding een goeden invloed uitgaan.

C. Irrigatie.

Was op Java de bemoeienis van het Departement der B. O. W. met de kunstmatige bevloeiing der sawah's reeds geruimen tijd een der voornaamste werkzaamheden van dit Departement, tot de Buitenbezittingen was deze tot voor korten tijd nog niet stelselmatig uitgestrekt, doch werd slechts hier en daar bijstand verleend bij den aanleg of verbetering van bevolkings-bevloeiingswerken.

Eene verandering ten goede ontstond pas in het jaar 1910, toen, ingevolge een van de Regeering ontvangen opdracht, een onderzoek werd ingesteld naar de bestaande en gewenschte bevloeiingswerken op Sumatra en Celebes.

Dit onderzoek gaf in de eerste plaats aanleiding tot het aanstellen van een ingenieur op ieder dier eilanden, die, behalve voor het verrichten van een systematisch irrigatie-onderzoek, ook in opdracht kreeg de bestuursambtenaren deskundige voorlichting te verstrekken voor den aanleg van eenvoudige irrigatie- en afwaterings-verbeteringen. Voor de uit deze onderzoekingen te verwachten detailonderzoeken ging de Regeering voorts over tot het aanstellen van een zestal ingenieurs, welke speciaal bestemd zijn voor het irrigatiewezen op de Buitenbezittingen. Deze zes werden verdeeld over de gewesten Palembang, Benkoelen, Sumatra's Westkust, Atjeh en Celebes, terwijl er één beschikbaar werd gesteld voor de verbetering der Balische bevloeiingen, welke in ontwikkeling zelfs de Javaansche overtreffen, doch waarbij de aanleg der groote stuwen voor de reservoirs (wadoek's) dikwijls de krachten der bevolking te boven ging.

De beide met de irrigatie-onderzoeken belaste ingenieurs brachten in 1913 uitgebreide verslagen uit omtrent het irrigatie-wezen van Sumatra en Celebes (rapporten der ingenieurs Van Tubergen voor geheel Sumatra, Van Buuren voor Celebes en Menado), waarin een aantal werken als urgent zijn aangestipt. Verder werd door den ingenieur Valk een gedetailleerd rapport over het bevloeiingswezen in de Z. en O. afd. van Borneo opgemaakt, naar aanleiding waarvan in die residentie weldra eenige groote werken uitgevoerd zullen worden.

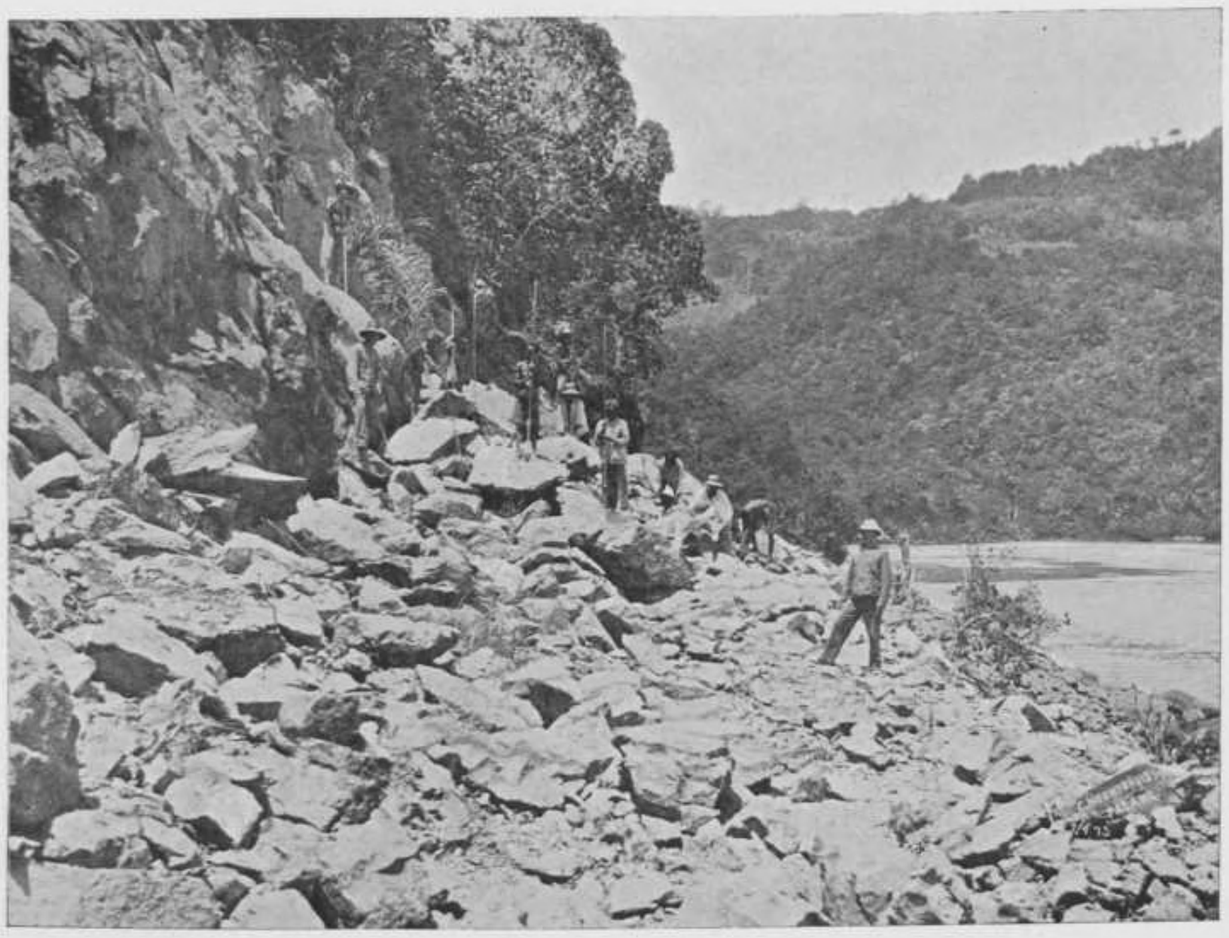

Weg-aanleg ter Sumatra's Westkust.

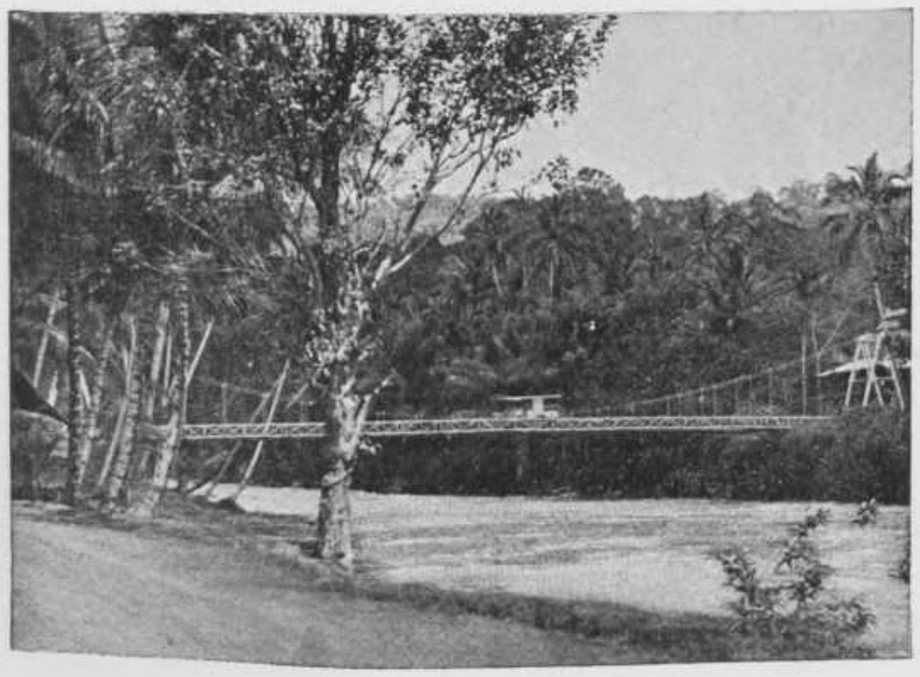

Brug over de Enim in den auto-weg Palembang-Benkoelen.

Waar het uitvoeren van dergelijke bevloeiingswerken uitsluitend gewestelijke belangen raakt, is een overzicht der reeds in uitvoering of voorbereiding zijnde werken meer op zijn plaats bij de gewestelijke besprekingen (deel II), waarnaar dus verwezen wordt voor dit zeer belangrijke onderdeel der werkzaamheden van het Departement der B. O. W.

Het Departement van Gouvernementsbedrijven.

De zich steeds uitbreidende staats-exploitatie van verschillende winstgevende bedrijven en ontginningen gaf aanleiding tot het instellen van een afzonderlijk Departement daarvoor, het Departement van Gouvernementsbedrijven, dat den 1sten Januari 1908 zijne werkzaamheden aanving.

Aan de bemoeienis van dit Departement werden onderworpen:

A. De Post- Telegraaf- en Telefoondienst.
B. De Spoor- en Tramwegen.
C. Het Mijnwezen.
D. Het Zout-monopolie.
E. Het Transportwezen.
F. De Opium-fabricatie.
G. De Landsdrukkerij.

Behalve ten aanzien van het Mijnwezen hebben de werkzaamheden van dit Departement voor het meerendeel nog betrekking op Java en Madoera.

Op de Buitenbezittingen is het werk voor de overige onderwerpen deels in wording; hun voornaamste arbeidsveld, en, voor de voordeel opleverende bedrijven, ook de voornaamste inkomsten, vinden zij op Java. Een overzicht van de belangrijkheid dezer werkzaamheden volge hier, behalve van die der Landsdrukkerij, waarvan eene bespreking hier minder op haar plaats is, terwijl het opium- en het zout-monopolie onder Financiën behandeld zullen worden.

A. De Post- Telegraaf- en Telefoondienst.

Door de sterke toename van onzen gezagsinvloed in het laatste decennium, heeft deze dienst eene groote uitbreiding ondergaan.

Werd in 1903 de postdienst uitgeoefend:

één of meermalen daags	over	439	K. M.
driemaal per week	„	424	K. M.
met langere tusschenpoozen	„	7244	K. M
dus totaal	over	8107	K. M.

in 1913 had dit plaats:

één of meermalen per dag	over	1009	K. M.
driemaal per week	„	747	K. M.
met langere tusschenpoozen	„	8252	K. M.
dus totaal	over	10008	K. M.

De eigenaardige moeilijkheden, waarmede deze dienst bij het verrichten zijner werkzaamheden rekening had te houden, spreken uit het volgende staatje:

Vervoermiddel	in 1903	in 1913
per spoor	307 K. M.	337 K. M.
per tram	86 „	613 „
per auto	—	1235 „
per kar	355 „	788 „
kar, postiljon met eigen paard	325 „	339 „
postiljon met eigen paard	73 „	458 „
voetbode	3538 „	3068 „
postprauw of stoombarkas	2339 „	2153 „
pikolpaard	463 „	797 „
militair transport	621 „	220 „

Ook het aantal verzonden stukken wijst op dezen vooruitgang; in 1903 bedroeg dit voor de geheele Buitenbezittingen 3.185.000 stukken, in 1912 was het ruim verdubbeld: 6.389.000 stukken.

Station voor draadlooze telegrafie te Sabang.

Ook de telegrafische verbinding der Buitenbezittingen onderling of met Java en het buitenland is sterk verbeterd; dit leert het volgend staatje:

	1903	1913
Landlijnen	4203 K.M.	6360 K.M. lijnlengte
Kabellijnen	3314 „	9053 „ „
Ondergrondlijnen	32 „	50 „ „
TOTAAL . . .	7549 K.M.	15463 K.M. lijnlengte.

Het aantal verzonden telegrammen nam van 100.700 in 1903 toe tot 722.200 in 1913.

Bijzondere vermelding verdienen nog de in de laatste jaren op verschillende punten van den Archipel verrezen stations voor draadlooze telegrafie, welke door het Gouvernement zijn opgericht, zooals te Sabang, Koepang en Amboina, of uit particulier initiatief zijn ontstaan, als die te Balik-Papan en Tarakan. De stations te Amboina en te Koepang verkeerden ultimo 1913 nog in het stadium van proefneming, doch werden reeds voor een beperkt publiek verkeer opengesteld. De oprichting dezer twee stations zal vooral aan den handel in de Molukken ten goede komen, welke tot dusverre geheel van snelverbindingen verstoken was, en nu, door bemiddeling van deze beide stations en het ontvangstation te Sitoebondo (Java) gemakkelijker de schommelingen der productenmarkt kan volgen. Ook de zeer sterk bij den Molukken-export geinteresseerde Makassaarsche handelshuizen verwachten een goeden invloed van deze verbinding, waardoor hunne opkoopers van producten beter bereikbaar zijn, en zij dus nog vaak voor de gevolgen van eene plotselinge daling der prijzen gevrijwaard kunnen worden.

In 1913 kwam eene kabelverbinding van Ternate via Kema naar Menado, dat reeds aan het wereldnet verbonden was, tot stand. Daardoor is ten slotte de laatste schakel gelegd der lijnen, welke de Molukken uit hun isolement verlost hebben.

Het radio-kuststation te Sabang heeft weinig beteekenis voor den handel, doch des te meer voor de scheepvaart. In 1913 verkreeg het dan ook 3809 verbindingen met scheepsstations, terwijl telegrammen met 737 daarvan gewisseld werden.

Het telefoonwezen op de Buitenbezittingen is, voor zooverre dit ressorteert onder het Departement van Gouvernementsbedrijven, en dus Gouvernementstelefoon is, nog slechts weinig ontwikkeld. Alleen werden op de meeste gewestelijke hoofdplaatsen locale netten aangelegd, ingevolge G.B. dd. 5 Augustus 1909 No. 3, Bijblad No. 7113, dat dien aanleg mogelijk maakt, mits minstens 15 aansluitingen gewaarborgd zijn.

Te Padang, Makasser en ter Oostkust van Sumatra worden particuliere netten geexploiteerd, waarvan dat ter Oostkust reeds vrij groote uitgebreidheid bezit.

Ten slotte zijn in de meeste gewesten der Buitenbezittingen zeer uitgestrekte telefoonnetten aangelegd voor militaire- of bestuursbelangen, welke echter ook in beperkte mate ten dienste van het publiek verkeer opengesteld zijn.

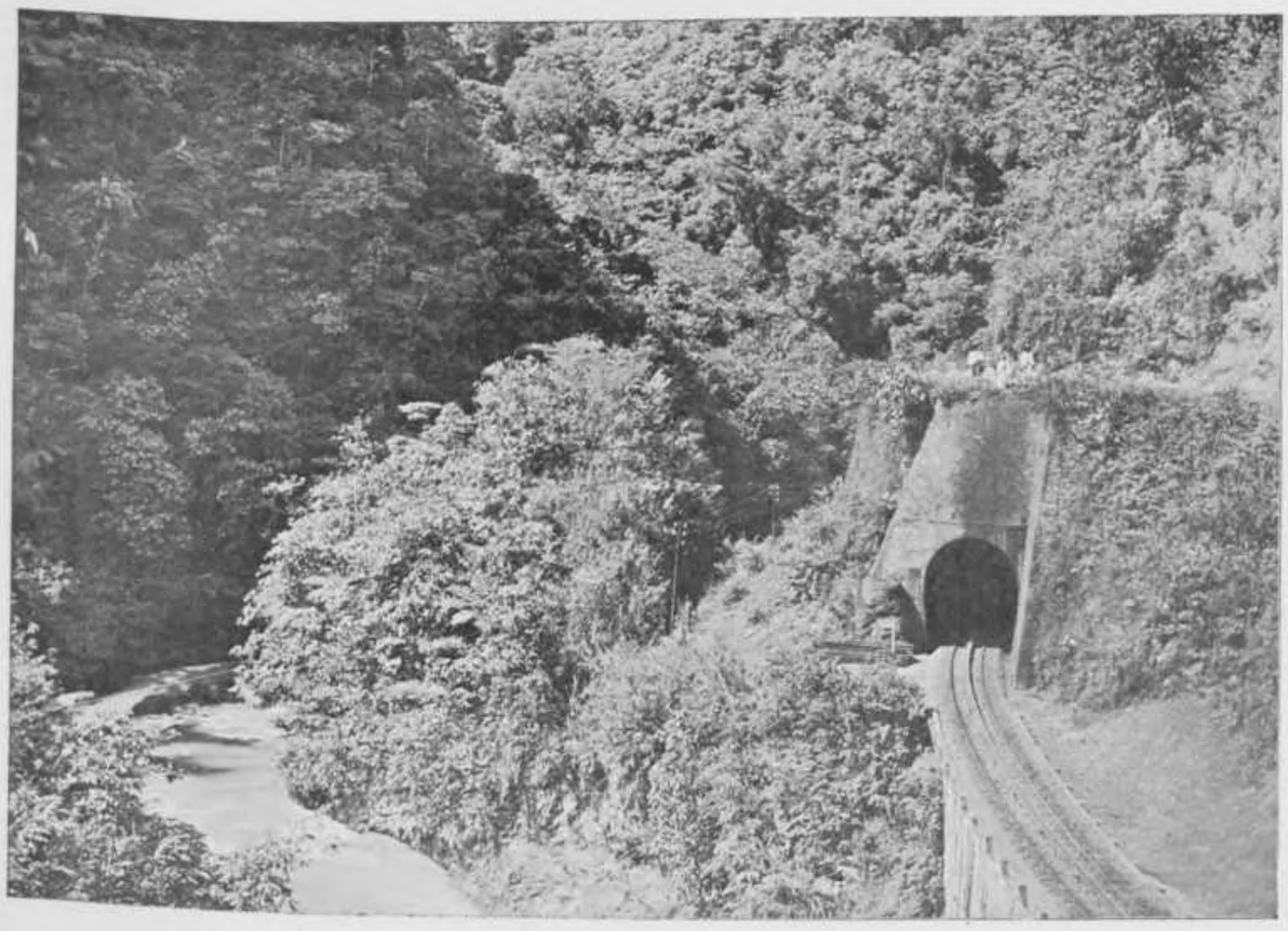

Spoorweg, tunnel en postweg ter Sumatra's Westkust.

Lijngedeelte der W. S. S. S. bij Ajer Mantjoer.

B. Spoor- en Tramwezen.

Van alle eilanden der Buitenbezittingen heeft alleen Sumatra dit vervoermiddel leeren kennen, terwijl de overige nog steeds zijn gebleven bij wagen, rijpaard of prauw, hoewel in de laatste jaren ook het autoverkeer daar eene groote vlucht nam. Op Celebes werd wel eenige jaren geleden eene concessie gevraagd voor den aanleg van eene tramverbinding tusschen Makasser en Pare-Pare, welke de vruchtbare kuststrook ter Westkust geheel zou doorsnijden, doch het is nimmer tot eene uitvoering van dit plan gekomen. In de residentie Bali en Lombok werden in April 1913 twee concessies verleend voor den aanleg van stoomtramwegen, loopende op Bali over Gianjar - Den-Pasar - Benoa en Tabanan en op Lombok over Ampenan - Mataram - Tjakra Negara - Narmada en Kediri, welke plannen meer kans van uitvoering schijnen te hebben.

Op Sumatra heeft de ijzeren baan echter reeds een net geslagen over verschillende streken van het eiland, terwijl uitgebreide, gedeeltelijk reeds tot uitvoering gekomen plannen de doorkruising van het geheele reuzen-eiland beoogen. Zoowel de in exploitatie zijnde netten als de veel uitgebreider aanleg-plannen verdienen hier dan ook eene bespreking.

De in exploitatie zijnde netten werden gedeeltelijk van Gouvernementswege, gedeeltelijk door particuliere ondernemingen aangelegd, terwijl ook de verdere uitbreiding van het spoorwegverkeer beiderzijds ter hand is genomen.

Gouvernements-initiatief gaf den stoot tot den aanleg van:

1. Den West-Sumatra-spoorweg,
2. De Atjeh-tram,
3. Den nog niet voltooiden Zuid-Sumatra-spoorweg, terwijl het particuliere initiatief zich deed gelden
4. bij den aanleg en de in gang zijnde uitbreiding der spoor- en tramwegen

in de residentie Oostkust van Sumatra.

Van de toename dezer thans geëxploiteerde spoor- en stoomtramnetten en de daaraan bestede aanlegkapitalen geeft ondervolgende staat een overzicht:

Spoorlijnen	1904		1905		1906		1907		1908	
	KM.	Aanleg-kap.	KM.	Aanleg-kap.	KM.	Aanleg-kap.	KM	Aanleg-kap.	KM.	Aanleg-kap.
W. Sum. S S. . . .	210	21.035.000	210	21.111.000	210	21.150.000	210	21.171.000	231	22.057.000
Deli-spoor	92	7.491.000	92	7.532.000	92	7.567.000	92	7.601.000	92	7.690.000
Tramwegen										
Atjeh-tram	322	9.000.000	326	9.873.000	401	12.694.000	432	17.000.000	432	17.266.000
Deli-tram	115	5.857.000	155	5.920.000	155	5.950.000	170	6.605.000	170	6.708.000

Spoorlijnen	1909		1910		1911		1912		1913	
	KM.	Aanleg-kap.	KM.	Aanleg-kap.	KM.	Aanleg-kap.	KM.	Aanleg-kap.	KM.	Aanleg-kap.
W. Sum. S.S. . . .	231	22.140.000	245	22.732.000	245	22.986.000	245	23.299.000	245	23.734.000
Deli-spoor	92	7.768.000	92	8.799.000	92	8.372.000	92	8.480.000	92	8.509.000
Tramwegen										
Atjeh-tram	432	17.381.000	432	17.435.000	432	17.544.000	460	18.432.000	465	18.544.000
Deli-tram	170	6.782.000	170	6.816.000	170	7.941.000	170	8.643.000	170	10.915.000

DE SPOORWEGEN OP SUMATRA'S WESTKUST.

Toen het Gouvernement zich met kracht ging toeleggen op de exploitatie der waardevolle steenkolenvelden bij Sawah Loento, bleek in de eerste plaats de behoefte aan een beteren afvoer naar de kust dan de slechte karrewegen konden waarborgen. Zoodoende besloot het Gouvernement in 1887 tot den aanleg van een spoorbaan, welke deze kolenvelden zou verbinden met de nieuwe haven van Padang in de Koninginne-baai, de Emmahaven, terwijl dan tevens de dichtbevolkte en welvarende streken in de Padangsche Bovenlanden hierbij aangesloten zouden worden.

In hetzelfde jaar nog werd met den aanleg een begin gemaakt en in 1892 waren de lijn naar Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden) en die naar

Spoorwegbrug over de Ombilinrivier, en meer van Singkarah. (West-Sumatra).

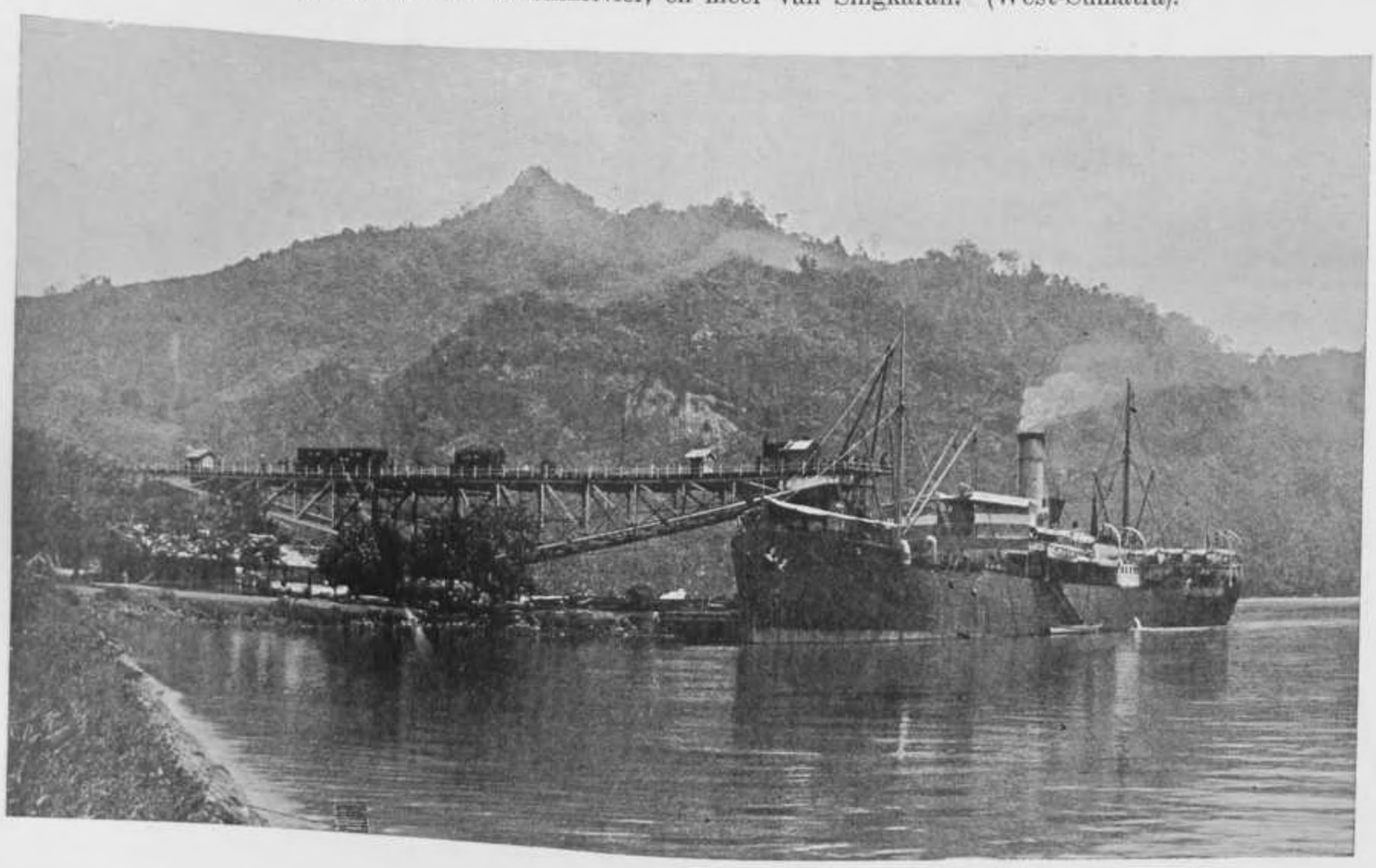

Kolenladen in de Emmahaven.

Sawah Loento tot Moeara Kalaban gereed. In 1894 kwam de verlenging van deze laatste lijn tot Sawah Loento klaar, en in 1896 werd een zijlijn geslagen van Fort de Kock naar Pajokoemboeh. Daarna bleef de verdere uitbreiding geruimen tijd rusten, tot zij in 1908 weder werd aangevat met den aanleg van eene 35 K.M. lange lijn naar Soengei Limau via Loeboek Aloeng en Priaman, welke in 1910 gereed kwam. Zoodoende heeft thans het net eene uitgebreidheid verkregen van 245 K.M.

De in bijlagen VIII en IX neergelegde exploitatie-uitkomsten over de jaren 1904—1913 dragen als algemeen kenmerk in zich het verschijnsel van eene te kleine marge tusschen de inkomsten en de uitgaven, ook ondanks de plotselinge stijging van het reizigers-aantal der derde klasse sedert 1911 en 1912, een gevolg van het stellen der eenheidsprijs per K.M. op 1½ cent voor die klasse van reizigers.

De oorzaak van die betrekkelijk geringe winsten, welke de S. S. hier voor het Gouvernement afwerpt, ligt ten deele in de geringe uitgebreidheid van het net, voor een ander deel dient die oorzaak gezocht te worden in de minder juiste verdeeling van de winsten, door de S.S. en de Ombilinmijnen als ééne onderneming gemaakt, welke thans gebaseerd is op de zelfkosten van beide bedrijven, zonder daarbij rekening te houden met het veel grootere aanlegkapitaal van den spoorweg. Daardoor schijnt de exploitatierekening te hoog in vergelijking met de baten. In de Tweede Kamer der Staten-Generaal is dan ook reeds hierop gewezen.

Verscheidene uitgaven voor de exploitatie blijven bij het spoorwegbedrijf vrijwel gelijk, ongeacht de lengte van het net, zoodat bij eene rendabele uitbreiding, de baten in een sneller tempo zullen stijgen dan de exploitatiekosten.

Toch overschatte men dit voordeel niet. Ook kleine spoor- en tramondernemingen kunnen — vooral door de meerdere overzichtelijkheid van het net en door intensievere bestudeering der factoren, welke leiden moeten tot grootere vervoersdichtheid, in het algemeen dus door een gemakkelijker commercieel beheer — zeer gunstige resultaten opleveren.

Ter bevordering van den bloei van den W. S. S. S. is dan ook de uitbreiding van het net door aanleg van verschillende kleinere voedingslijnen, zeer noodzakelijk en meermalen bepleit, ten einde de vervoersdichtheid op de stamlijnen zoo groot mogelijk te doen zijn.

Hoewel de uitbreiding van het West-Sumatra-net niet het doel was

van de Midden-Sumatra-spoorwegplannen (zie bespreking hierachter), werden daarin toch verschillende projecten aan de hand gedaan, waarvan dat, hetwelk den aanleg beoogt van twee zijlijntjes vanaf Pajokoemboeh Noord- en Zuidwaarts in het vruchtbare en dichtbevolkte Si Namar-dal, resp. naar Padang Soeliki (25 K.M.) en naar Balai Pandjang (12 K.M.), waarschijnlijk binnenkort een begin van uitvoering zal krijgen. De kosten hiervoor zijn geraamd op f 1.870.000.

Eene nauwkeurige bestudeering van het vraagstuk der electrificatie van het geheele bedrijf heeft tot de conclusie geleid, dat de verkrijging van eene goedkoopere beweegkracht niet te verwachten is van dien maatregel, welke vroeger beschouwd werd als de beste oplossing ter bezuiniging op de bedrijfskosten.

2. DE ATJEH-TRAM.

Deze stoom-tramweg neemt eene afzonderlijke plaats in tusschen de Nederlandsch-Indische spoor- en tramwegen. Hij werd aangelegd met uitsluitend politiek-militaire bedoeling en zonder dat in den tijd, waarin tot den aanleg besloten werd, voldoende rekening gehouden kon worden met de economische eischen, die aan zulk een verbindingsweg gesteld dienen te worden.

De eerste lijn werd reeds gelegd kort na den aanvang der Atjeh-expeditie, toen in 1875 het Departement van Oorlog een spoorbaantje liet bouwen tusschen de reede van Oelèë Lheuë en onze hoofdvestiging Kota Radja. Nadat de zorg voor dit lijntje in 1882 aan het Departement der B. O. W. was overgedragen, werd het weldra tot een trambaan versmald. In 1885 leidde militaire noodzaak tot den aanleg van een ceintuur-trambaan langs de befaamde postenlinie, die door drie straalbanen met Kota Radja, en daardoor met het oude trambaantje naar de reede, verbonden werd. In 1891 ging het beheer van deze lijnen weer over naar het Departement van Oorlog.

Met de opheffing van de postenlinie na het verraad van Toekoe Oemar in 1896 verviel het nut van de ceintuurbaan, welke sedert geleidelijk opgeruimd werd.

In de plaats daarvan kwam de lange tramlijn, welke sedert 1897 onze gezagsuitbreiding in Atjeh's Onderhoorigheden op den voet volgde, en post na post der zich steeds meer uitbreidende militaire bezetting vastknoopte aan het gezagscentrum te Kota-Radja. Sedert 1899 was men reeds overgegaan tot den bouw van

WEST-SUMATRA-SPOORWEG; INKOMSTEN EN UITGAVEN IN DUIZENDTALLEN.
BENEVENS HET AANTAL K. M. IN EXPLOITATIE

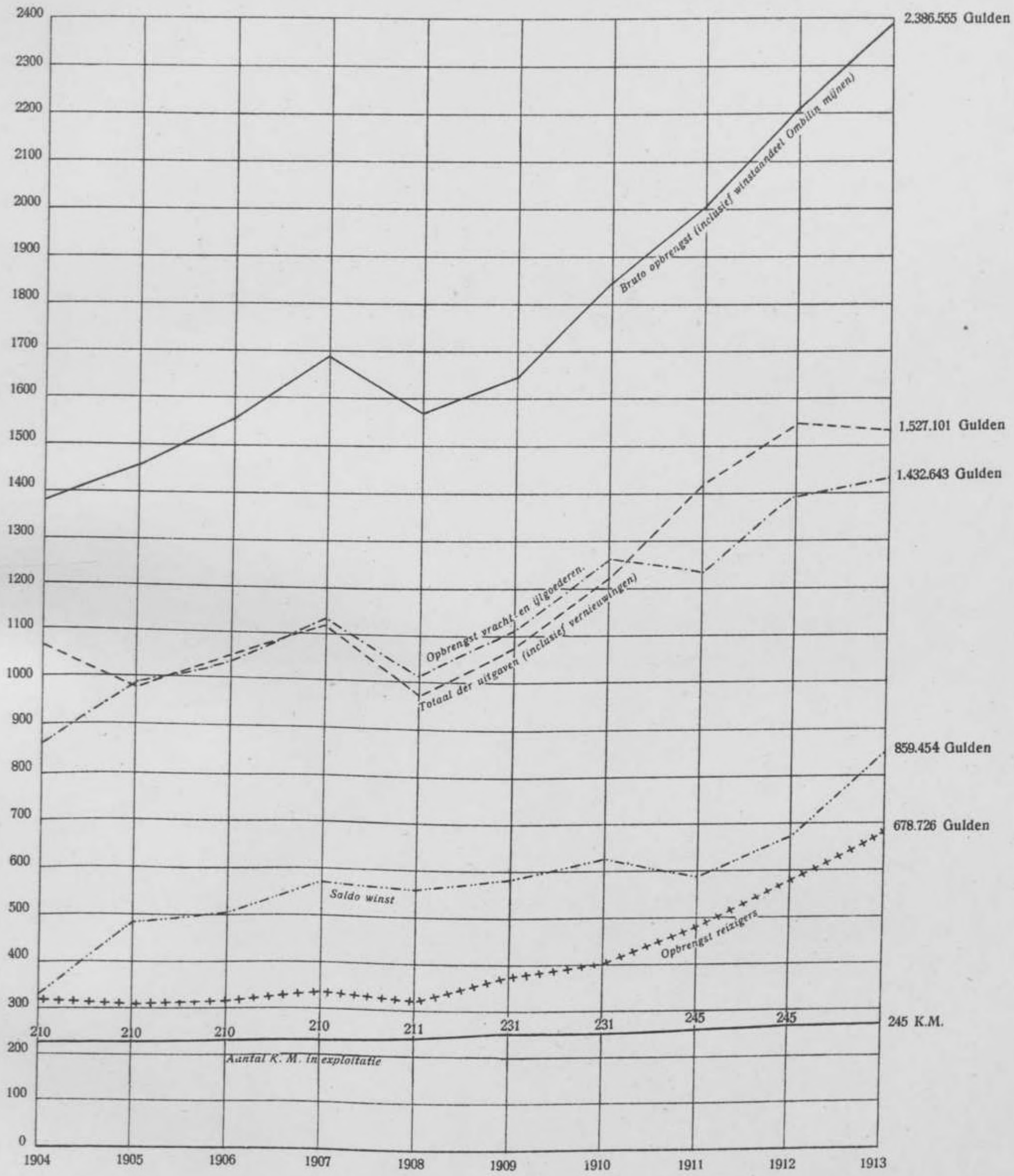

WEST - SUMATRA - SPOORWEG; VERVOER.

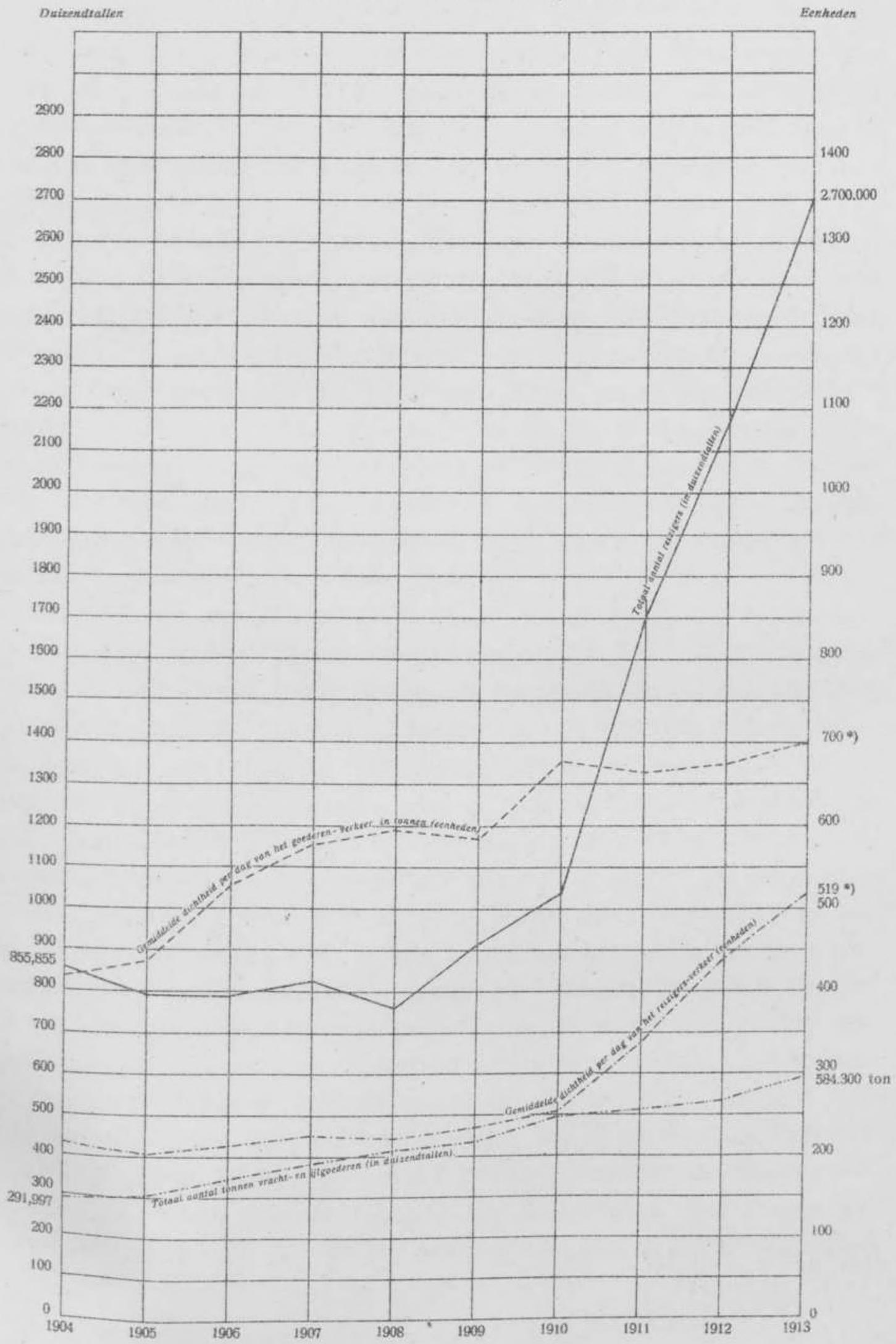

(*) TOELICHTING: Voor deze grafiek is gebruik gemaakt van twee schalen; de lijnen der gemiddelde vervoersdichtheid (reizigers en goederen) komen overeen met de schaal onder: Eenheden, die van het totale verkeer met de schaal onder: Duizendtallen.

eene tweede trambaan, in de Onderhoorigheden, waar van 1899-1906 successievelijk de lijn tot stand kwam van Sigli tot de haven van Langsa, waaraan tusschen 1910-1912 het gedeelte Langsa-Koeala Simpang toegevoegd werd, terwijl reeds in 1899 van Sigli uit een lijntje was aangelegd naar het Westen over Padang Tidji naar Keudé Breuë.

Dit, wel wat in de lucht hangende, stuk trambaan in de Onderhoorigheden werd in de jaren 1904-1908 door een berglijntje van Keudé Breuë over de heuvels naar Seulimeum met de oude trambaan in Groot-Atjeh verbonden, waardoor het militaire bewind een machtig middel had geschapen om te geraken tot de volledige pacificatie der doorsneden streken. Nog zit men echter niet stil bij deze voltooide baan. Gaven tot dusverre voornamelijk militaire doeleinden den doorslag tot de verschillende aanlegplannen, met het opbloeien van den lang verwaarloosden handel en landbouw, geven meer en meer de economische overwegingen den doorslag, teneinde dezen veelbelovenden vooruitgang tegemoet te komen door het scheppen der hoognoodige afvoerwegen.

Bij de G. Bn. van 17 Juni 1913, No. 59 — 16 October 1913 No. 25 en 8 November 1913 No. 40 is de doortrekking toegestaan van het Atjeh-tramnet van Koeala Simpang door Tamiang naar Besitang en van Pangkalan Soesoe naar Telok Taboehan (aan de Aroebaai liggend met eene goede reede), terwijl de verbindingslijn tusschen Besitang — en Pangkalan Soesoe ook reeds in voorbereiding is. Met de voltooiing van dit laatste lijngedeelte zal dan eindelijk het Atjeh-tramnet zijn natuurlijk eindpunt bereikt hebben, de fraaie en goed toegankelijke Aroe-baai, waardoor de economische waarde van het geheele tramnet zal stijgen. De verdedigers van de Aroe-baai-plannen, welke in deze natuurlijke haven een concurrent zien van Belawan en zelfs van Singapore en Sabang, hopen door het leggen van dezen verbindingsschakel den eersten stap in de richting dier toekomstplannen te zien geschieden door den uitvoer der Atjehsche producten (peper, rubber, enz.), welke met de ontginning der Tamiangsche moerassen steeds toeneemt, te leiden via Aroebaai.

Een plan tot verdere uitbreiding van het Atjeh-tramnet, dat door verschillende autoriteiten met kracht verdedigd werd, was de lijn via Besitang rechtstreeks naar Tandjoeng Slamat aan het Deli-tramnet, waardoor de nieuwe concessieterreinen in het beneden-Langkatsche (O. K. Sumatra) eene kortere en minder dure verbinding met de Aroebaai zouden verkrijgen, en een afvoerlijn zou

ontstaan, die met het Deli-net in concurrentie kon treden. De later gebleken mindere geschiktheid voor de Europeesche cultuur der bedoelde terreinen in Langkat, die volgens verklaring der concessionarissen in de naaste toekomst zeker niet voor ontginning aan de beurt zullen komen, gepaard aan het krachtige verzet van de zijde van den handel te Pangkalan Brandan en van de Deli-Spoorweg-Mij., deed deze plannen op den achtergrond komen ten bate van eene verbinding van Pangkalan Brandan met het Atjeh-tramnet.

Zooals hierboven reeds werd gezegd, stond in den beginne de rentabiliteit der Atjeh-tram verre achter bij het militaire nut ervan, zoodat dan ook de exploitatie-rekening tot 1912 toe steeds een nadeelig saldo als eindcijfer gaf, ook nog, toen in 1910 het 3de klasse-tarief van 2 cent op 1 cent per K. M. werd gesteld (1909 : 1.000.000, 1910 : 1.654.000 3e klasse reizigers).

Toch was in die geringe opbrengst van het net reeds eene verandering ten goede gekomen met de voortschrijdende pacificatie van het land sedert 1908. Bijlage X geeft een overzicht van de uitkomsten der exploitatie, hoewel het—om tot eene richtige waardeering der economische belangrijkheid te komen—noodig is enkele afzonderlijke cijfers te geven.

De economische waarde der lijn staat toch geheel buiten hare militaire waarde; om tot eene goede beoordeeling van den vooruitgang der eerste te komen, moet dus het vervoer, dat in de verschillende jaren met een zuiver militair doel geschied is, uitgeschakeld worden.

In 1904 werden in het geheel vervoerd 1.434.000 reizigers en 110.000 ton vrachtgoederen, terwijl in 1913 2.627.000 reizigers en 209.000 ton vrachtgoederen worden opgegeven, eene toename dus van ± 100%. Doch in 1904 behoorden daartoe 158.000 reizigers en 73.000 ton goederen voor Gouvernementsrekening, zoodat toen de tram, vooral ten aanzien van het goederenvervoer, vrijwel geheel voor militaire doeleinden in beslag genomen werd (resp. ruim 11 en 60% van de totaalcijfers). In 1913 vervoerde de tram 190.000 Gouvts. reizigers en 19.000 ton Gouvts. goederen, d. i. resp. 7,2% en 11%, waarvan vooral het groote verschil in de cijfers voor goederenvervoer wijst op eene enorme toename van de productie van en den import in dit bestuursressort en op de stijgende belangrijkheid der tram.

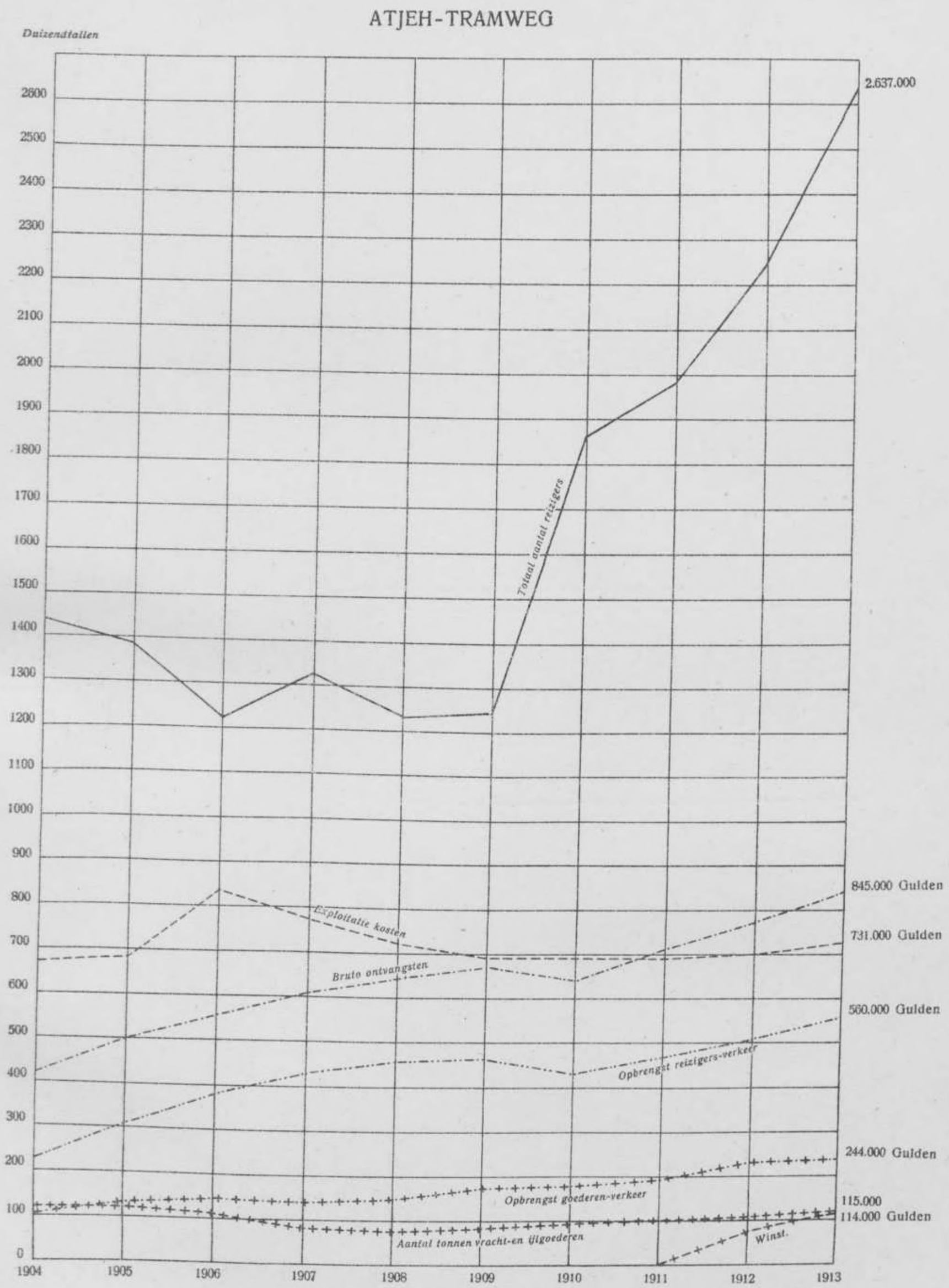
ATJEH-TRAMWEG
Duizendtallen
2600
2500
2400
2300
2200
2100
2000
1900
1800
1700
1600
1500
1400
1300
1200
1100
1000
900
800
700
600
500
400
300
200
100
0
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
2.637.000
Totaal aantal reizigers
845.000 Gulden
Exploitatie kosten
731.000 Gulden
Bruto ontvangsten
560.000 Gulden
Opbrengst reizigers-verkeer
244.000 Gulden
Opbrengst goederen-verkeer
115.000
114.000 Gulden
Aantal tonnen vracht-en ijlgoederen
Winst.

Brug over de Lam Temot-rivier (Atjeh-tram).

Gedeelte der berglijn van de Atjeh-tram, nabij het Aloer-Pantja-viaduct.

Rekent men dan ook van de bruto ontvangsten over die jaren de cijfers voor het Gouvernementsvervoer niet mede, dan krijgt men:

in 1904		in 1913	
bruto ontvangst	f 426.000	bruto ontvangst	f 809.000
landsvervoer	„ 136.000	landsvervoer	„ 131.000
Ontvangst particulier vervoer	f 290.000	Ontvangst particulier vervoer	f 678.000

De stijging der economische beteekenis van het trambaannet, weerspiegeld door deze cijfers, bedroeg dus in het tiental hier-omvatte jaren ongeveer 134%, terwijl met alle recht in de volgende jaren eene nog grootere stijging verwacht mag worden, op grond van de belangrijke uitbreiding der cultuurondernemingen en van den Inlandschen landbouw in het voedingsgebied van den tramweg.

DE SPOOR- EN TRAMWEGEN TER OOSTKUST VAN SUMATRA.

De exploitatie van dit net is in handen van de Deli-spoorweg-Maatschappij, welke in 1883 de daartoe strekkende, in 1973 vervallende, concessie der bekende Deli-Maatschappij overnam.

De eerste aanleg was in 1888 geheel voltooid, en beperkte zich tot een lijntje van de ankerplaats Belawan-Deli over Medan naar Deli-Toea, met een zijlijntje naar Timbang-Langkat (Bindjai). Weldra werd deze spoorlijn uitgebreid met den in 1890 opengestelden zijtak Medan-Perbaoengan, terwijl eene tramlijn zich van Bindjai voortzette tot Selesai. Geruimen tijd voldeed dit weinig uitgebreide net geheel aan de behoefte van het verkeer in dit nieuw-ontgonnen cultuurgebied, doch met de toename der Europeesche ondernemingen en hun voortdurend dieper het binnenland indringen, deed zich de behoefte aan een grooter net steeds meer gevoelen. In de jaren 1902 tot 1907 werd de aanleg daarvan met nieuwe bedrijvigheid hervat en het bestaande spoorwegstelsel naar alle richtingen verlengd met tramwegen, die thans in het Zuiden reiken tot Tebing Tinggi, en Noordwaarts tot Pangkalan Brandan, het kleine uitvoerplaatsje ten Zuiden der Aroe-baai, met zijne ondiepe reede. [Bijlage XII en XIII.]

Thans is in exploitatie een spoornet van 92 K.M. en een trambaan van 170 K.M., terwijl nieuwe plannen voor de verdere doortrekking Zuidwaarts naar Tandjoeng-Balai en Dolok Mrawan in voorbereiding zijn. Deze nieuwe, in 1913 door de maatschappij aanvaarde concessie (G. B. 10 April 1913 No. 25) zal een tramweg-verlenging van 150 K.M. met zich brengen.

Het maatschappelijk kapitaal bedraagt thans f 4.000.000, waarvan in 1913 een dividend van 10 % en in 1914 van 15 % werd uitgekeerd.

De hierboven reeds besproken uitbreidingsplannen der Atjeh-tram vormden een dreigenden aanval op het tot dusverre onaangetaste verkeers-monopolie, dat de maatschappij in deze bloeiende, en véél exporteerende streken bezat. De „rubberboom" van 1909 had onder meer eene concessieaanvraag op groote schaal der wildernissen van Noord-Langkat tengevolge gehad, waardoor in de toekomst een groot vervoer verwacht werd.

De tramlijn naar Pangkalan Brandan doorsnijdt dit gebied niet, zoodat een moeilijk transport per kar naar de veel Oostelijker tramstations onvermijdelijk zou zijn geweest. Als monopoliehoudster achtte de Deli-spoor-Maatschappij aanleg van eene nieuwe lijn voor dit, haar dan toch toevallende, vervoer onnoodig, zoodat de voorgestelde verlenging van het Atjeh-net naar Besitang en vandaar in rechte lijn, dwars door het nieuwe toevoergebied, naar Tandjoeng Slamat, waar de aansluiting aan het Deli-net zou komen, haar van de toen verwachte inkomsten dreigde te berooven. Een sterk verzet van de geinteresseerden stak dan ook onmiddellijk na het bekend worden der voorgestelde plannen op, waarbij zich ook de handel van Belawan-Deli voegde, welke in de met deze uitbreiding gepaard gaande Aroebaai-plannen (de verbinding Besitang-Aroebaai) eene bedreiging zag van den lang gekoesterden wensch: *Belawan* oceaanhaven voor de diepste schepen. Een langdurige pennestrijd ontwikkelde zich hieruit. De voorstanders van de ontwikkeling der Belawan-haven streden tevergeefs tegen het Aroe-baai-plan, dat van te klaarblijkelijk belang voor heel het gouvernement Atjeh was en gehandhaafd bleef, óók toen in plaats van Belawan-Deli de evenmin aan de moderne scheepvaarteischen voldoende reede van Pangkalan Brandan naar voren werd geschoven als gewenscht eindpunt der Atjeh-tram. Méér succes hadden de bestrijders van het denkbeeld, de Atjeh-tram eene onafhankelijke verbinding te doen vormen der Langkatsche concessieterreinen

SCHAAL 1:400 000.

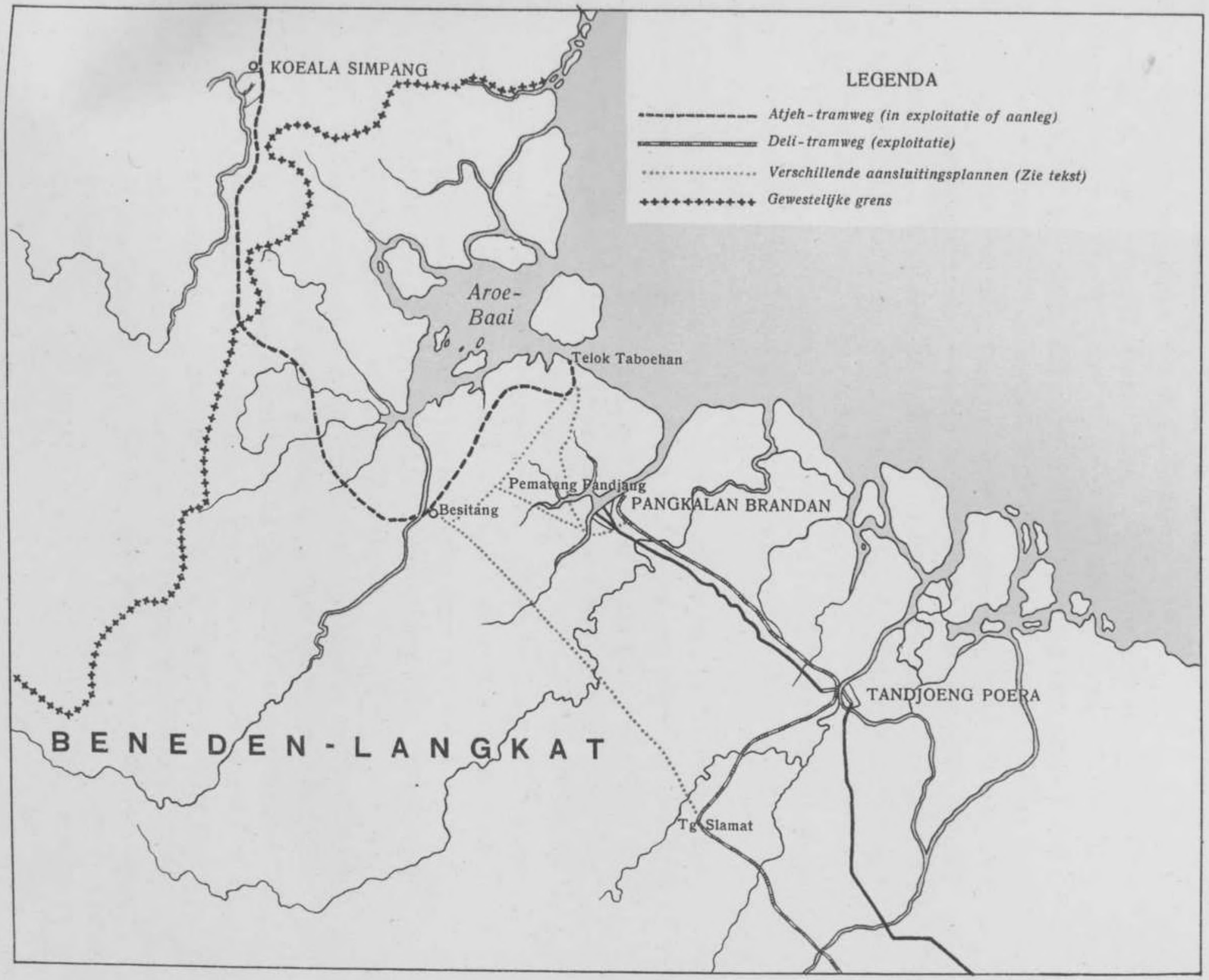

BIJLAGE XI.

met de Aroebaai, vooral toen bleek dat ten aanzien van die terreinen de verwachtingen te hoog gespannen waren geweest.

In de plaats van deze plannen stelde dan ook de „Plaatselijke Raad van het Cultuurgebied van Oost-Sumatra", welke de bedreigde plaatselijke belangen vertegenwoordigde, een compromis voor, om door een veranderd tracé Besitang-Telok Taboehan (Aroebaai), de mogelijkheid te scheppen Pangkalan Brandan middels een zijlijntje van Pematang Pandjang met deze lijn, en daardoor met de nieuwe uitvoerhaven, te verbinden. De gevreesde concurrentie door de parallellijn Besitang-Tandjong Slamat zou dan komen te vervallen, omdat de eventueele uitvoer van de Langkatsche ondernemingen dan toch per Deli-tram via Pangkalan Brandan-Pematang Pandjang naar de Aroe-baai plaats zou hebben.

De kosten van aanleg voor dit plan van den Plaatselijken Cultuurraad zouden eene vermeerdering met f 300.000 voor het duurdere tracé door de heuvels van Besitang-Telok Taboehan met zich brengen.

Dit voorstel had inderdaad meer kans van slagen, omdat reeds om de bovengenoemde te hooge verwachtingen van de Langkatsche terreinen voorloopig was afgezien van eene directe verbinding Besitang-Tandjong Slamat, welke f 1.500.000 zou kosten en waarvan in de naaste toekomst geen ander voordeel te verwachten was dan eene kortere verbinding met Medan.

Men wenschte echter de verbinding der bloeiende Tamiangsche ondernemingen op zoo goedkoop mogelijke wijze met de aan de Aroebaai gelegen haven Telok Taboehan te verzekeren, zoodat van Regeeringswege dan ook reeds machtiging is verleend tot den aanleg van de goedkoopere Noordelijke vlaktelijn van Besitang via Pangkalan Soesoe naar Telok Taboehan.

In verband hiermede stelt de cultuurraad nu voor de verbinding van de Atjeh- en Deli-tramnetten tot stand te brengen door een lijn Besitang-Pangkalan Brandan. Hiertegen wordt echter aangevoerd, dat daardoor de rechtstreeksche verbinding Besitang-Tandjoeng Slamat naar eene nog verdere toekomst verplaatst zou worden, welke verbinding toch — naar de meening van velen — in latere tijden noodzakelijk zal blijken. Daarom is thans in overweging eene directe verbindingslijn van Pangkalan Brandan met Telok Taboehan, daar aansluitende aan het Atjehnet (zie Bijlage XI).

DE SPOORWEG-PLANNEN IN SUMATRA.

Eene bespreking van het ijzeren net, over Sumatra geslagen, zou alle actualiteit missen, indien daaraan eene beschouwing ontbrak van het grootsche plan, dat beoogt de mazen van dit net ook te leggen over de in verkeers-opzicht nog stiefmoederlijk bedeelde gewesten Palembang, Benkoelen en de Lampongsche Districten, die te zamen het Zuidelijk deel van het groote eiland vormen. Deze reeds ontworpen, en gedeeltelijk tot uitvoering gekomen, spoorlijnen zouden dan de basis vormen voor het reuzen-plan: het slaan van den ijzeren band over de geheele lengte van het eiland van de diepe Oosthaven aan de Keizersbaai bij Telok Betong tot de reede van Oelèë Lheuë aan Atjeh's moerassige Noordkust, met toevoerlijnen uit de belangrijke economische centra.

Een goed overzicht van deze veel-omvattende idealen, biedt de spoorwegkaart van Sumatra, (Bijlage VII, pag 54), waarop de bestaande, in aanleg zijnde en ontworpen lijnen duidelijk staan aangegeven. Het eigenlijke plan bestaat dus uit twee wèl gescheiden deelen n.l. de aanleg in Zuid-Sumatra en die in Midden-Sumatra, waarvan het eerste reeds een goed eind gevorderd is, het laatste echter voorloopig nog slechts in voorstel bestaat.

DE SPOORWEG-AANLEG IN ZUID-SUMATRA.

De drie residentiën, welke gezamenlijk Zuid-Sumatra vormen, beslaan op het vasteland eene oppervlakte van ± 138.000 K.M², met eene bevolking van ongeveer 1.100.000 zielen. Het is eene der meest welvarende streken onzer Buitenbezittingen, welke, door hare natuurlijke gesteldheid, en de daar nog voorkomende uitgebreide vruchtbare, doch onontgonnen, streken steeds meer de aandacht trekt. Reeds zijn er vele cultuurondernemingen gevestigd, en nog meerdere terreinen aangevraagd, terwijl ook de groote mineralen-rijkdom van den bodem uitgebreide nijverheids-centra deed ontstaan.

Het tot voor korten tijd zeer gebrekkige verkeerswezen en vooral de slechte verbindingen van het produceerende binnenland naar de uitvoerplaatsen aan de kust hield echter intensievere ontwikkeling tegen. Het was het particuliere initiatief, dat zich in de eerste plaats opwierp tot het scheppen van spoorverbindingen in dit gebied, doch onmiddellijk deden zich de eigenaardige bezwaren tegen het toe-

DELI-SPOORWEG

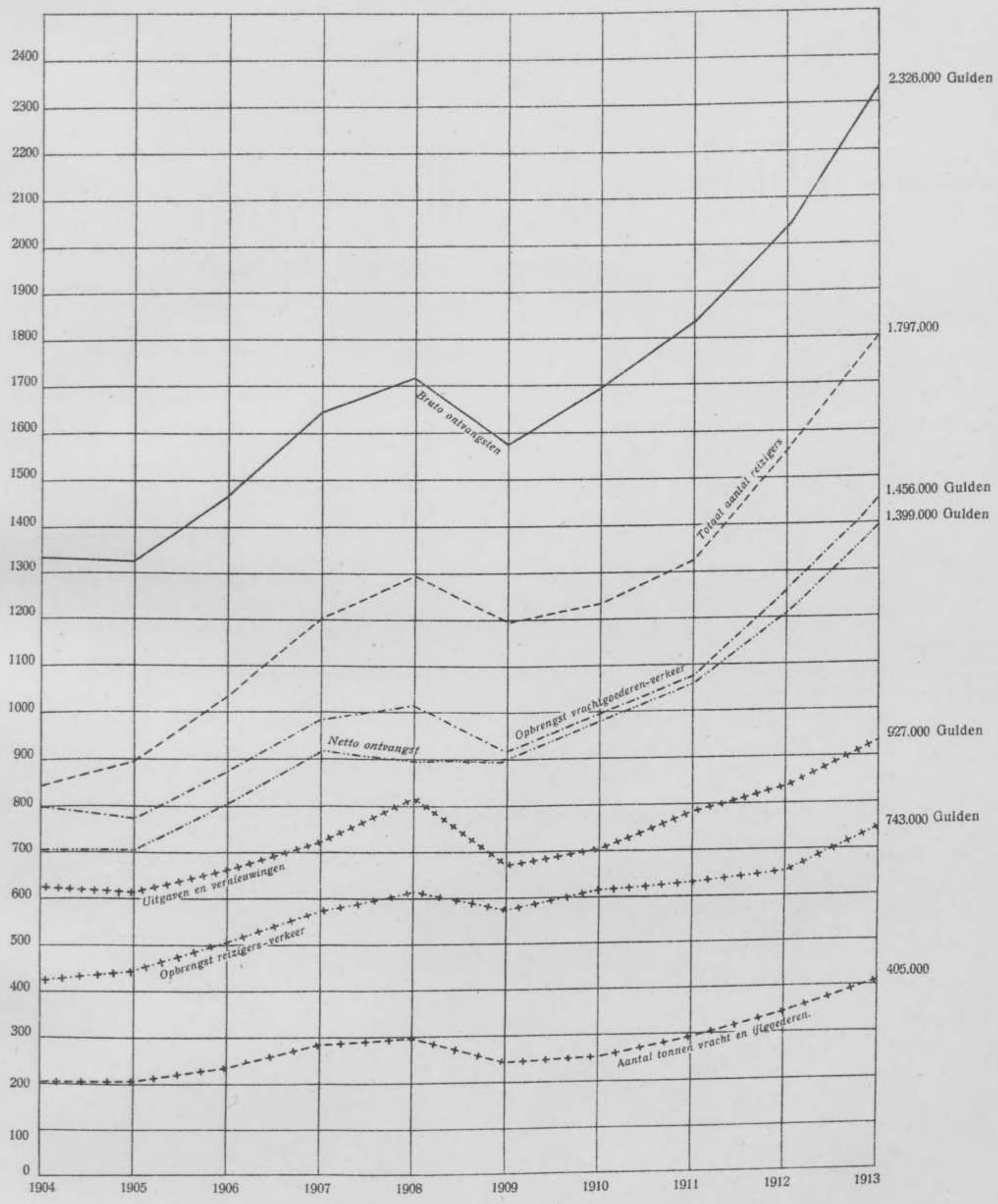

BIJLAGE XIII.

TRAMLIJNEN DER DELI-SPOORWEG MAATSCHAPPIJ.

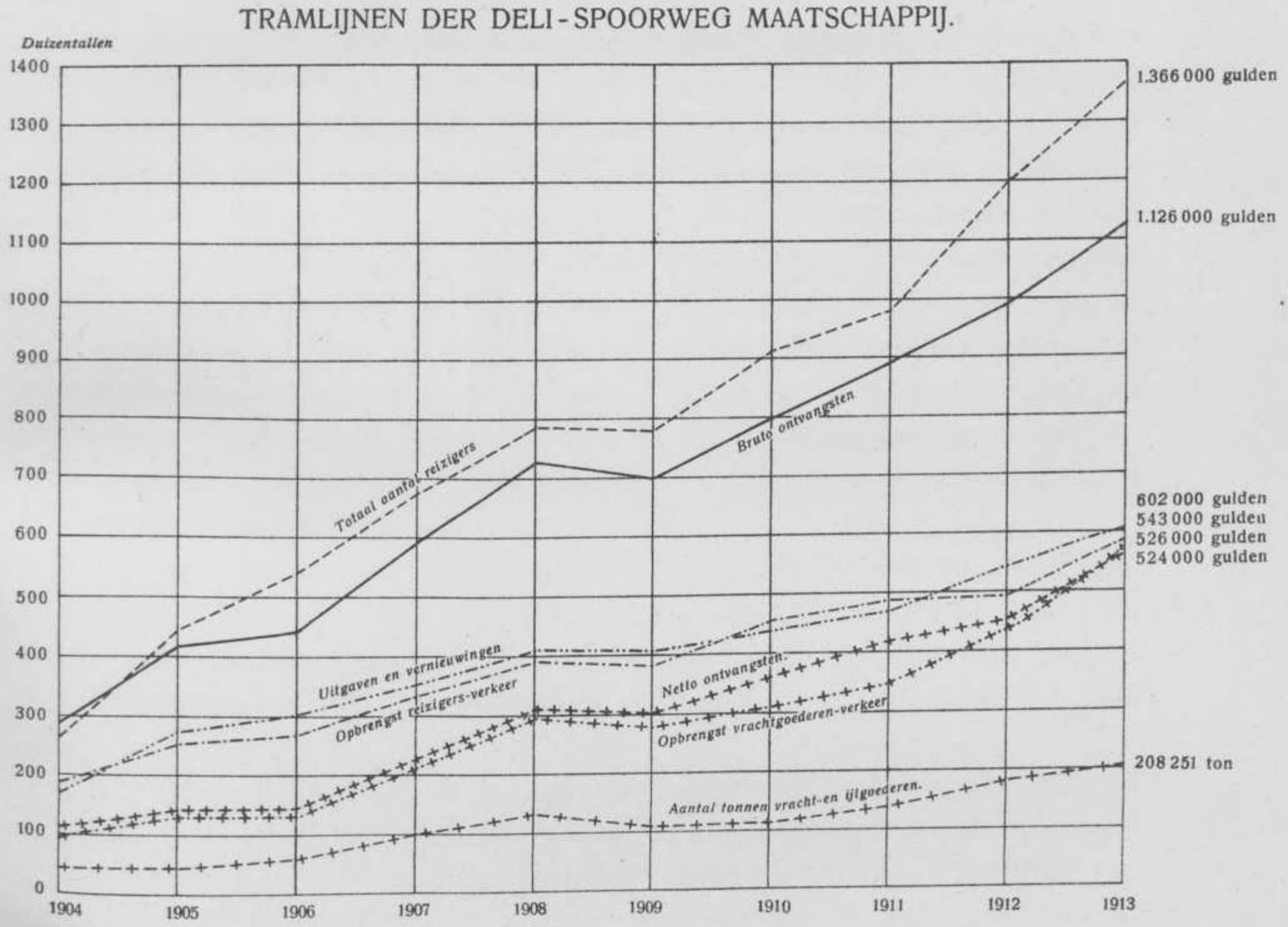

staan van zulk eene concessie kennen. Het ging hier toch niet om den aanleg van eene onmiddellijk rentegevende lijn door rijkbevolkte en goed-produceerende streken, doch om den aanleg van een pionier-spoorweg, welke als baanbreker voor de economische ontwikkeling dienen moest, waarop van toepassing moest worden: „la civilisation suit la locomotive" [1]). De spoorlijn zou hier niet op moeten treden als een geldverdienende „collecteur de transports", doch veel eerder als een „créateur de transports" [2]), een rol, welke moeilijk van eene, voornamelijk met het doel om winst te maken opgerichte, particuliere onderneming gevergd kon worden. Alleen onmiddellijk goede inkomsten gevende lijnen komen, vooral in de eerste jaren, voor eene particuliere Maatschappij voor aanleg in aanmerking, lijnen dus door rijkbevolkte en goed-produceerende streken, waar de reeds bestaande economische ontwikkeling druk vervoer waarborgt. Bij het toestaan eener concessie in Zuid-Sumatra liep men het gevaar, dat alleen de winstgevende lijnen door de maatschappij aangelegd zouden worden, terwijl dan de aanleg der in den aanvang minder productieve lijnen, ter uitvoering van het eigenlijke staatsprincipe: „het tot ontwikkeling brengen van onontgonnen landen," aan het Gouvernement zou overgelaten worden, welks lijnen dan later weder, bij welslagen, goede toevoerlijnen voor de particuliere stamlijnen zouden vormen. Ook de spoorweg-aanleg op Java heeft hetzelfde geleerd.

Toch aarzelde het Gouvernement, vooral om de hooge kosten van aanleg, langen tijd in de keuze tusschen particulier- en staatsbedrijf, en scheen het zelfs, dat het denkbeeld: particuliere aanleg met steun van het Gouvernement, de zege zoude behalen (in de jaren 1905—1907, plan van Aalst, c. a.; Min. Depêche 3 Juni 1907, No. 21/1251).

Pas in 1908 werd eene vaste spoorweg-politiek op Sumatra ingeluid door het G. B. dd. 8 Mei 1908 No. 6, waarbij de opname voor den spoorweg-aanleg gelast werd, terwijl in het begin van 1909 het laatste overblijfsel van het particuliere initiatief verdween, door het weigeren der verlenging van de prioriteits-rechten, bij G. B. 2 Februari 1908 No. 32 nog toegestaan aan de HH. v. Rijn v. Alkemade en Snethlage.

[1]) Merkwaardig is in dit verband het bericht van den Hoofdinspecteur der Staatsspoorwegen, dat men in Tamiang als het ware eene demonstratie van deze spreekwijze kan zien. Naar mate de trambaan vorderde heeft de cultuur zich in dat vruchtbare gebied uitgebreid. Men kan aan den aanplant zien hoe lang het geleden is dat de trambaan werd gelegd. De nieuwste ontginningen gaan gelijk op met den tramaanleg!

[2]) Rapport Richter.

In 1908 aangevangen, was de opname, reeds voorbereid door Ligtvoet in 1902—1903 (zie: Rapport omtrent Spoorwegverkenningen in Zuid- Sumatra 1902—1903), onder leiding van den hoofd-ingenieur Richter medio 1910 voltooid, en de schitterende resultaten ervan neergelegd in een lijvig rapport, dat een op vele punten gedetailleerde en belangrijke monografie der geografische en economische toestanden van geheel Zuid-Sumatra genoemd mag worden. [1])

De slot-voorstellen van dit rapport, welke op de spoorwegkaart (bijlage VII) geschetst zijn, worden sedert 1912, voorzoover betreft de urgente lijnen, onder leiding van den hoofd-ingenieur J. van der Waerden, ten uitvoer gebracht. (Wet van 30 December 1911, Nederlandsch Staatsblad No. 295, Ind. Staatsblad 1912 No. 121). Deze wet omvat den aanleg van eene lijn van Telok Betong naar Palembang (± 387 K. M.) met een zijlijn vanaf Prabamoelih naar Moeara Enim (± 76 K. M.) als volgt geraamd voor de geheele 463 K. M.:

K O S T E N.

	In Nederland	In Indië	Totaal
1ste jaar	*f* 1.000.000	*f* 2.200.000	*f* 3.200.000
2de jaar	„ 2.000.000	„ 7.700.000	„ 9.700.000
3de jaar	„ 1.000.000	„ 6.300.000	„ 7.300.000
4de jaar	„ 1.000.000	„ 6.500.000	„ 7.500.000
5de jaar	„ 1.000.000	„ 6.500.000	„ 7.500.000
6de jaar	„ 100.000	„ 2.300.000	„ 2.400.000
Totaal	*f* 6.100.000	*f* 31.500.000	*f* 37.600.000

of ± f 81.600 per K. M. (inclusief rollend materieel).

Medio 1914 was de lijn Palembang-Moeara Enim over de geheele lengte reeds in aanleg (ultimo 1914 voor een klein deel reeds in exploitatie), terwijl

[1]) Rapport nopens den aanleg van Staatsspoorwegen in Zuid-Sumatra, 3 dln, (Batavia, Landsdrukkerij, 1911).

van de lijn vanuit Telok Betong het stuk van Oosthaven (bij Telok Betong) naar Tandjong Karang, ± 9 K. M., reeds geopend, ruim 100 K. M. reeds in aanleg, en de rest in voorbereiding was.

Deze twee, uit de gewestelijke hoofdplaatsen Palembang en Telok Betong naar elkaar toe te bouwen stamlijnen, zouden voor de economische ontwikkeling van het eiland slechts van secundair nut zijn, indien daarmede niet eene aansluiting aan het Java-net gepaard ging, waardoor het eiland getrokken wordt binnen het directe verkeersgebied van Java. Daartoe is op het laatste eiland een zijlijntje gelegd van Tjilegon, (aan de lijn Batavia-Anjer) naar Merak, het Noordelijkste havenplaatsje van Java aan straat Soenda, vanwaar een veerboot de rechtstreeksche verbinding tusschen den Java- en den Sumatrawal zal onderhouden.

Met het oog op deze bootverbinding is het aanvangspunt der Zuid-Sumatralijn, — aanvankelijk Telok-Betong, — verplaatst naar het enkele kilometers ten Zuiden van die hoofdplaats ontstane havenplaatsje „Oosthaven", waar eene door een uitgestrekt kustrif beschermde haven, den booten ten allen tijde eene veilige ligplaats waarborgt, hetgeen niet gezegd kan worden van Telok-Betong's ondiepe en open reede. De hoofdplaats Telok-Betong wordt voorloopig niet met Tandjoeng Karang of Oosthaven door een spoorbaan verbonden, maar door een geregelde vrachtautodienst, uitgaande van een door de S.S. in het centrum der hoofdplaats opgerichte goederenloods.

Ter verduidelijking van deze plannen volgen hieronder eenige korte geografische en economische beschouwingen, ontleend aan het rapport-Richter.

Evenals het overige deel van Sumatra, wordt Zuid-Sumatra van Zuid naar Noord doorsneden door het complex van lengteketenen, bekend onder den naam Barisan. Het is een zwaar bergland, dat naar de westzijde steil afvalt naar den Indischen Oceaan, tot wiens kust slechts eene smalle, doch vrij dichtbevolkte heuvel- en laaglandstrook vanaf den bergvoet reikt.

Aan de Oostzijde van het bergland dalen de hellingen ook zeer steil af naar een grillig gevormd heuvelland van eenige honderden meters hoog, dat meer geleidelijk in breede golvingen afdaalt naar de uitgestrekte, deels moerassige, laagvlakte, welke van het uiterste zuiden tot de Noordpunt van Sumatra toe in steeds afnemende breedte is aangegroeid tegen het kerngebergte van het eiland.

Deze groote, zéér lage vlakte, welke hier in het zuiden van 300 tot 80 K.M. breed is, bestaat voor haar grootste helft uit eene 80 à 100 K.M. breede jong-alluviale kuststrook, welke voor verreweg het grootste deel nog geheel het karakter draagt van een uitgestrekt kustmoeras, bij iederen vloed of hoogen rivierstand onder water komend, en waarin de talrijke goed bevaarbare rivieren breede, zelfs voor zeeschepen toegankelijke, mondingen hebben opengehouden. Juist deze diepe rivier-mondingen dragen veel bij tot den bloei van het achterland, daar de minstens 100 K.M. het binnenland inliggende bevolkingscentra hierdoor toch ruim deel kunnen nemen aan het inter-gewestelijke handelsverkeer, ondanks de afsluitende moerasstrook.

De zich aan dit moerasgebied aansluitende breede strook vlak land en de lagere heuvelhellingen hebben zich, dank zij de groote vruchtbaarheid van den bodem en de talrijke waterwegen naar hunne uitvoercentra aan den moerasgrens, dan ook ontwikkeld tot welvarende streken met een bedrijvigen binnenlandschen handel en eene steeds toenemende productie. Wel vormt het zeer primitieve landverkeer eene sterke belemmering voor dezen bloei. In de residentie Palembang is dit niet zoo erg; daar vormen de groote rivieren, de Moesi met hare affluenten Klingi, Rawas, Lematang, Ogan en Komering breede verkeerswegen, die tot de grens van het heuvelland voor hekwielers, en hoogerop tot dicht bij den bergvoet nog voor prauwen en vlotten bevaarbaar zijn. Ook de Noordelijk van het Moesi-gebied stroomende Aër Banjoe Asin met de A. Lalang, en de Zuidelijke, Masoedji en Toelang Bawang, vormen dergelijke toegangswegen, waarvan het belang echter veel geringer is door de onbewoonbaarheid der streken, tot hare stroomgebieden behoorende. Alleen de havenplaats Menggala 90 K.M. stroomopwaarts aan de Toelang Bawang, vervult voor het Zuidelijke deel van Palembang en voor het Noordelijke deel van de Lampongsche Districten in geringe mate denzelfden rol als Palembang ten aanzien van het uitgestrekte Moesi-gebied.

Het vruchtbare heuvelland der Lampongsche Districten echter, waar pas in het Noordelijk deel der Residentie de vlaktevorming plaats had, welke in Palembang zulk eene uitgebreidheid aannam, verkeert in veel ongunstiger condities, daar hier zoowel goede water- als landwegen ontbreken. Is in Palembang de teelt van katoen een hoofdmiddel van bestaan, [1]) terwijl de rubbercultuur der

[1]) Uitvoer 1913: ruwe katoen: 7.900.000 K.G., gezuiverde katoen: 375.000 K.G., plantage rubber: 4000 K.G., andere rubber: 94.000 K.G.

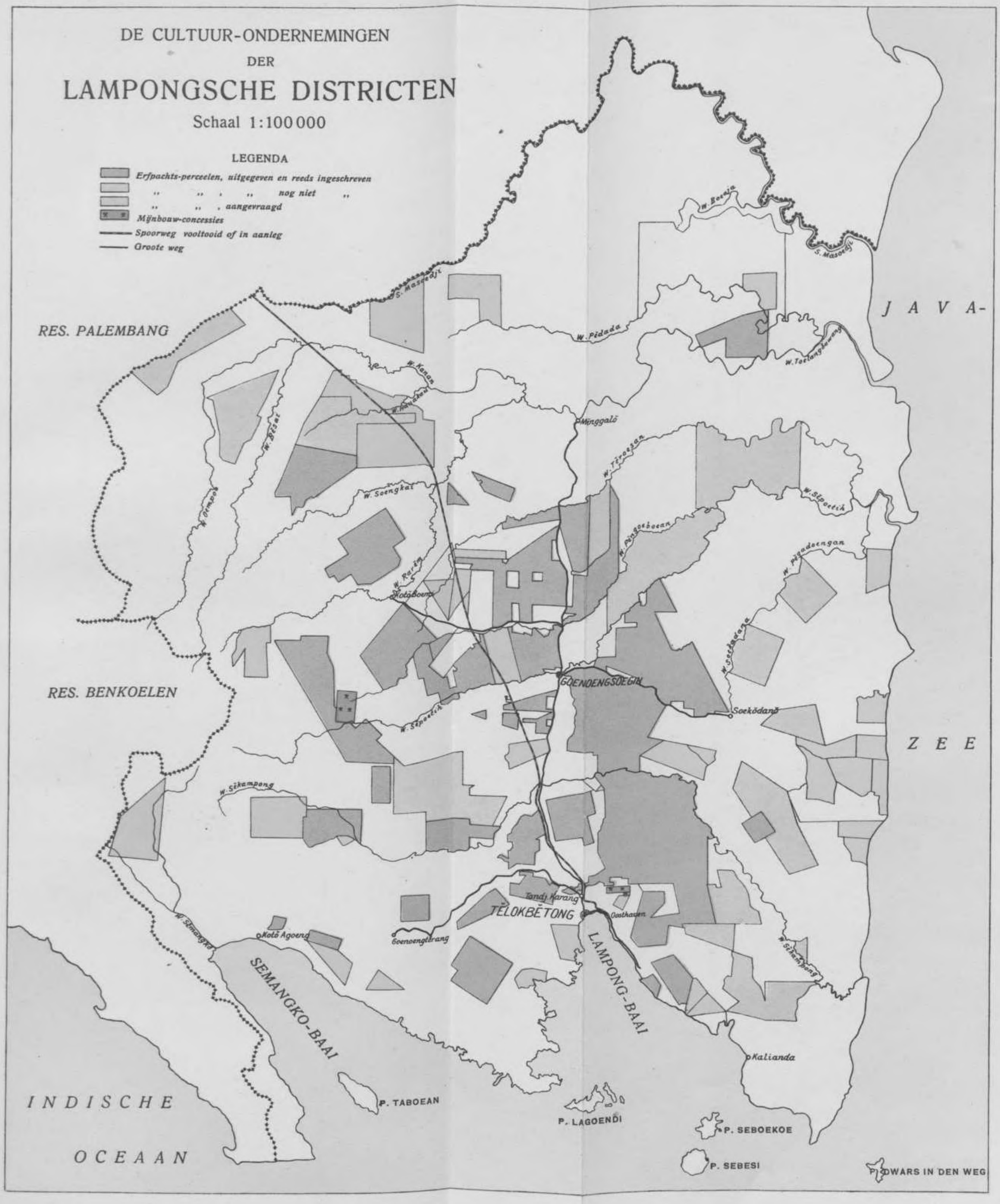
DE CULTUUR-ONDERNEMINGEN
DER
LAMPONGSCHE DISTRICTEN
Schaal 1:100000
LEGENDA
Erfpachts-perceelen, uitgegeven en reeds ingeschreven
" " " nog niet "
" " aangevraagd
Mijnbouw-concessies
Spoorweg vooltooid of in aanleg
Groote weg
RES. PALEMBANG
RES. BENKOELEN
JAVA-ZEE
INDISCHE OCEAAN
SEMANGKO-BAAI
LAMPONG-BAAI
GOENOENGSOEGIH
TELOKBETONG
Soekodanö
Minggalö
Kotö Agoeng
Goenoengtirang
Kalianda
P. TABOEAN
P. LAGOENDI
P. SEBOEKOE
P. SEBESI
DWARS IN DEN WEG
W. Pidada
W. Kenan
W. Seengkat
W. Sipoetih
W. Sikampong
W. Semangko
W. Sikamboeng

bevolking zich ook steeds uitbreidt, de minstens even winstgevende volkscultuur van peper in de residentie Lampongsche Districten lijdt onder het gemis aan verkeerswegen. Het is een cultuur, die tijdens den oogsttijd aan vele handen werk kan verschaffen, waarvoor dan ook uit het Bantamsche de plukkers in grooten getale straat Soenda oversteken. Afgeschrikt door de zeer slechte wegen, verspreiden zij zich echter slechts over de Ommelanden van Telok Betong, zoodat de productie der Noordelijker gelegen, moeilijk bereikbare pepertuinen, sterk den invloed van dit gebrek aan werkkrachten ondervindt. [1]) Naast deze reeds ontgonnen pepertuinen liggen nog groote uitgestrektheden vruchtbaar land braak, eene moeilijk toegankelijke wildernis vormend over ongeveer het geheele Lampongsche achterland, welke bij ontginning voor Europeesche cultuur, rijken oogst zouden afwerpen. Expertise heeft uitgewezen, dat de vruchtbare humusbodem dezer ongerepte wouden in het laagland bruikbaar is voor suiker-, tabak- en rubbercultuur, terwijl de hoogere streken voor iedere bergcultuur geschikt zijn. Honderdduizenden bouws woeste grond zijn hier dan ook reeds door Europeesche ondernemingen in erfpacht gevraagd en gedeeltelijk reeds verkregen, en het energiek aanvatten van den ontginningsarbeid wacht slechts op een vervoermiddel, dat het moeilijke, in den regentijd vaak onmogelijke karrentransport naar het binnenland volkomen kan vervangen. Het zijn vooral het onmiddellijke achterland van Telok Betong en de dieper het binnenland inliggende Kota-Boemi-streek, die op den pionier wachten, terwijl ook voor de reeds welvarende peperstreken van Wai Lima en Goenoeng Soegih eene oplossing van het werkvolkvraagstuk goede resultaten belooft.

Behalve de landbouw, neemt ook de mijnbouw eene groote plaats in, in de economische beteekenis van de Oostelijke kustvlakte. Ook in dat opzicht is de Noordelijke vlakte van Palembang de Zuidelijke Lampongs veel vooruit. In de Lampongsche Districten zijn slechts enkele kleine ijzererts-ontginningen, terwijl overigens niet veel mineralenrijkdom te constateeren valt, hoewel thans ook hier groote vergunningsterreinen zijn aangevraagd. In het Palembangsche achterland heeft zich daarentegen eene geweldige mijnbouw-industrie ontwikkeld, waarbij vooral de aardolie op talrijke plaatsen groote nijverheids-centra deed ontstaan

1) 1913: Uitvoer 12.4 Millioen K.G. peper.
Zie verder: Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau afl. V.

(Moeara Enim, Moeara Klingi, Bajoeng Lintjir, Pladjoe). Ook de steenkool schijnt daar een belangrijken rol te kunnen spelen; wel beperkt de ontginning zich nu nog slechts tot enkele inlandsche delverijen van minderwaardige bruinkool, ten Zuiden van Moeara Enim, doch de superieure Lematangkool, welke gevonden is in het stroomgebied der Lematang en door de exploratie-Maatschappij „Lematang" op energieke wijze ontgonnen zal worden, mag eene goede toekomst verwachten. Op het oogenblik zijn er zeventien mijnbouwconcessies verleend in het Palembangsche, met eene gezamenlijke uitgestrektheid van ± 55.000 H. A., waarvan zes concessies met eene uitgestrektheid van 3200 H.A. de winning van steenkool beoogen, terwijl de overige aardolie en andere bitumineuse zelfstandigheden produceeren (productie 1913: 257.000 ton ruwe olie).

In de geheele kuststrook ten Oosten van de Barisan kunnen dus twee deelen onderscheiden worden. Het eerste is het, vooral langs den middenloop der groote rivieren, rijkbevolkte en goed ontwikkelde Palembangsche achterland, dat van Batoe Radja en Moeara Doea tot Moeara Klingi en Moeara Bliti een goed ontgonnen en welvarende landstreek vormt, doorsneden door groote waterwegen, die allen bij Palembang bijeenkomen. De spoorweg zou hier het geheele personen- en een groot deel van het goederenvervoer naar en van de hoofdplaats kunnen overnemen van de moeilijke, vaak langdurige riviervaart, en de verwachting, dat de aanleg hier onmiddellijk of zeer snel productief zal blijken, mag dan ook gegrond genoemd worden.

Anders is het gesteld in het zuidelijker deel: de Lampongsche Districten. Hier vindt men nog slechts zeer weinig verkeer, behalve in den tijd van den peperpluk en -afvoer.

Het binnendringen van den spoorweg kan hier echter eene ontginning op groote schaal in het aanzijn roepen, en een economisch leven wekken, dat, moge deze lijn ook de eerste jaren niet directe winst opleveren, toch geheel het land ten goede zal komen, en in de toekomst kan daardoor deze pionierlijn een winstgevend bedrijf worden.

De Westkust daarentegen heeft nog geen behoefte aan eene betere lengteverbinding dan door den reeds bestaanden grootendeels zeer goeden rijweg langs bijna de geheele kust wordt gevormd.

Wel vindt men in sommige gedeelten der steile berghellingen eenige

koffie- of tabakscultuur (o. a. Kroë), doch de korte afdaling naar de kust, waar een zestal uitvoerplaatsjes (Kroë, Bintoehan, Manna, Benkoelen, Ketahoen en Moko Moko) geregeld de schaarsche producten van het binnenland aan de stoomers der Paketvaart afdragen voldoet daar wel aan de behoefte. Eene streek van grootere economische beteekenis vormt het mijnbouwdistrict Lebong, waar een drietal goudmijnen (Ketahoen, Redjang-Lebong en Simau) het grootste deel der edelmetaal-productie van onzen Archipel opbrengen.[1]) Een trammetje uit het bergland naar het dal der Ketahoen, waar deze voor prauwen bevaarbaar wordt (Moeara Santen), en een uitstekende autoweg via Pasar Tjoeroeb naar Benkoelen en Palembang vormen de verbinding van dit geïsoleerde gebied met de buitenwereld.

Anders dan in Benkoelen is het gesteld met het verkeerswezen op de hoogvlakten, welke gekneld liggen tusschen de Westelijke en Oostelijke parallelketens van het scheidingsgebergte, en waarvan vooral het uitgestrekte Pasemah-, en de kleinere Semendo en Semangka-hooglanden door hunne groote vruchtbaarheid de aandacht vragen. Grootendeels zijn deze streken nog volkomen onontgonnen en bedekt met oerwoud; doch de overal optredende samenwerking van een zeer vruchtbaren bodem, groote waterrijkdom en een mild klimaat maken hen bij uitstek geschikt voor Europeesche cultures. Hier en daar hebben zich reeds kleine inlandsche nederzettingen en eene enkele Europeesche onderneming genesteld te midden van de ongerepte natuur en hare uitkomsten bewijzen wel de vatbaarheid van het land voor hoogere ontwikkeling. De kleine hoogvlakte der Lebongstreek, in het Noorden is de eenige, welke een uitweg vond naar de Westkust; de Pasemah- en Semendo-hooglanden echter vonden hun afvoerwegen door de nauwe poorten der daar ontspringende rivieren (Lematang, Enim, Ogan) naar de Oostelijke vlakte, terwijl het Semangka-plateau langs de gelijknamige rivier met haar vruchtbaar dal, in verbinding staat met de uitvoerhaven Kota-Agoeng aan de Zuidkust.

De tegenstelling tusschen de toestanden ter Oost- en Westzijde der lengteketenen is, blijkens het hierboven gestelde, dus zoo groot, dat het uit economische overwegingen alleen reeds, onvermijdelijk bleek de aanleg van eene lengtelijn te doen plaats hebben aan de Oostzijde. Zoodoende zou eene rechtstreeksche

[1]) In 1913: 2735 K.G. goud (f 4.506.000) en 13.663 K.G. zilver (f 657.000).

verbinding in het leven geroepen kunnen worden tusschen de industrie- en landbouwcentra van Palembang met hun uitvoerhaven, en van de veelbelovende ontginningen der Lampongsche wildernis, Noord- en Zuidwaarts naar twee goede uitvoerhavens, terwijl door het scheppen van korte, gemakkelijk aan te leggen, zijlijnen de vruchtbare Wai Limastreek en de genoemde hoogvlakten binnen het verkeersgebied betrokken kunnen worden.

Technisch stuitte men wel op eigenaardige bezwaren. De breede rivieren, met hunne moerassige oevers, welke het lage, omliggende land in den regentijd vaak over oppervlakten van een vijftal K. M. breed en tot 50 K. M. lang in meren herscheppen, vormen ernstige verkeershindernissen, welke den aanleg van uiterst kostbare kunstwerken noodzakelijk zouden maken. Daarom moest men de groote bevolkings- en handelscentra aan de oevers van de Ogan en de Komering, waar eerst het meest productieve tracé gezocht was, vermijden, en de lijn leggen door het heuvelland ten Westen dier centra, tot zij op de, diep in de vlakte uitstekende, West-Oost gerichte heuvelrug Lematang Pandjang tusschen Ogan en Lematang gekomen, een gemakkelijker naderingsweg naar Palembang vindt. Eene zijlijn langs de Ogan van Batoe Radja naar Lontar en van Palembang naar Tandjoeng Radja reikende kan, bij gebleken noodzaak, later nog altijd dit dichtbewoonde gebied binnen den spoorwegsfeer brengen.

Dit waren de overwegingen welke leidden tot het thans in uitvoer zijnde plan, dat als stamlijn een band slaat van Oosthaven over Tandjoeng Karang, Batoe Radja, Loeboek Batang, Praba Noelih naar Palembang en naar Moeara Enim, terwijl reeds geprojecteerde later aan te leggen zijlijnen reiken naar de Wai Lima streek, Menggala, Moeara Doea, Lontar en Tandjoeng Radja.

Als vervolg op dezen eersten aanleg heeft zich de hoofdingenieur Richter eene lijn gedacht, welke dit Zuidelijk deel van Sumatra van Oost naar West doorsnijdt, en als voortzetting van de lijn Palembang-Moeara-Enim over Lahat en Tebing Tinggi de Westkust bij Benkoelen zou bereiken. Een groot bezwaar vormt hierbij het overtrekken van de zeer gesloten Westketen, daar slechts enkele passen de overtocht over deze barrière toelaten. Voor het spoorwegplan komen hiervan twee in aanmerking, de pas bij Kepahiang (765 M.) ten Oosten van Benkoelen, waarover reeds een goede autoweg is aangelegd, en een tot dusverre onopgemerkte pas ten Zuid-Oosten van Benkoelen, welke op eene hoogte van 670 M.

langs den Noordvoet van den B. Dingin voert. Zijlijnen zouden vanuit deze voortzetting der stamlijn voeren vanaf Tandjoeng Raja door het vruchtbare Lintangdal naar Pager Alam (Noord-Pasemahhoogvlakte), — naar Tjoeroeb, — en langs de Westkust en het Ketahoendal naar de Lebongstreek, terwijl een lijn van Tebing Tinggi via Moeara Bliti naar Moeara Klingi, met een zijlijntje naar Padang Oelak Tanding, het vruchtbare en welvarende boven-Klingidal binnen het toevoergebied der spoorlijn wil opnemen.

Deze laatste lijn naar Moeara Klingi zal dan tevens de schakel vormen voor de doorgaande verbinding met den vanaf Tandjong (bij Moeara Klingi) voorloopig geprojecteerden:

MIDDEN-SUMATRA-SPOORWEG.

Aansluitende aan het „Rapport der Spoorwegverkenningen in Zuid-Sumatra", (Juli 1902 tot Maart 1903) door den Ingenieur K. J. A. Ligtvoet, uitgebracht als voorlooper van het groote Zuid-Sumatra-plan, verscheen van de hand van denzelfden ingenieur in 1909 ter Landsdrukkerij te Batavia het „Rapport betreffende terreinverkenningen en een spoorwegplan voor Midden-Sumatra".

Het in dit laatste rapport omschreven voorloopige plan omvat de Noordelijk van de drie Zuid-Sumatra-residentiën liggende gewesten: Sumatra's Westkust (Padangsche Bovenlanden), Tapanoeli, Djambi, Sumatra's Oostkust en Riouw, (Indragiri) voorzooverre deze zich op het vasteland van Sumatra uitstrekken. Aangevangen in 1907 (G. B. dd. 14 Juni 1907, No. 26), was het onderzoek voltooid in 1908, en het daardoor ontstane project eene logische voortzetting van de toentertijd voorloopig geprojecteerde, tot Moeara Klingi reikende Zuiderlijn. Wel is weder in het latere rapport-Richter, dat thans de richtsnoer voor den Zuidelijken aanleg vormt, niet onbelangrijk afgeweken van die eerste voorstellen, doch het denkbeeld van een verbindingslijn Moeara Enim-Moeara Klingi bleef bestaan, en daarmede het aansluitingspunt Tandjoeng bij Moeara Klingi der twee projecten van Ligtvoet.

Terwijl in Zuid-Sumatra de grootste economische ontwikkeling en daarmede toenemende behoefte aan spoorwegen, gevonden wordt in de breede kust-

strook ten Oosten der Barisan-ketenen, vindt men in Midden-Sumatra de grootste ontwikkeling bijna uitsluitend in de smallere Westelijke kustvlakte en op de vruchtbare hooglanden tusschen de Zuid-Noord gerichte bergrijen. Wat het Palembangsche achterland is voor Zuid-Sumatra, vormt het geheele gewest Sumatra's Westkust voor het middenstuk van het eiland: een economisch centrum van groote beteekenis, van waaruit de zuurdeesem der beschaving en welvaart langzaam doordringt in de omringende, nog vrijwel ongeopende en achterlijke binnenlanden. Alleen in het uiterste Noorden van dit gebied vindt men ook aan de Oostzijde bloei en ontwikkeling. Hier echter, in het z. g. Cultuurgebied van Sumatra's Oostkust is deze welvaart niet toe te schrijven aan de geleidelijke ontwikkeling der geheele Inlandsche maatschappij, doch meer zooals de naam ook aanduidt aan de energieke ontginning voor de Europeesche cultures van eene landstreek, welke tot dat oogenblik nog tot de minst belangrijke en achterlijkste van geheel Insulinde gerekend kon worden. Zoo vindt men dan ook hier, in tegenstelling met het Inlandsche welvaarts-centrum der Westkust, eene uitsluitend Europeesche welvaart, afhankelijk alleen van Europeesche energie en werkkracht, welke slechts zeer weinig invloed hebben uitgeoefend op de diepere lagen der Inlandsche maatschappij, waar primitieve toestanden nog voortleven naast de overal opkomende teekenen van Europeesche bedrijvigheid.

In heel de rest van het breede en moerassige Oostelijke laagland vindt men eene schaarsche en achterlijke bevolking, gevestigd in de breede dalen der talrijke rivieren, voor wie de vruchtbare bodem meer dan genoeg oplevert ter voorziening in hare schaarsche behoeften, zonder dat er van drang naar vooruitgang en ontwikkeling veel sprake is. En buiten deze kleine en armoedige bevolkings-centra, de uitgestrekte, ondoordringbare wildernis, waarin pas in de laatste jaren enkele petroleum- of rubber-ondernemingen moeilijke pogingen tot ontginning wagen. De groote bevaarbaarheid der rivieren, welke evenals hunne Zuidelijker zusters, tot dicht bij den bergvoet het binnendringen van den overigens onbegaanbaren woudstrook mogelijk maken, voldoet nog volkomen aan de transporteischen der bevolking, en zelfs aan die van de enkele pioniers. Verbetering van die bestaande waterwegen door het opruimen der talrijke stroomversnellingen en rotsen, is dan ook voorloopig de eenige eisch, welke voor dit land gesteld kan worden; van eene behoefte aan een spoorweg door de geheele uitgestrektheid van

dit gebied ter bevordering van den economischen vooruitgang daarvan, is voorloopig nog geen sprake.

Eerst als de Zuid-Sumatra spoorweg in al zijne onderdeelen voltooid zal zijn, zoodat de geleidelijke ontwikkeling van dat gebied gewaarborgd is, kunnen plannen voor de economische opheffing dier Noordelijker wildernissen reden van bestaan hebben. Men hoopt deze immers in de eerste plaats, zoowel in Zuid- als in Midden-Sumatra, te bereiken door de blijvende vestiging van talrijke immigranten, die tevens de noodige arbeidskrachten zullen leveren voor de Europeesche ondernemingen. En niet, voordat het aangrenzende Palembang met de Lampongsche Districten, voldoende ontgonnen zijn, zal de immigranten-stroom zich richten naar de vruchtbare boschgronden van het middenland. Eerst dan zal de behoefte aan eene van Zuid naar Noord doordringende pionierslijn ontstaan, waardoor immigratie, en daarmede de bloei van het land, bevorderd kunnen worden.

De goed ontwikkelde welvaartscentra ter West- en Oostkust gevoelden reeds lang behoefte aan een verbeterd verkeer, waaraan dan ook de netten van de West-Sumatra- en Deli-spoorwegen voldoen. Feitelijk sukkelt de W. S. S. S. eenigszins aan bloedarmoede: het toevoergebied is te beperkt, het net en daarmede het verkeer, te klein in vergelijking met de hooge exploitatiekosten. De Deli-spoor verkeert in eene betere positie: de toenemende ontginningen dringen voortdurend dieper door in de, het oude cultuurgebied omringende, onontgonnen streken, en maken zoodoende eene voortdurende uitbreiding van het net noodzakelijk. Daardoor ontstaat dan ook eene steeds gunstiger verhouding tusschen het exploitatiecijfer en de opbrengsten, terwijl ook de terreinformatie de kosten hier veel geringer doet blijven. Steeds verder grijpen de lijnen van dit Oostkust-stelsel dan ook naar het Zuiden, en nu reeds hebben de laatste uitbreidingsplannen Tandjong Balei en Dolok Mrawan binnen zijn invloedsfeer getrokken, die ten tijde, dat Ligtvoet zijne onderzoekingen instelde, nog opgenomen konden worden in het gebied van de door hem ontworpen Zuid-Noord-lijn.

Al zijn dan ook die Midden-Sumatra plannen nog te verschuiven tot eene verdere toekomst, — toch gaan in de laatste jaren steeds luider stemmen op, die waarschuwen tegen de uitbreiding van den invloed, welke door die Deli-spoor-concessies aan particulieren wordt toegekend op de economische ontwikkeling van geheel Sumatra. Ook hiervoor verwijst men met klem naar het voorbeeld

der spoor-concessies op Java, waardoor de inkomsten uit de meest welvarende streken aan particulieren, in plaats van aan het algemeen ten goede komen. Bij uitbreiding van het particuliere net zouden ook op Sumatra soortgelijke toestanden geboren worden, en de meest productieve lijn-gedeelten ter Oostkust aan de inkomsten van de S. S. onttrokken worden.

Ten einde dit te voorkomen, is het dan ook noodig dat de geheele spoorwegexploitatie in één hand vereenigd zij en wordt het aantal voorstanders van het plan, om vóór de uitvoering der spoorwegplannen op Sumatra te komen tot naasting van het geheele Deli-net door den Staat, steeds talrijker. Ook Ligtvoet bepleit in zijn meergenoemd rapport de urgentie van dezen maatregel als hoeksteen voor den bloei van de geheele trans-Sumatra-lijn.

In het kort werd hierboven reeds aangestipt de toestand van de West-Sumatra-spoor. Ligtvoet wijdde in zijn rapport uitvoerige beschouwingen aan dit onderwerp, hoewel het feitelijk buiten het kader van zijne opdracht viel. De lengtedoorsnijding van Sumatra laat West-Sumatra geheel buiten het groote spoorwegplan vallen, doch een stelsel van, als toevoerlijnen naar de stamlijn fungeerende, zijtakken betrekt ook de West-Sumatra S. S. in het groote spoornet.

Gedeeltelijk is deze verbinding voorgesteld ter bereiking van hetzelfde doel, dat eertijds aanleiding gaf tot den aanleg in West-Sumatra zelf, namelijk de ontginning der Staats-kolenmijnen bij Sawah-Loento (de Ombilinmijnen). Tot dusverre wordt de geheele productie van dit meest uitgebreide kolenveld in den Archipel, afgevoerd langs een enkel lijntje: de kostbare berglijn via Solok en Padang Pandjang naar de Emmahaven. Dit dure spoortransport en het daarbij aansluitende bootvervoer beperken het afzetgebied van de mijnen en maken eene concurrentie met Japansche, Voor-Indische of Australische kool moeilijk door de hooge vrachtprijzen. Eene verbinding van de kolenvelden met een der uitvoerhavens aan de Oostkust zou twee groote afzetgebieden beter dan tot dusverre binnen hun bereik brengen n.l. de kolenstations te Sabang en te Singapore, welke tot dusverre nog slechts gedeeltelijk van Sumatra-kolen gebruik maken. Doch niet alleen de afzet der Ombilin-kolen, hoezeer ook van financieel belang voor het Gouvernement, zou gunstig stemmen voor die West-Oost verbinding. In vroeger jaren bestond er een uitgebreid handelsverkeer tusschen Padang en de staten op het Maleische schiereiland, dat zich over de waterwegen der Oostelijke

vlakte bewoog. Nu is dit verkeer reeds lang afgestorven, en is Padang slechts het in los verband met den wereldhandel staande centrum geworden van een tamelijk geïsoleerd gelegen productiegebied. Eene verbinding van West naar Oost zou dezen handel en den af- en aanvoer van het bloeiende Menangkabausche land nieuwe wegen openen en tevens de vooruitgang langs den kortsten en historischen weg in de Oostelijke vlakte doen binnendringen. Het is dan ook deze transversale lijn dwars-door-Sumatra, waarvan Ligtvoet in zijn rapport de urgentie bepleit boven het oorspronkelijke Zuid-Noord plan. Het résumé van het geheele verslag behelst:

A. De aanleg van een lijn aansluitend aan den West-Sumatra S.S. vanaf Moeara Kalaban, nabij Sawah-Loento, over Doerian Gedang, Taloek, Moeara Lemboe, Goenoeng Sahilan en Tambang naar Pakan Baroe aan de Siakrivier, waar groote zeestoomers haar taak kunnen overnemen. Eene verbeterde verbinding vanuit Moeara-Kalaban over de Soebangpas rechtstreeks naar de Emmahaven stelt hij als eene voor het welslagen der lijn, noodzakelijke uitbreiding van het eerste plan voor. [1]) De aanleg dezer lijn Emmahaven-Pakan Baroe zou ongeveer acht jaar tijd vorderen, en voor eene lengte van 401 K.M. aan opname en aanleg *f* 27.373.000 kosten.

B. Het hierboven geprojecteerde gedeelte dezer trans-Sumatra-lijn tusschen Taloek en Tambang zou dan in de toekomst als basis kunnen dienen voor het voltooien eener doorsnijding van Sumatra in de lengte, van waar uit in Zuidelijke en Noordelijke richting de bouw kan plaats hebben naar de Zuid-Sumatra en Delinetten toe.

C. Eenige, niet tot het groote Sumatraplan behoorende aanlegplannen zijn verder door Ligtvoet aangegeven en van grootere urgentie verklaard dan de onder B. genoemde uitbreiding in de richting Noord-Zuid.

Zij behelzen den aanleg van eenige toevoerlijntjes voor de West-Sumatra S.S. om den kwijnenden toestand daarvan te verbeteren. Het voorstel tot aanleg eener verbinding door de Westelijke kustvlakte van Padang via Priaman naar Soengei Limau, later door te trekken naar Loeboek Basoeng, is reeds uitgevoerd, terwijl de aanleg van een tweetal lijntjes vanuit Pajakoemboeh door het rijke Si Namardal naar Soeliki en Balei Pandjang (resp. 25 en 12 K.M. lang, aanlegkosten *f* 1.870.000) in voorbereiding is.

[1]) De onuitvoerbaarheid dezer kortere verbinding met Emmahaven is sedert gebleken.

D. Eene afzonderlijke beschouwing wijdt Ligtvoet ten slotte aan de verkeersbelangen der residentie Tapanoeli, die, ondanks hare geïsoleerde ligging, toch door den rijkdom van den bodem en de voor ontwikkeling vatbare bevolking, veel factoren voor lateren bloei in zich sluit. Dit aan mineralen zoo rijke land, dat ook steeds meer de aandacht voor cultuurondernemingen vraagt (rubber en koffie), behoort op het gebied van verkeerswezen nog tot de meest achterlijke, daar het de goede waterwegen mist, die in de Oostelijke vlakte de landwegen vervangen. Ligtvoet komt tot de slotsom, dat de aanleg eener afzonderlijke lijn vanaf Sibolga's fraaie baai naar Penjaboengan, diep in het binnenland, van veel nut voor de verdere ontwikkeling van het land zal blijken, aangezien daardoor de beschikking over een noodzakelijk gebleken, machtig hulpmiddel voor zijn economischen vooruitgang verkregen kan worden. Hij schat, dat de opname en aanleg van deze lijn, die ongeveer 152 K.M. lang zal worden, 7 jaren tijds en een aanlegkapitaal van ± *f* 12.527.000 zullen vorderen. Pas veel later zal dan het leggen van een schakel tusschen dien afzonderlijken spoorweg en de hoofdlijn door Sumatra aan de orde gesteld kunnen worden, welke men zich voorstelt te verkrijgen door middel eener verbinding tusschen Padang Sidempoean en Kota Pinang dwars door de vruchtbare, doch vrijwel onbewoonde Padang Lawas streek.

Uit deze bespreking der bovenstaande plannen tot aanleg van spoorwegen op geheel Sumatra, blijkt dat de economische toekomst van dit veelbelovende eiland daaraan dringend behoefte heeft. De daaraan te besteden bedragen — t. w. voor Telok-Betong (Oosthaven) — Palembang — Moeara Enim *f* 37.627.000 en voor de vier voornaamste lijnen op Midden-Sumatra en in Tapanoeli, nl. I. Emmahaven — Soebangpas naar Sawah Loento, [1]) II. Sawah Loento — Pakan Baroe, III. de lijnen in het Si Namardal en IV. de Tapanoelispoor *f* 41.770.000, of te zamen ongeveer *f* 80.000.000.— zullen ten volle verantwoord zijn door de groote vlucht, welke handel, landbouw en mijnbouw in de nieuw te ontsluiten gebieden kunnen nemen.

Tot dusverre werden dergelijke uitgaven voor spoorwegaanleg altijd bestreden uit de gewone middelen. Dit had tweeërlei nadeel: in de eerste plaats noodzaakte de toestand der geldmiddelen steeds tot eene groote beperking in

[1]) Sedert vervallen.

dergelijke buitengewone uitgaven, terwijl als wisselwerking weder de schatkist, door het noodgedwongen nalaten van deze productieve werken, den gunstigen invloed daarvan op den geheelen welvaartstoestand van het betrokken gebiedsdeel moest ontberen. Dan heeft de betaling uit de gewone middelen den scheeven toestand tengevolge, dat het tegenwoordige geslacht de werken betaalt, welke pas voor het volgende geslacht inderdaad vruchtdragend zullen zijn, terwijl het eerste geen of weinig vruchten der zware offers kan plukken. Meer en meer wint dan ook de meening veld, dat dergelijke werken niet het gewone budget mogen drukken, doch de aanleg ervan bestreden moet worden uit bijzondere leeningen, desvereischt onder waarborg der opbrengst, waardoor een gelijkmatiger en billijker druk dier kosten verkregen kan worden. Ook bij de voorbereiding der Sumatra-spoorwegplannen hebben de voorstanders dezer idee daarvoor gestreden en veler instemming gewonnen, o.a. ook in de Staten-Generaal.

C. Het Mijnwezen.

De betrekkelijke armoede aan mineralen, welke het eiland Java kenmerkt staat in scherpe tegenstelling tot den aan delfstoffen rijken bodem der andere groote eilanden van onzen Archipel. Het is dan ook begrijpelijk, dat de werkkring van bovengenoemden tak van Staatsdienst zich meer en meer bezighoudt met de Buitenbezittingen.

De gedragslijn van het Gouvernement in deze materie heeft rekening te houden met drieërlei belangen. In de eerste plaats de bevordering van den particulieren mijnbouw, die goed geleid groote winsten afwerpt voor den ontginner, en daarmede voor de schatkist. Doch tevens moeten de belangen van de Inlandsche bevolking, die over het algemeen, weinig voordeel trekt van deze bij uitstek Europeesche industrie, beschermd worden, opdat de al te intensieve bodem-exploitatie niet ingrijpe in de factoren, welke den welvaartstoestand van den bewoner van het land bepalen. Ten slotte vormt de mijnbouw voor het Gouvernement zelf van oudsher een groote bron van inkomsten, en eischen de belangen van de schatkist een energiek optreden als exploitant der door het Gouvernement zelf ontdekte schatten van den bodem.

Het kleine plantje van den dienst van het Mijnwezen, dat in 1852 feitelijk voor het eerst uitgezet werd door het in het leven roepen van een vast corps mijningenieurs, heeft zich, onder den invloed van dien drievoudigen werkkring in den loop van ruim zestig jaren ontwikkeld tot een forschen stam die, voor de Buitenbezittingen, een belangrijk onderdeel van het arbeidsveld der Regeering vormt.

Reeds spoedig na de eerste uitingen van Gouvernements-belangstelling voor den mijnbouw door de instelling van een corps mijningenieurs en het treffen van eenige maatregelen om het particuliere initiatief aan te moedigen, bleek het primitieve dezer regeling. In 1873 kwam dan ook eene volledige reorganisatie van dien dienst tot stand, kort nadat het Kon. besluit van 2 September 1873 No. 13

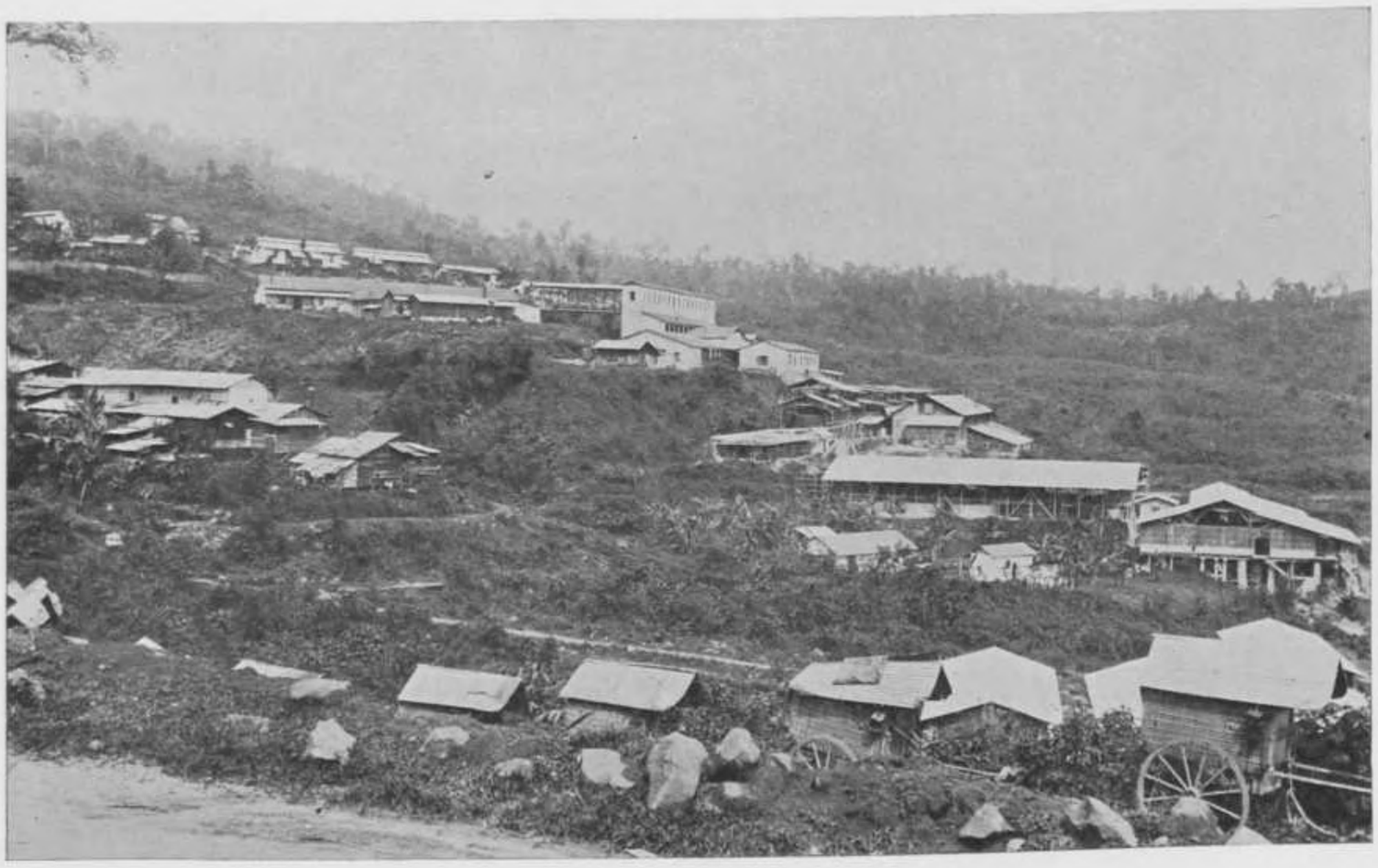

Emplacement der goudmijn Redjang-Lebong (Benkoelen).

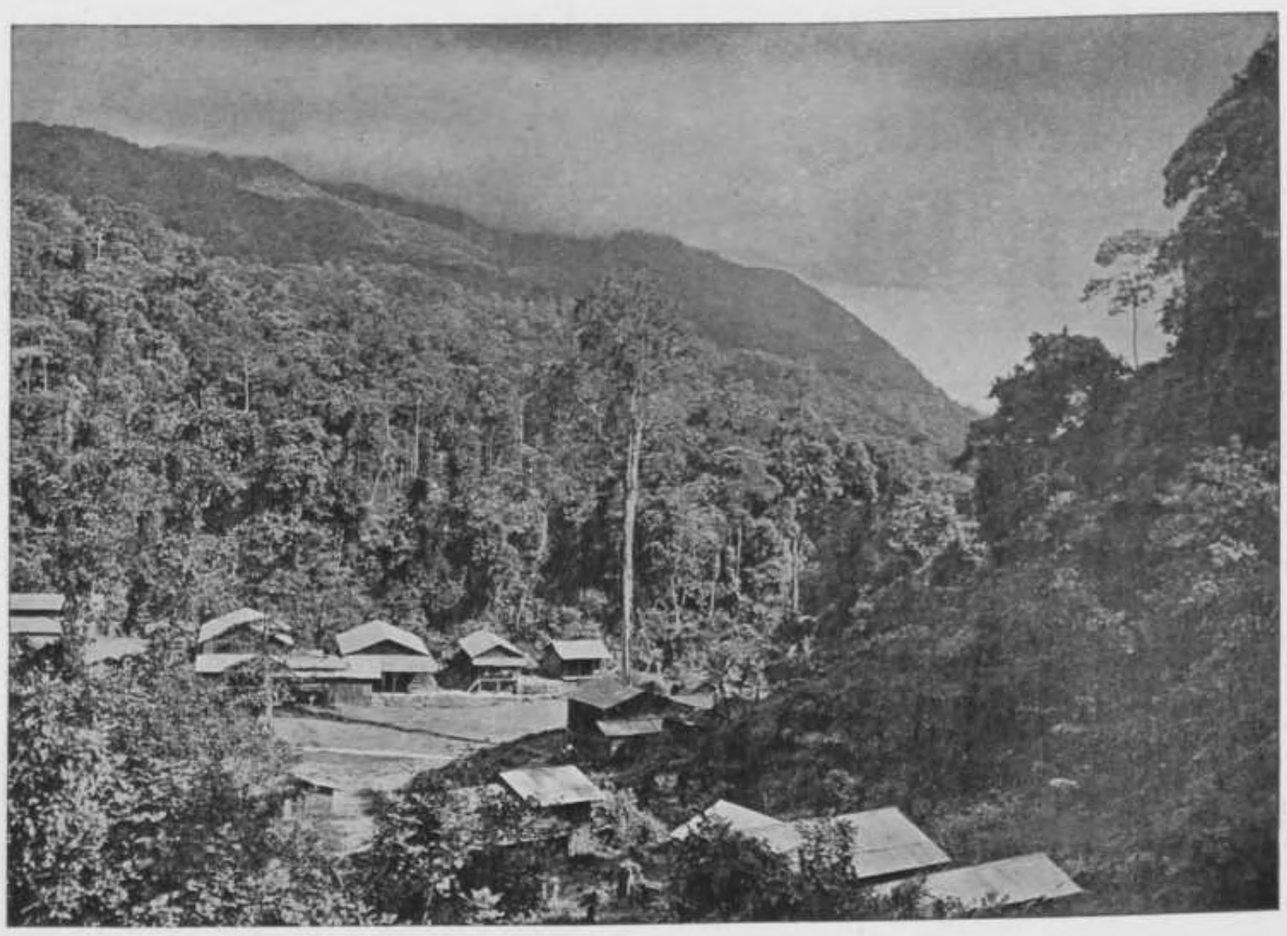

Gouvernements-goud-exploratie te Tambang-Sawah (Benkoelen).

(St. No. 217*a*) eene nieuwe regeling had gebracht voor de bevordering der tot dusverre weinig bloeiende mijn-industrie.

Deze laatste regeling bleef, hoewel ook nog gebrekkig, van kracht tot dat bij St. 1906—434 werd afgekondigd de Mijn-ordonnantie ter uitvoering van de Indische Mijnwet (afgekondigd in 1899 St. No. 214), bij art. 612 waarvan de inwerkingtreding van de wet en die ordonnantie bepaald werd op 1 Mei 1907.[1])

Sedert dien vormt zij de basis voor de bevordering der, thans bloeiende, Indische mijn-industrie.

De organisatie van 1873 voor den Dienst van het Mijnwezen vastgesteld, is nog steeds, ongeacht enkele kleine wijzigingen, van kracht.

Ondanks de groote vlucht, welke de mijn-industrie sedert genomen heeft, is de omschrijving der taak van dezen dienst, in die regeling gegeven, nog voortdurend actueel, en bleef hij volkomen berekend voor zijne drieledige functie van voorlichting, contrôle en exploitatie.

In overeenstemming hiermede omvat die taak:

1. De leiding en het beheer der Gouvernements-ontginningen.
2. Het toezicht op de particuliere ontginningen, in het belang van veiligheid en fiscus.
3. Het openbaar maken van alles, wat op het gebied van geologie, metallurgie en mijnbouw voor industrie en wetenschap van belang kan zijn.
4. Het geleidelijk uitvoeren van eene geologische opneming van den Archipel.
5. Het uitvoeren van onderzoekingen van mijnbouwkundigen aard, welke door den G. G. noodig worden geacht.
6. Het uitvoeren van mineralogisch-scheikundige en metallurgische onderzoekingen.
7. Den dienst van het grondpeilwezen, welke weder het opsporen van ertsen, enz. door diepboringen, en de drinkwater-voorziening door artesische boringen omvat, en in dit laatste opzicht dus speciaal voor het volkswelzijn werkzaam is.

---

[1]) Nadat reeds bij de ordonnantie in St 1905–162 uitvoering was gegeven aan art. 1 letter C en het tweede lid van art. 2 van het Kol. Besluit in Indisch St. 1899 No. 297.

Bij de hierachter volgende bespreking der hedendaagsche mijnindustrie in de Buitenbezittingen komen vanzelf de werkzaamheden uit 1 en 2 voortspruitende ter sprake. Eene zeer korte toelichting der overige werkzaamheden van dezen dienst, die dus het wetenschappelijk onderzoek van den bodem omvatten, volge eerst.

Hoewel reeds vanaf 1852 belangrijke onderzoekingen naar den mineralenrijkdom van Insulinde plaats hadden (koper-, tin- en lood-onderzoeken op Sumatra, goud, koper en ijzer op Borneo, steenkolen in Zuid-Celebes, enz.) kan feitelijk het jaar 1867 beschouwd worden als het begin der stelselmatige onderzoekingen in den Archipel. In dat jaar ving onder leiding van den bekenden de Greve het onderzoek van West-Sumatra aan, dat in 1869 leidde tot de ontdekking der belangrijke Ombilin-kolenvelden nabij Sawah Loento. Achtereenvolgens werden daarna onderzoeken ingesteld in:

1877	Zuid-Sumatra
1879 en 1882	Borneo's West- en Oostkust
1882	Atjeh's Westkust
1886	Gorontalo
1889 en 1890	Flores

en meerdere andere, terwijl gedurende het tijdvak, waarover dit overzicht loopt (1904 — 1914) in de volgende gewesten verschillende streken werden onderzocht:

1904	Residentie Menado.
	Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.
	Residentie Palembang (Djambi).
	Residentie Tapanoeli.
	Residentie Amboina.
1905	Residentie Menado.
	Residentie Palembang (Djambi).
	Residentie Benkoelen.
1907	Residenties Benkoelen en Palembang.
	Residentie Djambi.
1908	Residenties Benkoelen en Palembang.
	Residentie Djambi.

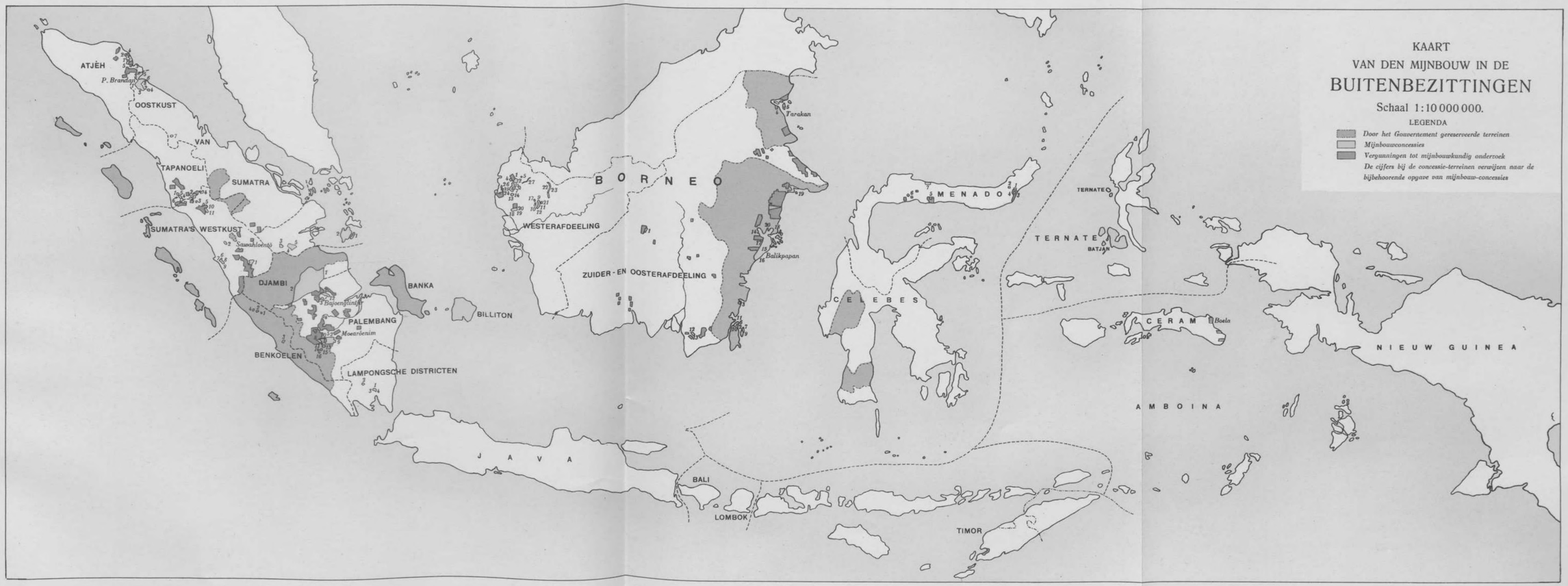
KAART
VAN DEN MIJNBOUW IN DE
BUITENBEZITTINGEN
Schaal 1:10 000 000.
LEGENDA
Door het Gouvernement gereserveerde terreinen
Mijnbouwconcessies
Vergunningen tot mijnbouwkundig onderzoek
De cijfers bij de concessie-terreinen verwijzen naar de bijbehoorende opgave van mijnbouw-concessies
ATJÈH
P. Brandan
OOSTKUST
VAN
TAPANOELI
SUMATRA
SUMATRA'S WESTKUST
Sawahloento
DJAMBI
Bajoengtinjar
PALEMBANG
Moearoenim
BENKOELEN
LAMPONGSCHE DISTRICTEN
BANKA
BILLITON
BORNEO
WESTERAFDEELING
ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING
Tarakan
Balikpapan
MENADO
CELEBES
TERNATE
BATJAN
CERAM
Boela
NIEUW GUINEA
AMBOINA
JAVA
BALI
LOMBOK
TIMOR

1909	Residenties Benkoelen en Palembang.
	Residentie Djambi.
	Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.
	Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.
	Residentie Bali en Lombok.
1910	Residenties Benkoelen en Palembang.
	Residentie Djambi.
	Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.
	Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.
	Residentie Menado.
	Residentie Westerafdeeling van Borneo.
	Residentie Timor en Onderhoorigheden (Flores).
1911	Residenties Benkoelen en Palembang.
	Residentie Djambi.
	Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.
	Residentie Oostkust van Sumatra.
	Residentie Timor en Onderhoorigheden.
	Residentie Tapanoeli (Nias).
1912	Residenties Benkoelen en Palembang.
	Residentie Oostkust van Sumatra.
	Residentie Djambi.
	Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.
	Residentie Timor en Onderhoorigheden (Soembawa).
	Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.
	Residentie Ternate (Noord-Nieuw-Guinea).
	Residentie Amboina.
	Residentie Tapanoeli.
	Residentie Bali en Lombok.
1913	Residenties Benkoelen en Palembang.
	Residentie Oostkust van Sumatra.
	Residentie Djambi.
	Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.
	Residentie Timor en Onderhoorigheden (Soembawa).

Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.
Residentie Menado.
Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.
Residentie Westerafdeeling van Borneo.

In verband met deze onderzoekingen zijn in den geheelen Archipel groote uitgestrektheden gronds gesloten voor het particulier initiatief en gereserveerd voor Gouvernementsonderzoek (zie mijnkaart, Bijlage XVI).

Bij art. 1 van de op 1 Mei 1907 in werking getreden Indische Mijnwet (St. 1899 No. 214) wordt bepaald, dat in Nederlandsch-Indie de rechthebbenden op den grond, waaronder volgens art. 3 verstaan worden degenen, die een zakelijk recht daarop hebben, onverschillig of dit door de wetgeving voor Europeanen dan wel door die voor Inlanders wordt beheerscht, niet beschikken mag over de met name in art. 1 genoemde delfstoffen, terwijl volgens art. 5a, het Gouvernement bevoegd is opsporingen en ontginningen te doen plaats hebben, waar die niet in strijd komen met aan opspoorders of concessionarissen verleende rechten. Het kan te dien einde òf zelf opsporingen doen plaats hebben òf met personen of vennootschappen overeenkomsten aangaan, waarbij zij zich verbinden tot het ondernemen van ontginningen of van opsporingen en ontginningen (vergunningen en concessies). Dit recht tot het uitgeven van die vergunningen en concessies heeft het Gouvernement in het rechtstreeks bestuurd gebied en in de Zelfbesturen onder vigueur van de K. V. zoodra de Zelfbestuurs-ordonnantie (Ind. St. 1914 No. 24) in werking zal zijn getreden. In de Zelfbesturen, waarmede de politieke verhouding bij uitvoerig contract geregeld is, hangt een en ander af van de ten aanzien der uitgifte van mijnconcessies en vergunningen in dat contract getroffen regelingen.

Om gebruik te maken van zijn recht tot het doen van opsporingen en exploiteeren van mijnen heeft het Gouvernement uitgestrekte terreinen voor eigen exploratie gereserveerd, vooral daar waar vermoed kan worden, dat voor Gouvernementsexploitatie vatbare afzettingen van nuttige delfstoffen voorkomen. Sommige gebiedsdeelen van den Archipel zijn bovendien om politieke redenen nog niet voor den particulieren mijnbouw opengesteld.

Ertstransport in eene oppervlakte-ontginning op Banka.

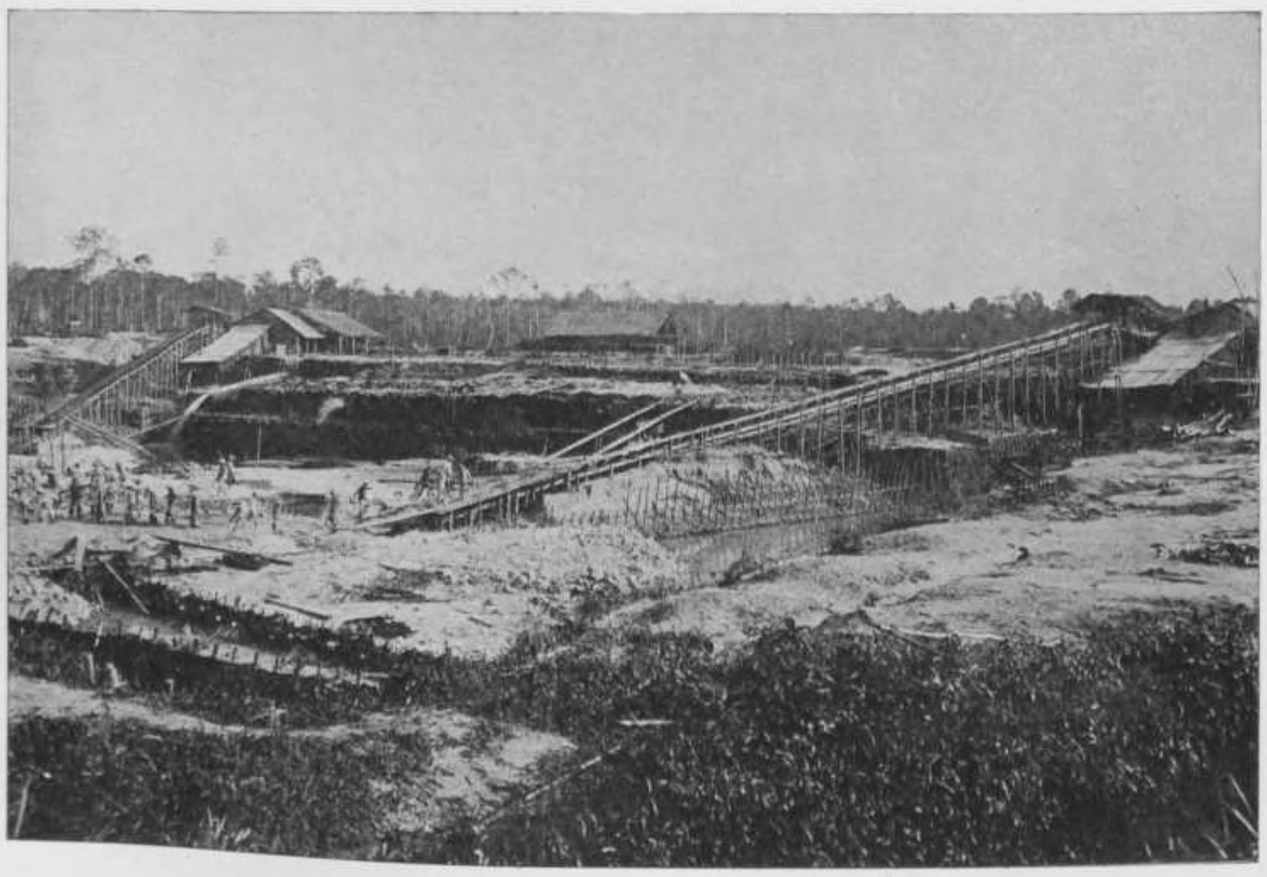

Alluviale tinerts-ontginning met dubbele transportband op Billiton.

In bijzonderheden regelt de Indische mijnwet vervolgens de voorwaarden, waarop particulieren in de niet om een dezer redenen gesloten streken van het Gouvernement het recht tot exploratie of exploitatie van mineralen kunnen verkrijgen.

Voor exploratie wordt dit recht, de z. g. vergunning tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen, toegestaan voor drie jaar — tot tweemaal toe met één jaar te verlengen — op terreinen die over het algemeen eene maximum-uitgestrektheid mogen hebben van 35000 bouw. De vergunninghouder heeft dan de beschikking over alle, door hem in dien tijd gewonnen mineralen, en kan aanspraak maken op het verkrijgen eener concessie tot ontginning der door hem ontdekte mineralen. Van deze vergunningen heft het Gouvernement een vast jaarlijksch recht van *f* 0,02⁵ per H. A. en een cijns van 4% der jaarlijksche bruto-opbrengst aan mineralen, voorzoover die meer dan *f* 5000.— bedraagt.

Eene concessie voor mijnbouw-ontginning, welke als regel voortkomt uit eene vergunning, geeft den houder daarvan voor hoogstens 75 jaar het recht tot winning der in de concessie-acte genoemde mineralen, tegen betaling van een vast recht ad *f* 0.25 per H. A. van het concessieterrein en eveneens 4% der bruto-opbrengst aan mineralen. Ook kunnen concessies verleend worden bij openbare inschrijving, hetgeen plaats zal hebben, indien niemand aanspraak kan maken op eenig recht daarop, of indien het eene delfstofafzetting geldt, van Gouvernementswege ontdekt, doch welke niet door het Gouvernement geëxploiteerd zal worden. In deze gevallen kunnen de toewijzingsvoorwaarden veel hooger worden, dan de in de Wet voor gewone concessies vastgestelde. De strijd om het bezit der Djambi-concessies, waaromtrent onlangs een wetsontwerp is ingediend, is een bewijs der groote concurrentie bij dergelijke concessie-aanbiedingen.

De in werking treding dezer regelingen had een buitengewoon aantal concessie-aanvragen tengevolge, wat weder de groote „boom" in mijnbouw-papieren van 1907 veroorzaakte. De speculatie op groote schaal in dergelijke papieren heeft door het daardoor verwekte wantrouwen eene tijdelijke deprimeering van de geheele particuliere mijn-industrie na zich gesleept, welke echter, bij de gezondere toestanden, die sedert zijn ingetreden, thans als overwonnen kan worden beschouwd.

De hierachter volgende toelichting op de mijnkaart geeft met die kaart een overzicht der in het jaar 1914 van kracht zijnde vergunningen en concessies van beide categorieën.

In Sept. 1913 waren in de Buitenbezittingen nog van kracht:

69 concessies verleend door het Gouvernement, in de gewesten: Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang, Billiton, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Menado en Atjeh en Onderhoorigheden.

40 concessies door Inlandsche Zelfbesturen verleend in de gewesten: Oostkust van Sumatra, Riouw, Westerafdeeling van Borneo, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Ternate.

Van deze 109 concessies waren er 50 verleend voor de winning van edele metalen, 30 voor ruwe olie e. a. bitumineuse zelfstandigheden, 21 voor steenkool (waarvan er sedert 3, n. l. die op Poeloe Laoet, aan het Gouvt. zijn gekomen), 7 voor ijzerertsen, en 3 voor tinerts, terwijl 1 concessie, welke het geheele eiland Batjan exploiteert, voor alle daar voorkomende delfstoffen is verleend. [1])

Buiten deze reeks vallen de verschillende kleinere Inlandsche ontginningen van steenkool (Palembang en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), goud (Westerafd. van Borneo, West-Sumatra, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), diamant, (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waarvoor licenties worden uitgereikt en tin (West-Sumatra) en eveneens de Gouvernementsontginningen van de kolenmijnen nabij Sawah Loento (West-Sumatra) en de tinmijnen op Banka.

Het van Regeeringswege op mijnbouwkundige opsporingen en mijnontginning van particulieren uit te oefenen toezicht, is uitvoerig geregeld in den tienden titel der mijnordonnantie, welke regeling bij ordonnantie in St. 1914 No. 689 is gewijzigd.

DE MIJNBOUW.

Hierboven werd reeds gezegd, dat de mijnbouw in Ned. Indie zich voornamelijk toelegt op de winning van tin, steenkool, petroleum, edelmetalen, lood en ijzerertsen. Wel worden daarnevens nog talrijke bijproducten gewonnen, doch de opbrengst hiervan is niet van bijzonder belang, en het verkrijgen van

[1]) Vgl. afl. I van de Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau.

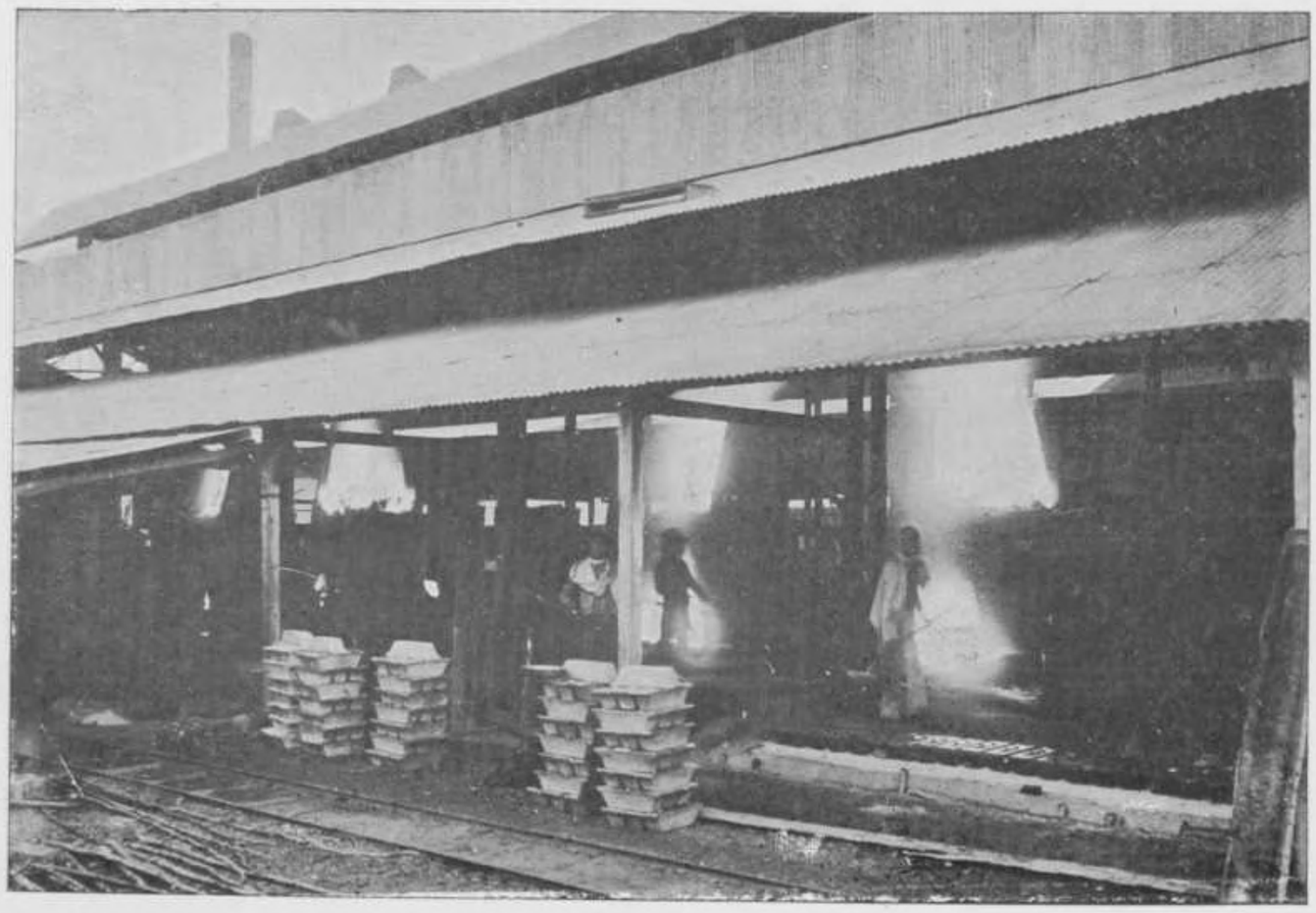

Het gieten van tin in de bekende schuitjesvormen.

Ingang van de Doerian-steenkolenmijn, Sawah-Loento.

dergelijke producten is dan ook meestal onafscheidelijk verbonden aan de winning van een der bovenstaande hoofdproducten. Diamanten uit de Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (voor de opbrengst hiervan zie bijlage XXV) en zwavel (van het eiland Dammar), worden wel verkregen uit afzonderlijke ontginningen, doch de productie is van weinig beteekenis. Loodertsen, kopererts en kwik worden ook in den Archipel aangetroffen. De onderzoekingen hebben echter ten aanzien dier delfstoffen tot dusverre geen aanleiding gegeven tot regelmatige ontginningen. Het lood, dat gevonden is o. a. ter Sumatra's Westkust, in West-Borneo en op Celebes, wordt wel eens door Inlanders verwerkt. Koper wordt vooral gevonden op Timor, waar tot voor korten tijd mijnbouwkundige opsporingen gedaan werden, terwijl het voorkomen ervan ook geconstateerd is ter Sumatra's Westkust, op Banka, ter Westkust van Borneo en in Menado (Gorontalo), overal echter in te geringe hoeveelheid voor winstgevende exploitatie. Kwik komt in den Archipel nergens in gedegen toestand voor, doch altijd als cinnaber.[1]) Ter Sumatra's Westkust wordt het door de Inlanders gewonnen en als medicijn gebruikt, evenals in de Westerafdeeling van Borneo.

IJzer wordt op zeer veel plaatsen van den Archipel gevonden, waardoor hier en daar eene bloeiende Inlandsche ijzerindustrie is ontstaan (Midden-Borneo, Midden-Celebes), doch ook in die streken wordt het eigen gewonnen ijzer geleidelijk verdrongen door Europeesch staafijzer, dat van betere qualiteit en gemakkelijker te bewerken is. Europeesche ontginningen treft men niet aan; een viertal concessies vindt men in de overigens mineraal-arme Lampongsche Districten en een drietal in de Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, welke nog niet tot ontginning kwamen.

Van de bovengenoemde voornaamste mineralen worden tin en steenkool zoowel door het Gouvernement als door particulieren gewonnen, terwijl petroleum tot dusverre alleen den particulieren ondernemingsgeest bezighoudt. Ten aanzien van de productie der eerstgenoemde delfstoffen, waarmede de Gouvernements-exploitatie gemoeid is, heeft zij zich eene leidende rol weten te verzekeren, terwijl binnen korten tijd Gouvernements-exploitatie van goudafzettingen in Benkoelen verwacht kan worden.

---

[1]) Cinnaber=Zwavelkwik (vermiljoen) bestaat uit kwikzilver en zwavel in de verhouding van 86 tot 14.

DE TINWINNING.

In Indie komt het tin voornamelijk voor op de groep eilanden, welke het verlengde vormen van het Maleische schiereiland en wel op de drie grootste: Banka, Billiton en Singkep. Ook is de aanwezigheid van tin vastgesteld ter Sumatra's Westkust, in Indragiri en op de Karimon-eilanden (Riouw), doch tot dusverre zijn de resultaten van het onderzoek aldaar niet van dien aard, dat zij aanleiding geven tot geregelde ontginning. Op Sumatra bestaan kleine Inlandsche ontginningen, terwijl op de Karimon-eilanden tusschen 1820—1840 eene primitieve ontginning van den Sultan van Djohore aanwezig was.

Van de drie bovengenoemde eilanden wordt het grootste, Banka, geheel door het Gouvernement geëxploiteerd, terwijl op Billiton de Billiton-Mij. concessie verkreeg van het Gouvernement en Singkep ontgonnen wordt door de Singkep-Mij., krachtens eene door den gewezen Sultan van Lingga verleende concessie. De Singkep-*zeetin*-concessie der Singkep-Mij. werd verkregen van het Gouvt. voor de exploitatie der tinlagen, ontdekt op den zeebodem der territoriale wateren ten Z. O. van het eiland.

DE BANKA-TINWINNING.

Hoewel de O. I. C. reeds sedert 1668 betrekkingen had met Banka, dat toentertijd tot het Sultanaat Palembang behoorde, was de ontdekking van het tinerts door de Inlanders, in 1709, 1710 of 1711, pas aanleiding voor meer belangstelling van onze zijde. Deze uitte zich in het jaar 1731 door eene expeditie, tot hulp van den Palembangschen heerscher tegen opstandelingen, die zich o. a. van het eiland Banka hadden meester gemaakt. Die hulp zal, zoo schreef de Indische Regeering „na het ons toescheijnd, zoodra mogelijk, doch op „zijne (des Sultans) kosten dienen gegeven te werden, wil men die swervers „van het eiland niet alleen, maar selvs ook van Palembang geen meesters sien „werden tot een totale ruine van den thin en peperhandel aldaar".

Het succes der expeditie was in dat opzicht volkomen en haar hoofddoel, de bevestiging der Compagnies-belangen bij den peper- en tinhandel werd dan ook geheel bereikt, vooral door het verkrijgen van een tin-monopolie ten bate der

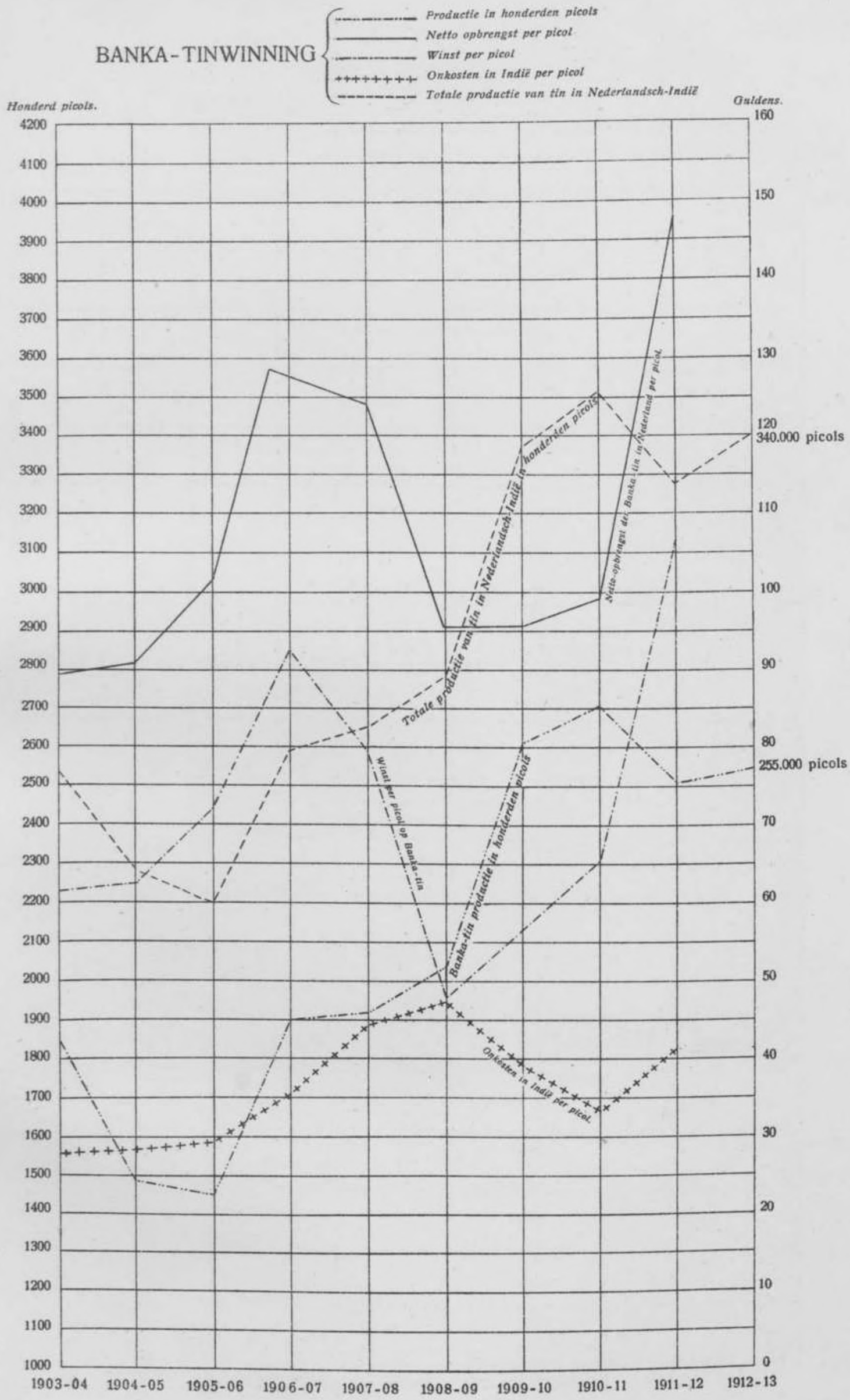
BANKA-TINWINNING
Productie in honderden picols
Netto opbrengst per picol
Winst per picol
Onkosten in Indië per picol
Totale productie van tin in Nederlandsch-Indië
Honderd picols.
Guldens.
4200
4100
4000
3900
3800
3700
3600
3500
3400
3300
3200
3100
3000
2900
2800
2700
2600
2500
2400
2300
2200
2100
2000
1900
1800
1700
1600
1500
1400
1300
1200
1100
1000
160
150
140
130
120
110
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
340.000 picols
255.000 picols
Totale productie van tin in Nederlandsch-Indië in honderden picols
Netto-opbrengst der Banka-tin in Nederland per picol
Winst per picol op Banka-tin
Banka-tin productie in honderden picols
Onkosten in Indië per picol
1903-04
1904-05
1905-06
1906-07
1907-08
1908-09
1909-10
1910-11
1911-12
1912-13

BANKA - TINWINNING

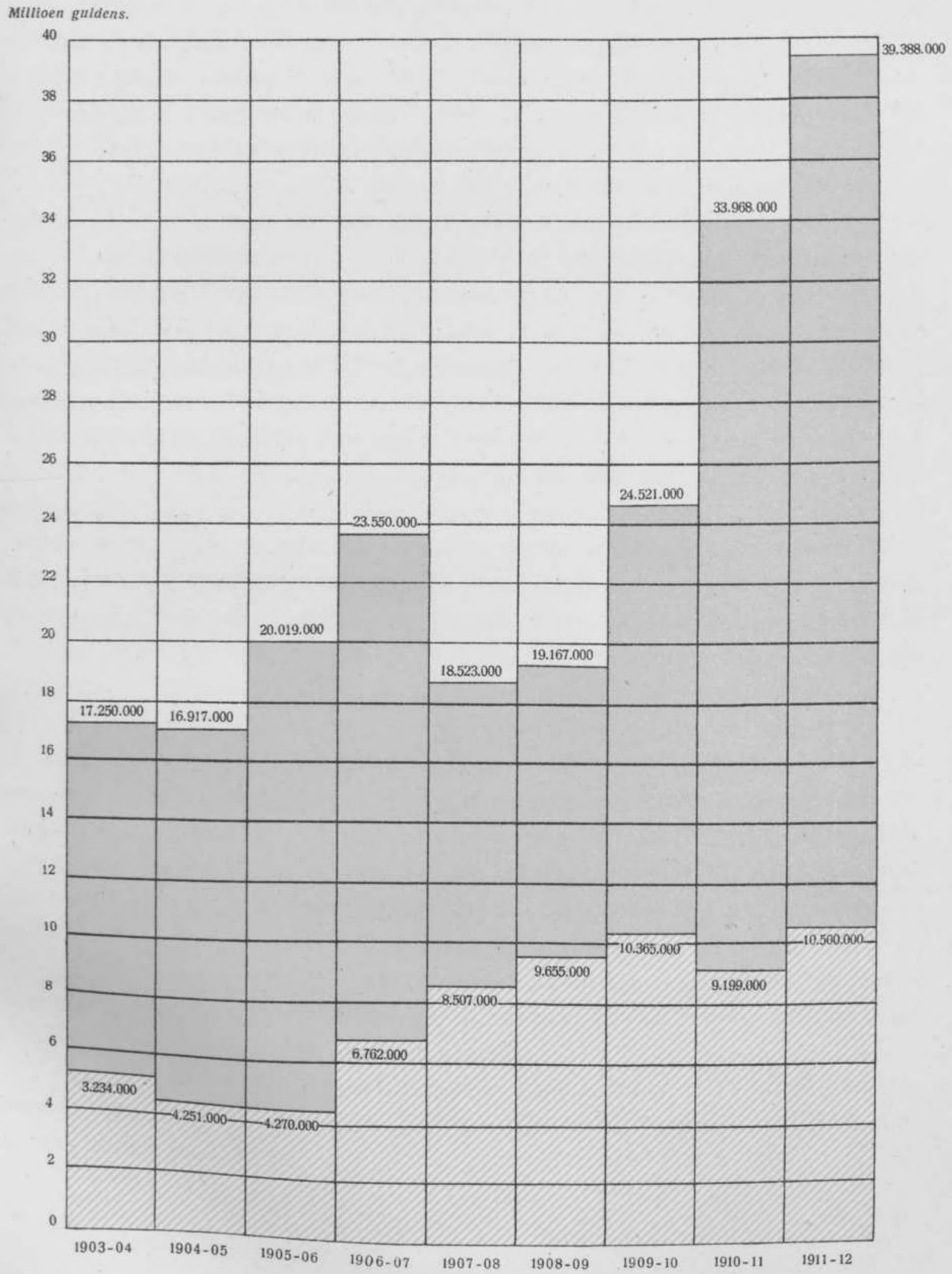

E. A. Compagnie in 1755 bij het contract met den Sultan van Palembang bedongen. (Hist. schets v. d. tinwinning op Banka, Ing. Schuurman, Jrb. Mijnwezen 1898; Verslag aangaande het eiland Banka door Horsfield, Tijdschrift N. I. 1850/51/52; Geologische beschrijving van Banka en Billiton (Verbeek, Jrb. Mijnwezen 1897; Jaarverslagen der Bankatinwinning).

De ontginning der tinmijnen had eerst plaats door inboorlingen en Chineezen, die het product aan den Sultan afleverden, die het tegen een vaste waarde afstond aan de Compagnie. De opbrengst schijnt al spoedig zeer belangrijk te zijn geweest, althans eene opgave van 1783 spreekt van eene jaarlijksche productie van 56780 pikol. Meestal zelfs was de productie grooter dan de Compagnie gebruiken kon, hetgeen aanleiding gaf tot voortdurende sluikerij met het niet-aangenomen gedeelte. Dat deze bedreiging van het voordeelige Compagnies-monopolie steeds leidde tot wrijving tusschen haar en den Sultan, spreekt van zelf. In 1791 verplichtte de Compagnie zich dan ook, ter voorkoming daarvan, alle geproduceerde tin te accepteeren tegen een lageren inkoopsprijs. Het was echter te laat; de groote voordeelen van den sluikhandel, en ook de moordtochten der zeeroovers op Banka (miss. Res. van Banka, 26 Maart en 23 April 1803) deden in 1804 de leverantie dalen tot ± 3000 pikol, terwijl zij bij de verovering van Palembang door de Engelschen in 1811 geheel te niet ging. Gedurende het geheele monopolie-tijdperk bedroegen de tinleveranties aan de Compagnie ruim 1 millioen pikol.

Het Engelsche tusschenbestuur deed wel pogingen om den tinhandel te doen herleven, o. m. door rechtstreekschen opkoop bij de ontginners, in plaats van door tusschenkomst des Sultans (het Compagnies-systeem). Hiertoe sloot het leverings-contracten met de mijnwerkers af, waardoor de productie weder steeg tot 25670 pikol in 1816, en de totale productie gedurende 1813—1816 tot 82000 pikol. Ook voerde het Britsche Gouvernement het systeem in van voorziening in werkkrachten door aanvoer van Chineesche werklieden uit China zelf.

Deze systematische werkkrachten-voorziening, welke door het Nederlandsche Gouvernement is nagevolgd, is het juist geweest, welke op den duur de tinontginningen tot grooten bloei bracht.

Na het Engelsche tusschenbestuur werd de bemoeienis van het Gouvernement met de Banka'sche tinontginningen bijna geheel gestaakt en pas na 1820 hervat en krachtig uitgebreid.

In 1850 vatte de Regeering het plan op, de tinwinning op Banka over te laten aan het particulier initiatief. Het onderzoek van dit plan werd opgedragen aan eene commissie, wier rapport van Juli 1850 niet volkomen medeging met dit voornemen, voorzooverre het Banka betrof, doch overigens krachtig particulieren mijnbouw voorstond (Natuurk. Tijdschrift N. I. 1851).

In verband hiermede werd Banka (met Java) bij Kon. Besluit 24 October 1850 No. 45, uitgezonderd van de openstelling voor de winning van delfstoffen. De regeling van de Gouvernementsexploitatie der tinmijnen op Banka geschiedde bij de ordonnantie van 31 Mei 1891, opgenomen in St. 134.

De ontginning heeft thans bijna uitsluitend door Chineezen plaats, van wie er ± 19000 werkzaam zijn, tegen een honderdtal Inlanders. Zij bewerken de ertsafzettingen in kongsi's tegen bepaalde voorwaarden en onder toezicht van technisch personeel. Overigens treden de hoofden dezer kongsi's feitelijk op als aannemers der ontginning. Zij ontvangen gedurende den tijd van uitvoering van het werk van Gouvernementswege geldelijke en andere materieele hulp, die met de opbrengst van het ingeleverde tin verrekend wordt.

De geheele tinproductie van het eiland wordt, in den bekenden schuitjesvorm, naar Nederland vervoerd en op de Gouvt's veilingen te Amsterdam verkocht, waardoor daar een der grootste wereld-tinmarkten ontstaan is (in 1912 was de opbrengst in Europa *f* 29 millioen).

Bij de betrekkelijk geringe wereld-productie (Ned. Indië brengt ongeveer 22% der totale productie op) en de steeds toenemende vraag, is de Eur. marktprijs zeer hoog, waardoor dit Gouvernementsbedrijf eene groote bate voor de schatkist oplevert, hetgeen duidelijk blijkt uit het overzicht in bijlage XVI en XVII.

Eene verdere stijging mag nog verwacht worden bij de voortschrijdende vervanging van het handbedrijf door machinalen arbeid, waardoor meer rationeele ontginning der lagen mogelijk wordt gemaakt. Thans komen op Banka open ontginningen voor tot eene diepte van 25 M.

DE PARTICULIERE TINWINNINGEN.

Behalve de op Billiton en Singkep werkzame maatschappijen, zijn in den loop der tijden ook elders pogingen gedaan tot het stichten van tin-maat-

PARTICULIERE TINWINNING IN NEDERLANDSCH-INDIË.

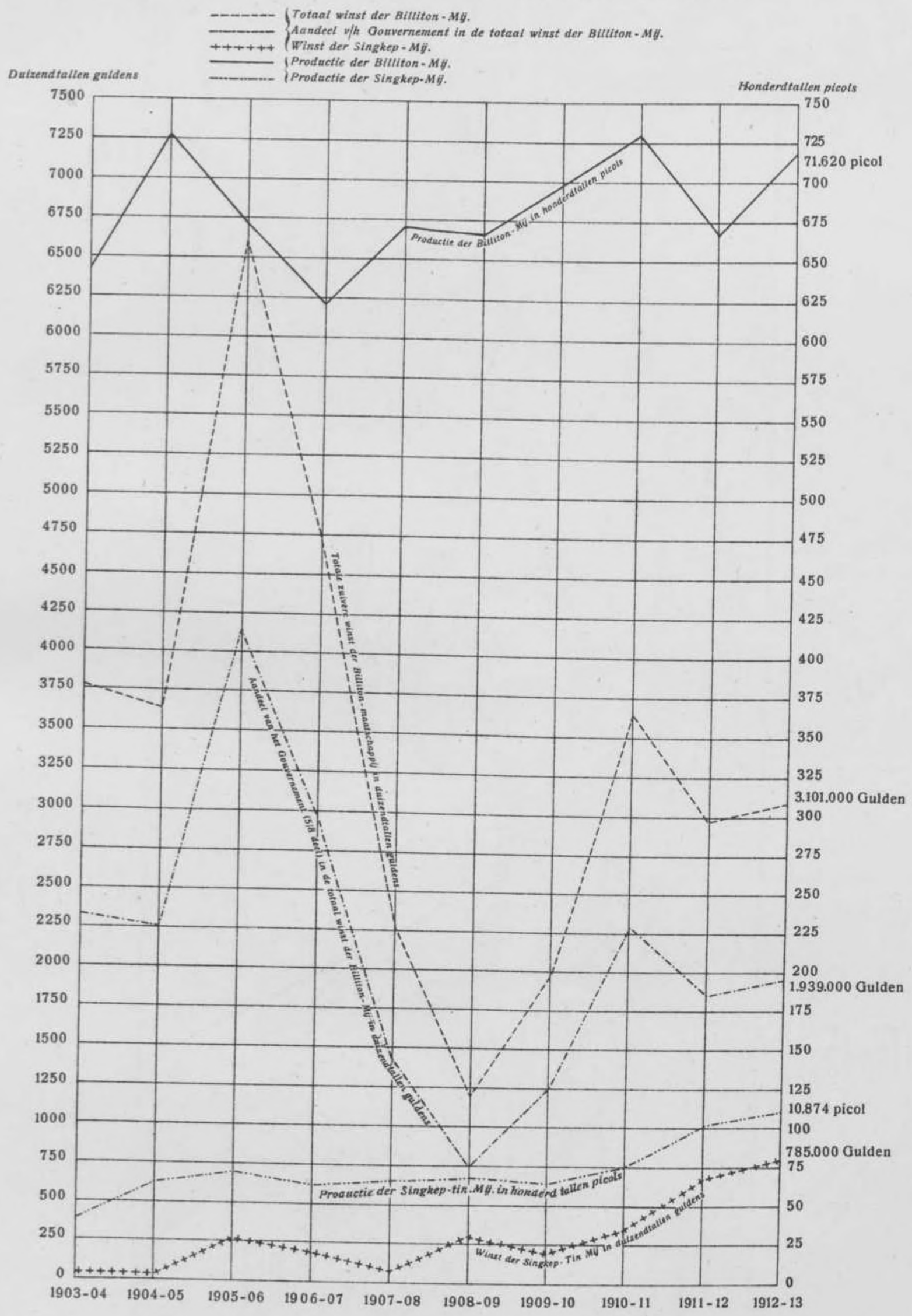

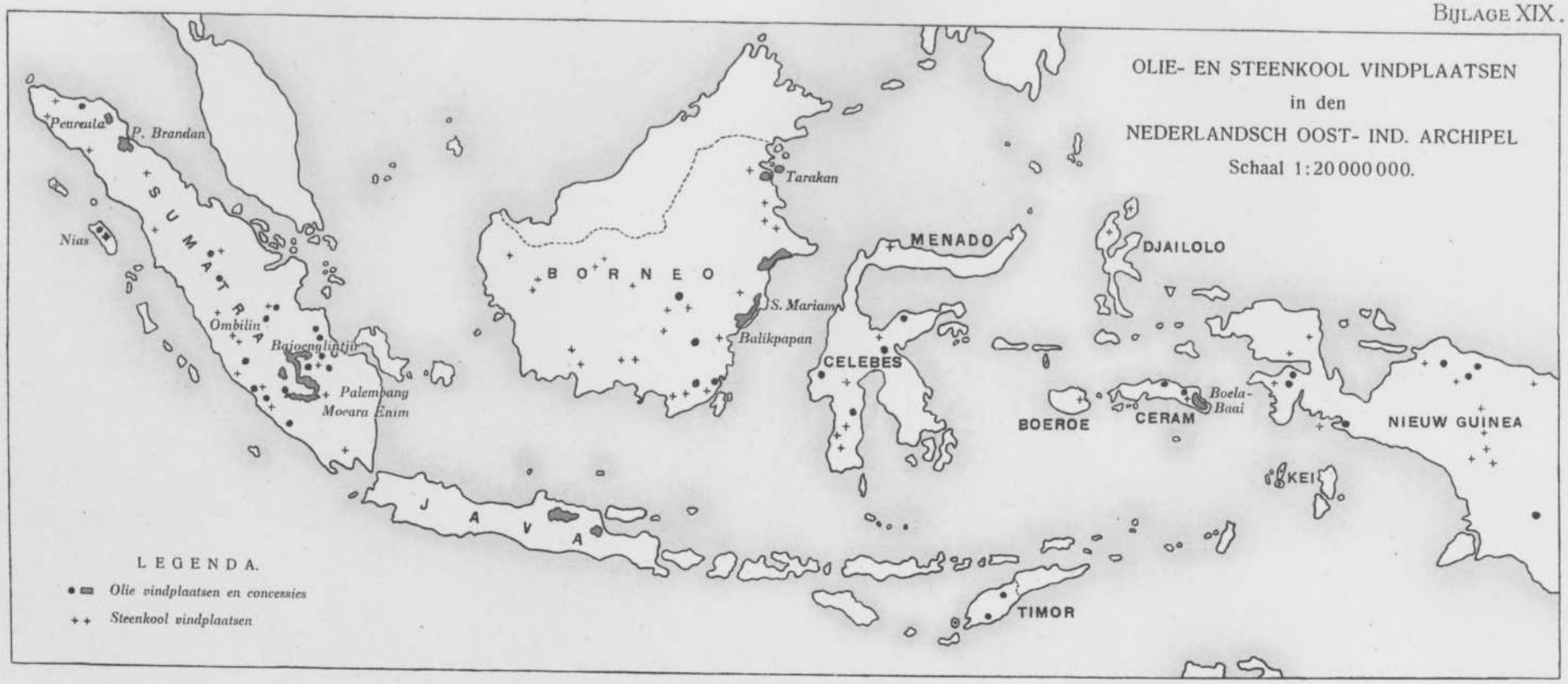
OLIE- EN STEENKOOL VINDPLAATSEN
in den
NEDERLANDSCH OOST- IND. ARCHIPEL
Schaal 1:20000000.
Peureula
P. Brandan
Nias
SUMATRA
Ombilin
Bajoeglintjir
Palembang
Moeara Enim
BORNEO
Tarakan
S. Mariam
Balikpapan
MENADO
CELEBES
DJAILOLO
BOEROE
CERAM
Boela-Baai
NIEUW GUINEA
KEI
JAVA
TIMOR
LEGENDA.
Olie vindplaatsen en concessies
Steenkool vindplaatsen

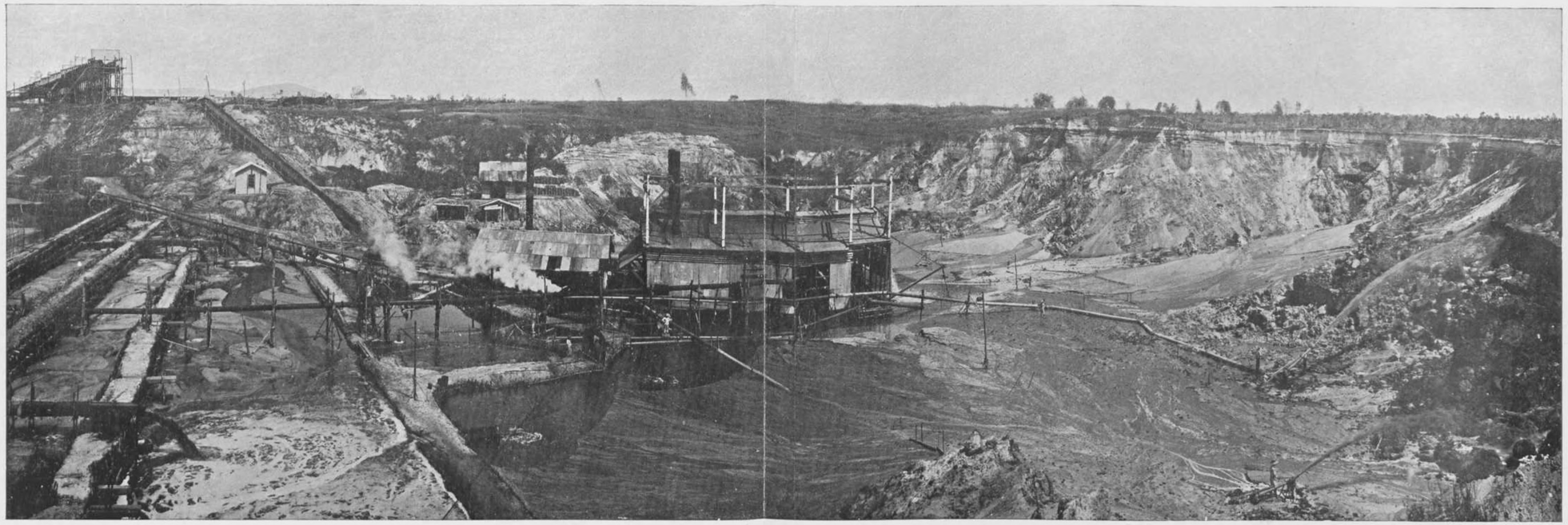

PANORAMA VAN HET SPUITBAGGERBEDRIJF DER TINWINNING OP BILLITON.

schappijen. Zoo werden concessies verkregen van verschillende Inlandsche Zelfbesturen voor ontginning op de Karimon-eil. (geëindigd 1868), in Batoe Gadja (onderafd. Siak, Indragiri), geëindigd in 1885 en voor de landschappen Tapong Kiri en Kanan, in Siak, geëindigd in 1891. Later zijn in die landstreken geen concessies meer verleend, omdat de Regeering kort na 1895 verklaarde, te goeder tijd zelf tot de exploitatie dier tin-afzettingen te zullen overgaan. Tot dusverre is aan dit voornemen nog geen begin van uitvoering gegeven.

De Billiton-Mij. (Maatsch. kapitaal *f* 5.000.000) is in 1862 ontstaan uit eene in 1852 aan Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden toegekende concessie, groot 647.447 H. A., omvattende het geheele eiland, welke concessie in 1892 op voor het Gouvernement zeer voordeelige voorwaarden vernieuwd is. Sedert dat jaar staat de Maatschappij, in plaats van de jaarlijksche cijns, 5/8 deel der gemaakte winst aan het Gouvernement af.

Het onderstaande staatje, dat een overzicht geeft van de financieele uitkomsten der exploitatie gedurende het tijdvak 1903/04 — 1912/13, doet het groote belang, hetwelk het Gouvernement bij deze onderneming heeft, wel uitkomen.

Jaar	Productie	Totaal winst	Aandeel v/h Gouvt.
1903/04	64200 pikol	*f* 3.773.000	*f* 2.359.000
1904/05	72700 „	„ 3.645.000	„ 2.278.000
1905/06	67400 „	„ 6.620.000	„ 4.137.000
1906/07	62300 „	„ 4.741.000	„ 2.963.000
1907/08	67000 „	„ 2.300.000	„ 1.437.000
1908/09	66700 „	„ 1.205.000	„ 753.000
1909/10	69500 „	„ 1.970.000	„ 1.231.000
1910/11	73000 „	„ 3.659.000	„ 2.287.000
1911/12	66600 „	„ 2.974.000	„ 1.859.000
1912/13	71000 „	„ 3.101.000	„ 1.939.000

In de tien boekjaren dus totaal . . . . . *f* 21.243.000
welke aan het Gouvernement werden uitgekeerd.

De Singkep-Maatschappij (Maatsch. kapitaal *f* 1.500.000) is minder belangrijk dan de vorige. Zij heeft zeer moeilijke jaren doorgemaakt, doch in den laatsten tijd schijnen de productie- en winstcijfers, door het succes der zeetin-exploitatie, stijgende te zijn.

Haar concessie, groot 116.651 bouws, werd door het Inlandsche Zelfbestuur van Lingga-Riouw in 1887 verleend, terwijl de Singkep-zeetin-concessie, groot 1857 H. A., in 1907 verkregen werd tegen een jaarlijkschen cijns van 4% der bruto-opbrengst aan het Gouvernement.

De uitkomsten dezer maatschappij blijken uit ondervolgenden staat, waarin de productie harer beide concessies vereenigd is. [1])

Boekjaar	Productie	Winst
1903/04	4100 pikol	*f* 52.000
1904/05	6400 „	„ 44.000
1905/06	7000 „	„ 276.000
1906/07	6300 „	„ 200.000
1907/08	6500 „	„ 66.000
1908/09	6900 „	„ 305.000
1909/10	6600 „	„ 191.000
1910/11	7600 „	„ 350.000
1911/12	10300 „	„ 672.000
1912/13	10900 „	„ 785.000

DE STEENKOOL-ONTGINNINGEN.

Zooals het kaartje der voornaamste olie- en steenkoolvindplaatsen (bijlage XIX) doet zien, komt deze delfstof op vrijwel alle eilanden van den Archipel voor. De ontginning der meer of minder uitgestrekte lagen is echter tot nu toe slechts op Sumatra en Borneo ter hand genomen, terwijl ook de kolenlagen ten Oosten van Pangkadjene (Z. Celebes) gedurende eenige jaren aan het einde der vorige eeuw door eene nu reeds opgeheven Mij. geëxploiteerd werden.

[1]) Zie ook Bijlage XVIII.

HET OMBILIN KOLENVELD

Schaal 1: 100 000.

LEGENDA

Kolenveld in ontginning.

Reserve-terreinen met geschatte hoeveelheid kool

Grens van het kolenveld

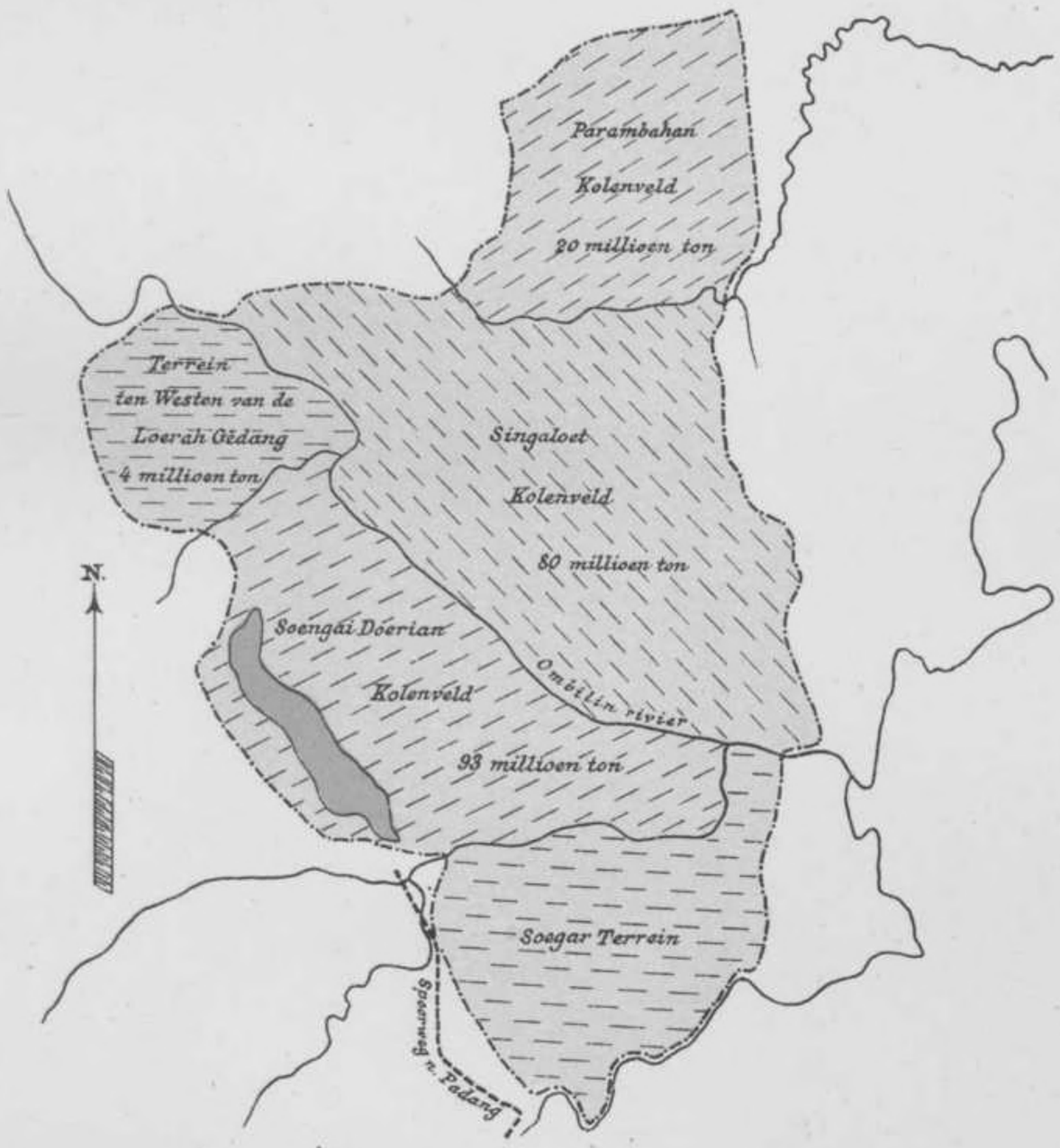

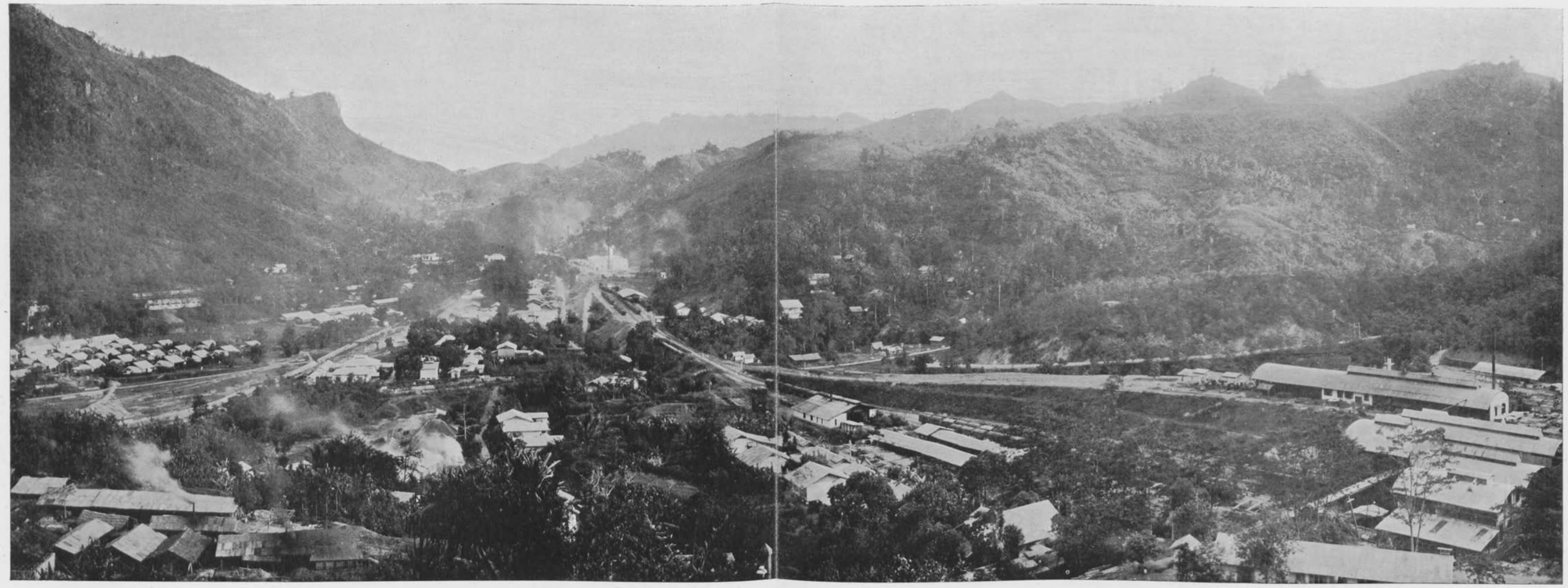

PANORAMA VAN SAWAH LOENTO.
(Gouvernements-Ombilin-Kolenmijn).

Thans is de streek, waar in Zuid-Celebes kolenvelden gevonden zijn, gesloten voor de particuliere exploratie en wordt daar vanaf 1912 door het Gouvernement naar steenkool gezocht.

Reeds lang had deze delfstof de belangstelling van het Gouvernement. In het midden der achttiende eeuw werden er reeds talrijke proeven genomen o.m. met de kolen van Maros. Tot andere dan tijdelijke ontginningen leidde deze belangstelling echter niet, en pas in 1846 en 1849 werden te Martapoera en Pengaron (Oranje-Nassau-mijn), in de Res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo geregelde exploitaties geopend. Daar de kwaliteit ook hier, mede door de zeer gebrekkige bewerking, veel te wenschen overliet, werden deze mijnen in 1884 gesloten.

Gelukkiger was het Gouvernement op Sumatra, waar reeds in 1829 onderzoekingen in het Benkoelensche waren ingesteld, welke echter tot niets leidden. Pas in 1868 ontdekte de korten tijd later bij het voortgezet onderzoek verdronken ingenieur de Greve nabij Sawah Loento de uitgestrekte Ombilin-kolenvelden, waarvan de exploitatie, sedert 1892 aangevangen, het Gouvernement aan de spits der kool-producenten in onzen Archipel heeft geplaatst. Het exploitabele veld ligt aan weerszijden van de Ombilin-rivier en heeft eene oppervlakte van ± 6000 H. A. De bekende mijn-ingenieur Dr. R. D. M. Verbeek, die in 1875 een mijnbouwkundig onderzoek van het kolenveld verrichtte, schatte de aanwezige hoeveelheid kool op 193 millioen ton, verdeeld over de Soengei-Doerian, Prambanan- en Singaloetvelden, met eene geringere afzetting in het N.W. en Z.W. (Loerah-Gedang en Soegar-terreinen). [1]) De tegenwoordige ontginning bepaalt zich tot het Soengei-Doerianveld, met een kolenvoorraad van ± 93 millioen ton. Het moeilijke en kostbare transport naar de Westkust is oorzaak, dat deze goede en goedkoope eocene kool niet die ruime omzet vindt, welke zij verdient. Hiertoe werkt ook mede, dat ze gebruikt moet worden op speciaal daarvoor ingerichte roosters, wat o. a. de invoering ervan bij de Marine heeft tegengehouden. In verband met de plannen om over te gaan tot eene ontginning van een deel der overige velden, is het vraagstuk van den verbeterden afvoer weer aan de orde. Men hoopt die verbetering te verkrijgen door eene verbinding met de Oostkust, welke het wereld-scheepvaartverkeer door Straat

[1]). Zie het kaartje Bijlage XX.

Malaka meer dan tot dusverre in het afzetgebied der mijn kan betrekken (kolenstations te Sabang en Singapore).

De ontginningen geschieden onder leiding van den Chef der Staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust, welk bedrijf immers in nauw verband staat met deze Gouvernements mijnen (zie onder Spoor- en Tramwezen). Als arbeiders worden gebezigd: dwangarbeiders en contract-koelies; op ultimo 1912 waren te werk gesteld 2460 dwangarbeiders en 1630 contractanten, ult. 1913 1445 contractanten en 3035 dwangarbeiders, bovendien in 1912 en 1913 resp. 1909 en 1910 vrije arbeiders.

Bijlage XXI geeft een overzicht der uitkomsten van het bedrijf gedurende de jaren 1904—1913.

In de eerste jaren der exploitatie was het Gouvernement zelf de grootste afnemer voor de verschillende takken van dienst; de gevestigde reputatie, welke de Ombilin-kolen zich sedert veroverd hebben, had tengevolge dat de particuliere scheepvaart en industrie zich steeds meer ervoor gaan interesseeren. In 1904 werden aan de verschillende diensttakken afgeleverd 136.000 ton, terwijl van particuliere zijde 72000 ton betrokken werden. In 1913 was deze verhouding sterk gewijzigd: de Gouvernements-diensten betrokken toen 82.000 ton, tegen 314.000 ton, die aan particulieren werden geleverd.

Het streven is er dan ook op gericht, eerst te voldoen aan de aanvragen der groote particuliere afnemers (de drie Nederlandsche stoomvaart-maatschappijen, Sabang-Mij. enz). Van het restant worden de Gouvernements-diensten voorzien, en wel Marine en B. O. W. eerst, daarna Atjeh-tram, het Zoutwezen, enz. terwijl ten slotte de S. S. op Java (die op West-Sumatra rekent tot het bedrijf zelf) aan de beurt komt. Tegenwoordig zijn de Java'sche spoorwegen dan ook ongeveer geheel aangewezen op andere kolen (Poeloe Laoet, Japan en Australie). De door de uitbreiding te verwachten grootere productie zal dus een bestaand tekort aan kolen kunnen aanvullen.

Een tweede Gouvernements-kolenmijn vindt men op Poeloe Laoet (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), waar eene particuliere maatschappij van 1904 tot October 1913 een nooddruftig bestaan heeft geleid, waarvan onderstaand overzicht der exploitatieuitkomsten getuigenis aflegt. Na 1908 is de productie eenigszins verbeterd, zoodat het Gouvernement er in October 1913 zonder groot risico toe

BIJLAGE XXI.

OMBILIN-KOLENMIJNEN

Productie en verstrekking in duizendtallen tonnen.
Opbrengst, uitgaven en winst in duizendtallen guldens.

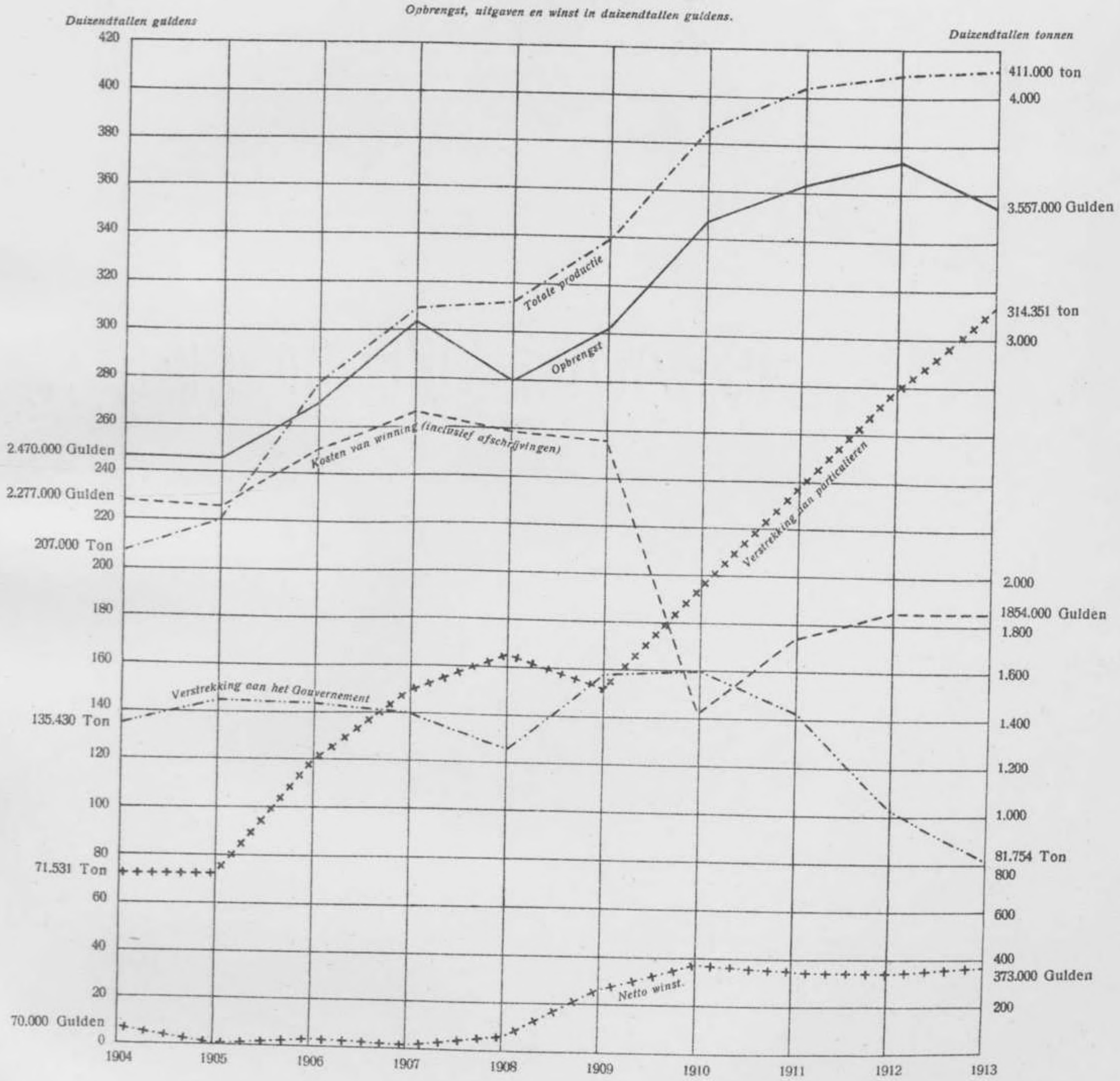

In de Ombilin-mijn.

Het winnen van steenkool aan de oppervlakte (Ombilin-mijn).

kon overgaan het geheele bedrijf met de drie concessies (op Poeloe Laoet en het tegenover liggende vasteland; op de mijnkaart de Nos. 2, 6 en 10) voor een bedrag van *f* 3.200.000 over te nemen. Sedert dien leidt het Departement van Gouvernementsbedrijven de exploitatie met goede resultaten.

EXPLOITATIE-UITKOMSTEN DER POELOE-LAOET MAATSCHAPPIJ:

Jaar	Productie ton	Winst in guldens	Verlies in guldens
1904	23.000	—	—
1905	66.000	—	—
1906	77.000	—	*f* 81.000
1907	81.000	—	„ 108.000
1908	100.000	*f* 17.000	—
1909	124.000	—	„ 10.000
1910	121.000	—	„ 26.000
1911	141.000	—	„ 15.000
1912	149.000	„ 63.000	—
1913	137.000	—	—
Totaal	1019.000	*f* 80.000	*f* 240.000

De tegenwoordige leider heeft de verwachting de productie op te kunnen voeren tot 400.000 ton 's jaars. Daar de productie-kosten per ton kolen bij eene productie van 300.000 ton door de goedkoope transportmiddelen van deze mijn naar de afscheepplaats zullen komen op ± f 4.—, is een groote bloei van het bedrijf thans wel te verwachten. Ter vergelijking diene, dat de Ombilin-mijnen in 1912 410.000 ton produceerden met een zelfkosten-prijs van f 4.57 per ton, waarop nog f 357.000 winst werd gemaakt.

DE PARTICULIERE STEENKOOL-ONTGINNINGEN.

In vergelijking met het groote aandeel, dat de Gouvernements-ontginningen in de kolenproductie van Indie hebben, is dat der particuliere mijnen gering.

In 1913 bedroeg de totaal-opbrengst dier maatschappijen ± 167.000 ton, waarvan echter door de Poeloe-Laoet Mij. alleen reeds 137.000 ton werd voortgebracht. Toch is er eenige vooruitgang in dit achterlijke bedrijf waar te nemen (Bijlage XXII).

Op Sumatra vindt men naast eenige concessies ter Sumatra's Westkust, in Benkoelen, ter Oostkust van Sumatra en in Indragiri, tezamen met een concessiegebied van ruim 25.000 H. A., maar geen noemenswaardige opbrengst, in de residentie Palembang nog de Exploratie-maatschappij Lematang met een zestal concessies ter grootte van ± 3200 H. A. Wel is ook de productie van deze maatschappij tot dusverre onbeteekenend geweest — zij exploiteerde sedert 1896 de zeer kleine Bahangau-concessie, die jaarlijks eenige honderden tonnen opleverde — doch de nieuw-verkregen concessies in de Lematang-streek kunnen leiden tot een met kracht aanvatten van de exploitatie der uitstekende Lematang-kool, die daar in uitgestrekte lagen is aangetroffen. Het goedkoope transport te water, en de onmiddellijke nabijheid van de groote kolenstations, sluiten een goed succes dezer plannen niet uit. Ook vindt men in deze residentie Inlandsche ontginningen, waarvan het product (in 1913 ruim 1000 ton bruinkool van inferieure kwaliteit) per vlot voor plaatselijk gebruik naar Palembang wordt vervoerd.

In Oost-Borneo zijn ook uitgestrekte kolenlagen aangetroffen, waarvan de Oost-Borneo Mij. het grootste deel (ruim 40.000 H. A.) in concessie verkreeg van het Zelfbestuur van Koetei. De exploitatie dier concessies maakt nog slechts geringe vorderingen; een groot deel van haar omzet koopt de Mij. op van de Inlandsche ontginners, die in 1912 ruim 10000 ton produceerden. Andere ontginningen vindt men nabij Bandjermasin; de productie is evenmin noemenswaard.

Eocene kolenlagen zijn behalve op genoemde concessies verder aangetroffen in Tapanoeli, ter Sumatra's Westkust en in de Lampongsche Districten, voorts op Borneo en in Nieuw-Guinea. Ontginning daarvan heeft nog niet plaats, evenmin als van de talrijke kolenlagen van jongere formatie in den Archipel.

Steenkoolladen te Poeloe Nangka (N. van Poeloe Laoet).

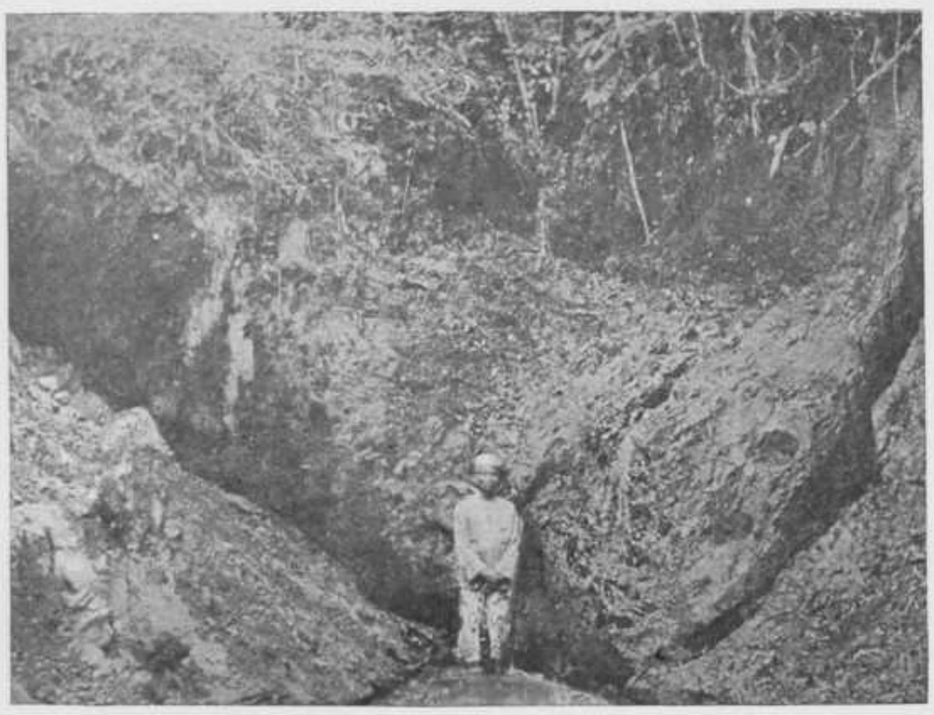

Bruinkoolontginning der bevolking in de bedding der Ajer Minggoe (Palembang).

Toch kan de productie van steenkool in Indië nog belangrijk uitgebreid worden, zonder dat men bevreesd behoeft te zijn voor onvoldoenden afzet. Een groot deel der Gouvernements-diensten en der particuliere industrie is nog uitsluitend aangewezen op van buiten ingevoerde kolen en zulks ondanks den grooten rijkdom aan steenkool van onzen Indischen bodem.

Dit blijkt uit het volgende staatje van den particulieren invoer in tonnen in onzen Archipel gedurende 1910, 1911, 1912 en 1913.

Afkomstig uit	1910	1911	1912	1913
Nederland	7000	14000	40000	32000
Gr. Brittannië	22000	26000	22000	23000
Britsch-Indie	112000	104000	121000	107000
Singapore	23000	1000	4000	9000
China	—	—	1000	—
Japan	7000	17000	39000	67000
Australië	59000	85000	150000	177000
Amerika	3000	3000	—	17000
Zuid-Afrika	—	—	—	6000
Totaal	233000	250000	377000	438000

Ondanks de steeds stijgende productie onzer eigen kolenvelden, blijken deze toch bij lange na niet in staat te zijn aan het steeds toenemende verbruik te voldoen. Het grootste deel van dezen invoer is bestemd voor Java (in $\frac{1913}{1912}$ $\frac{290.000}{223.000}$ ton) terwijl van de Buitenbezittingen vooral Sabang de grootste importeur is (in $\frac{1913}{1912}$ $\frac{136000}{144000}$ ton), vooral uit Britsch-Indie betrokken.

Bovenstaande cijfers geven alleen den particulieren invoer; ook het Gouvernement is nog steeds een groot verbruiker van Buitenlandsche kool voor hare spoorwegen en voor de Marine.

Dit verbruik beliep in $\frac{1913}{1912}$ totaal $\frac{58000}{32000}$ ton, waarvan $\frac{56.000}{9.000}$ ton uit Nederland, $\frac{300}{7000}$ uit Japan en $\frac{2000}{16000}$ ton uit Australië. De negatieve resultaten der proeven met Ombilinkolen, reeds sedert jaren bij de Marine genomen, maken het gebruik van ingevoerde kolen voor onze Marine nog noodzakelijk, misschien kan voortgezette exploratie leiden tot het vinden van kolen van gelijke kwaliteit als de tegenwoordig in gebruik zijnde Buitenlandsche kolen, waardoor dan ook voor dien tak van dienst Nederl.-Indische steenkool zal kunnen worden gebezigd.

Tegenover dezen totalen invoer van $\frac{496.000}{409.000}$ ton in $\frac{1913}{1912}$ staat slechts een zeer geringe uitvoer, t. w. totaal $\frac{10.000}{44.000}$ ton, waarvan 12000 ton naar Hongkong en $\frac{10.000}{25.000}$ ton naar Singapore. Ondanks de productie onzer mijnen van $\frac{578.000}{609.000}$ ton in $\frac{1913}{1912}$ mag dan ook gezegd worden, dat de steenkool-industrie in onzen Archipel nog in hare kinderschoenen staat; bij energiek aangevatte exploitatie van het zwarte goud valt er nog een reusachtig afzetgebied te veroveren.

DE PETROLEUM-WINNING.

Hoewel deze industrie tot de jongste van de mijnbouw-exploitaties in onzen Archipel behoort, heeft zij zich met één slag de voornaamste plaats daaronder veroverd, terwijl hare uitkomsten Nederlandsch-Indie rangschikken onder de groote producenten voor de wereldmarkt.

In onzen Archipel wordt evenals overal elders de grootste hoeveelheid petroleum aangetroffen in de tertiaire formatie, terwijl ook hier alle tot dusver gewonnen olie stamt uit de met „mioceen" en „plioceen" aangeduide afdeelingen van het jong-tertiair. Alleen op enkele eilanden in het Oosten van den Archipel (Timor, Ceram en Boeroe), komen bitumineuze gesteenten van triassischen ouderdom voor, waarin natuurlijke oliebronnen zijn gevonden.

De voornaamste vindplaatsen treft men, behalve in Oost-Java (Residenties Rembang en Soerabaia) aan in de residenties Palembang, Oostkust van Sumatra, in het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden en in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar reeds verschillende maatschappijen gevestigd zijn (zie bijlage XXIV). De hoofdcentra der productie zijn dan ook:

1. in Noord-Sumatra de landschappen Langkat en Perlak;
2. in Zuid-Sumatra de residentie Palembang;

STEENKOLEN IN DE BUITENBEZITTINGEN.

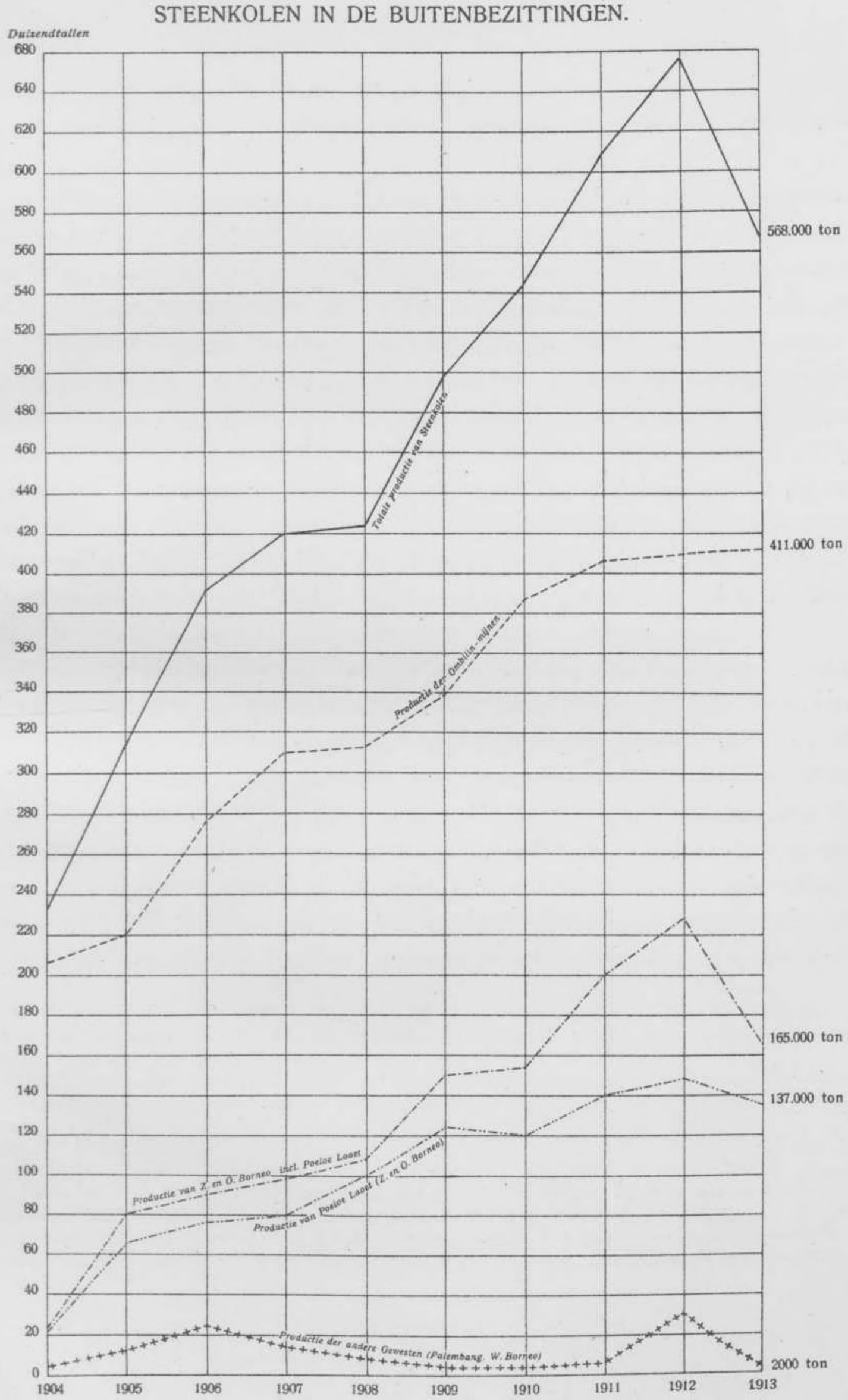

3. op Java de residenties Rembang en Soerabaia;

4. op de Oostkust van Borneo het landschap Koetei en het eiland Tarakan.

Verder zijn petroleum-vindplaatsen bekend ter Westkust van Sumatra, op Nias, in Indragiri en Djambi en op Celebes, Ceram, Timor en Nieuw-Guinea, waarvan vooral die van Ceram (vergunningsterrein Boela-baai) en Djambi groote verwachtingen hebben opgewekt (zie bijlage XIX). Indien de resultaten van de onderzoekingen van den tijd: Gouvernement's geoloog Dr. Tobler in Djambi bewaarheid worden, dan komt dit land aan de spits der Indische petroleumstreken. Spoedig na het bekend worden van het voorkomen van petroleum (± 1890) in het toenmaals bestaande sultanaat Djambi, ontstond eene hevige concurrentie tusschen de in het Palembangsche werkzame petroleum-maatschappijen, waarvan de „Koninklijke" zich een voorsprong wist te verzekeren door het verkrijgen van enkele concessies. Bij de openstelling van Beneden-Djambi voor den particulieren mijnbouw kwamen meer dan 2000 vergunningsaanvragen binnen; met het oog op dezen run werd besloten Djambi voorloopig weder te sluiten, tot de Regeering eene beslissing zou kunnen nemen. In ieder geval is het zeker, dat de rijkdommen van Djambi, welke door de expeditie tegen Sultan Taha (1901—1907) en de daarop gevolgde door het Gouvernement ingestelde mijnbouwkundige onderzoekingen binnen het bereik der exploitatie zijn gebracht, eene grootere winst voor de schatkist zullen moeten afwerpen, dan de overige petroleum-concessies nu doen. Nog is geen beslissing genomen over de te volgen gedragslijn; wel schijnt het denkbeeld, om ook van de petroleum-winning in Djambi eene Gouvernements-exploitatie te maken, verlaten te zijn voor het plan particuliere exploitatie toetelaten tegen uitkeering van eene hooge „royalty"[1]). Hoewel de inschrijvingen hiervoor reeds geschied

[1]) Sedert zijn er twee wetsontwerpen ingediend bij de 2e Kamer der Staten Generaal, houdende:

a. machtiging tot het sluiten van een overeenkomst als bedoeld in art. 5a van de Indische mijnwet met de Bataafsche Petroleum Maatschappij en

b. met de Petroleum-Maatschappij Zuid-Perlak betreffende de opsporing en de ontginning van aardolie en daarmede voorkomende gasvormige zelfstandigheden in een in de residentie Djambi gelegen terrein genaamd voor

a. Djambi I voor

b. Djambi II.

De contractduur is gesteld op 25 jaren. Naast het recht om ontbinding van de overeenkomst te vorderen, wanneer, naar het oordeel van den Lande, door de gevolgde wijze van uitoefening van het opsporings- en ontginningsbedrijf en van den verkoop van de producten benadeeling van Nederlandsche of Nederlandsch-Indische belangen plaats heeft gevonden, is ter voorkoming daarvan medezeggenschap voor-

zijn, is de toekomstige concessionaris nog niet aangewezen. Met het oog op het zeer groote belang, dat deze petroleum-rijkdommen hebben voor de gemeenschap, werd er voor gestreden, dat aan eene nationale maatschappij de concessie zou worden toegewezen. Eene verwoede pennestrijd, ontstaan tusschen de woordvoerders der verschillende belanghebbende maatschappijen, geeft een duidelijk beeld van den scherpen concurrentie-strijd om het bezit der waardevolle olievelden gevoerd.

Van de in Nederlandsch-Indie gewonnen oliën onderscheiden die van Sumatra en vooral die van Borneo zich door een groot gehalte aan aromatische koolwaterstoffen en naphtenen, waardoor de daaruit gewonnen benzine een hoog S. G. heeft. De Sumatra-olie bevat zeer veel benzine en slechts zeer weinig paraffine. De Borneo-oliesoorten loopen meer uiteen. Niet zelden worden drie zeer verschillende soorten in eenzelfde veld in boven elkaar gelegen lagen gevonden. Zoo worden in het Sanga Sanga-veld op verschillende diepte in volgorde aangetroffen:

1. zware olie S.G. 0.95 zonder benzine noch kerosine en paraffinevrij;
2. olie S.G. 0.85 met tot 18% benzine en meer dan 50% kerosine, zonder paraffine;
3. olie S.G. 0.85 met tot 15% benzine, ruim 45% kerosine en 8 à 13% paraffine.

De olie van het eiland Tarakan (Oost Borneo), waar uitsluitend zware olie (S.G. 0.95) gewonnen wordt, levert na eene eenvoudige bewerking ter verwijdering van gas en water eene uitstekende stookolie, vooral uitmuntende als Dieselmotor-olie.

---

behouden in de leiding van en het toezicht op het beheer van de ontginningsmaatschappij, hierin bestaande, dat een krachtige invloed kan worden uitgeoefend op de keuze van de personen in wier handen de hoofdleiding en het toezicht zullen berusten, dat die personen voor een overwegend deel Nederlanders moeten zijn en dat een regeeringscommissaris bij de maatschappij kan worden aangesteld.

De bedongen uitkeering in eens van *f* 250.000 en het vaste recht van *f* 0.025 p. H. A. voor de eerste 5 jaren; *f* 0.20 p. H. A. voor de volgende 5 jaren en *f* 0.50 p. H. A. voor den verderen duur der overeenkomst hebben voornamelijk ten doel tot een krachtige en voortvarende exploitatie te nopen.

Ingeschreven was door:

1e. De Petroleum Maatschappij Zuid-Perlak, welke het aan den Lande uit te keeren percentage stelde op 62½;
2e. De Bataafsche Petroleum Maatschappij met 50%;
3e. Het Java en Borneo Olie- en rubbersyndicaat met 50%;
4e. De Ned. Koloniale Petroleum Maatschappij met 40%;
5e. De Alg. Petroleum Maatschappij Sirius met 40%;
6e. De Ned. Maatschappij tot het verrichten van mijnbouwkundige werken met 40%,

alle welke maatschappijen gelijkelijk inschreven voor de beide aangeboden terreinen, met uitzondering van laatstgenoemde, die alleen inschreef voor het terrein Djambi II.

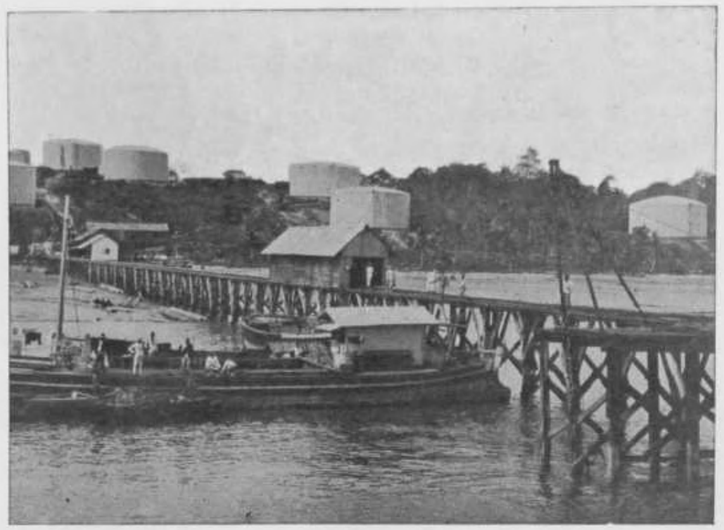

Tank-installatie te Tarakan.

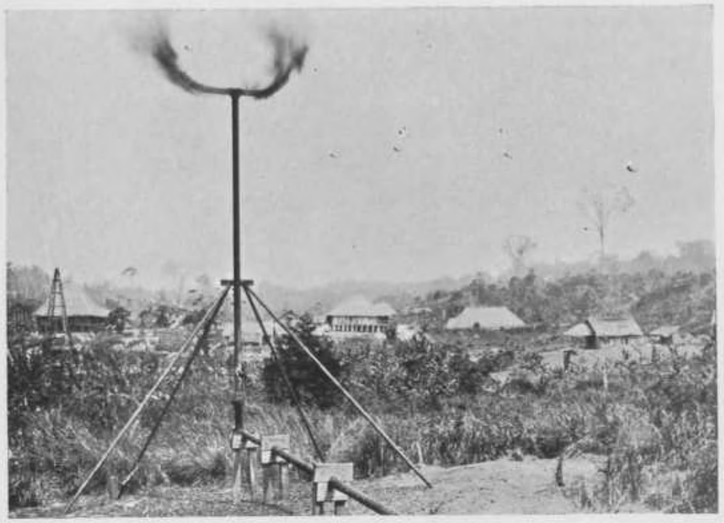

Spuitende petroleumbron.

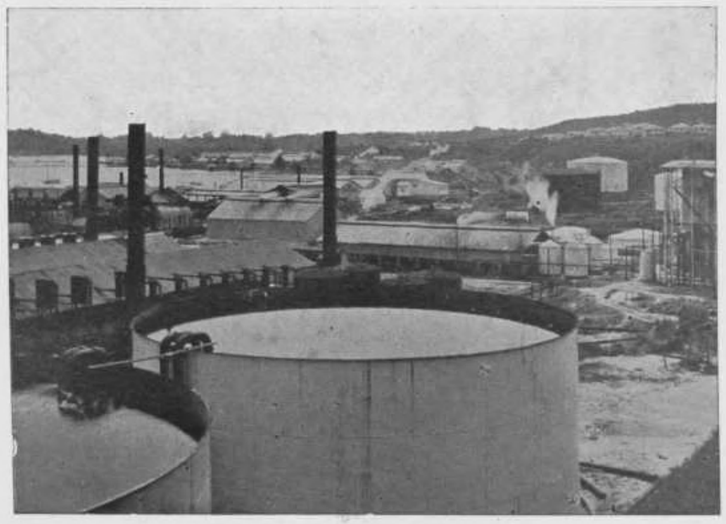

Panorama van Balik-Papan.

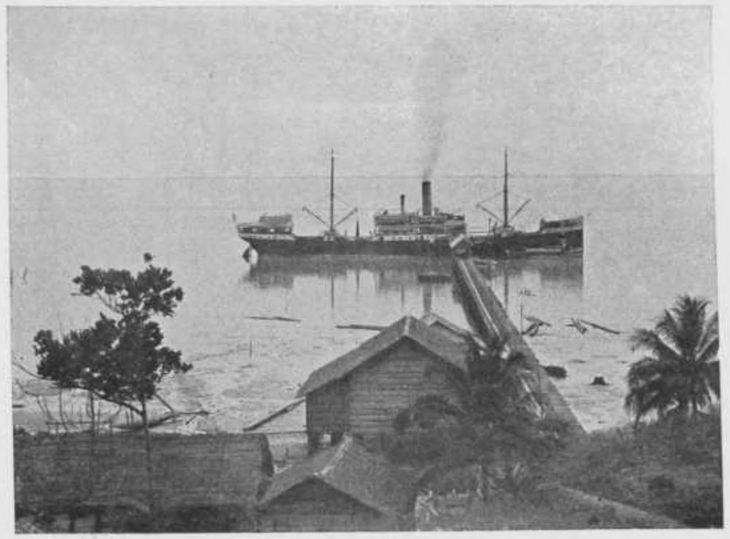

Residu-innemen te Tarakan.

De ten derde genoemde oliesoort levert een uitstekende grondstof voor smeerolie.

Bijna overal komen met de olie aardgassen mede, w.o. zoowel brandbare als onbrandbare. De gassen van Noord-Sumatra bevatten belangrijke hoeveelheden lichte benzine, welke daaruit gewonnen wordt.

De verwerking van de ruwe olie geschiedt thans op de *Buitenbezittingen* in vier raffinaderijen n.l. te Pangkalan Brandan (Noord-Sumatra), Pladjoe en Bagoes Koening (Zuid-Sumatra) en te Balik Papan (Oost-Borneo), terwijl in *Oost-Java* de raffinaderijen van Tjepoe en Wonokromo in werking zijn.

In deze raffinaderijen worden uit de ruwe olie bereid: Benzine, Kerosine, Liquid Fuel, verschillende smeeroliën, Paraffine, Kaarsen en Batikwas.

Vooral in den laatsten tijd is de Nederlandsch Indische Petroleum-industrie er op bedacht geweest dit fabricatie-bedrijf te moderniseeren door verbetering van de distillatie-inrichtingen en door aanschaffing en toepassing van moderne voorwarmers, dephlegmatoren en condensors. Hierdoor is niet alleen eene verbetering in de qualiteit van alle producten verkregen, maar ook eene vermindering van de fabricatiekosten. De distillatie geschiedt grootendeels in continu werkende distilleerbatterijen.

De paraffine is een witte, reuk- en smakelooze was, die veel voor het maken van kaarsen gebruikt wordt. Om deze was uit de ruwe olie te extraheeren, zijn de fabrieken op Java en Borneo voorzien van de nieuwste inrichtingen, die het product in fracties van verschillende hardheid splitsen en daarna raffineeren.

Het grootste deel der paraffine wordt in koeken gegoten en in goenizakken verpakt, over de geheele wereld verscheept; een ander, veel kleiner gedeelte, wordt in kisten verzonden, terwijl de rest in de kaarsenfabrieken op Borneo en Java tot kaarsen wordt verwerkt.

De smeeroliefabrieken zijn voorzien van de meest moderne toestellen. De oliën worden met behulp van laag en hoog vacuum gedistilleerd, nauwkeurig gefractionneerd en geraffineerd, waardoor eene uitstekende kwaliteit verkregen wordt.

Enkele korte aanteekeningen betreffende de voornaamste producten van de Nederlandsch-Indische petroleum-industrie mogen hieronder volgen.

a. Benzine.

Dit product komt als „lichte" en „zware" benzine op de markt. Groote hoeveelheden benzinehoudende distillaten worden bovendien ter verdere bewerking naar Europa verscheept.

De Sumatra-olie levert de lichtste benzine en wordt door distillatie en rectificatie in zulk een zuiveren toestand verkregen, dat behandeling met zwavelzuur overbodig is. Ook de Borneo-benzine vereischt geen raffinage. De benzine uit Java-olie wordt geraffineerd.

b. Kerosine.

Onder den naam „kerosine" wordt de lichtolie in den handel gebracht. De kerosine uit Sumatra-olie is de beste en brandt in alle lampensoorten uitstekend, terwijl die uit Borneo- en Java-olie een groot percentage aromatische koolwaterstoffen bevat, een hoog S. G. heeft en in speciaal daarvoor geconstrueerde en aan de markt gebrachte lampen wordt gebruikt. Om ook uit de Borneo-olie de beste kerosine af te zonderen, wordt te Balik Papan een groote fabriek gebouwd volgens het z. g. Edeleanu-patent.

De voornaamste afzetgebieden zijn Java, Britsch-Indië, China en Japan.

c. Turpine.

Dit product is een speciale fractie verkregen bij de rectificatie van kerosine en wordt in groote hoeveelheden gebruikt in plaats van terpentijn.

d. Dieselolie en Solarolie.

Dit zijn oliën van verschillende herkomst en samenstelling. Zij worden gebruikt als brandstof voor verschillende motoren.

e. Vloeibare brandstof.

Nadat alle benzine en kerosine uit de ruwe olie afgedistilleerd is, blijft in de distilleerketels de residu over, die onder den naam van „vloeibare brandstof" (liquid fuel) bekend is. Bovendien kunnen enkele ruwe aardoliën na eenvoudige zuivering als zoodanig dienen. In de eigen raffinaderijen wordt een groot gedeelte van dit product als brandstof verbruikt; een ander deel wordt aange-

wend in de schepen, die de Oost-Indische wateren bevaren en voor vloeibare brandstof zijn ingericht, de rest wordt in tankschepen geëxporteerd.

f. Asphalt en Cokes.

Deze producten worden slechts in zeer beperkte hoeveelheden geproduceerd voor locaal gebruik.

g. Batching-olie.

Dit is een zuivere, reukelooze en lichte spindelolie, die in de vezelindustrie wordt aangewend om de vezels gedurende de bewerking lenig te houden. Het product wordt in tankschepen in groote hoeveelheden geëxporteerd.

h. Smeeroliën en consistente vetten.

Hieronder zijn begrepen alle soorten spindeloliën, machineoliën, oliën voor automobielen en stabiele motoren, stoomcylinder- en spoorwegoliën, terwijl verschillende soorten consistent-vetten gefabriceerd worden.

i. Paraffine.

Te Balik Papan is een van de grootste paraffinefabrieken van de wereld gevestigd. Zij vervaardigt in het algemeen twee soorten van paraffine n.l. „zachte" met een stolpunt van $125^0 - 130^0$ F. en „harde" die bij $135^0 - 140^0$ F. vast wordt. De Borneo-olie bevat vele fracties hoogsmeltende paraffine, welke alleen dan afzonderlijk afgescheiden worden, wanneer de markttoestanden zulks wenschelijk maken.

k. Batikwas.

Deze was wordt gemaakt uit een mengsel van paraffine en verschillende plantaardige harsen en wassoorten. Zij vindt haar afzetgebied voornamelijk op Java.

l. Kaarsen.

De kaarsenfabriek te Balikpapan werkt nagenoeg uitsluitend voor export, terwijl die te Tjepoe op Java alleen kaarsen voor de Ned.-Ind. markt vervaardigt. Deze kaarsen zijn bijzonder geschikt voor het gebruik in warme klimaten, omdat het maken van kaarsen in de tropen alleen goed mogelijk is bij het gebruik van

paraffine met een hooger smeltpunt dan in koele klimaten gebezigd wordt.

Voor de verzending worden de kaarsen verpakt in papieren kokers en daarna in houten kisten.

Bovendien bestaat te Balik Papan sedert eenige jaren een modern ingerichte fabriek voor de vervaardiging van zwavelzuur, om in de behoefte der raffinaderijen aan dit sterke zuur te voorzien, zoodat invoer daarvan uit Europa niet meer noodig is.

Blikken en kisten voor de verzending der verschillende producten worden alle in Indie zelf in fabrieken te Soesoe, Samboe, Pladjoe en Balik Papan op de *Buitenbezittingen* en op *Java* te Tjepoe, Soerabaia, Semarang en Tjilatjap aangemaakt. In de behoefte aan het benoodigde hout kan Nederlandsch-Indie nog niet voorzien, het wordt daarom geïmporteerd uit Zweden, Japan en Amerika. Te Balik Papan zijn voorts fabrieken van ijzeren drums en houten vaten.

Tot dusverre heeft de Gouvernements-mijnbouw geen rechtstreeksche bemoeienis gehad met de exploitatie der Indische olievelden.

Het particulier initiatief heeft hierbij dus alle gelegenheid gevonden zich krachtig te ontplooien.

Thans zijn er in de Buitenbezittingen een dertigtal petroleumconcessies en tal van vergunningen verleend aan een elftal concessiehouders.

De Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indie heeft zich een zoodanig overwegende plaats in onze petroleum-industrie verworven, dat een kort overzicht van hare ontwikkeling tevens de groote beteekenis van Nederlandsch-Indie als olie-producent duidelijk in het licht stelt.

DE KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN PETROLEUMBRONNEN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

De Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indie werd opgericht te 's Gravenhage 16 Juni 1890 met een kapitaal van f 1.300.000. Zij nam voor f 200.000.— in aandeelen over de concessie Telaga Said in het Sultanaat Langkat, residentie Oostkust van Sumatra. Te Pangkalan Brandan aan de Babalan-rivier, circa 12 K.M. van dit terrein ver-

wijderd, werd eene raffinaderij gebouwd, die in 1892 in bedrijf kwam. Gedurende dat jaar werden circa 145.000 kisten geraffineerde petroleum verkregen; in 1898 was de productie 5.478.000 kisten petroleum.

Het concessieterrein Telaga Said bleek zeer productief te zijn. In verband daarmede werd een tweede raffinaderij aan de Besitang-rivier in de sedert verkregen concessie Boekit Mas gebouwd. Toen deze raffinaderij in 1898 voltooid was en de volle ruwe-olie-productie zoude worden verwerkt, bleek bij het openen der gesloten geweest zijnde spuitende bronnen de ruwe-olie-productie der putten zeer belangrijk te zijn gedaald, en wel van circa 2700 M^3 tot circa 1200 M^3 per dag. Boringen op groote schaal onmiddellijk ondernomen, waren niet in staat de ruwe-olie-productie weder op hare vroegere hoogte terug te brengen, integendeel liep de productie geleidelijk verder terug.

Inmiddels was te Pangkalan Soesoe aan de Aroebaai een afscheep-installatie gebouwd, waar de tankschepen met een diepgang van 15' à 16' steeds toegang hadden om te laden, omdat de afscheepplaats aan de Babalanrivier niet meer in de behoefte voorzag. Pangkalan Soesoe was door pijpleidingen met Pangkalan Brandan verbonden.

Voorts waren voor opslag en distributie van de olie tankinstallaties gebouwd te Bangkok, Hongkong, Swatow, Calcutta, Madras, Amoy en Foochow, benevens verschillende depôts, opgericht aan de spoorwegen en in het binnenland van Britsch-Indie. In verband daarmede was het kapitaal in 1896 tot f 5.000.000 vergroot.

De in 1898 ingetreden en in 1899 belangrijker geworden daling der ruwe-olie-productie was dus een zeer ernstige slag. In 1899 bedroeg de productie aan geraffineerde petroleum slechts 1.820.000 kisten en daalde de ruwe-olie-productie tot circa 390 M^3. per dag. In 1900 bedroeg de hoeveelheid geraffineerde olie slechts 1.347.000 kisten.

Onder deze kritieke omstandigheden werd besloten tot invoer en transport naar de verschillende tankinstallaties met eigen en gecharterde tankschepen van vreemde, in hoofdzaak Russische olie, welk bedrijf bevredigende resultaten gaf.

In 1900 werd begonnen met boren in Perlak in het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, waar in Februari 1901 de eerste spuitende bron

werd verkregen. Nagenoeg alle verdere hier ondernomen boringen slaagden. Dit zeer rijke olieterrein werd door middel van een 120 K.M. lange pijpleiding met de raffinaderij te Pangkalan Brandan verbonden en levert sedert zulke belangrijke hoeveelheden ruwe olie, dat ruim in de behoeften werd voorzien.

Behalve deze concessie wordt sinds 1907 de concessie Zuid-Perlak geëxploiteerd.

Den laatsten tijd was de productie dezer beide concessies eenigszins teruggaande.

Nadat in 1901 een geslaagde proef was genomen met het vervoer van benzine in tankschepen naar Europa, werd dit product verzameld en daarvan aanzienlijke hoeveelheden naar Europa verscheept, waar het tot goeden prijs verkocht werd. Te Rotterdam werd een zeer gunstig terrein aan den Nieuwen Waterweg verkregen, waar een raffinaderij werd gebouwd, teneinde de benzine in door de markt gewenschte soorten te splitsen. Vóórdien was de benzine onverkoopbaar.

In verband met de sterke daling der ruwe-olie-productie in 1898 en 1899 waren ook in de residentie Palembang verschillende terreinen verkregen en daarop boringen verricht, welke leidden tot het aanvragen van enkele concessies, gelegen in de nabijheid der raffinaderij der Petroleum Maatschappij „Sumatra Palembang" te Bajoeng Lintjir. Met deze maatschappij, welke reeds haar geraffineerde producten door bemiddeling der „Koninklijke" verkocht, werd in 1902 eene overeenkomst gesloten, waarbij de „Koninklijke" de raffinaderij te Bajoeng Lintjir in huur bekwam en de exploitatie der terreinen van de „Sumatra Palembang" op zich nam.

Als gevolg van de concurrentie der Ned. Ind. petroleumproducenten onderling en die der Amerikaansche petroleum, waren de petroleumprijzen tot een zeer laag niveau gedaald. Dit gaf aanleiding tot eene aaneensluiting der Ned. Ind. producenten, waarbij zich ook eenige der voornaamste Russische producenten aansloten; aldus kwam men tot de oprichting eener verkoops-maatschappij, „the Asiatic Petroleum Co. Ltd" te Londen, welke uitsluitend belast werd met den verkoop van alle producten der aangesloten maatschappijen. Hiermede werd een einde gemaakt aan de concurrentie der Ind. Petroleum-maatschappijen onderling en kon ook der Buitenlandsche het hoofd worden geboden.

De terugslag, ondervonden door den plotselingen en onverwachten teruggang der productie van Telaga Said, drong de noodzakelijkheid op den voor-

grond om door uitbreiding van belangen dergelijke teleurstellingen in de toekomst te voorkomen. Sedert werd door de „Koninklijke" een politiek van combinatie en concentreering gevolgd, welke nagenoeg de geheele Indische petroleumindustrie onder haar beheer bracht met zeer gunstige resultaten, zoowel voor haar zelve als voor de aangesloten maatschappijen.

In 1904 kwam eene overeenkomst met de Petroleum Maatschappij Moeara Enim tot stand, waarbij deze hare concessies en vergunningen in Zuid-Palembang en hare raffinaderij te Pladjoe bij Palembang aan de „Koninklijke" overdroeg. In 1906 verkreeg de „Koninklijke" in huur de raffinaderij te Bagoes Koening bij Palembang der Petroleum Maatschappij Moesi Ilir. Tevens belastte zij zich met de winning en de verwerking der ruwe olie van laatstgenoemde maatschappij.

Den aandeelhouders der Petroleum Maatschappij Moesi Ilir werd de gelegenheid geboden hunne aandeelen tegen aandeelen in de „Koninklijke" om te ruilen. Hierdoor kwam de „Koninklijke" in het bezit van ongeveer alle aandeelen dezer maatschappij.

In 1907 droeg de Petroleum Maatschappij Sumatra Palembang hare concessie, de raffinaderij te Bajoeng Lintjir en verdere bezittingen aan de „Koninklijke" in vollen eigendom over. Omdat het bedrijf te Pladjoe was geconcentreerd, werd de raffinaderij te Bajoeng Lintjir afgebroken en naar Japan overgebracht. In datzelfde jaar kwam de amalgamatie tusschen de „Koninklijke" en de „Shell Transport & Trading Co. Ltd" te Londen met hare Nederlandsche branche, de Nederlandsch Indische Industrie- en Handelmaatschappij te Amsterdam, tot stand.

Het kapitaal der eerstgenoemde, dat in verband met de vorengenoemde transacties reeds was vergroot en bestond uit *f* 13.500.000 gewone en preferente aandeelen, werd in verband met deze amalgamatie uitgebreid tot *f* 51.500.000.

Wijl aan een overgang der „Shell" aan de „Koninklijke" of omgekeerd verschillende moeilijkheden in den weg stonden, werden door de „Koninklijke" en „Shell" twee nieuwe maatschappijen in het leven geroepen en het bedrijf dienovereenkomstig gesplitst. Gevormd werden een Nederlandsche Vennootschap, de „Bataafsche Petroleum-Maatschappij" met zetel te 's Gravenhage en een kapi-

taal van *f* 80.000.000 en een Engelsche maatschappij, de „Anglo-Saxon Petroleum Co. Ltd" te Londen met een kapitaal van £ 4.000.000.

In het kapitaal dezer vennootschappen werd door de „Koninklijke" en de „Shell" deelgenomen in verhouding van 60 en 40%, volgens welke verhouding ook in verdere kapitaalbehoeften door deze beide zal worden voorzien. Door de „Koninklijke" werd belang in de „Shell" verkregen door overneming van 1/4 van het aandeelenkapitaal dezer laatste. In het bestuur van beide maatschappijen had de directie der „Koninklijke" zitting. De Bataafsche Petroleum-Maatschappij werd belast met de winning en bereiding van petroleum en verdere producten. Onder haar beheer kwamen dus alle olieterreinen, raffinaderijen en fabrieken.

Aan de Anglo-Saxon Co. Ltd. is het vervoer en de distributie van alle producten opgedragen. Onder haar beheer kwamen dus alle tankschepen, de in verschillende streken bestaande tankinstallaties en opslagplaatsen. De Asiatic Petroleum Co. Ltd. te Londen bleef met den verkoop der producten belast.

De „Koninklijke" en de „Shell" hielden hiermede op zelf-exploiteerende maatschappijen te zijn en werden z. g. controleerende „holding companies." Daarentegen trad als exploitatie-maatschappij op:

DE BATAAFSCHE PETROLEUM MAATSCHAPPIJ.

De maatschappij omvatte bij den aanvang harer werkzaamheden in 1908: Een Hoofd-Administratie, gevestigd te Weltevreden, controleerende:

1. De Administratie Pangkalan Brandan met zetel te Pangkalan Brandan, welke de ontginnings-, opsporings- en exploitatie-bedrijven in Noord-Sumatra (Oostkust van Sumatra, Atjeh) beheert.
2. De Administratie Pladjoe met zetel te Pladjoe bij Palembang. Deze omvat het geheele petroleumbedrijf in de residentie Palembang, n. l. ondernemingen, vroeger behoord hebbende aan de „Koninklijke", de Moeara Enim-Moesi Ilir- en Sumatra-Palembang Maatschappijen.
3. De Administratie Balik Papan, met zetel te Balik Papan, welke het beheer heeft over de omvangrijke ondernemingen ter Oostkust van Borneo,

gevormd door de vroegere terreinen en installaties van de „Koninklijke" en de Ned.-Ind. Industrie- en Handelmaatschappij (Shell).

Laatstgenoemde administratie is de grootste en belangrijkste, zoowel wegens de groote productiviteit harer olieterreinen, als door den omvang van de aldaar gebouwde fabrieken en installaties.

Behalve eene raffinaderij, welke circa 2000 tons ruwe olie per dag kan verwerken, vindt men daar eene kaarsenfabriek, capaciteit 500 tons kaarsen per maand, eene paraffinefabriek met een capaciteit van 1500 tons gezuiverde paraffine per maand; voorts zijn daar: een zwavelzuurfabriek, welke alle administraties van het benoodigde sterke zwavelzuur kan voorzien; eene fabriek voor het maken van ijzeren vaten van 300 L. inhoud; eene blikkenfabriek, eene houten vatenfabriek en eene smeeroliefabriek, welke op de meest moderne wijze is uitgerust, terwijl in aanbouw is eene fabriek, welke ten doel heeft de zware, vele aromatische koolwaterstoffen bevattende Borneopetroleum te verwerken volgens het Edeleanusysteem tot eene olie, met de beste kwaliteiten Amerikaansche petroleum gelijkstaande.

In 1910 nam de Bataafsche over de raffinaderij te Rantau Pandjang en de installaties te Bengkalis, op Poeloe Sembilan en Java van de Maatschappij tot Mijn-, Bosch- en Landbouw-exploitatie, gevestigd te Tandjong Poera. Tevens werd eene overeenkomst gesloten voor de verwerking der ruwe olie dezer maatschappij, verkregen uit hare in Langkat en elders gelegen concessie- en vergunningsterreinen.

De raffinaderij te Rantau Pandjang werd gesloten en de olie van het concessieterrein Boeloe Telang (Darat) langs eene pijpleiding naar de raffinaderij te Pangkalan Brandan gevoerd.

In 1911 verkreeg de Bataafsche het geheele aandeelenkapitaal der Dordtsche Petroleum Maatschappij, in verband waarmede zij haar kapitaal van *f* 80.000.000 op *f* 110.000.000 bracht. Daardoor kwamen de aan laatstgenoemde maatschappij behoorende raffinaderijen, fabrieken en installaties te Wonokromo, Tjepoe, Grissee, etc. onder beheer der Bataafsche.

Behalve met het ontginnings- en exploitatiebedrijf op Java werd de „D. P. M." belast met den verkoop van alle producten der „Koninklijke" „Shell"-combinatie in geheel Ned.-Indie.

In 1912 werd het kapitaal der „Bataafsche" gebracht op *f* 140.000.000 in verband met de groote uitbreidingen aan de fabrieken en de vloot gegeven.

Thans is de organisatie der „Bataafsche" in Ned.-Indië als volgt:

De Hoofd-Administratie te Weltevreden controleert:

1. de Administratie Pangkalan Brandan Noord-Sumatra;
2. de Administratie Pladjoe Zuid-Sumatra;
3. de Administratie Balik Papan Borneo;
4. de Dordtsche Petroleum Maatschappij Java.

Zij had ultimo December 1913 in haren dienst 859 Europeesche employés, meerendeels Nederlanders, 23270 Javaansche, Chineesche en andere Oostersche werklieden. Zij beschikte over 754 woningen voor Europeanen, 360 groote gebouwen, ruimte biedende voor afwisselend 6 tot 25 werkliedengezinnen; 260 groote gebouwen, ruimte biedende voor van 35 tot 80 ongehuwde werklieden.

De geneeskundige dienst omvatte 13 hospitalen met 13 geneesheeren. Voor ontspanning van employés en werklieden bestonden 19 societeiten, 17 tennisbanen, 4 kegelbanen, 7 voetbalterreinen en 13 bioscopen. Zij exploiteerde verschillende pijpleidingen ter gezamenlijke lengte van 1562 K.M. waarlangs per uur 16350 M^3 olie verpompt kunnen worden. De totale opslagruimte voor ruwe en afgewerkte oliën bedroeg bijna 1.000.000 M^3.

Het aantal verwerkingsfabrieken bedroeg 16, fabrieken voor verpakte producten 6 en uitsluitend voor het maken van emballage 2.

Het aantal distilleerketels bedroeg 234, met een totalen inhoud van 10.242.000 Liters, het aantal vastelandstoomketels 132 met een totaal verwarmd oppervlak van 14270 M^2, het aantal verplaatsbare stoomketels 480 met een totaal verwarmd oppervlak van 12300 M^2.

In dienst waren 130 steamlaunches, lichters en motorbooten, met een bruto inhoud van 17700 M^3 en 190 tankspoorwagens van 8-10 tons inhoud.

KORT OVERZICHT DER PETROLEUM-MAATSCHAPPIJEN, DEEL UITMAKENDE DER „KONINKLIJKE" „SHELL"-COMBINATIE.

PETROLEUM MAATSCHAPPIJ „MOEARA-ENIM".

Deze maatschappij werd opgericht te Amsterdam in 1897 met een kapitaal van *f* 10.000.000.

Zij bezat 3 concessies in Zuid-Palembang: Moeara Enim, Babat en Bandjarsari en eene groote raffinaderij te Pladjoe bij de hoofdplaats Palembang. In 1904 gingen deze concessies en eigendommen aan de „Koninklijke" over tegen *f* 2.000.000 preferente en *f* 600.000 gewone aandeelen in de „Koninklijke" en een royalty over de uit hare concessies door de „Koninklijke" te winnen ruwe olie.

PETROLEUM MAATSCHAPPIJ „MOESI-ILIR."

Deze werd opgericht te Amsterdam in 1901 met een maatschappelijk kapitaal van *f* 9.600.000, waarvan *f* 4.800.000 geplaatst.

Zij exploiteerde 2 concessies in Midden-Palembang, waarvan een als niet loonend aan het Gouvernement werd teruggegeven.

In 1906 werd met de „Koninklijke" een contract aangegaan, waarbij deze zich verbond tot winning en verwerking volgens een vast tarief van hare ruwe olie en de raffinaderij te Bagoes Koening in huur bekwam.

De „Koninklijke" verzekerde zich voorts van het bezit van nagenoeg alle aandeelen der „Moesi-Ilir".

PETROLEUM MAATSCHAPPIJ „SUMATRA-PALEMBANG".

Deze in 1897 te 's Gravenhage met een kapitaal van *f* 7.000.000 opgerichte maatschappij exploiteerde eene concessie in Noord-Palembang. Na reeds van haar oprichting af nauw met de „Koninklijke" verbonden te zijn geweest, gingen in 1907 hare concessie, raffinaderij te Bajoeng Lintjir en verdere bezittingen aan deze over tegen *f* 750.000, gewone aandeelen in de „Koninklijke".

DE NEDERLANDSCH-INDISCHE INDUSTRIE- EN HANDELMIJ.

Deze, te Amsterdam in 1898 met een kapitaal van *f* 2.000.000, — dat later tot *f* 20.000.000 werd uitgebreid—, opgerichte maatschappij, werd door de te Londen gevestigde „Shell Transport- en Trading Co. Ltd." (Marcus Samuel & Co.) in verband met de Ned. Indische wetgeving in het leven geroepen met het doel een 3tal oorspronkelijk aan den oud- Hoofd-Ingenieur van het Mijnwezen, J. H. Menten, verleende concessies in het Sultanaat Koetei (Oost-Borneo) te exploiteeren.

Haar aandeelenkapitaal was geheel in handen der „Shell".

Door de in 1907 tusschen „Koninklijke" en „Shell" tot stand gekomen overeenkomst, kwamen hare concessies en installaties onder beheer van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, die aan de te Balik Papan gevestigde onderneming eene zeer groote uitbreiding gaf.

MAATSCHAPPIJ TOT MIJN-, BOSCH- EN LANDBOUW-EXPLOITATIE.

Deze Ned. Indische naamlooze vennootschap werd in 1894 door de te Shanghai gevestigde „Shanghai Langkat Maatschappij, die het benoodigde bedrijfskapitaal fourneerde, te Tandjong Poera, Oostkust van Sumatra, opgericht met het doel de concessie „Boeloe Telang" in het Sultanaat Langkat te exploiteeren.

Zij bezat eene raffinaderij te Rantau Pandjang en installaties op het eiland Poeloe Sembilan, te Bengkalis etc. Deze gingen in 1910 aan de Bataafsche Petroleum Maatschappij over, die tevens op bij overeenkomst bepaalde voorwaarden koopt de door de eerstgenoemde maatschappij zelve uit hare concessie- en vergunningsterreinen gewonnen of te winnen ruwe olie.

DE DORDTSCHE PETROLEUM MAATSCHAPPIJ.

De „D. P. M," is de oudste der Nederlandsch-Indische petroleum-maatschappijen en als de pionier dezer industrie in Indie te beschouwen.

Opgericht te Dordrecht in 1887 met een kapitaal van *f* 150.000, later vergroot tot f 350.000, werden door haar de eerste opsporingen verricht in het

Blootgelegde ertsgang;
Gouvernements exploratie te Sassak (Celebes).

district Djabakotta in de residentie Soerabaia. De eerste concessie (Djabakotta) werd in 1889 verkregen en de eerste raffinaderij in 1891 te Wonokromo in werking gebracht. Deze raffinaderij werd, nadat meerdere concessies in Soerabaja waren verkregen, uitgebreid.

De verkrijging van verschillende olieterreinen in Rembang leidde tot de oprichting eener tweede raffinaderij te Tjepoe in 1894, welke later verschillende uitbreidingen onderging door het bouwen van paraffine-, kaarsen- en blikkenfabrieken.

Haar afzetgebied was uitsluitend Java, met uitzondering van het grootste deel der ruwe paraffine, welke naar Amsterdam ter verdere verwerking werd verscheept om in Europa verkocht te worden.

Eene later te Semarang gebouwde raffinaderij werd buiten bedrijf gesteld. In 1897 werden alle aandeelen der „D. P. M.", wier bedrijf schitterende financieele resultaten opleverde, van de aandeelhouders overgenomen door de te Amsterdam met een kapitaal van *f* 10.000.000 gewone en *f* 5.000.000 preferente aandeelen, benevens *f* 5.000.000 4½ % obligatiën opgerichte Dordtsche Petroleum Industrie Maatschappij, waartegen de aandeelhouders der „D. P. M." ontvingen alle gewone aandeelen en *f* 8.500.000 in contanten.

In 1911 nam de „Bataafsche" van de Dordtsche Petroleum Industrie Maatschappij over alle aandeelen der „D. P. M." tegen uitreiking van 3820 aandeelen in de „Koninklijke," en £ 250.000 aandeelen in de „Shell Transport & Trading Co. Ltd" te Londen.

Door deze transactie werd de „D. P. M." opgenomen in de „Koninklijke" „Shell"-Combinatie en haar bedrijf onder contrôle en leiding der „Bataafsche" gebracht. Zij werd belast met het verkoopsbedrijf van alle producten dezer combinatie in Nederlandsch-Indie. Haar zetel werd naar 's Gravenhage verlegd.

TABEL AANGEVENDE DE RUWE-OLIE-PRODUCTIE VAN GEHEEL NEDERLANDSCH-INDIË GEDURENDE DE JAREN 1887—1912.

Jaar	Productie in tonnen van K.G. 1000.	Jaar	Productie in tonnen van K.G. 1000.
1887/1889	260	1901	662.400
1890	1.250	1902	584.900
1891	3.650	1903	735.500
1892	18.400	1904	898.600
1893	31.200	1905	1.132.900
1894	66.100	1906	1.213.000
1895	82.500	1907	1.322.600
1896	141.900	1908	1.254.800
1897	258.700	1909	1.344.500
1898	354.100	1910	1.443.600
1899	231.200	1911	1.646.000
1900	429.100	1912	1.494.800

PRODUCTIE 1913 IN K.G. TON.

Administratie	Kerosine	Benzine	Straight run	Batching olie	Solar & Diesel Olie	Smeerolie en Vet	Paraffine	Kaarsen	Liquid fuel
P. Brandan	162.065	101.121	—	—	1.219	—	—	—	33.200
Pladjoe	115.876	74.367	—	—	—	497	—	—	31.408
B. Papan	191.465	1.247	87.790	13.489	2.502	1.594	10.244	2.591	211.432
Tarakan	—	—	—	—	—	2.011	—	—	222.852
Totaal. . .	469.406	176.735	87.790	13.489	3.721	4.102	10.244	2 591	498.892

DE NEDERLANDSCHE KOLONIALE PETROLEUM MAATSCHAPPIJ.*)

De N. V. Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij werd opgericht te Rotterdam den 24sten April 1912, met het doel, petroleum en andere delfstoffen in Nederlandsch Indie te winnen en te verwerken.

Het kapitaal der vennootschap bedraagt *f* 25.000.000.—.

De grondstoffen worden verkregen door het exploreeren van vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen, het aanvragen, verkrijgen en exploiteeren van concessies, het aangaan van overeenkomsten met de Regeering van Nederland of Nederlandsch Indie, waarbij de vennootschap zich verbindt tot het ondernemen van ontginningen of opsporingen en ontginningen.

In verband hiermede werden een groot aantal aanvragen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen ingediend en zoogenaamde royalty-contracten aangegaan met houders van dergelijke vergunningen, zoowel maatschappijen als particulieren, die dan al hunne rechten op de desbetreffende terreinen afstaan tegen vergoeding van eene bepaalde som, later uit te keeren voor elke ton op het terrein gewonnen ruwe olie. In 1912 werd ook deelgenomen aan de inschrijving op de exploitatie van de Djambi-velden (zie de voetnoot op bldz. 109).

Thans heeft de Koloniale Petroleum Maatschappij exploratieboringen in:

BORNEO (Residentie Zuider- en Ooster-Afdeeling) op vergunningen toebehoorende aan de Nederlandsche Maatschappij tot het verrichten van Mijnbouwkundige Werken, de Sangatta- en Sekoerau-Petroleum Maatschappijen en de Oost-Borneo Maatschappij.

SUMATRA (Residentie Palembang) op vergunningen toebehoorende aan het Rotterdam-Palembang Mijnbouw Syndicaat en aan particulieren.

JAVA (Residenties Soerabaja, Rembang en Semarang) op vergunningen toebehoorende aan diverse particulieren.

Enkele der proefboringen zijn reeds met succes bekroond, zoodat verwacht kan worden, dat binnen enkele jaren ook de Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij een werkzame plaats in de petroleum-industrie van Nederlandsch-Indie zal innemen.

---

*) Door omstandigheden werden deze gegevens eerst later ontvangen, zoodat zij als Bijlage moesten worden opgenomen.

RUWE OLIE IN DE BUITENBEZITTINGEN

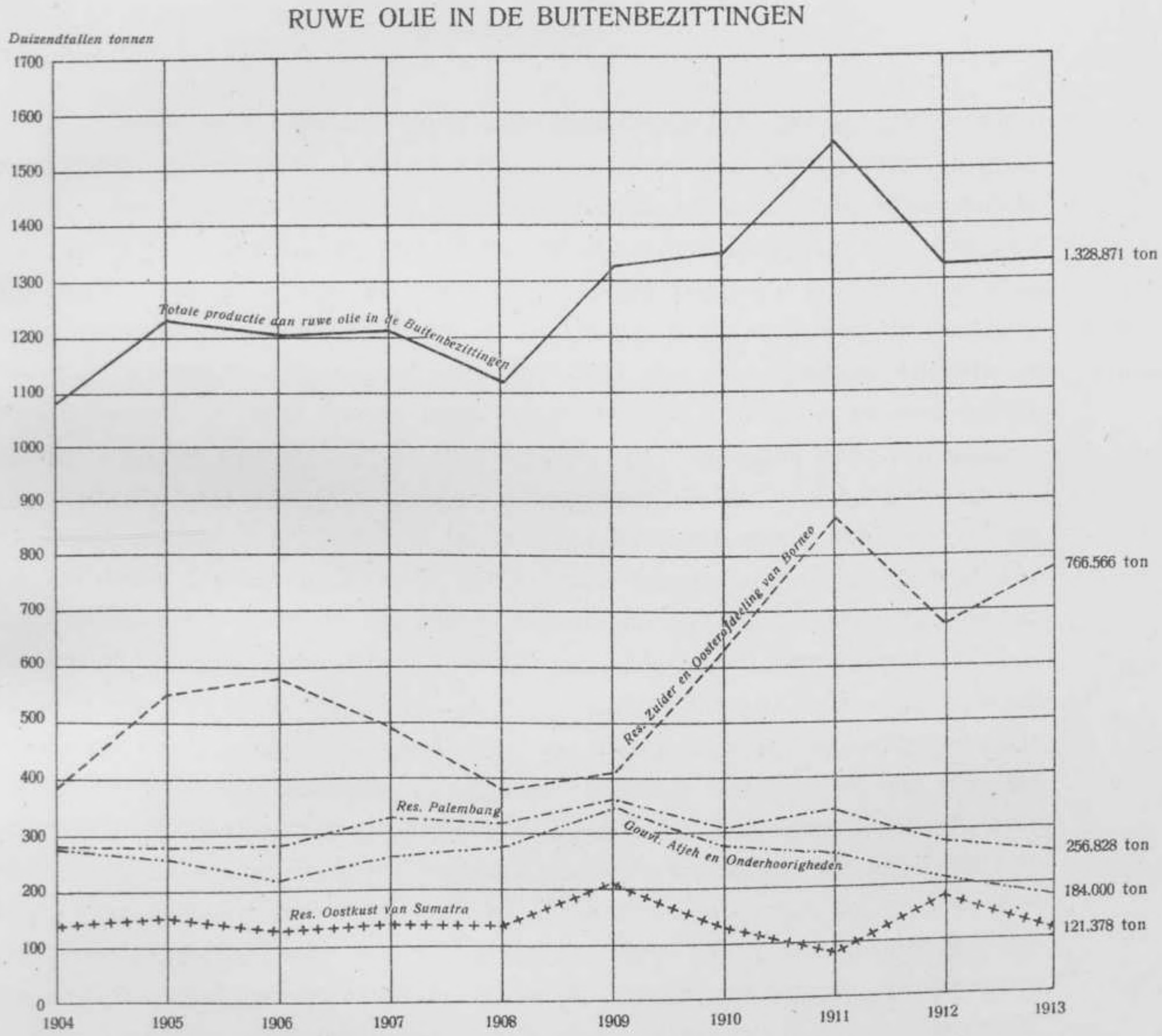

Edelmetalen.

Reeds in overoude tijden werden Sumatra en Java genoemd wegens hun goudrijkdom. Noemden de Hindoe's Java in den Ramayana „Yawa dwipa" — goudeiland — ook Sumatra heeft zijne legende, welke de ontdekking der rijke goudvelden van Lebong, Koerintji en Djambi toeschrijft aan eene lastgeving van Alexander den Groote. Ook de Chineezen waren op de hoogte van het voorkomen van goud in den Archipel; reeds vóór de komst der Europeanen waren zij in de tegenwoordige Westerafdeeling van Borneo gevestigd, om daar goud te winnen. De Oost-Indische Compagnie toonde eveneens vanaf haar ontstaan de grootste belangstelling voor het gele metaal; zij had ontginningen bij Salida (Sum. Westkust), Tondongkoera en Lannè (Zuid-Celebes) en Krawang (Java). Veel hebben deze ontginningen nimmer opgebracht; in het midden der achttiende eeuw waren zij dan ook alle reeds opgeheven. Na dien tijd bepaalde de goudwinning in het goudrijke Insulinde zich voornamelijk tot enkele Chineesche en Inlandsche ontginningen, welke zich bezig hielden met het wasschen van stofgoud uit het rivierzand. Dit had en heeft nog plaats in Tapanoeli, Atjeh, Djambi, Sumatra's Westkust, West-Borneo en Celebes; alleen de productie van West-Borneo is van eenig belang te achten. In de laatste jaren der vorige eeuw kwamen berichten binnen over belangrijke ontdekkingen van goudertsen in Menado en Benkoelen; deze berichten veroorzaakten eene wilde speculatie in allerlei nieuw-ontstane goudmijnwaarden. Talrijke maatschappijen werden gesticht, zij gingen echter voor het grootste deel gedurende de eerste jaren na 1900 weder ten onder en in dien maalstroom bleken slechts enkele maatschappijen, welke de ernstige ontginning der gevonden en inderdaad rijke goudafzettingen aanvingen, in staat het hoofd boven water te houden. Het gevolg dezer noodlottige goudkoorts is het wantrouwen waarmede tot nu toe nog steeds goud-exploitatie's beschouwd worden. Pas in de laatste jaren heeft de particuliere mijnbouw opnieuw de exploratie aangevat, en daarbij

gunstige resultaten bereikt in Tapanoeli en ter Sumatra's Westkust, waar o. a. de jonge concessie Aequator der N. V. Aequator te 's Hage, een opvallend productie-cijfer toont.

Ook het Gouvernement heeft de exploratie naar goud weder ter hand genomen, in het Benkoelensche (Tambang Sawah) en Celebes (Sassak), waar groote terreinen sedert 1912 gereserveerd zijn voor dat onderzoek. Vooral Benkoelen schijnt verblijdende resultaten op te leveren; de exploitatie dier vindplaatsen zal dan ook waarschijnlijk binnen kort van Gouvernementswege aangevat worden.

Op het oogenblik vindt men in Benkoelen een drietal goud-concessies, toebehoorende aan de mijnbouw-maatschappijen Redjang Lebong (maatschappelijk kapitaal *f* 2.500.000) met de in 1899 ontdekte ertsafzettingen van Lebong Donok, de Mij. Ketahoen (maatschap. kapitaal *f* 2.500.000) die de concessie Lebong Soelit exploiteert, en de Maatschap. Simau (maatschap. kapitaal *f* 1.500.000). In Menado vindt men een achttal concessieterreinen, waaronder slechts een viertal produceerende (Totok, Paleleh, Pagoeat en Bolaäng Mongondou), waarvan de twee eerste verreweg de belangrijkste zijn (maatschap. kap. resp. *f* 2.200.000 en *f* 5.000.000).

Deze twee goudstreken produceeren tezamen het grootste deel van de goud-opbrengst, en de geheele zilver-opbrengst van den Archipel.

De productie van West-Borneo, eertijds de belangrijkste van geheel Insulinde, neemt jaarlijks af; gaf 1904 nog eene productie van 163 K.G., in 1913 produceerde het slechts 61 K.G.

De bijlagen XXV en XXVI geven een overzicht van de productie en van de opbrengsten aan edelmetaal der verschillende residenties.

GOUDPRODUCTIE DER GEWESTEN

Benkoelen (Ketahoen, Redjang en Simau).
Menado (Pagoeat, Totok, Paleleh),
W. Borneo (W. Born. Gold Field, Loemar, Tajan, Sintoeroe, inlandsche en Chin. ontginningen).
Riouw (Singkep), in Z. en O. Borneo (Kahajan en inl. ontginningen) en W. Kust Sumatra (inlandsche ontginningen, Equator).

DIAMANT-PRODUCTIE IN DE Z. EN O. AFDEELING VAN BORNEO.

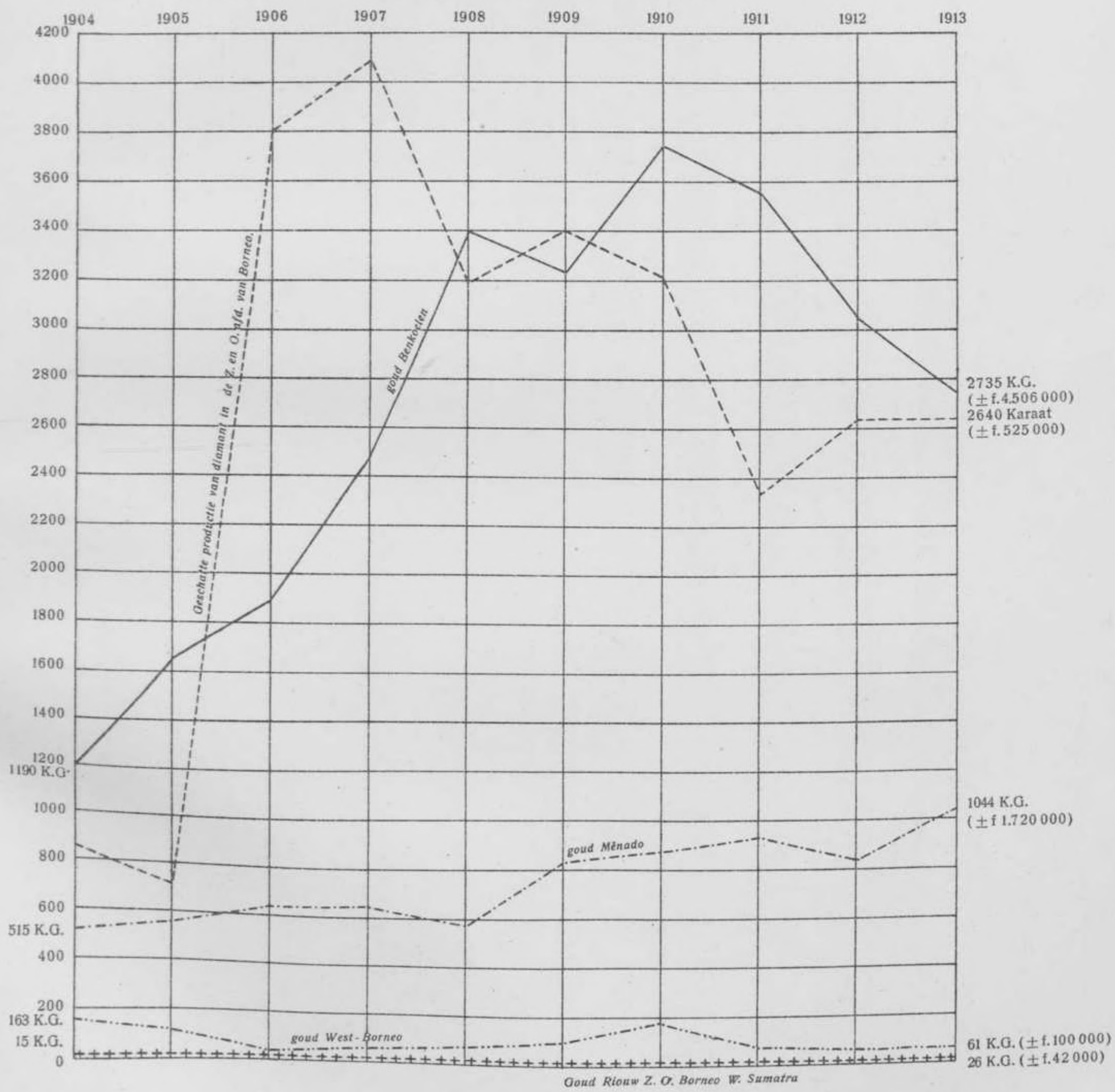

TOTALE PRODUCTIE / OPBRENGST VAN HET GEDURENDE 1904-1913 GEWONNEN GOUD EN ZILVER.

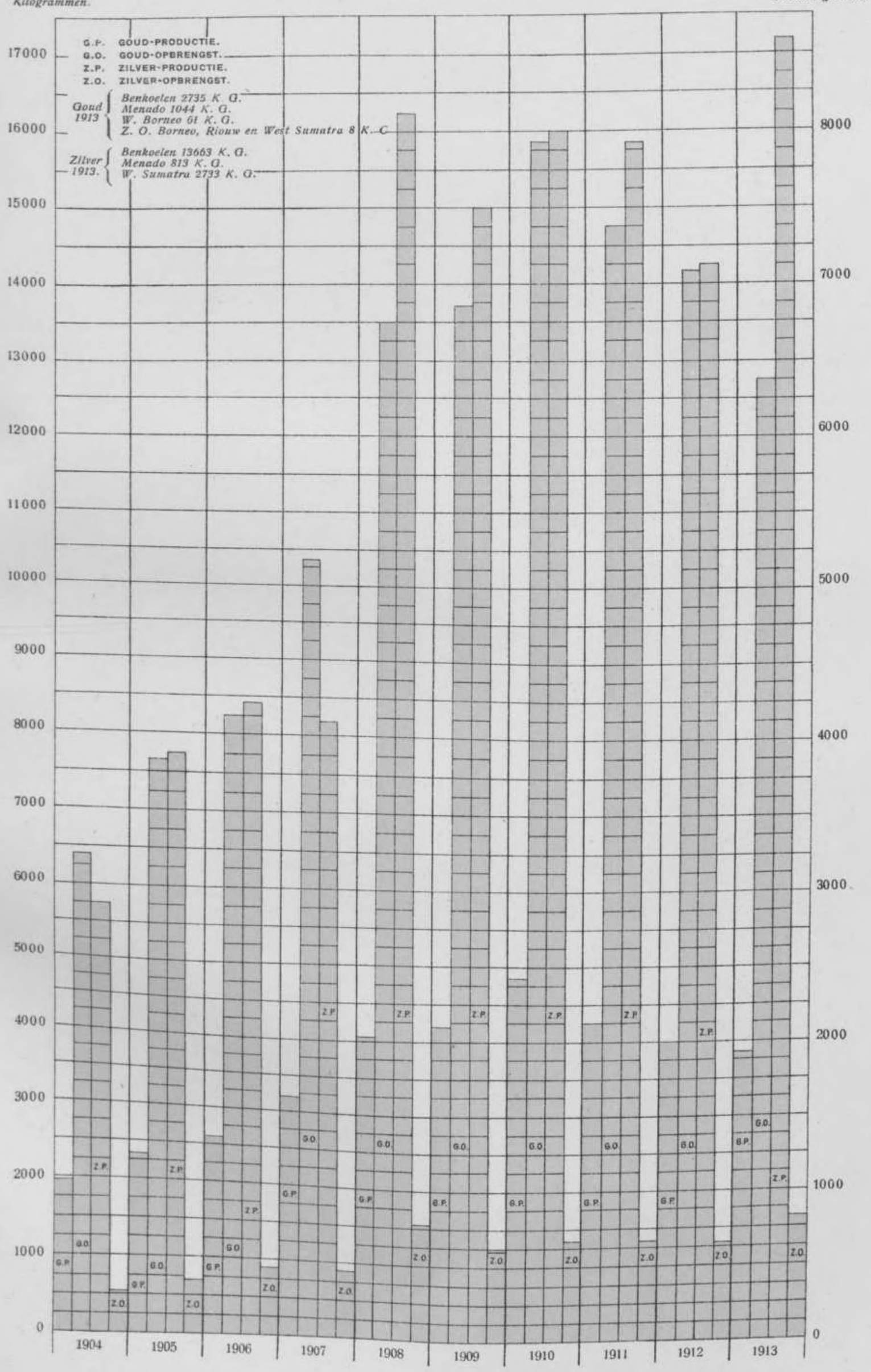

SUMATRA

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Lampongsche Districten	1. Illa	IJzerertsen	13 Oct. 1908 No. 25	482 H.A.
	2. Martha	idem	2 Dec. 1908 „ 54	27 „
	3. Bertha	idem	30 Jan. 1912 „ 45	278 „
	4. Elvira	idem	30 Jan. 1912 „ 46	112 „
Benkoelen	1. Lebong-Donok	Goud, zilver, koper, lood, antimoon, nikkel, kobalt, bismuth en ijzerertsen.	28 Jan. 1899 No. 1	2907 H.A.
	2. Lebong-Soelit	idem	3 Feb. 1902 „ 14	3211 „
	3. Boekit Soenoer	Steen- en bruinkolen.	31 Jan. 1904 „ 16	1999 „
	4. Simau	Goud, zilver en andere daarmede in samenhang voorkomende mineralen.	15 Juni 1906 „ 2	2959 „
Sumatra's Westkust	1. Abei	Goud, koper, zilver, lood, zink, kwikzilver, ijzer en andere met de genoemde in dezelfde afzetting voorkomende delfstoffen.	6 Jan. 1907 No. 23	24283 H.A.
	2. Siloengkang	idem	11 Apr. 1908 „ 33	147 „

[1]) De in deze toelichting voorkomende nummers der concessieterreinen verwijzen naar dezelfde nummers op de mijnbouwkaart (Bijlage XV).

De met een * gemerkte Gouvernements Besluiten zijn goedkeuringsbesluiten van door Inlandsche Zelfbesturen verleende concessies.

SUMATRA *(Vervolg)*

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Sumatra's Westkust	3. Sinaboean	Goud en andere hiermede in samenhang voorkomende delfstoffen.	30 Sept. 1903 No. 12	906 H A.
	4. Sidingin	Goud en zilver en met deze beide in samenhang voorkomende delfstoffen.	28 Sept. 1904 „ 16	936 „
	5. Batang Si-Lajang	idem	8 Aug. 1906 „ 45	952 „
	6. Salida	Goud en zilver.	20 Oct. 1909 „ 25	1000 „
	7. Boekit Poelai	Steenkolen.	20 Oct. 1909 „ 26	1000 „
	8. Boekit Doerian	idem	20 Oct 1909 „ 27	1000 „
	9. Sarik	Goud, zilver en steenkolen.	20 Oct. 1909 „ 28	1000 „
	10. Equator	Zilver, goud, zink, mangaan en koper.	12 Aug. 1910 No. 23	987 „
	11. Bangket	Goud en mangaan.	10 Feb. 1911 „ 10	936 „
	12. Soempoe	Goud, zilver, koper, lood, zink, ijzer, mangaan en zwavel.	24 Oct. 1914 „ 35	962 „
	13. Pagadis	Zilver, goud en mangaan.	24 Oct. 1914 „ 34	189 „
	14. Charlotte	Zilver, goud, zwavel en ijzer.	7 Mei 1914 „ 24	996 „

SUMATRA *(Vervolg)*

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Tapanoeli	1. Ajer Gowa Ketjil	Goud en andere hiermede in samenhang voorkomende delfstoffen.	24 Juni 1903 No. 27	432 H.A.
	2. Malilir	Goud, zilver, lood, zink, arsenicum en ijzer.	23 April 1907 „ 43	960 „
	3. Goenoeng Marisi	Koper, arsenicum, goud, zwavel en ijzer.	17 Febr. 1910 „ 2	983 „
	4. Troesan	Goud	28 Febr. 1910 „ 33	123 „
	5. Simpang Doekoe	idem	28 Febr. 1910 „ 34	109 „
	6. Batang Natal	idem	28 Febr. 1910 „ 35	318 „
	7. Boekit Pionggoe	Goud en ijzer	11 Juli 1914 „ 66	989 „
	8. Ajer Sipongi	Goud, zilver, koper, ijzer en zwavel.	7 Mei 1914 „ 23	986 „
Riouw en Onderhoorigheden	1. Singkep-zeetin-concessie	Tinerts	29 Jan. 1907 No. 26	857 H.A.
	2. Singkep	Tin en andere delfstoffen.	15 Nov. 1893 „ 11*	8155 „
	3. Tjinako	Steenkolen en andere delfstoffen.	13 Oct. 1893 „ 6*	17500 „
	4. Reteh I	Steenkolen, goud, petroleum en andere delfstoffen.	10 Dec. 1909 „ 49*	1843 „
	5. Reteh II	idem	10 Dec. 1909 „ 50*	1400 „

SUMATRA *(Vervolg)*

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Billiton	1. Eiland Billiton	Tin	Wet van 18 Juni 1892 (Ned. St. No. 139.-Ind. St. No. 182).	453.213 H.A.
Palembang	1. Bahangau	Steen- en bruinkolen	5 Mrt. 1893 No. 16	10 H.A.
	2. Moeara Enim	Petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	28 Jan. 1899 „ 29	22144 „
	3. Babat	idem	18 Oct. 1904 „ 3	7124 „
	4. Karang Ringin	Aardolie, aardpek, aardwas en alle andere soorten bitumineuse zelfstandigheden.	7 Febr. 1902 „ 30	4998 „
	5. Bandjar Sari	Petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	23 Apr. 1903 „ 2	2369 „
	6. Selaro	idem	12 Juni 1903 „ 5	598 „
	7. Ladang Pait	Petroleum, naphta, bergteer, aardpek, asphalt, aardhars en natuurlijk koolwaterstofgas.	28 Juli 1903 „ 28	395 „
	8. Lematang	Petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	11 Apr. 1906 „ 33	1838 „
	9. Soeban Djerigi	Petroleum, aardpek, aardwas en andere bitumineuse zelfstandigheden.	8 Aug. 1906 „ 43	4460 „

SUMATRA *(Vervolg)*

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Palembang	10. Arahan	Petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	2 Febr. 1907 No. 5	1907 H.A.
	11. Boekit Asem	Steen- en bruinkool.	21 Dec. 1911 „ 34	489 „
	12. Sumpal	Petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	22 Febr. 1912 „ 56	4400 „
	13. Boekit Kendi	Steen- en bruinkool.	28 Sept. 1912 „ 39	888 „
	14. Boekit Ringin	idem	28 Sept. „ 40	603 „
	15. Boekit Boenian	idem	28 Sept. „ 97	771 „
	16. Soeka Marinda	idem	28 Sept. „ 38	435 „
Atjeh en Onderhoorigheden	1. Peureula	Petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	8 Jan. 1901 No. 29	4037 H.A.
	2. Peudawa	idem	5 Sept. 1905 „ 34	409 „
	3. Paja Bilik	idem	20 Oct. „ 11	528 „
	4. Oost Peudawa	Petroleum, aardpek aardwas en alle dergelijke bitumineuse zelfstandigheden.	13 Sept 1906 „ 62	385 „
	5. Zuid-Perlak	Aardolie.	4 Febr. 1910 „ 61	3293 „

SUMATRA *(Vervolg)*

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Oostkust van Sumatra	1 Telaga Said	Petroleum	Res. Besl. 8 Aug. 1883	350 H.A.
	2. Aroebaai	Aardolie en andere delfstoffen.	4 Maart 1895 No. 4*	42080 „
	3. Boekit Mas	idem	10 Mei 1895 „ 8*	37186 „
	4. Boeloe Telang	idem	11 Apr. 1896 „ 2*	5320 „
	5. Poeloe Koempei	idem	12 Nov. 1897 „ 5*	3076 „
	6. Tandjoeng Bringin	idem	18 Apr. 1900 „ 2*	6514 „
	7. Arang Batoe Kwaloe	Steenkolen.	9 Juni 1904 „ 12*	2944 „
	8. Boekit Sintang	Aardolie en andere delfstoffen.	14 Aug. 1907 „ 9*	16004 „

BORNEO.

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1. Kahajan	Goud, zilver, koper, lood, iridium, molybdeen, wolframium, zink en bismuth.	27 Feb. 1902 No. 44	2959 H. A.
	2. Poeloe Laoet (Gouv. Expl.)	Steenkolen.	21 Jan. 1903 „ 27	2960 „
	3. Goenoeng Batoe-besar	idem	2 Juli 1905 „ 8	1122 „
	4. Tarakan I	Petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	24 Dec. 1905 „ 17	4951 „
	5. Tarakan II	idem	24 Dec. 1905 „ 16	4930 „
	6. Kota Baroe (Gouv. Expl.)	Steenkolen.	24 Feb. 1906 „ 36	1899 „
	7. Seboekoe I	IJzer en chroomijzerertsen, benevens andere hiermede in samenhang voorkomende delfstoffen.	30 Mei 1906 „ 6	1301 „
	8. Seboekoe II	idem	22 Dec. 1906 „ 1	2523 „
	9. Seboekoe III	IJzer en chroomijzerertsen, steenkool, aluin, benevens andere hiermede in samenhang voorkomende delfstoffen.	22 Dec. 1906 „ 2	2479 „

BORNEO *(Vervolg)*

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	10. Semblimbingan. (Gouv. Expl.)	Steenkolen.	24 Jan. 1907 No. 72	2502 H.A
	11. Semboeloean	idem	24 Jan. 1907 „ 73	2465 „
	12. Goenoeng Koepang I	idem	9 Nov. 1909 „ 36	775 „
	13. Goenoeng Koepang II	idem	9 Nov. 1909 „ 37	799 „
	14. Koetei	idem	6 Juni 1891 „ 4*	40000 „
	15. Louise	Petroleum, naptha, bergteer, aardpek, asphalt, aardhars, aardwas, natuurlijk koolwaterstofgas en steenkolen.	30 Juni 1891 „ 4*	20230 „
	16. Mathilde	idem	30 Juni 1891 „ 4*	16000 „
	17. Nonny	idem benevens andere delfstoffen.	13 Mei 1901 „ 26*	135250 „
	18. Moeara	Aardolie, aardpek, aardwas en alle andere soorten bitumineuse zelfstandigheden benevens de daarmede voorkomende gasvormige zelfstandigheden.	5 Nov. 1903 „ 42*	18050 „

BORNEO *(Vervolg)*

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	19. Poelau Miang	Steenkolen, bruinkolen, aardolie, aardpek, aardwas en alle andere soorten van bitumineuse zelfstandigheden, benevens de daarmede voorkomende gasvormige zelfstandigheden, koolwaterstofgas en andere delfstoffen.	11. Nov. 1905 No. 5*	49200 H. A.
	20. Pelarang	idem	17. Dec. 1905 „ 17*	4725 „

BORNEO *(Vervolg)*

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Westerafdeeling van Borneo	1. Ban Pin San	Goud, zilver, platina, kwikzilver, koper, lood, zink, tin, ijzer, nikkel, kobalt, antimonium, arsenicum, tellurium, selenium en bismuthertsen en andere delfstoffen.	9 Juni 1911 No. 45*	336 H.A.
	2. Sepingan	idem	9 Juni 1911 No. 46*	1247 „
	3. Alluvia	Goud, zilver, platina, kwikzilver, koper, lood, zink, tin, ijzer, nikkel, kobalt, antimonium, arsenicum, tellurium, selenium en bismuthertsen.	11 Nov. 1910 „ 1*	4900 „
	4. Siminis	idem	20 Maart 1902 „ 10*	4303 „
	5. Sebalau	Goud, zilver, platina, koper, lood, zink, tin, ijzer, kobalt, antimoon, arsenik, tellurium, wolframium, molybdeen, selenium, bismuth, diamant, kwik, steenkool, petroleum en andere delfstoffen.	2 April 1904 „ 29*	2889 „

BORNEO *(Vervolg)*

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Westerafdeeling van Borneo	6. Siakpai I	Goud, zilver, platinum, koper, lood, zink, tin, nikkel, ijzer, kobalt, antimoon, arsenik, tellurium, wolframium molybdeen, selenium, bismuth, diamant, kwik, steenkool en andere delfstoffen, met uitzondering van petroleum	21 Juni 1905 No. 40*	2776 H.A.
	7. Siakpai II	idem	21 Juli 1905 „ 40*	1867 „
	8. Tainam I	Goud, zilver, diamanten en andere delfstoffen, met uitzondering van petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden	19 April 1906 „ 10*	2357 „
	9. Tainam II	idem	19 April 1906 „ 10*	2256 „
	10. Tainam III	idem	19 April 1906 „ 10*	2586 „
	11. Tainam IV	idem	19 April 1906 „ 10*	2852 „
	12. Tainam V	idem	19 April 1906 „ 10*	2369 „

BORNEO (*Vervolg*)

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Westerafdeeling van Borneo	13. Pandan I	Goud, zilver, platina, kwikzilver, koper, lood, tin, zink, ijzer, nikkel, kobalt, antimonium, arsenicum, tellurium, selenium, bismuthertsen en andere delfstoffen.	18 Dec. 1906 No. 10*	2984 H.A.
	14. Pandan II	idem	18 Dec. 1906 „ 10*	2563 „
	15. Loemar	Goud, zilver, platina, koper, lood, zink, tin, nikkel, ijzer, kobalt, mica, antimonium, arsenicum, tellurium, wolfranium, molybdeen, bismuth, steenkool, petroleum, selenium, en andere delfstoffen	19 Dec. 1907 „ 1*	6315 „
	16. Sintoeroe	idem	19 Jan. 1907 „ 2*	610 „
	17. Waris	Goud, zilver, diamanten en andere delfstoffen.	20 Sept. 1907 „ 13*	762 „

BORNEO (*Vervolg*)

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern. Besluit	Grootte
Westerafdeeling van Borneo	18. Mandor I	Goud, zilver, platina, koper, lood, zink, tin, nikkel, ijzer, kobalt, mica, antimonium, arsenicum, tellurium, wolfranium, molybdeen, bismuth, steenkool, petroleum, selenium en andere delfstoffen.	10 Oct. 1908 No. 21*	2741 H. A.
	19. Mandor II	idem	10 Oct 1908 „ 22*	2865 „
	20. Mandor III	idem	10 Oct. 1908 „ 23*	2862 „
	21. Tajan I	Goud, zilver, diamanten, andere delfstoffen, met uitzondering van petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden.	16 Oct. 1909 „ 51*	2763 „
	22. Sekajam I (ingetrokken)	idem, tevens met uitzondering van zilver.	29 Nov. 1910 „ 43*	2851 „
	23. Sekajam II (ingetrokken)		29 Nov. 1910 „ 44*	2778 „
	24. Tampat Sean (ingetrokken)	idem	27 Mrt. 1902 „ 16*	1091 „
	25. Patengahan (ingetrokken)	idem	27 Mrt. 1902 „ 14*	1921 „
	26. Padjinten (ingetrokken)	idem	27 Mrt. 1902 „ 15*	2956 „
	27. Sambas Riv. (ingetrokken)	Goud, zilver en andere edele metalen.	5 Febr. 1899 „ 3*	±10 K.M.

OVERIGE EILANDEN

Gewesten	Concessie-terreinen	Delfstoffen	Gouvern besluit	Grootte
Menado	1. Totok	Goud, zilver, koper, lood, antimoon, nikkel, kobalt en bismuthertsen.	7 Mei 1897 No. 3	2328 H. A.
	2. Polangko	Goud, zilver, platina, zink, lood, koper, antimonium, nikkel, kobalt, bismuth en tin.	24 Dec. 1910 „ 45	2685 „
	3. Dooëp	Goud, zilver, zink, lood, koper en ijzer en andere met die mineralen in samenhang voorkomende delfstoffen.	24 Mrt. 1903 „ 14	227 „
	4. Goenoeng Lama	idem	24 Mrt. 1903 „ 15	285 „
	5. Pagoeat	Goud, benevens andere hiermede in samenhang voorkomende delfstoffen.	28 Juli 1905 „ 29	2999 „
	6. Ilota	Koper en samenhangende delfstoffen	26 Juli 1910 „ 14	845 „
	7. Paleleh	Goud, zilver, koper, lood, antimoon, nikkel, kobalt en bismuthertsen.	28 Juni 1897 „ 19	21289 „
Ternate en Onderhoorigheden	1. Batjan	Alle delfstoffen	14 Juli 1881 No. 9*	233450 H. A.

Het Transportwezen.

In de gewesten Palembang en Westerafdeeling van Borneo, waar het transport van Gouvernements-reizigers veel te wenschen overliet, heeft het Gouvernement dit vervoer zelf ter hand genomen door de instelling resp. in 1907 en 1911 van den automobieldienst in Palembang en het Pontianak-riviertransport.

De Gouvernements-autodienst van Palembang naar Benkoelen heeft sedert hare oprichting moeilijke jaren doorgemaakt, gedurende welke eerst groote verliezen werden geleden, voornamelijk door het gehalte van het mindere personeel, waaraan het materieel moest worden toevertrouwd. Thans schijnen die moeilijkheden echter overwonnen, en worden gunstiger exploitatie-cijfers verkregen, welke in het ondervolgende staatje zijn opgenomen.

Tijdvak	Winst	Verlies	Saldo
1907 t/m 1909	—	*f* 57.240	—
1910	—	„ 36.826	—
1911	—	„ 6.896	—
1912	*f* 40.877	—	—
1913	„ 50.129	—	—
Totaal	*f* 91.006	*f* 100.962	*f* 9.956 verlies

Op het oogenblik (ult. 1913) zijn er in het Palembangsche 14 personenwagens in gebruik, in het Benkoelensche (waar de dienst in 1912 aanving) 7, terwijl 32-tons vrachtwagens (2 in Palembang en 1 in Benkoelen) voor het goederentransport zorg dragen.

De vervoersuitkomsten van 1911, 1912 en 1913—de jaren waarin feitelijk de dienst geheel geregeld ging—blijken uit achtervolgende opgave.

	1911	1912	1913
aantal reizigers	1563	9971	20436
opbrengst reizigersvervoer	*f* 23.146	*f* 78.976	*f* 134.768
opbrengst goederenvervoer	„ 2.223	„ 16.377	„ 29.643
opbrengst postvervoer	„ 18.000	„ 30.490	„ 30.370
diversen	„ —	„ 2.619	„ 1.008
totaal opbrengst	*f* 43.369	*f* 128.462	*f* 195.789
exploitatie-rekening	„ 50.265	„ 87.586	„ 145.661
Saldo	*f* 6.896 verlies	*f* 40.876 winst	*f* 50.128 winst

Ultimo 1913 strekte het verkeer zich uit over 1074 K. M. en wel vanaf Moeara Enim naar Blimbing, Batoe Radja, Padang Boernai, Pagar Alam en Moeara Klingi, met de tusschenliggende plaatsen, en vanaf Benkoelen naar Moeara Klingi (verbinding dwars door), Moeara Aman en Padang Goetji. Vanuit Moeara Enim heeft de verbinding eenmaal 's weeks (vracht- *of* postdienst), vanuit Benkoelen tweemaal 's weeks (vracht- *en* postdienst) plaats, behalve naar P. Goetji, waarheen slechts eenmaal 's weeks 1 vrachtdienst rijdt. Nu, sedert einde 1913, de weg van Palembang naar Moeara Enim zoo goed als klaar is gekomen (Lorokweg), kunnen de auto's ook dit traject via Blimbing berijden, wat de gezonde ontwikkeling van dit bedrijf in de hand zal werken.

In het Benkoelensche is naast den Gouvernements-dienst een particulier autovervoer tot stand gekomen, dat daar in de mijnbouwstreek, eveneens op goede uitkomsten schijnt te kunnen bogen en in het vervoer door groote, voor personenvervoer ingerichte, vrachtwagens voorziet.

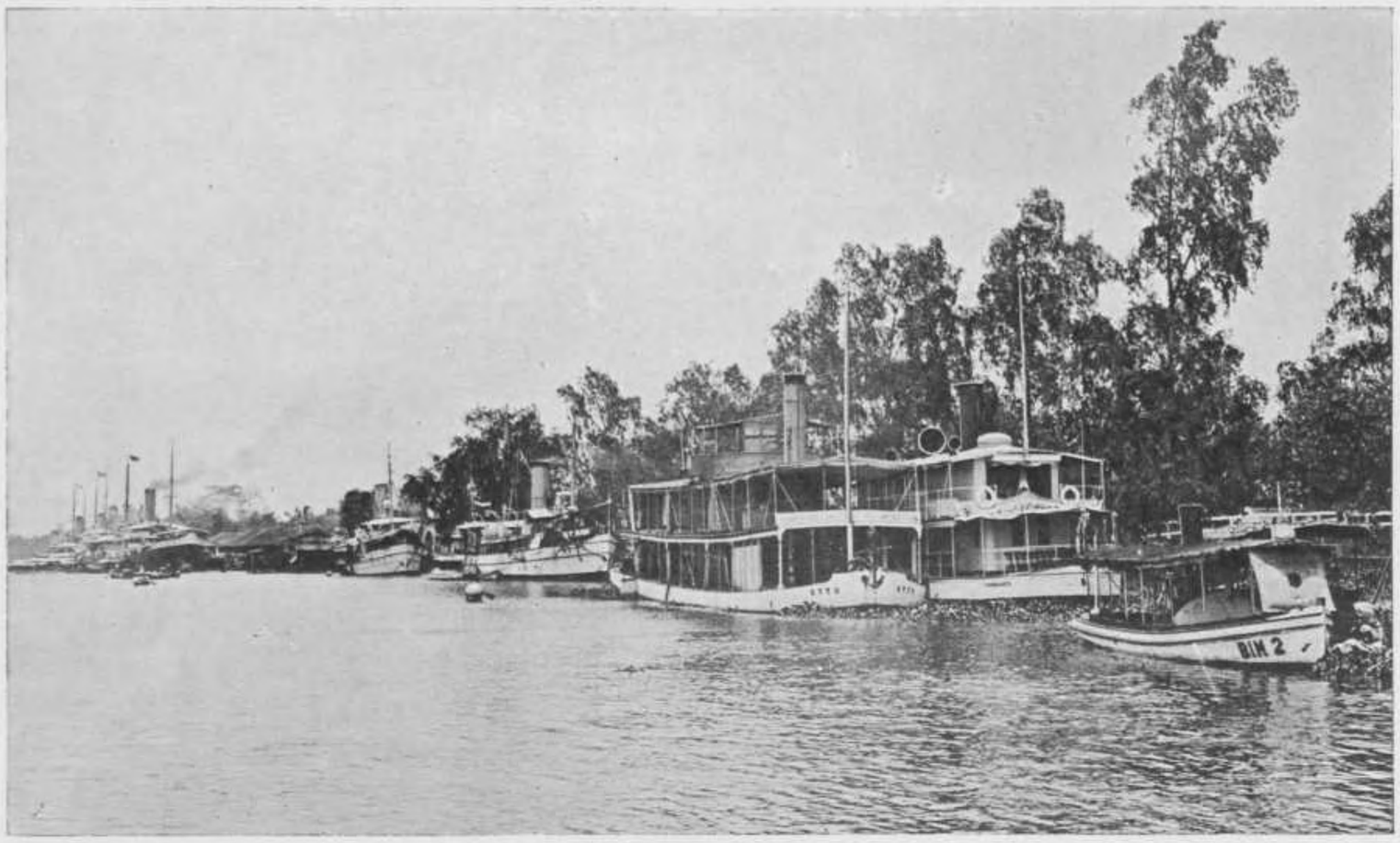

Gouvernements-rivierstoomers; Borneo.

Auto-weg Palembang-Benkoelen.

HET PONTIANAK-RIVIERTRANSPORT.

Dit bedrijf voorziet sedert 1911 in het rivierverkeer tusschen Pontianak en Sintang en een enkele maal ook in het verkeer met hoogerop gelegen plaatsen. Het wordt uitgeoefend door een sleepboot met een huisboot, welke gezamenlijk in 1913 ongeveer 14000 zeemijlen aflegden, terwijl voorts eenige zoutprauwen zorgen voor het opvoeren van het Gouvernements-brikettenzout naar de bovenstreken.

De exploitatie-rekeningen van het transport hebben tot dusverre vanaf het jaar 1911 nog steeds nadeelige saldi getoond (in 1913 ontvangsten *f* 20.246, uitgaven *f* 26.712, verlies *f* 6.466), doch waar het noodzakelijke Gouvernements-passagiers- en goederenvervoer anders toch door eene gesubsidieerde stoomvaartlijn zou moeten geschieden (subsidie geschat op ± *f* 26.000 's jaars) zijn de uitkomsten van het bedrijf toch voordeeliger voor het Gouvernement.

Het Zout-monopolie.

Terwijl dit monopolie reeds in den Compagnies-tijd voor Java bestond, en onder Raffles nog verscherpt werd door den invoer der zoutpacht, bleef in vele streken der Buitenbezittingen de zoutaanmaak onbeperkt toegestaan. Toch is die industrie daar nimmer tot grooten bloei gekomen en bestond er in verscheidene gewesten een voortdurend te kort aan zout, waaraan door invoer van Gouvernements- en van Buitenlandsch zout tegemoet moest worden gekomen. Wordt er door den Inlander ook al hier en daar zout gefabriceerd (Atjeh, Nias, Celebes, Menado, Amboina, Timor, Bali en Lombok) zoo geschiedt dit meestal slechts voor eigen gebruik of voor den plaatselijken handel; bijna overal bepaalt men zich ertoe geringe hoeveelheden zeewater in ijzeren pannen te doen verdampen boven een houtvuur. Van eene geregelde uitgebreide zout-industrie kan feitelijk alleen sprake zijn in Zuid-Celebes, waar nabij Makassar, Takalar, Alloe (Djeneponto) en op Saleyer uitgestrekte zoutpannen zijn aangelegd, welke in den drogen tijd (Augustus, September en October) talrijke handen werk geven. Vanuit dit betrekkelijk kleine gebied wordt dan ook niet alleen geheel Celebes van zout voorzien, doch gaan ook groote hoeveelheden naar de Molukken en Portugeesch Timor, waar het overal een zeer gewenscht ruilartikel is (vroeger ook naar Singapore, Lombok, enz.). In het jaar 1813 werd vanuit de plaats Makassar alleen ± 330.000 K.G. zout naar andere gewesten verscheept, terwijl het grootste deel van den uitvoer plaats heeft in prauwen uit de kleine kustplaatsen. Een mislukken van den zoutoogst hier, in een vochtig jaar, wordt dan ook gevoeld over geheel het oostelijk deel van den Archipel, waar de prijzen per pikol dan oploopen tot *f* 15 à *f* 25.

In goede jaren kan de productie ongeveer geschat worden op 70 à 80.000 pikol, met een marktprijs van *f* 0,75.— *f* 6.— p. p. Voorts voorzien Bali en Lombok geheel, en Timor gedeeltelijk in 't eigen verbruik.

Wordt voor dit Oostelijk deel der Buitenbezittingen dus nog door de vrije industrie in de behoefte voorzien, op Sumatra en Borneo is dit slechts in zoo geringe mate het geval, dat in het meerendeel der gewesten op die eilanden de invoer van Gouvernements-zout noodig is. Alleen het Gouvt. Atjeh en Onderhoorigheden voorziet vrijwel in de eigen zoutbehoefte. Op beide eilanden is het Gouvernements-monopolie ingevoerd, met dien verstande, dat overal — behalve op de eilanden ten Westen van Sumatra, in Djambi, Atjeh en Riouw — de aanmaak van zout verboden is, terwijl de invoer, tegen betaling van invoerrecht, alleen toegelaten is in Sibolga, Baroes, Singkel, de haven Djambi, de havens en een deel der kust van Oost-Sumatra, Tandjoeng Pandan en de eilanden bewesten Sumatra.

ZOUT-MONOPOLIE.

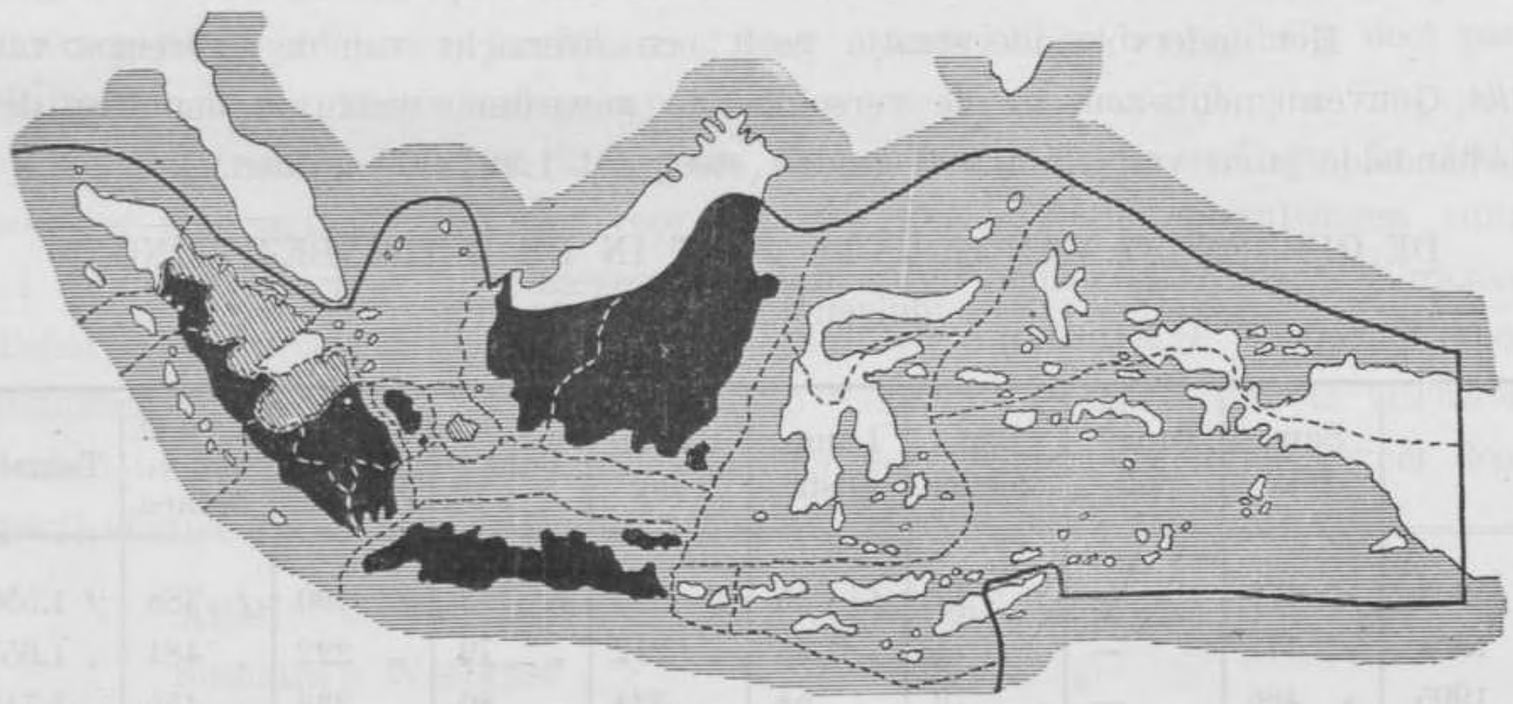

Gewesten, waar het zout-monopolie bestaat (Gouv. verkoopplaatsen),

id , waar zout-aanmaak en invoer vrij zijn,

id. , waar de aanmaak verboden, doch de invoer vrij is.

De residenties Oostkust van Sumatra, Billiton, Djambi en Riouw voeren geheel, en Tapanoeli grootendeels, hun zout uit het Buitenland in, terwijl de overige

gewesten afhankelijk zijn van de Gouvernements-zoutfabricatie. Hier treft men dan ook het eigenlijke monopolie in werking aan, waardoor het op Madoera gefabriceerde (of van Gouvernementswege ingevoerde uitheemsche) zout op verschillende wijzen in den handel wordt gebracht. Los zout wordt verkocht tegen den prijs van *f* 6.72 per pikol in Benkoelen, Banka en een deel der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; tegen *f* 6.— per pikol in Palembang en de Lampongsche Districten, terwijl de hooge transportkosten voor de boven-Mahakamstreken (verkoopplaats Long-Iram) de prijs op *f* 8.96 brengen.

Voor industrieele doeleinden — d. i. voor het bereiden van gezouten visch — wordt dit zout tegen sterk verlaagden prijs verkrijgbaar gesteld (*f* 2 — p. p.), doch eerst onbruikbaar gemaakt voor de gewone consumptie. Het in 1898 in zwang gekomen brikettenzout, dat de verkoop in kleine hoeveelheden mogelijk maakt, wordt op de Buitenbezittingen nog slechts verkocht ter Sumatra's Westkust, in Tapanoeli en West-Borneo, waar de kati resp. *f* 0.10 en *f* 0.08 kost.

Het ondervolgende staatje geeft een overzicht van de opbrengst van het Gouvernements-zout in die verschillende gewesten, welke in den loop der behandelde jaren van 1.550.000 gulden steeg tot 1.991.000 gulden.

DE OPBRENGST VAN GOUVTS. ZOUT IN DE BUITENBEZITTINGEN
(duizendtallen guldens)

	Sum. Wk.	Tapanoeli	Benkoelen	Lamp. Distr.	Palembang	Banka	W. afd. Borneo	Z. en O. afd. v. Borneo	Totaal
1903	*f* 479	—	*f* 77	*f* 55	*f* 285	*f* 78	*f* 190	*f* 388	*f* 1.550
1904	„ 471	—	„ 77	„ 55	„ 272	„ 79	„ 222	„ 481	„ 1.657
1905	„ 486	—	„ 79	„ 58	„ 324	„ 80	„ 233	„ 455	„ 1.715
1906	„ 566	*f* 5	„ 79	„ 63	„ 285	„ 85	„ 236	„ 444	„ 1.763
1907	„ 594	„ 7	„ 80	„ 59	„ 316	„ 85	„ 258	„ 477	„ 1.876
1908	„ 595	„ 10	„ 84	„ 62	„ 305	„ 90	„ 272	„ 472	„ 1.890
1909	„ 609	„ 11	„ 85	„ 60	„ 319	„ 91	„ 301	„ 496	„ 1.972
1910	„ 674	„ 10	„ 88	„ 66	„ 322	„ 93	„ 313	„ 511	„ 2.077
1911	„ 602	„ 10	„ 87	„ 66	„ 309	„ 85	„ 317	„ 543	„ 2.019
1912	„ 638	„ 14	„ 70	„ 67	„ 282	„ 76	„ 360	„ 427	„ 1.924
1913	„ 664	„ 14	„ 79	„ 61	„ 292	„ 81	„ 333	„ 465	„ 1.991

In 1913 bedroeg de hoeveelheid door het Gouvernement geleverde zout:

Benkoelen:	12.000	picol
Lampongsche Districten:	10.000	„
Palembang:	49.000	„
Z. en O. afd. van Borneo:	69.000	„
Banka:	12.000	„
Wester-afd. van Borneo:	42.000	„
Tapanoeli:	1.000	„
Sumatra's Westkust:	66.000	„
Totaal	261.000	picol zout,

waarvan 67.000 picol briketzout van Madoera, terwijl 190.000 picol door het Gouvernement ingevoerd moest worden uit het Buitenland.

Naast den invoer van Gouvernements-zout en van het op Celebes en elders gefabriceerde, moet jaarlijks nog eene aanmerkelijke hoeveelheid door particulieren uit het Buitenland geïmporteerd worden, voornamelijk via Singapore en Penang (ruim 8 millioen K.G.), uit Britsch-Indie, Siam en China. In 1913 bedroeg die particuliere invoer voor alle gewesten der Buitenbezittingen ruim 11 millioen kilogram, op ongeveer 1 millioen na geheel uitheemsch fabricaat. Behalve deze groote hoeveelheid waren ruim 15 millioen K.G. benoodigd voor industrieele doeleinden, vrijwel geheel op Sumatra's Oostkust (groote vischzouterijen te Bagan si Api-Api) ingevoerd door den pachter. De totale invoer door particulieren (niet voor de industrie) was verdeeld als volgt:

Atjeh	142.000	K.G.	
Sumatra's Westkust	70.000	„	
Tapanoeli	1.570.000	„	
Lampongsche Districten	24.000	„	(van Java)
Oostkust-Sumatra	6.000.000	„	
Transporteeren	7.806.000	K.G.	

Per transport	7.806.000	K.G.
Riouw	947.000	„
Billiton	301.000	„
Djambi	587.000	„
Menado	1.262.000	„
Amboina	170.000	„
Ternate	234.000	„
Timor	86.000	„
Bali en Lombok	—	
Totaal	11.393.000	K.G.

In ons eilandenrijk schiet de particuliere industrie dus tekort in de fabricatie van ruim 10 millioen K.G. zout, tot eene waarde van ± *f* 570.000, ongerekend het zout voor industrieele doeleinden, terwijl ± 11.400.000 K. G. door het Gouvernement ten behoeve van het monopoliegebied eveneens moeten worden ingevoerd uit het Buitenland (voornamelijk Egyptisch en Arabisch zout).

Het Departement van Financiën.

De bronnen, welke de voornaamste inkomsten voor het Gouvernement opleveren, kunnen in vier hoofdgroepen onderscheiden worden, t. w.:

A. Belastingen.

B. Monopolies.

C. Door het Gouvernement geëxploiteerde bedrijven.

D. Andere inkomsten.

Eene bespreking van de inkomsten, verkregen uit de onder C. genoemde bedrijven, vond reeds eene plaats bij die van het Departement van Gouvernementsbedrijven, waaraan hunne exploitatie is toevertrouwd. De onder D. genoemde inkomsten spruiten voornamelijk voort uit de jaarlijksche vaste heffingen en cijnzen, door het Gouvernement uit hoofde van het souvereiniteitsrecht op den bodem gevorderd van alle concessies (c. q. vergunningen) tot landbouw, mijnbouw of bosch-exploitatie in het rechtstreeks bestuurd gebied en het aandeel daarin, voorzoover betreft de in de Zelfbesturen gelegen concessies. Bespreking dezer heffingen vindt plaats bij de betrekkelijke departementen. Bovendien zij hier nog gewezen op de steeds in belangrijkheid toenemende restitutie, door de Zelfbesturende landschappen, der uitgaven in het bijzonder belang dier gebiedsdeelen gedaan, welke als: „Bijdragen aan de landsmiddelen uit niet onder rechtstreeksch bestuur gebrachte landschappen", op de Indische begrooting onder de middelen voorkomt.

Deze z. g. restitutie-post is uitvoerig besproken onder het hoofd „Landschapskassen."

Men heeft getracht een denkbeeld te geven van de uitgaven en ontvangsten in ieder der gewesten gedaan gedurende de jaren 1904 en 1913, door eenvoudig de jaarrekeningen van de ontvangers van 's Lands kas voor ieder

gewest te totaliseeren, voorzoover betreft de ontvangsten en uitgaven ten bate en ten laste van de begrooting.

Een zuiver beeld wordt daardoor niet verkregen, maar de cijfers kunnen wel de gedachten bepalen (Bijlage XXVII).

Van de Belastingen en Monopolies geeft bijlage XXVIII een algemeen overzicht. De stijging gedurende het tijdvak 1904—1913 van de opbrengst van die middelen (gespecificeerd naar de middelen en de gewesten) blijkt daaruit voldoende.

A. De belastingen zijn te verdeelen in directe en indirecte.

Tot de directe behooren:

1. de personeele belasting (geheven sedert 1 Januari 1879, herzien en op dien grondslag geheven sedert 1 Januari 1908). St. 1908 No. 13.
2. de inkomstenbelasting (naar het jaarlijksch inkomen en voor rechtspersonen bovendien naar de jaarlijksche overwinst) St. 1908 No. 298, zooals het later gewijzigd en aangevuld is.
3. de landelijke inkomsten (zie onder Departement van Binnenlandsch Bestuur).
4. belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten op de Buitenbezittingen: voor Vreemde Oosterlingen en eenige categoriën van Inlanders in de residenties Oostkust van Sumatra en Riouw en Onderhoorigheden. St. 1907 No. 183 j° 1914 No. 131; voor Inlanders (rechtstreeksche onderhoorigen) St. 1914 No. 130.
5. de verponding (St. 1912 No. 31 j° St. 1914 No. 111 en 235).
6. belastingen van verschillenden aard, die slechts in het een of ander gewest worden geheven.

Hiervan wordt de 1ste uitsluitend geheven van Europeanen en Vreemde Oosterlingen, de 2de hoofdzakelijk van Europeanen en rechtspersonen, terwijl de 3de geheel en de 6de voor 't grootste deel van Inlanders worden geheven. De 4e belasting wordt opgebracht door Inlanders en Vreemde Oosterlingen van hun jaarlijksch inkomen, terwijl de 5de ten slotte eene algemeene belasting is.

De opbrengsten dezer belastingen over 1904—1913 blijken uit de hierachter volgende staten.

STAAT VAN DE ONTVANGSTEN EN UITGAVEN (IN GULDENS) BIJ DE ONTVANGERS VAN 'S LANDS KAS IN DE VERSCHILLENDE GEWESTEN DER BUITENBEZITTINGEN GEDURENDE 1904 EN 1913, TEN BATE EN TEN LASTE VAN DE BEGROOTING

HOOFDSTUK	SUMATRA'S WESTKUST 1		TAPANOELI 2		BENKOELEN 3		LAMPONGSCHE DISTRICTEN 4		PALEMBANG 5		DJAMBI 6		OOSTKUST V. SUMATRA 7		ATJEH EN ONDERH. 8		RIOUW EN ONDERH. 9		BANKA EN ONDERH. 10		
	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	
Justitie	26.790	508.986	1.580	45.099	1.731	65.839	5.565	42.400	17.385	128.739	828	40.801	13.341	232.098	5.338	106.657	1.420	22.497	3.264	35.087	1904
Financiën	1.261.658	240.444	187.913	14.057	358.500	37.265	308.636	37.792	2.539.760	129.201	81.164	33.462	5.655.247	276.212	1.308.228	107.357	840.466	38.643	497.957	26.416	
Binnenlandsch Bestuur	1.241.666	1.358.928	636	213.413	6.321	150.260	6.774	120.553	17.129	343.144	124	244.121	115.453	1.269.999	30.891	427.724	253	354.209	1.634	128.872	
Onderwijs en Eeredienst	760.575	1.769.879	2.300	94.741	84.143	53.318	55.451	16.980	290.431	65.135	48	6.326	5.578	100.799	9.860	121.068	1.126	227.24	163.632	3.950.473	
Landbouw, Nijverheid en Handel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Burgerlijke Openbare Werken	286.164	1.223.806	115.067	196.026	97.306	165.608	115.508	142.716	392.365	337.436	151.919	26.948	482.553	906.969	8.983	301.146	90.430	30.031	35.672	77.958	
Gouvernements Bedrijven	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Oorlog	227.192	1.906.903	2.926	269.447	176	110.774	200	38.421	5.963	838.939	261	792.471	2.191	572.628	390.264	7.754.493	217	57.809	761	139.356	
Marine	3.042	128.678	220	1.901	178	3.319	—	—	1.802	77.072	421	22.429	33.960	83.394	6.117	1.074.620	1.176	60.892	369	16.641	
Plaatselijk Zelfbestuur	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Regeering en Hooge Colleges	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Gewestelijke Totalen	3.807.087	7.137.624	310.642	834.684	548.355	586.383	492.134	398.862	3.264.835	1.919.666	234.765	1.166 558	6.308.323	3.442.099	1.759.681	9.893.065	935.088	586.805	703.289	4.374.803	
Justitie	36.061	476.559	2.661	56.157	6.614	99.506	13.860	53.946	33.400	101.598	2.414	17.654	248.702	706.643	15.849	125.724	8.233	32.897	5.469	58.454	1913
Financiën	3.255.309	432.715	754.583	47.975	761.519	76.441	553.193	70.319	2.957.819	210.058	494.130	54.838	14.882.775	822.011	2.237.380	295.514	1.788.453	128.979	1.830.844	94.136	
Binnenlandsch Bestuur	35.304	855.285	4.634	224.563	6.874	409.277	13.040	361.931	14.226	434.287	4.666	202.965	82.233	1.629.858	19.157	817.030	357.251	595.401	979	301.405	
Onderwijs en Eeredienst	98.131	643.715	4.428	288.011	8.157	105.599	6.285	51.172	14.919	177.958	806	14.372	26.543	350.064	25.274	306.633	2.839	45.341	9.221	60.832	
Landbouw, Nijverheid en Handel	»3.029	63.506	111	12.882	8.325	22.133	83	4.518	3.086	94.198	4.181	7.028	132.584	39.553	36.901	208.779	145	66	901	166	
Burgerlijke Openbare Werken	37.007	1.753.913	670	400.097	2.022	675.869	813	196.518	4.673	717.447	30	245.827	18.948	3.055.268	11.249	1.021.553	2.215	112.896	2.075	303.287	
Gouvernements Bedrijven	940.577	2.216.618	75.856	41.086	706.558	355.125	672.590	2.060.483	2.110.176	1.599.283	151.778	154.029	300.690	232.893	308.178	126.090	143.219	6.775	578.033	8.386.401	
Oorlog	42.036	1.063.011	718	157.644	200	57.648	1.691	71.115	1.264	179.287	288	92.718	667	555.128	804.858	5.160.594	156	90.504	—	49.182	
Marine	204.800	156.063	1.278	6.309	170	6 121	3.344	5.612	89.630	76.990	532	24.829	107.118	130.297	18.592	323.239	23.427	160.613	7.226	18.873	
Plaatselijk Zelfbestuur	—	7.228	—	—	—	—	—	—	—	36.795	—	—	—	430.335	—	—	—	—	—	—	
Regeering en Hooge Colleges	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	170	—	—	—	—	
Gewestelijke Totalen	4.652.254	7.668.613	844.939	1 234.724	1.500 439	1.807.719	1.264.899	2.875.614	5.229.193	3.628.901	658.825	814.260	15.800.260	7.952.050	3.477.438	8.385.326	2.325.938	1.173.472	2.434.748	9.272.736	

HOOFDSTUK	BILLITON 11		WESTERAFDEELING VAN BORNEO 12		ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO 13		CELEBES EN ONDERH. 14		MENADO 15		AMBOINA 16		TERNATE 17		TIMOR EN ONDERH. 18		BALI EN LOMBOK 19		TOTALEN		
	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven	
Justitie	535	8.102	6.746	45.150	10.020	108.459	17.911	220.312	7.364	62 091	2.635	98.121	3.929	28.749	2.942	27.077	7.840	66.053	137.164	1.892.317	1904
Financiën	373.132	20.162	767.578	73.502	1.263.405	162.751	552.441	95 921	798.376	39.202	322.211	115.865	104.923	25.190	58.225	10.571	274.021	42.038	17.553.841	1.526.051	
Binnenlandsch Bestuur	2.786	19.054	587	386.001	4.968	941.558	215.981	407.503	73.828	372.913	8.125	210.429	25.353	194.231	173	111.298	416.186	170.345	2.168.868	7.424.555	
Onderwijs en Eeredienst	527	7.367	216.409	39.295	484.364	92.666	9.015	126.619	37.187	494.822	14.894	469.834	2.590	48.247	901	86.118	720	19.225	2.139.751	7.585.636	
Landbouw, Nijverheid en Handel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Burgerlijke Openbare Werken	99.958	31.337	226.002	86.245	273.237	217.817	32.596	443.672	190.301	207.641	182.109	147.238	74.296	50.673	—	30.160	184.147	146.375	3.038.613	4.769.802	
Gouvernements Bedrijven	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Oorlog	48	23.650	1.252	328.828	4.478	719.508	8.725	338.997	159	180.201	4.730	614.360	422	42.140	734	30.624	181	470	650.880	14.760.019	
Marine	50	813	223	18.023	81.006	156.491	21.289	2.853	689	4.885	646	42.405	6.036	35.673	245	344	162	5.152	157.626	1.735.585	
Plaatselijk Zelfbestuur	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Regeering en Hooge Colleges	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Gewestelijke Totalen	477.036	110.485	1.218.797	977.044	2.121.478	2.399.250	857.958	1.653.877	1.107.904	1.361.755	535.350	1.698.252	217.549	424.903	63.220	296.192	883.257	449.658	25.846.743	39.693.965	
Justitie	9.769	10.094	14.875	91.909	16.899	119.048	22.696	351.679	12.745	74.380	8.619	151.612	7.490	24.640	1.585	80.642	21.142	102.279	489.083	2.735.421	1913
Financiën	1.011.516	3.295	2.055.876	188.669	2.750.057	279.192	3.031.455	341.291	1.380.144	302.534	875.589	230.160	334.869	35.963	333.095	45.356	2.211.744	215.658	43.498.350	3.875.104	
Binnenlandsch Bestuur	6.872	166.290	45.073	495.412	216.655	806.928	1.167.299	895.073	269.305	161.660	11.581	450.387	248.666	194.484	371.133	426.994	1.057.460	1.003.299	3.932.408	10.432.529	
Onderwijs en Eeredienst	1.553	17.350	4.784	63.365	13.024	177.330	19.715	263.450	29.513	646.447	18.191	447.720	2.291	65.325	1.386	125.258	4.105	60.025	291.165	3.909.967	
Landbouw, Nijverheid en Handel	15.362	10.715	130	743	676	10.821	22.554	145.371	246	4.426	37.560	6.859	4.528	120	48	38.732	2.808	25.522	273.258	696.138	
Burgerlijke Openbare Werken	1.010	143.954	535	182.462	4.355	223.884	14.747	1.640.482	4.007	330.313	3.620	110.044	113	62.263	—	201.872	3.057	553.112	111.146	11.931.061	
Gouvernements Bedrijven	410.007	17.150	694.965	54.605	1.785.469	292.064	13.804	258.374	620.337	81.229	398.560	74.342	250.715	6.655	308.953	41.728	774.626	49.751	11.245.091	16.054.681	
Oorlog	—	175	721	467.868	1.238	602.984	8.341	1.215.805	770	276.062	4.616	930.912	636	69.998	284	363.945	2.179	32.210	870.603	11.436.790	
Marine	3.494	4.360	5.706	162.676	170.748	206.204	168.896	123.019	17.727	56.219	23.454	231.451	9.523	53.556	4.136	91.173	1.010	44.847	860.811	1.882.451	
Plaatselijk Zelfbestuur	—	—	—	—	—	—	—	28.876	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	503.234	
Regeering en Hooge Colleges	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	277	—	—	—	447	
Gewestelijke Totalen	1.459.583	373.383	2.822.665	1.707.709	4.959.121	2.718.455	4.469.507	5.263.420	2.334.794	1.933.270	1.381.790	2.633.487	858.831	513.004	1.020.560	1.415.977	4.078.131	2.086.703	61.571.915	63.457.823	

Van de indirecte belastingen zijn de voornaamste:

I. de in- en uitvoerrechten; II. de accijnzen op petroleum, lucifers en tabak (Borneo); III. de verpachte middelen; IV. de haven- en ankeragegelden; V. de slachtbelasting en VI. de zegel- en successierechten. De opbrengst der drie eerstgenoemde wordt in de hierachtervolgende staten weergegeven.

Aan het heffen van invoerrechten is de gedachte aan protectie ten eenenmale vreemd. De heffing is zuiver fiscaal. Behalve een ruim dertigtal artikelen, voor het meerendeel Archipelproducten van Inlandsche herkomst, welke geheel vrij zijn, worden alle andere artikelen belast met een recht van 6—12 %.

De verpachte middelen gaven tot dusverre als voornaamste inkomst de pachtsommen voor de pandhuizen [1]) en voor het houden van dobbelspelen (thans nog slechts bestaande in Atjeh en Onderh., Oostkust van Sumatra, Riouw en Onderh., Billiton en Westerafd. van Borneo) en die voor den verkoop van gedistilleerd [2]) en van sagoweer (alleen werkende te Makassar, Amboina en Banda.) Eene hoogst belangrijke bijdrage levert voorts de pacht van den verkoop van zout in de residentie Oostkust van Sumatra, voortspruitende uit het hier door het Gouvernement gehandhaafde zoutmonopolie, zonder dat het tot den verkoop van eigen zout is overgegaan. Onderstaand staatje geeft de inkomsten weer, welke van 1904—1913 uit deze vier verpachte middelen in de geheele Buitenbezittingen zijn ontvangen.

	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
	IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS										
Dobbelspelen	771	808	806	795	1025	1096	1140	1140	1088	1049	1084
Gedist. en andere sterke dranken	522	517	513	512	487	493	502	504	517	506	544
Zout	143	163	163	181	202	212	355	402	348	451	484
Pandhuizen	152	163	163	174	177	186	195	200	224	242	276

[1]) Bestaande in de verschillende gewesten der Buitenbezittingen, except de residenties Riouw en Onderh., Menado, Amboina, Ternate en Onderh., Timor en Onderh. en Bali en Lombok, waar de uitoefening van het pandhuisbedrijf niet aan pachters, maar aan licentiehouders is toegestaan.

[2]) Sedert 1 April 1915 afgeschaft in de meeste gewesten der Buitenbezittingen en thans nog bestaande in Billiton, Djambi, Riouw en Onderh. en in het tolvrije gedeelte der residentie Oostkust van Sumatra. In Billiton, Djambi en het op den vasten wal gelegen gedeelte der residentie Riouw en Onderh. wordt de pacht met ingang van 1 April 1916 afgeschaft.

B. De monopolies, welke het Gouvernement zich heeft voorbehouden, omvatten de fabricage en den verkoop van opium en zout, waarvan het eerste over vrijwel den geheelen Archipel van kracht is verklaard, het laatste alleen over een deel van Java, Sumatra en Borneo. Van beide artikelen heeft het Gouvernement thans zelf zoowel den verkoop in het klein op zich genomen (behalve ter Oostkust van Sumatra) als de fabricage, welke onder algemeene leiding van het Departement van Gouvernementsbedrijven staat (Opiumfabriek te Batavia; zoutfabrieken op Madoera).

DE OPIUMREGIE.

Reeds vanaf 1676 was de O. I. Compagnie geïnteresseerd bij het verbruik van opium op Java, doordat zij toen het uitsluitend recht van den invoer in het geheele Mataramsche rijk verkreeg. Dit begin van een opium-monopolie werd geleidelijk uitgebreid, terwijl door zware straffen de sluikhandel in dit genotmiddel werd tegengegaan. Toen later hoogere beginselen de regeeringsdaden beïnvloedden en denkbeelden tot beperking van het misbruik geopperd werden, kwamen deze weldra in botsing met de geldelijke belangen van hen, die in de eerste plaats voordeel trokken van een zoo hoog mogelijk opiumverbruik. Dit waren de pachters, die tegen zware geldsommen van het Gouvernement het recht hadden overgenomen tot détailverkoop, terwijl de Regeering sedert 1833 weder het monopolie van den invoer en den verkoop in het groot (van de pachters) aan zich had getrokken. Vóór dien tijd waren op het monopolie herhaalde inbreuken toegelaten, tot groot nadeel van de in die jaren reeds zoo berooide schatkist. Toch werden ondanks dien tegenstand van de zijde der pachters ook reeds tijdens het pachtregime meerdere mislukte pogingen gedaan om het opiumverbruik tegen te gaan, zij het dan ook zonder al te groote verliezen voor de Gouvernements-inkomsten. Vermindering van het opiumverbruik trachtte men te verkrijgen door verhooging van den leverantieprijs aan den pachter en beperking der hoeveelheid verstrekte opium, welke beide maatregelen slechts ten gevolge hadden, dat de sluikhandel reusachtige afmetingen aannam. Pas in 1893 vond men het juiste spoor. In dat jaar werd, bij wijze van proef, op Madoera de pachter uitgeschakeld en nam het Gouvernement zelf

de bereiding en détailverkoop (opiumregie) op zich. Deze proef gaf zeer gunstige resultaten, zoodat die regeling sedert over den geheelen Archipel is ingevoerd, terwijl in April 1913, met de vervanging der opiumpacht in Atjeh door de regie, het laatste bolwerk van het hoogst verderfelijke pachtstelsel is verdwenen.

Op de Buitenbezittingen werd een aanvang gemaakt met de invoering der regie op Lombok in 1897, weldra gevolgd door de invoering in de Lampongsche Districten (1902). Daarop volgden in:

1905 Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Benkoelen en Ternate en Onderhoorigheden (alleen de plaatsen Ternate en Laboeha).
1906 Palembang, Djambi en Banka.
1907 Celebes en Onderhoorigheden en Menado.
1908 Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Bali.
1909 Billiton, de Westerafdeeling van Borneo en Timor en Onderhoorigheden.
1910 Amboina en Onderhoorigheden.
1911 Riouw en Onderhoorigheden.
1912 Oostkust van Sumatra.
1913 Atjeh en Onderhoorigheden.

Opmerkelijk was het dat bij bijna iedere invoering der regie wederom een plotselinge stijging van het debietcijfer viel waar te nemen, zonder dat de praktijken tot debietvermeerdering werden toegepast, waarvoor de pachters zoo berucht waren. Het waren voornamelijk de inkomsten, getrokken uit het ontduiken van het Gouvernements-monopolie, welke thans de schatkist ten goede kwamen. Zoodoende verkreeg men, ondanks de toenemende beperking van het opiumverbruik en ondanks het tegengaan ervan in nog „onbesmette" streken, de buitengewone vermeerdering der opbrengst, uit achtervolgend staatje blijkend, welke de opiumregie tot eene der voornaamste bronnen van inkomst van het Gouvernement maakt.

	Pacht	Regie	Buitenbezittingen	Totaal N. I.
1903	4.278.000	72.000	4.350.000	11.774.000
1904	4.439.000	87.000	4.526.000	14.663.000
1905	4.436.000	277.000	4.713.000	15.814.000
1906	4.136.000	859.000	4.995.000	16.349.000
1907	3.692.000	1.518.000	5.210.000	17.969.000
1908	3.694.000	2.174.000	5.868.000	19.251.000
1909	3.589.000	2.718.000	6.307.000	19.603.000
1910	3.466.000	3.266.000	6.732.000	21.174.000
1911	3.053.000	4.000.000	7.053.000	23.261.000
1912	636.000	7.692.000	8.328.000	30.388.000
1913	159.000	10.729.000	10.888.000	34.978.000
1914	—	11.709.000	11.709.000	34.987.000

Door deze regeling der opiumregie is de Regeering erin geslaagd zich de absolute contrôle over het gebruik van dit genotmiddel in elk onderdeel van den Archipel te verzekeren en daardoor in staat de beperking van het opiummisbruik krachtiger in de hand te werken dan vroeger mogelijk was bij den voortdurenden verbruiksprikkel, welke van de pachters uitging. Die contrôle strekt zich uit over het geheele gebied der regie, dat is dus geheel Insulinde, behalve in het grootste deel der residentie Ternate en in eenige streken der residentie Amboina, waar de regie wel is waar nog niet is ingevoerd, doch invoer en bezit van opium totaal verboden is, behalve dan in de plaatsen Ternate en Laboeha (Batjan), waar enkele verkoopplaatsen der regie zijn opgericht voor het plaatselijk verbruik. Het niet-invoeren der regie in verband met het invoerverbod is een rigoureuse beperkingsmaatregel, om de Alfoersche bevolking dier residentie, welke tot dusverre opiumvrij is, niet tot opiumgebruik te brengen.

In de overige deelen van den Archipel, gaat de Regeering van hetzelfde standpunt uit en laat geen opium toe in streken, waar het verbruik tot dusverre onbekend was gebleven, terwijl daar, waar dit niet meer het geval was, een fijn-genuanceerd stelsel van toelating is ingevoerd, dat bedoelt het verbruik te beperken tot die kringen, waar het reeds gewoonte was geworden. Zoodoende ontstond de verdeeling van den Archipel in:

a. Verboden kringen: d.z. streken, waar zonder eenig voorbehoud het opiumverbruik verboden is. Een nauwgezet nagaan van het verbruik heeft het mogelijk gemaakt, deze verboden kringen zelfs tot in onderdeelen van assistent-residenties vast te stellen, zoodat meermalen in enkele districten het opiumverbruik bestaat en in de rest der afdeeling verboden is.

b. Streken, waar het verbruik slechts in beperkte mate toegelaten is, dus waar de verbruikers daartoe eene vergunning van het Hoofd van Gewestelijk Bestuur moeten hebben, het z g. licentie-stelsel.

In dit licentie-stelsel bestaat nog een gradueel onderscheid, waardoor men van een beperkt en een onbeperkt licentie-stelsel kan spreken. In streken, waar het onbeperkte licentie-stelsel bestaat, kan iedereen, van welken landaard ook, eene vergunning bekomen, terwijl in de streken met een beperkt licentie-stelsel, welke de overhand hebben boven de vorige, meestal het verbruik voor de inheemsche bevolking en soms voor alle Inlanders, verboden is en voor de rest slechts op vergunning is toegelaten. Dit stelsel is ingevoerd in streken, waar naast de nog niet tot opiumgebruik gekomen inheemsche bevolking, een vrij groot contingent der inwoners, meestal Vreemde Oosterlingen, het genotmiddel reeds leerde gebruiken. Zoo is in bijna geheel Borneo, Banka en een groot deel van den Oostelijken Archipel het beperkte licentie-stelsel van kracht. Enkele streken zijn er, waar het verbruik wel voor de inheemsche bevolking verboden, doch overigens zonder vergunning toegelaten is voor de overige bewoners (Pontianak, Balikpapan). Eene verdere uitzondering op dit stelsel wordt meestal ook gemaakt voor bepaalde, door het Gewestelijk Bestuurshoofd aan te wijzen, ondernemingen, in het licentie-gebied gelegen, doch aan wier werkvolk het verbruik zonder licentie is toegestaan. Meestal werd deze uitzondering gemaakt op voorstel der Gewestelijke Bestuurshoofden, met het oog op den economischen toestand van het gewest, teneinde het in de Buitenbezittingen zeer moeilijk op te lossen werkliedenvraagstuk niet nog moeilijker te maken.

Ten slotte bestaat er voor beide soorten van het licentie-stelsel eene nog grootere beperking in die streken, waar het z. g. „afloopend" werkt, d. i. dat de vereischte vergunningen slechts mogen worden uitgereikt aan hen, die op het oogenblik van invoering der regie reeds bekend stonden als schuivers, zoodat met het geleidelijk verminderen der vergunningen, de landstreek meer en meer het karakter eener verboden kring aanneemt.

c. De gebieden, waar het opiumverbruik reeds van oudsher eene ingekankerde volksgewoonte moet heeten en het verbruik dus niet meer aan beperkingen onderhevig kon worden gemaakt.

Het bijgevoegde kaartje der opiumregie, Bijlage XXIX, met den daarbij behoorenden gewestelijken staat, geeft een voldoend overzicht van de verdeeling en ligging dezer verschillende categoriën van opiumgebruik.

In ieder dezer landstreken streeft de regie er voorts nog naar, om door geleidelijke vermindering van het aantal verkoopplaatsen het misbruik maken van opium te bemoeilijken. Deze geleidelijke beperking kan velen nog niet bevredigen, die de snelle en absolute uitroeiing van het opiumgebruik in hun program hebben opgenomen (de anti-opiumbond, oprichter Dr. E. B. Kielstra). Een der meest gezaghebbende woordvoerders dezer partij is het lid der Eerste Kamer H. van Kol, die in eene brochure „Weg met het opium!" (1913) vooral de moreele zijde van het vraagstuk naar voren schuift en wijst op den verderfelijken invloed van het heulsap. De hoofdredacteur van het Soerabaiasch Handelsblad, de heer M. van Geuns, wierp zich medio 1914 in eene serie zakelijk gestelde artikelen „Weg met het opium?" op, als bestrijder van deze zienswijze en als verdediger van het Gouvernements-régime. Inderdaad schijnt de noodlottige werking van opium op lichaam en ziel, welke velen vanouds tot bestrijding bracht, overdreven te zijn voorgesteld; bij matig gebruik blijft de nadeelige invloed nog beneden dien van alcohol. Het gevaar, dat, indien de Regeering inderdaad tot algeheel verbod van opium overging, de Inlander bevrediging zou zoeken in het gebruik van alcoholische dranken, zooals in de „opiumvrije" Molukken reeds gewoonte is, schijnt verre van denkbeeldig. Dan zou het veranderen van den, onder scherp toezicht gehouden „opiumvloek" in een veel moeilijker te contrôleeren „alcoholvloek" bijna zeker zijn en een resultaat bereikt worden, tegengesteld aan de verheffing van den Inlander, welke de goedbedoelende opiumvijanden met de uitroeiing van het „heulsap" hopen te verkrijgen.

J. C. Baud „Proeve van eene geschiedenis van den handel en het verbruik van opium in Nederlandsch-Indië". Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde Ned.-Indië, 1853, I.

Brereton, The truth about opium, 1882.
J. B. W. Wiselius, De opium in Nederlandsch- en Britsch-Indië.
M. van Geuns, De opium-cultuur in Nederlandsch-Indië, 1903.
Zegers, Het opium-vraagstuk in Ned.-Indië.
Report of the Straits-Settlements and F. M. States, Opiumcommission, 1907.
Dr. E. B. Kielstra, Over verboden Kringen. Handelingen van het Indisch Genootschap 1908/1909, pag. 164.
Dr. Bervoets, Het alcohol-gevaar in tropisch Nederland, 1908.
Report of the International Opiumcommission, Shanghai, 1909.
Dr. Hulshoff Pol. Opium en alcohol als oorzaken van krankzinnigheid. Indische Gids, 1910.
Colyn, Handelingen 2de Kamer St. Gen. 1910/11, pag. 229.
H. van Kol, „Weg met het opium!" 1913.
M. van Geuns, „Weg met het Opium?" 1914.
Conférence internationale de l'opium; la Haye 1911—1912.

TOELICHTING OP DE KAART VAN DE OPIUMREGIE.

1. Sumatra's Westkust.

Het opiumverbruik is overal geheel verboden, met de volgende uitzonderingen:

a. Het verbruik is vrij in de hoofdplaats Padang en Emmahaven, in de afdeelingshoofdplaatsen Priaman, Loeboek Aloeng (gedeeltelijk), Fort de Kock, Padang Pandjang, Sawahloento en Fort van der Capellen; voorts in de afdeeling Painan (uitgezonderd in de onderafdeeling Indrapoera en het district Batang Kapas), in de larassen Kota nan IV en Kota nan Gadang der afdeeling L. Kota en op de eilanden Tello, Sigata en Simoek:

b. Een afloopend licentie-stelsel heerscht in de onderafdeeling Indrapoera en het district Batang Kapas, in de onderafdeeling Priaman en

Kajoe-Tanam, in de plaatsen Solok en Ajer Bangis en in de larassen der afdeeling L. Kota; Goegoe, Loeboek Bertingkap, Moengkar, Sarilamak, Soengai Baringin, Soeliki en een deel van Kota Lawas. Dit licentie-stelsel is niet afloopend voor werklieden bij 's Lands werken en op de ondernemingen en voorts in gevallen, waarin het Hoofd van Gewestelijk Bestuur dat noodig oordeelt voor het belang van immigratie of handel.

2. Tapanoeli. Het verbruik van opium is vrij, met de volgende uitzonderingen:

a. Een afloopend licentie-stelsel bestaat in Baroes, Samosir, Daïri-landen, in de tot de onderafd. Hoogvlakte van Toba behoorende hoendoelan's: Narboen, Si Manoelang, Dolok Sanggoel, Bonan Dolok, Si Hikit, Hoeta Djoeloe, Sanggaran en Parmonangan;

b. het is geheel verboden in het overige deel der onderafdeeling Hoogvlakte van Toba en in de onderafdeelingen Habinsaran, Toba en Silindoeng.

3. Benkoelen. *a.* Het verbruik is vrij voor personen, niet tot de inheemsche bevolking behoorend en gevestigd ter hoofdplaats Benkoelen of werklieden zijnde op bepaald aan te wijzen ondernemingen;

b. overigens is een afloopend licentie-stelsel van kracht in de geheele residentie, met gelijke uitzonderingen voorzoover betreft het afloopend karakter, als voor Sumatra's Westkust onder *b.* vermeld staan.

4. Lampongsche Districten. *a.* Als bij Benkoelen sub *a.* vermeld staat, voor Telok Betong, Tandjong Karang en bepaald aan te wijzen ondernemingen.

b. als Benkoelen sub *b.*

5. Palembang. *a.* Als sub *a.* hierboven, voor een deel der hoofdplaats Palembang en bepaald aan te wijzen ondernemingen.

b. als hierboven sub *b.*

6. Djambi. Het verbruik is in het geheele gewest verboden, met uitzondering van een afloopend licentie-stelsel voor personen, niet tot de inheemsche bevolking behoorende, in de plaatsen Djambi en Moearo Sabak en op bepaald aan te wijzen ondernemingen.

7. Riouw en Onderh. Het verbruik is vrij, met uitzondering dat:

a. Het licentie-stelsel heerscht in Boven-Indragiri, met vrij verbruik voor niet-inheemsche werklieden op bepaald aan te wijzen ondernemingen;

b. het geheel verboden is in de tijd. onderafdeeling Kwantan-districten.

8. Oostkust van Sumatra. Het verbruik is vrij, met de volgende uitzonderingen:

a. In de onderafdeeling Karo-landen en de landschappen Dolok, Poerba en Si Lima Kota;

b. In de onderafdeeling Rokan en Kampar Kiri en in de landschappen Tapoeng kanan en Tapoeng kiri, met dien verstande, dat: in de onder *a.* genoemde streken een afloopend licentie-stelsel heerscht (vrij verbruik op het gebied der ondernemingen Bandar-Negri en Silaudoenia). In de onder *b.* genoemde landstreken is het gebruik alleen toegelaten voor niet-inheemsche werklieden op bepaald aan te wijzen ondernemingen, terwijl het voor alle werklieden op ondernemingen en bij Landswerken toegelaten is op licenties.

9. Atjeh en Onderhoorigheden.	Het verbruik is vrij, met uitzondering, dat: *a.* het geheel verboden is in de onderafdeeling Serbodjadi; *b.* een afloopend licentie-stelsel heerscht in de tijd. onderafdeeling Gajo-Loeos, met uitzonderingen als voor Sumatra's Westkust sub *b.* genoemd.
10. Banka.	Het verbruik is geheel verboden, met uitzondering dat: een afloopend licentie-stelsel bestaat voor niet tot de inheemsche bevolking behoorende personen.
11. Billiton.	Geheel onder een afloopend licentie-stelsel.
12. Westerafdeeling van Borneo.	Het verbruik is in de geheele residentie verboden voor de Dajaksche bevolking. Voor andere personen bestaat een afloopend licentie-stelsel, met de uitzonderingen als bij Sumatra's Westkust sub *b.* Deze licenties zijn niet noodig voor de Chineesche bevolking der afdeeling Sambas en der onderafdeelingen Pontianak en Mampawa en voor niet-inheemsche werklieden op bepaald aan te wijzen ondernemingen.
13. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Als bij de Westerafdeeling van Borneo; het verbruik is vrij voor de niet tot de inheemsche bevolking behoorende bewoners der Mahakam-delta (onderafdeeling Samarinda), der onderafdeeling Balik-Papan en van het eiland Tarakan en verder voor niet-inheemsche werklieden op bepaald aan te wijzen ondernemingen.
14. Celebes en Onderhoorigheden.	Het gebruik is geheel verboden, met uitzondering dat: *a.* het geheel vrij is in de plaatsen Makassar, Bantaeng, Sandjai, Benteng (Saleyer) en Madjene.

b. dat een afloopend licentiestelsel heerscht in de districten Balotji (onderafd. Pangkadjene), Tjamba, Malawa, Laija, Gattarang matinggi, Tjenrana, Tanralili, Soediang en het Z. O. deel der distr. Maros en Toerikale (alle in de onderafd. Maros); in de afd. Bantaeng, in de onderafd. Barroe en Tanete, met het W. deel van de afdeeling Bone; in de onderafd. Rante-Pao, Makale, Pinrang en Enrekang en in de landschappen Sidenreng en Rappang; in de geheele afd. Mandar.

15. Menado.

a. Het gebruik is geheel vrij in de afd. hoofdpl. Donggala (Midden-Celebes) en het gebied der mijnbouw-Mij. Totok;

b. Een afloopend licentiestelsel heerscht in de afdeelingen Menado, Amoerang, Tondano, Gorontalo en Midden-Celebes, behalve de sub *a. c. d.* en *e.* genoemde uitzonderingen.

c. Het is toegelaten zonder vergunning aan personen, niet tot de inheemsche bevolking behoorende, ter hoofdplaats Menado, terwijl het daar verboden is voor de inheemsche bevolking.

d. Het is verboden voor de inheemsche bevolking der afd. Gorontalo, behalve in de plaatsen Gorontalo en Soemalata, die onder *b.* vallen. Het is geheel verboden in de afdeelingen Sangi- en Talaudeilanden en Bolaang Mongondou, in het landschap Moöetong en in de onderafd. Bwool, uitgezonderd in de laatste onderafd. voor niet-inheemsche werklieden op bepaald aan te wijzen ondernemingen, voor wie het verbruik vrij is.

16. Ternate en Onderh. De regie werkt alleen op de plaatsen Ternate en Laboeha, waar het verbruik vrij is.
In het buiten het regiegebied vallend overige deel der residentie is de opuiminvoer verboden.

17. Amboina en Onderh. Het verbruik is verboden met uitzondering, dat
a. een licentiestelsel (afloopend voor de inheemsche bevolking, niet afloopend voor anderen) bestaat voor niet tot de Alfoersche bevolking behoorende personen ter hoofdplaats Amboina, Kajeli, Djikoe-merasa, Banda-groep en in de onderafd. Waroe, Ceram-laoet, Goram en Aroe-eilanden;
b. een licentiestelsel bestaat voor niet tot de inheemsche bevolking behoorende personen in de voormalige onderafd. Kajeli (tijd. onderafdeeling Boeroe).

18. Timor en Onderhoorigheden. Het verbruik is verboden met uitzondering
a. dat het vrij is op het eiland Soembawa;
b. dat een licentiestelsel heerscht in de plaatsen Koepang, Atapoepoe, Waingapoe en Endeh; en in de geheele residentie voor personen niet tot de inheemsche bevolking behoorend;
c. dat een afloopend licentiestelsel bestaat in de geheele residentie (uitz. *b.* en *a.*) voor Endehneezen.

19. Bali en Lombok. *a.* Het verbruik is geheel vrij op het eiland Bali.
b. Het is geheel verboden op het eiland Lombok, met uitzondering van de plaatsen Ampenan, Laboean Hadji en een deel der plaats Lombok waar een afloopend licentiestelsel bestaat voor personen, niet tot den Balischen of Sasakschen stam behoorend.

KAART DER OPIUM-REGIE OP 1 JAN. 1915.

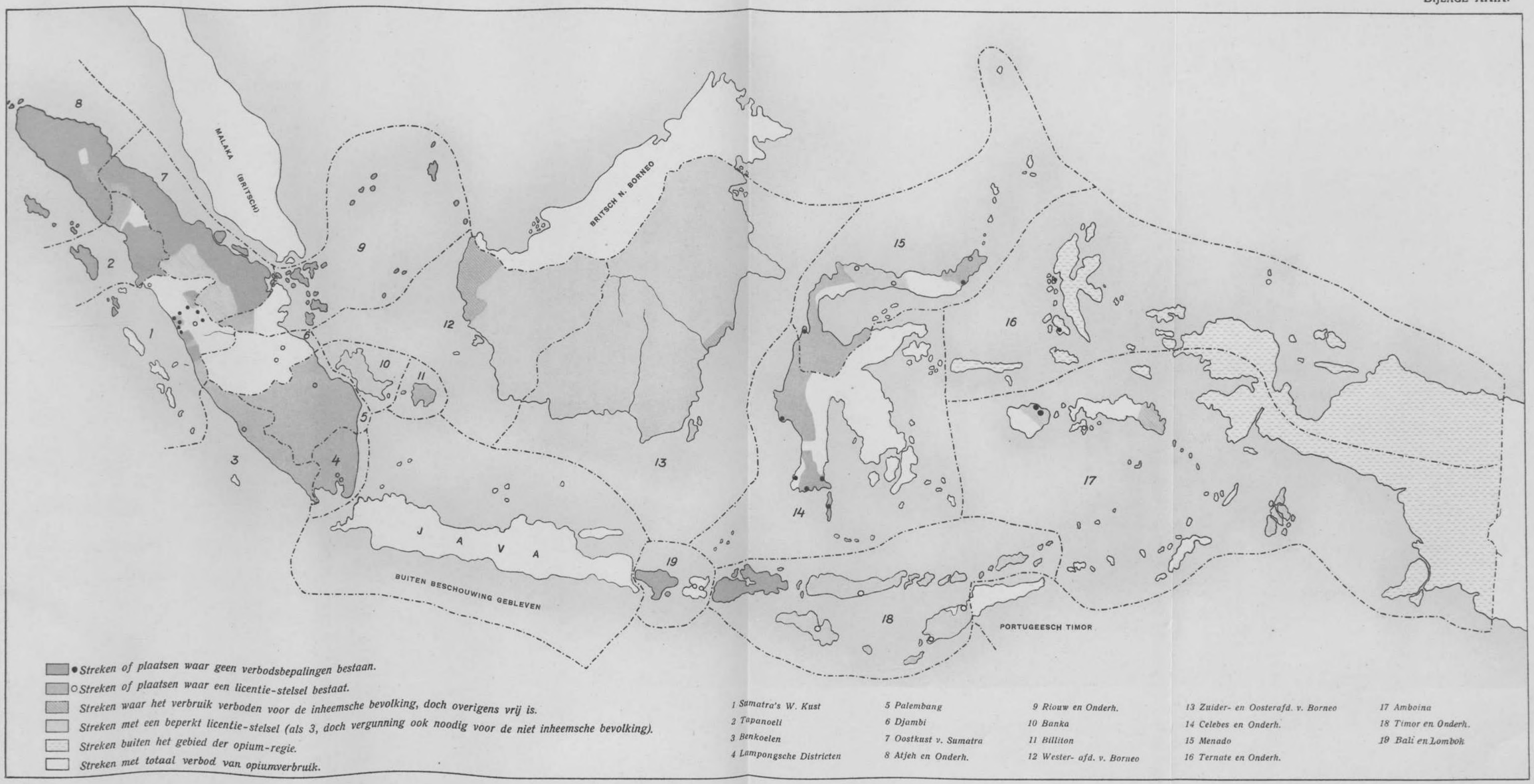

OPBRENGST DER VOORNAAMSTE MIDDELEN IN DE VERSCHILLENDE GEWESTEN IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Sumatra's Westk.	2728	3542	4505	2098	3148	1885	2155	2122	2467	2682	2882
Tapanoeli . . .	169	166	197	265	287	441	664	621	713	784	821
Benkoelen . .	290	337	384	450	490	519	550	599	660	682	686
Lamp. Distr. .	282	302	323	352	353	343	327	352	402	451	483
Palembang . .	2521	2484	2699	2507	2485	2101	2173	2488	2528	2685	2865
Djambi . . .	—	—	—	142	172	353	372	421	429	468	484
Oostkust van Sumatra . .	5299	5452	5783	6400	7182	8523	8212	8774	8699	9330	12227
Atjeh en Ond. .	973	1293	1375	1457	1472	1428	1366	1697	1936	2007	2155
Riouw en Ond. .	837	844	833	836	848	855	869	916	891	1157	1374
Banka en Ond. .	476	471	468	548	829	991	1128	1208	1221	1404	1582
Billiton . . .	391	387	432	491	520	549	553	677	773	782	849
Westerafdeeling van Borneo .	736	765	840	874	930	983	1135	1382	1659	1784	1677
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo .	1234	1041	1295	1589	1645	1664	1891	2240	2069	2291	2429
Celebes en Ond.	637	659	699	1046	1677	1994	2030	2127	2357	2646	3145
Menado . . .	674	718	792	931	924	945	1071	1151	1179	1148	1270
Amboina en Ond.	209	261	293	350	385	396	410	511	539	613	755
Ternate en Ond.	26	105	155	178	167	153	172	191	199	198	301
Timor en Ond.	28	49	78	79	75	62	124	128	153	203	255
Bali en Lombok	637	661	701	758	803	1216	1489	1700	1922	2265	2570
TOTAAL	18147	19551	21852	21351	24392	25401	26691	29305	30796	33580	38810

TOTAAL OPBRENGST DER VOORNAAMSTE MIDDELEN IN DE BUITENBEZITTINGEN IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	[1])	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Opium-middel [2])		4350	4526	4713	4995	5210	5868	6307	6732	7053	8328	10888
Verpachte middelen [3]) . . .		1812	1940	1996	1990	2010	2294	2405	2566	2767	2656	2576
In- en Uitvoerrechten . . .		3987	4114	4402	5048	5654	5766	6410	7689	8187	8771	9827
Accijnzen . . .		1543	1621	1821	2023	2070	1951	2182	2492	2308	2453	2508
Landelijke inkomsten.	I	790	719	854	941	1055	1103	1201	1431	1415	1531	1703
Bedrijfsbelasting .	I	967	1031	1152	1143	1641	2668	2906	3038	3381	3700	4073
Personeele belasting.	E	195	215	220	235	269	310	321	332	321	350	380
Inkomstenbelasting.	E	286	288	299	807	1012	1861	1327	1257	1298	1556	2412
Verponding. . .		151	174	190	200	200	201	205	206	207	247	248
Slachtbelasting. .		—	—	—	65	88	236	333	408	435	433	457
Belastingen in enkele gewesten geheven .	I	4066	4923	6205	3904	5183	3143	3094	3154	3424	3555	3738
TOTAAL		18147	19551	21852	21351	24392	25401	26691	29305	30796	33580	38810

[1]) I = uitsluitend voor Inlanders.
E = „ „ Europeanen.
[2]) Pacht en regie.
[3]) Zonder opium.

OPBRENGST DER OPIUMPACHT EN - REGIE IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	Regie inge-voerd in
Sumatra's Westk.	325	249	188	147	148	154	135	139	139	150	148	1905
Tapanoeli . . .	—	—	—	71	97	102	80	60	64	107	129	1905
Lampongsche Districten . .	50	58	63	67	69	62	45	67	100	136	139	vóór '03
Benkoelen . . .	68	65	77	132	153	171	183	206	206	200	190	1905
Palembang. . .	131	118	104	100	129	125	136	163	169	192	216	1906
Djambi	—	—	—	24	37	32	25	32	33	40	49	1906
Oostk. v. Sumatra	1772	1772	1897	1938	1938	2150	2265	2280	2280	2466*	4149	1912
Atjeh en Onderh.	505	756	840	854	628	597	612	630	636	636	738	1913
Riouw en Onderh.	509	519	522	522	504	506	521	545	497	740	909	1911
Banka en Onderh.	279	279	279	357	579	641	730	797	766	920	1007	1906
Billiton	177	180	180	171	168	168	191	275	339	416	447	1909
Westerafd. van Borneo . . .	102	102	135	146	146	164	229	350	395	432	469	1909
Z. en O. afdeeling van Borneo. .	105	114	132	144	135	145	153	171	193	227	289	1908
Celebes en Onderh.	113	113	101	99	229	372	338	351	380	403	462	1907
Menado	29	32	33	37	46	47	41	40	44	62	68	1907
Amboina en Ond.	49	53	45	50	53	53	47	73	107	153	189	1910
Ternate en Ond.	2	6	8	11	17	16	14	18	21	29	50	1905
Timor en Onderh.	4	4	4	4	4	3	54(1)	52	78	119	147	1910
Bali en Lombok.	108	77	75	83	84	307	508	483	606	900	1093	1908
(Lombok) . . .	22	29	30	38	46	53	—	—	—	—	—	vóór '03
TOTAAL	4350	4526	4713	4995	5210	5868	6307	6732	7053	8328	10.888	
Regie	72	87	277	859	1518	2174	2718	3266	4000	7692	10.729	
Pacht	4278	4439	4436	4136	3692	3694	3589	3466	3053	636	159	

(*) Ongerekend het bedrag van *f* 570.000 opgebracht door de pacht, die in bedoeld gewest nog werkte tot ulto. Maart 1912.

(1) Dit bedrag omvat ook de opbrengst der Opiumregie op het, sedert 1909 tot de residentie Timor en Onderhoorigheden behoorende, eiland Soembawa, zijnde *f* 51.000; vóór dat jaar behoorde dit bij het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

OPBRENGST DER VERPACHTE MIDDELEN
IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Sumatra's Westkust	75	72	83	85	84	81	86	75	76	78	76
Tapanoeli.	—	—	—	—	—	—	—	9	9	10	10
Benkoelen	7	5	6	6	7	8	9	10	11	12	14
Lampongsche Districten	9	9	12	12	7	5	8	8	8	13	14
Palembang	55	71	75	79	82	82	81	78	84	88	90
Djambi	—	—	—	—	—	—	—	4	4	4	6
Oostkust van Sumatra	840	913	977	1005	1043	1211	1280	1416	1379	1309	1408
Atjeh en Onderh . .	112	132	134	111	100	159	185	187	241	272	196
Riouw en Onderh. .	101	101	97	95	95	103	90	90	90	88	92
Banka en Onderh. .	74	75	75	75	77	96	103	102	134	153	212
Billiton	36	33	32	32	39	42	42	65	73	73	101
Westerafdeeling van Borneo	169	194	192	192	192	233	247	247	409	391	247
Z. en O. afd. v. Borneo	41	43	38	41	45	64	71	73	65	48	42
Celebes en Onderh.	146	138	123	111	99	106	118	124	110	44	22
Menado	63	71	77	72	70	36	20	16	13	12	12
Amboina en Onderh.	60	59	49	45	54	56	52	53	53	53	26
Ternate en Onderh. .	4	4	5	7	6	5	5	1	—	—	—
Timor en Onderh. .	10	10	11	11	7	7	8	8	8	8	8
Bali en Lombok . .	10	10	10	11	3	—	—	—	—	—	—
TOTAAL	1812	1940	1996	1990	2010	2294	2405	2566	2767	2656	2576

OPBRENGST DER IN- EN UITVOERRECHTEN IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

I = Invoer. U = Uitvoer.

		1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Sumatra's Westkust . .	I	358	388	375	427	421	503	497	470	608	649	746
	U	40	45	52	80	61	40	49	62	44	52	43
Tapanoeli	I	109	115	130	119	113	134	274	209	269	290	271
	U	37	37	39	46	37	32	43	50	54	62	61
Benkoelen	I	20	22	26	22	32	37	47	53	76	54	64
	U	18	20	19	17	12	10	18	22	15	16	10
Lampongsche Distr. . .	I	16	12	9	7	5	5	2	3	5	10	16
	U	5	5	6	8	6	4	7	6	9	8	7
Palembang.	I	302	281	269	200	245	245	263	358	403	432	510
	U	79	94	110	106	108	66	113	264	197	210	196
Oostkust van Sumatra. .	I	1287	1292	1260	1293	1524	1694	1758	2075	2195	2259	2630
	U	242	274	292	401	471	303	297	315	265	288	359
Atjeh en Onderh. . .	I	153	164	132	118	133	137	146	336	473	484	495
	U	6	10	9	7	7	4	6	30	32	24	22
Djambi	I	—	—	—	66	66	68	80	85	89	88	92
	U	—	—	—	30	42	45	51	79	69	90	79
Riouw en Onderh. . .	I	53	48	42	49	52	64	69	76	80	98	122
	U	82	85	75	67	65	54	50	60	69	65	57
Banka en Onderh. . .	I	70	62	50	42	70	124	152	156	171	176	201
	U	1	—	1	1	—	1	1	1	2	3	4
Billiton	I	76	73	89	95	118	129	121	125	120	108	118
	U	43	41	69	79	59	70	69	83	66	70	60
Westerafd. van Borneo.	I	215	198	217	229	233	222	257	318	338	361	385
	U	76	70	79	70	63	66	68	85	111	183	110
Z. en O. afd. van Borneo.	I	197	171	227	242	236	230	250	337	379	408	507
	U	227	197	251	378	350	229	343	549	401	509	442
Menado	I	207	193	238	328	257	298	397	458	479	411	499
	U	1	33	36	50	47	35	32	32	29	31	37
Celebes en Onderh. . .	I	—	—	—	152	386	446	434	448	547	631	804
	U	—	—	—	45	155	122	111	148	201	310	345
Amboina en Onderh. .	I	—	40	73	86	93	79	89	101	85	92	141
	U	—	4	8	6	6	10	9	8	15	15	24
Ternate en Onderh. . .	I	1	29	42	45	49	44	46	56	51	54	86
	U	—	35	57	64	43	46	59	55	59	51	77
Timor en Onderh. . .	I	—	14	33	30	30	21	24	25	24	29	33
	U	—	5	12	11	12	7	9	9	7	6	9
Bali en Lombok. . . .	I	65	56	73	31	45	138	164	138	146	142	164
	U	1	1	2	1	2	4	5	4	4	2	1
TOTAAL		3987	4114	4402	5048	5654	5766	6410	7689	8187	8771	9827

OPBRENGST DER ACCIJNZEN IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS

P = Petroleum. L = Lucifers.

		1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Sumatra's Westk.	P	162	199	49	123	49	152	202	150	211	194	211
	L	98	67	104	92	79	101	126	129	126	155	166
Tapanoeli. . . .	P	2	—	—	—	—	—	—	7	12	4	—
	L	16	8	14	10	16	22	26	39	37	36	38
Benkoelen . . .	P	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	5
	L	—	—	1	2	3	4	5	7	—	4	4
Lampongsche Dist.	P	—	—	—	—	—	—	—	6	4	—	5
	L	5	5	5	3	4	1	—	—	—	1	5
Palembang . . .	P	604	575	775	599	518	147	97	123	107	122	135
	L	37	37	30	38	33	40	44	47	53	65	70
Oostk. van Sumatra	P	248	288	376	592	659	662	695	720	560	529	351
	L	121	122	121	139	158	144	145	185	168	204	215
Djambi.	P	—	—	—	—	3	4	8	11	12	14	13
	L	—	—	—	—	—	2	5	6	5	6	9
Atjeh en Ond. .	P	12	13	20	16	17	19	25	55	67	68	90
	L	11	14	12	11	14	11	11	35	48	53	52
Riouw en Ond. .	P	5	5	4	5	6	5	7	9	8	10	11
	L	2	2	2	3	2	2	3	5	5	6	7
Banka en Ond. .	P	—	—	—	—	—	—	1	1	1	3	4
	L	8	8	7	7	9	12	19	19	20	20	21
Billiton.	P	9	8	4	6	13	5	3	12	18	23	27
	L	11	13	16	18	19	16	15	13	13	11	13
Westerafdeeling	P	54	55	61	61	57	64	85	97	76	91	87
van Borneo . .	L	12	16	18	21	26	20	29	30	38	47	47
	tabak	10	23	23	27	27	28	31	49	54	47	52 tabak
Zuider- en Ooster-	P	25	47	43	9	53	74	109	132	130	145	151
afd. van Borneo.	L	22	5	21	40	48	43	54	58	49	53	64
	tabak	17	26	32	31	34	42	32	26	29	29	32 tabak
Celebes en Ond.	P	—	—	—	56	104	123	141	211	167	190	231
	L	—	—	—	36	9	76	72	56	57	85	100
Menado	P	18	35	24	26	54	44	73	64	72	68	88
	L	26	22	14	12	24	14	24	35	30	37	36
Amboina en Ond.	P	—	4	14	13	6	11	14	41	27	31	64
	L	—	—	1	—	2	1	4	7	5	9	10
Ternate en Ond. .	P	—	5	13	13	11	5	3	10	15	14	22
	L	—	1	—	1	5	—	7	9	8	10	13
Timor en Ond. .	P	—	2	4	4	—	—	—	—	1	—	—
	L	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—
Bali en Lombok	P	3	5	3	2	3	1	18	24	—	2	12
	L	5	11	10	7	5	56	49	63	74	60	47
TOTAAL		1543	1621	1821	2023	2070	1951	2182	2492	2308	2453	2508

RECAPITULATIE DER ONTVANGSTEN AAN IN- EN UITVOERRECHTEN EN ACCIJNZEN OP DE BUITENBEZITTINGEN OVER DE JAREN:

	1909	1910	1911	1912	1913
Invoerrechten .	5.072.000	5.830.000	6.539.000	6.777.000	7.884.000
verschil. . . .	—	méér: 758.000	méér: 709.000	méér: 238.000	méér: 1.107.000
Uitvoerrechten.	1.337.000	1.859.000	1.648.000	1.994.000	1.943.000
verschil . . .	—	méér: 522.000	minder: 211.000	méér: 346.000	minder: 51.000
Accijnzen. . . .	2.182.000	2.492.000	2.308.000	2.453.000	2.508.000
verschil. . . .	—	méér: 310.000	minder: 184.000	méér: 145.000	méér: 55.000
Totalen .	8.591.000	10.181.000	10.495.000	11.224.000	12.335.000
Accres.	—	1.590.000	314.000	729.000	1.111.000

OPBRENGST DER LANDELIJKE INKOMSTEN IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Celebes en Ond.											
vertiening. . .	145	173	217	174	280	200	241	229	230	256	334
tesang	10	12	15	14	21	13	20	16	18	24	29
pacht Gouvernements vischvijvers . . .	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Bali en Lombok											
sawah-belasting.	335	378	396	425	433	457	474	685	753	803	885
belasting van de tegals . . .	58	64	69	71	92	104	114	135	146	143	158
winning van vogelnesten . .	—	—	—	—	—	—	—	17	8	7	3
Z. en O. afdeeling van Borneo											
belasting van rijstgewas [1]).	237	87	148	248	220	320	342	338	249	287	284
schildpadeieren P. Laoet . .	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—
Benkoelen											
eetbare vogelnesten . . .	4	4	8	8	8	8	8	8	8	8	8
Djambi											
eetbare vogelnesten . . .	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1
TOTAAL	790	719	854	941	1055	1103	1201	1431	1415	1531	1703

[1]) De belasting op het rijstgewas (poeloehan) in de Z. en O. afdeeling van Borneo is voor de eenheid van het overzicht hierbij geplaatst, hoewel ze feitelijk behoort in de rubriek „belastingen, in enkele gewesten geheven".

OPBRENGST DER PERSONEELE BELASTING
IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Sumatra's Westkust .	19	20	20	23	23	25	25	26	26	27	27
Tapanoeli.	4	5	5	4	4	4	5	5	6	6	7
Benkoelen	3	5	6	6	6	6	7	7	6	7	8
Lampongsche Distr. .	2	3	2	3	3	3	3	3	3	4	6
Palembang	14	15	15	13	13	16	16	16	16	16	21
Djambi.	—	—	—	3	3	2	2	2	2	2	2
Oostk. van Sumatra .	70	75	75	83	90	113	114	117	112	129	136
Atjeh en Onderh . .	—	—	—	—	17	17	16	16	16	17	20
Riouw en Onderh. .	3	3	4	4	4	5	5	5	5	6	7
Banka en Onderh. .	11	12	12	13	15	19	21	20	17	18	20
Billiton	4	4	4	4	5	7	8	9	10	11	11
Wester afd. v. Borneo.	6	10	11	12	14	14	14	15	14	15	17
Z. en O. afd. v. Borneo.	10	10	10	10	12	13	12	14	14	17	17
Celebes en Onderh. .	18	19	21	19	20	23	23	25	24	24	28
Menado	11	13	14	15	16	19	21	22	20	20	17
Amboina en Onderh .	7	7	7	8	9	9	9	9	8	8	9
Ternate en Onderh. .	3	4	4	4	4	4	5	5	5	5	6
Timor en Onderh. .	4	4	4	4	4	4	5	6	7	8	10
Bali en Lombok . .	6	6	6	7	5	7	10	10	10	10	11
TOTAAL	195	215	220	235	269	310	321	332	321	350	380

OPBRENGST DER INKOMSTENBELASTING VOOR EUROPEANEN EN VREEMDE OOSTERLINGEN (Vóór 1908 „PATENTRECHT") IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Sumatra's Westkust.	17	18	17	65	65	68	68	71	85	102	95
Tapanoeli.	1	1	1	9	10	9	12	14	15	15	18
Benkoelen	3	8	9	19	21	20	21	23	25	25	23
Lampongsche Distr.	1	1	1	5	5	6	5	6	7	8	15
Palembang	23	18	16	32	31	41	41	42	40	39	51
Djambi	—	—	—	7	8	7	5	6	7	7	6
Oostk. van Sumatra.	178	173	185	383	561	1401	845	737	712	1000	1764
Atjeh en Onderh. .	8	10	11	60	60	50	59	90	85	83	97
Riouw en Onderh. .	2	4	4	12	12	10	14	14	19	21	24
Banka en Onderh. .	—	—	—	7	7	8	10	11	12	14	18
Billiton	4	4	4	48	58	69	57	46	82	16	18
Westerafdeeling van Borneo	4	4	4	12	17	13	13	14	16	15	19
Z. en O. afdeeling van Borneo . .	17	20	18	45	49	42	49	52	64	70	76
Celebes en Onderh.	10	10	10	36	41	51	55	54	53	60	104
Menado	9	8	10	24	25	26	26	28	31	32	30
Amboina.	5	5	6	20	22	20	21	22	21	22	24
Ternate	2	2	2	7	6	6	6	8	7	6	9
Timor en Onderh. .	1	1	—	4	5	5	7	9	8	11	11
Bali en Lombok . .	1	1	1	12	9	9	13	10	9	10	10
TOTAAL	286	288	299	807	1012	1861	1327	1257	1298	1556	2412

OPBRENGST DER BEDRIJFBELASTING VOOR INLANDERS
IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Sumatra's Westkust .	20	20	17	19	31	634	781	804	954	1068	1174
Tapanoeli	—	—	8	5	9	137	223	227	245	252	286
Benkoelen	7	7	16	16	20	21	16	18	20	22	21
Lampongsche Districten	3	4	4	4	5	4	4	4	6	8	6
Palembang	87	86	88	83	42	27	39	40	48	57	69
Oostkust van Sumatra	540	542	598	565	737	829	788	851	924	1042	1089
Atjeh en Onderh. . .	11	58	69	71	259	269	298	309	329	360	435
Djambi	—	—	—	8	10	192	191	187	200	209	219
Riouw en Onderh. . .	75	72	78	74	103	101	104	107	113	119	141
Banka en Onderh. . .	33	35	44	46	72	76	68	76	74	75	76
Billiton en Onderh. .	7	7	9	11	14	16	17	18	19	20	20
Westerafdeeling van Borneo	77	83	90	93	141	145	143	151	183	173	214
Zuider- en Oosteraf-deeling van Borneo	28	29	31	32	59	60	66	69	80	84	89
Celebes en Onderh. .	19	20	20	27	45	50	54	53	57	75	79
Menado	21	25	32	36	41	46	45	49	52	54	59
Amboina en Onderh. .	7	8	9	11	16	18	17	19	19	20	25
Ternate en Onderh .	3	6	7	7	8	8	9	12	13	11	15
Timor en Onderh. . .	6	6	6	7	9	11	13	14	15	17	20
Bali en Lombok . .	23	23	26	28	20	24	30	30	30	34	36
TOTAAL	967	1031	1152	1143	1641	2668	2906	3038	3381	3700	4073

OPBRENGST DER VERPONDING
IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Sumatra's Westkust .	44	45	44	44	43	43	43	43	42	49	49
Tapanoeli.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Benkoelen	—	—	7	8	9	8	8	8	8	10	11
Lampongsche Districten	3	3	3	4	4	4	4	4	4	—	—
Palembang	—	20	22	22	22	22	23	23	23	34	34
Djambi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Oostkust van Sumatra	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Atjeh en Onderh. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Riouw en Onderh. .	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	4
Banka en Onderh. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Billiton	—	—	—	—	—	—	2	2	3	3	3
Westerafdeeling van Borneo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Z. en Oosterafdeeling van Borneo. . . .	7	8	8	8	8	8	8	8	8	11	11
Celebes en Onderh.	45	45	47	47	47	47	48	48	48	59	59
Menado	20	20	23	23	23	24	24	24	25	35	35
Amboina	19	19	19	19	19	20	20	20	19	17	17
Ternate en Onderh.	4	5	7	7	7	7	7	7	7	8	8
Timor en Onderh. .	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Bali en Lombok . .	—	—	—	8	8	8	8	9	9	12	12
TOTAAL	151	174	190	200	200	201	205	206	207	247	248

OPBRENGST DER SLACHTBELASTING
IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Sumatra's Westkust .	4	4	84	143	153	156	158	147
Tapanoeli.	1	1	1	1	1	1	1	1
Lampongsche Distr. .	6	7	6	6	7	7	7	7
Benkoelen	3	3	5	5	8	8	8	8
Palembang	10	8	15	18	22	23	21	22
Djambi.	—	—	1	5	8	7	7	8
Oostkust van Sumatra	—	—	15	24	77	103	103	125
Atjeh en Onderh. .	—	5	7	7	8	8	10	9
Riouw en Onderh. .	—	—	—	—	—	—	—	—
Banka en Onderh. .	—	—	14	23	25	24	22	19
Billiton.	—	—	—	—	—	—	—	—
Westerafd. v. Borneo.	—	—	—	—	—	—	—	—
Z. en O. afd. v. Borneo.	3	10	11	15	19	18	18	19
Celebes en Onderh. .	17	17	18	18	18	18	18	30
Menado	—	—	23	29	30	27	25	26
Amboina en Onderh.	—	—	2	3	3	3	2	3
Ternate en Onderh. .	1	1	1	1	1	1	1	1
Timor en Onderh. .	—	—	—	—	—	—	—	—
Bali en Lombok . .	20	32	33	35	28	31	32	32
TOTAAL	65	88	236	333	408	435	433	457

OPBRENGST DER BELASTINGEN, IN ENKELE GEWESTEN GEHEVEN, IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Hoofdelijke Belasting.											
Benkoelen	157	198	205	207	212	217	214	211	256	291	302
Lampongsche Distr.	188	202	218	233	238	243	243	238	249	256	263
Palembang	1.140	1.119	1.145	1.173	1.200	1.225	1.243	1.256	1.306	1.348	1.380
Billiton	24	24	25	27	27	27	28	29	30	31	31
W. afd. van Borneo.	11	10	10	11	14	14	19	26	25	29	30
Zuider- en Oosterafd. van Borneo .	297	277	326	347	374	375	378	382	381	378	398
Celebes en Onderh.	120	118	133	199	211	334	342	331	433	434	485
Menado	269	280	291	305	318	330	335	349	353	357	358
Amboina en Onderh.	62	62	62	92	105	117	125	155	177	191	223
Ternate en Onderh.	7	8	10	11	10	11	10	9	12	9	14
Djambi	—	—	—	4	3	—	—	—	—	—	—
Timor en Onderh. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13
Onderhoud Wegen en Bruggen											
Benkoelen	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Palembang	49	50	51	—	—	—	—	—	—	—	—
Hacilbelasting											
Atjeh en Onderh.	152	133	146	206	232	157	—	—	—	—	—
Rijtuigbelasting											
Atjeh en Onderh.	2	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—
Uitvoer van Producten											
Atjeh en Onderh. (Poeloe Weh) . .	1	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1
Graven van Diamant											
Zuider- en Oosterafd. van Borneo .	4	7	10	11	12	8	9	11	8	6	8
Heerendienstplichtigen											
Makassar (Celebes en Onderhoorigheden)	10	10	11	13	12	12	14	14	13	32	32
TRANSPORTEERE .	2.496	2.504	2.649	2.846	2.972	3.075	2.965	3.016	3.248	3.367	3.542

OPBRENGST DER BELASTINGEN, IN ENKELE GEWESTEN GEHEVEN, IN DUIZENDTALLEN VAN GULDENS.

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
PER TRANSPORT	2.496	2.504	2.649	2.846	2.972	3.075	2.965	3.016	3.248	3.367	3.542
Bedrijfsbelasting Inl. bevolking											
Palembang (hoofdpl.)	—	—	—	52	54	50	59	56	59	61	71
Bali en Lombok . .	—	—	—	14	14	15	61	64	96	108	106
Menado (inl. burgers).	—	—	—	3	3	3	4	4	4	4	5
Benkoelen (afd. Redjang Lebong) . .	—	—	—	—	—	—	5	14	17	15	14
Verplichte koffielevering											
Sumatra's Westkust.	1.570	2.419	3.556	989	2.140	—	—	—	—	—	—
TOTAAL	4.066	4.923	6.205	3.904	5.183	3.143	3.094	3.154	3.424	3.555	3.738

VOORNAAMSTE INKOMSTEN
1903 — 1913.
GESPECIFICEERD VOLGENS DE

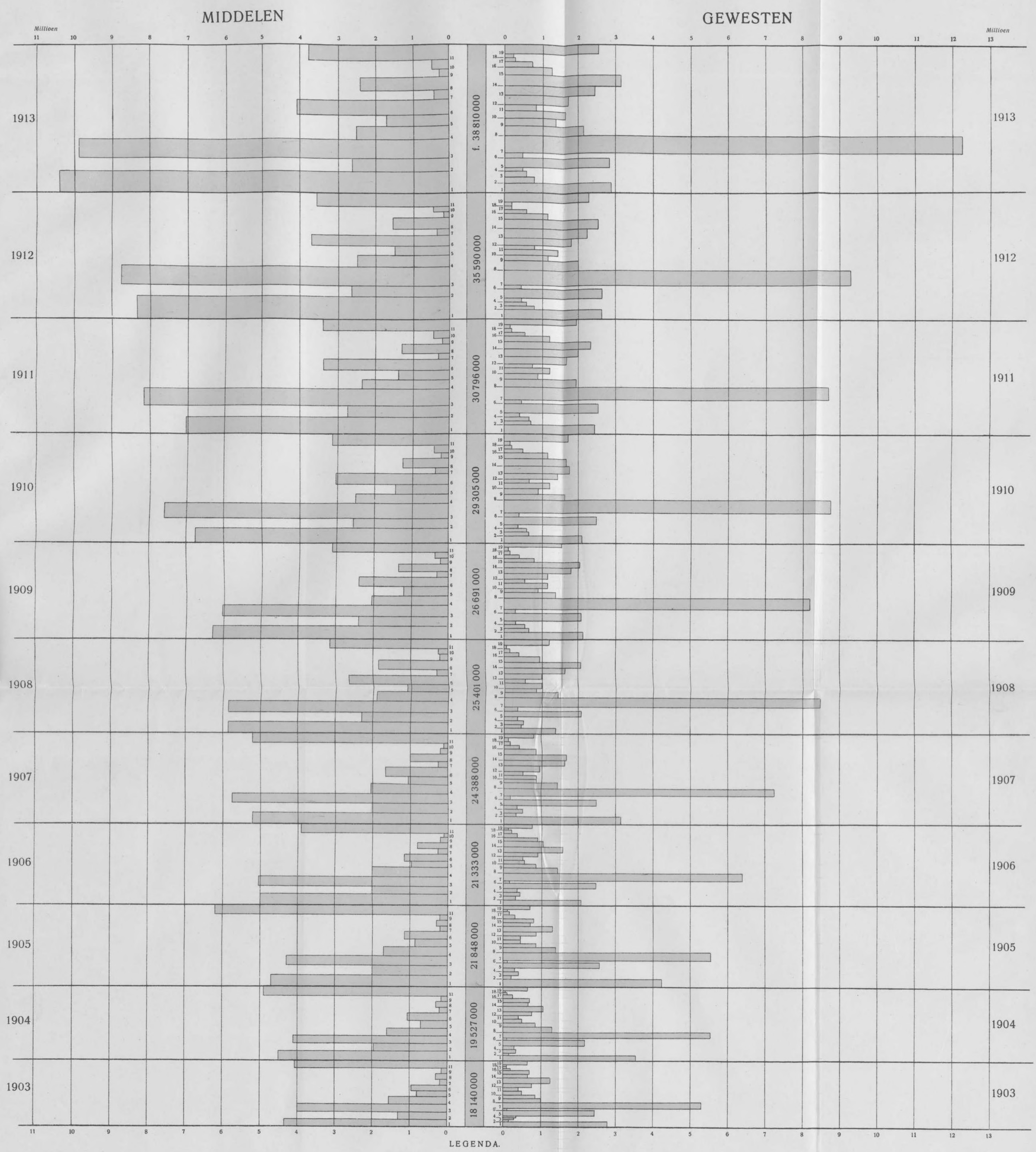

LEGENDA.

MIDDELEN.

1. *Opium-middel (pacht en regie)*
2. *Verpachte middelen*
3. *In- en Uitvoerrechten*
4. *Accijnzen*
5. *Landelijke Inkomsten*
6. *Bedrijfsbelasting*
7. *Personeele belasting*
8. *Inkomsten-belasting*
9. *Verponding*
10. *Slacht-belasting*
11. *Belastingen, in enkele gewesten geheven*

GEWESTEN.

1. *Sumatra's Westkust*
2. *Tapanoeli*
3. *Benkoelen*
4. *Lampongsche Districten*
5. *Palembang*
6. *Djambi*
7. *Oostkust van Sumatra*
8. *Atjeh en Onderhoorigheden*
9. *Riouw „ „*
10. *Banka „ „*
11. *Billiton*
12. *Westerafdeeling van Borneo*
13. *Zuider en Oosterafdeeling van Borneo*
14. *Celebes en Onderhoorigheden*
15. *Menado „ „*
16. *Amboina*
17. *Ternate en Onderhoorigheden*
18. *Timor „ „*
19. *Bali en Lombok*

Het Departement van Justitie.

In tegenstelling met Java, waar de oude rechtspraak der bevolking reeds langen tijd vrijwel geheel tot het verleden behoort, is in het grootste deel der Buitenbezittingen de rechtspraak door Inlanders over Inlanders gehandhaafd, of, zooals dit teekenend wordt uitgedrukt „is de bevolking gelaten in het genot harer eigen rechtspraak". Waar dit niet het geval is, is een voor ieder gewest afzonderlijk vastgesteld Reglement op het Rechtswezen van toepassing. Het draagt de rechtspraak onder toezicht der Raden van Justitie te Medan, Padang, Batavia, Soerabaja en Makassar op aan Inlandsche rechtbanken en residentiegerechten; waar deze Inlandsche rechtbanken worden voorgezeten door juristen, dragen zij den naam van Landraden, bekleedt een ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur het voorzitterschap, dan worden zij in de onderscheidene gewesten met verschillende namen aangeduid (rapat, moesapat, proatin). De Inlandsche rechtbanken, samengesteld uit de volkshoofden passen, hoewel, wat het formeele recht betreft, gebonden aan de Europeesche rechtsvoorschriften, behalve in strafzaken, het volksrecht toe en vormen aldus feitelijk den overgang tot de eigenlijke volksrechtspraak, welke meestal geschiedt volgens de oude rechtsopvattingen van het volk, in meerdere of mindere mate geaccomodeerd aan onze Europeesche begrippen [1]).

Vaak zijn deze opvattingen niet neergeschreven, doch leven zij mondeling voort onder hen, die tot toepassing ervan geroepen zijn; elders zijn ze neergelegd in oude wetsvoorschriften: (Rappang (Mak.), Latowa (Boeg.), Wadjoreesche scheepvaartwetten, Oendang-Oendang (Djambi, res. Helfrich), welke echter hun bindende kracht, door den meerderen invloed der Europeesche Bestuurs-ambtenaren, in

1) Op dat volksrecht wordt legislatief ingegrepen. Vooreerst bij algemeene verordening b. v. door verbod van het opleggen van verminkende of folterende straffen of het inroepen van godsoordeelen als bewijsmiddel, zoomede door bepalingen aangaande den vorm der rechtspleging, maar ook door talrijke besluiten van Hoofden van Gewestelijk Bestuur nopens de inheemsche rechtspraak in hun gewest (vgl. Mr. Ph. Kleintjes, Het Staatsrecht in Ned. Indië. dl. II p. 162).

zekere mate verloren hebben en vooral ten opzichte der straftoemeting sterk onze inwerking hebben moeten ondergaan.

Uit de wijze, waarop deze wetten voortleven, spruit voort, dat de inheemsche rechtspraak veel gevoeliger is voor invloeden van buiten, dan ons gecodificeerd recht, waardoor zij een groot aanpassingsvermogen heeft behouden aan veranderde toestanden.

Het laat zich begrijpen, dat juist deze subjectiviteit de inheemsche rechtspraak meer populair onder de bevolking heeft doen blijven, dan de haar vreemd en vaak verkeerd voorkomende Europeesche rechtsopvattingen, welke het Inlandsch rechtsgevoel niet altijd bevredigen. Te meer omdat door de grootere bewegingsvrijheid, welke aan den Inlandschen rechter is gelaten — die rechter kan veelal op overtuiging straffen, ook zonder het „wettig bewijs" — de afwikkeling van zaken sneller en korter kan geschieden. De contrôle, welke van bestuurszijde voortdurend op deze rechtspraak wordt uitgeoefend, is voorts een voldoende waarborg, dat deze, in de Inlandsche maatschappij geheel op haar plaats zijnde volksrechtspraak, niet een middel tot knevelarij wordt in de handen van rechters en hoofden.

Als regel geldt, dat in de Inlandsche Zelfbesturen ook de inheemsche rechtspraak gehandhaafd blijft, echter niet over hen, die daar als Gouvernementsonderhoorigen worden beschouwd; hetzelfde geldt voor de pas bij het rechtstreeksch gebied ingelijfde streken (Goa, Djambi). In vele gebieden echter, welke reeds langer onder rechtstreeksch bestuur van het Gouvernement zijn gebracht, is de inheemsche rechtspraak ook geheel of gedeeltelijk gehandhaafd, o. a. in Palembang en Benkoelen (buiten de hoofdplaatsen), in Groot-Atjeh, in een deel van Tapanoeli en Amboina en op geheel Lombok. Zoodoende is het grootste deel der Buitenbezittingen, voorzoover betreft de eigenlijke inheemsche bevolking, aan de Europeesche rechtspraak onttrokken en rest deze slechts in dat opzicht in Sumatra's Westkust, de Lampongsche Districten, Banka en Billiton en gedeelten van de Oostkust van Sumatra, Borneo, Celebes, Menado, Amboina en Timor. Het kaartje (Bijlage XXX), met bijbehoorende toelichting, schetst de ligging der gebieden met eigen en met Gouvernementsrechtspraak, op ultimo 1914.

De Arbeids-inspectie.

Nadat korten tijd tusschen 1904 en 1906 op de Oostkust van Sumatra reeds eene arbeids-inspectie werkzaam was geweest, ging men in het begin van 1907 over tot de vorming van den tegenwoordigen dienst der Arbeids-inspectie, welke, op veel ruimer schaal georganiseerd, zijne werkzaamheden zou vinden op de geheele Buitenbezittingen. Was deze voorziening in het toezicht op de verhouding tusschen den (Europeeschen) werkgever en den Inlandschen (Chineeschen) werknemer eerst nog slechts een tijdelijke maatregel, reeds in 1908 (G. B. 6 Juni No. 3) werd de organisatie van dezen nieuwen tak van Gouvernements-bemoeienis definitief en een korps inspectie-ambtenaren aangesteld. Voorloopig bepaalden hunne inspectien zich eveneens tot de Oostkust van Sumatra met hare vele belangrijke Europeesche cultuurondernemingen; doch reeds gedurende 1908 breidden die inspectiën zich geleidelijk, met het toenemen van het aantal ambtenaren, uit over alle Buitenbezittingen, waar cultuur- of mijnbouw-ondernemingen contract-koelies in dienst hadden. Thans wordt het geregelde toezicht reeds uitgeoefend in de residentie Oostkust van Sumatra, in het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, in de residenties Tapanoeli, Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang, Riouw, in geheel Borneo, in de residenties Menado, Ternate en Amboina, Djambi, Billiton en in het Gouvernement Sumatra's Westkust. Bovendien strekt zich dit toezicht ook uit over alle Gouvernements-bedrijven waar met contract-koelies of met arbeiders, bedoeld in de ordonnantie in St. 1911 No. 540, gewerkt wordt.

De arbeids-inspectie in hare tegenwoordige gedaante is het Regeeringsorgaan, bestemd om misstanden in arbeids-verhoudingen tegen te gaan en door eene juiste en tactvolle handhaving der koelie-ordonnantie eene goede verhouding in het leven te roepen tusschen werkgevers en -nemers.

Uit deze omschrijving harer functiën volgt, dat zoowel de bescherming der belangen van de werklieden als het verleenen van steun aan de werkgevers

aan haar is toevertrouwd, het laatste o. a. bij werkstakingen, onredelijke eischen van het werkvolk, enz. Het spreekt echter vanzelf, dat waar de belangen van twee maatschappelijk ongelijke partijen als die der Europeesche ondernemers en der Oostersche koelies beide moeten worden behartigd, de veel zwakker staande partij der koelies naar evenredigheid veel meer bescherming van noode heeft dan de sociaal zooveel sterkere der werkgevers. In de eerste jaren der werkzaamheden werd dan ook, vooral door de talrijke klachten der werknemers, die onderzoek eischten, dikwijls ten onrechte de meening uitgesproken, dat deze zwakkere partij à tort et à travers en met voorbijgaan van gerechtigde belangen der andere partij, in bescherming werd genomen. Langzamerhand krijgt echter het besef der juiste verhoudingen, mede door de overtuiging dat zij door goed voor de koelies te zorgen hun eigen belang dienen, in de beschouwingen van hetgeen de werkgevers aan hun werkvolk verplicht zijn, de overhand.

Een hunner eerste plichten is wel de goede behandeling van het van hen afhankelijke werkvolk. Eene juiste omschrijving van wat daaronder verstaan moet worden, is moeilijk te geven, zoodat de opvatting daaromtrent tot op zekere hoogte — en vóór de instelling der inspectie geheel — aan persoonlijke inzichten werd overgelaten. Door de werkzaamheden der inspectie-ambtenaren en door hun aandringen op het opheffen van verschillende mistoestanden, is men gekomen tot een thans vrijwel vaststaand minimum van zorg, dat van iederen werkgever voor zijne koelies geëischt kan worden. Duidelijk merkbare verbeteringen zijn dan ook te constateeren in de loonen, huisvesting, arbeids-eischen en voeding, terwijl ook met kracht en succes is opgetreden tegen de vaak onnoodig ruwe, soms zelfs zeer harde behandeling, welke de koelie moest ondergaan en waardoor meestal door eene op zich zelf zeer geringe aanleiding verzet en misdaad werden uitgelokt. Waar iedere overtreding van den werkgever betreffende mishandeling steeds aan de Justitie wordt gemeld, is het berucht geworden klapsysteem sterk aan 't verminderen. Aan de andere zijde werd door oplegging en betere uitvoering van strenge straf bij overtreding der ondernemings-bepalingen gehoor gegeven aan de evenmin ongegronde klacht der werkgevers, dat hun door het verbod van slaan thans de middelen ontbraken om hun gezag te handhaven. De z. g. „ten arbeidstelling" van den werkman door den politierechter in geval van dergelijke overtredingen, was voor den aan zwaren

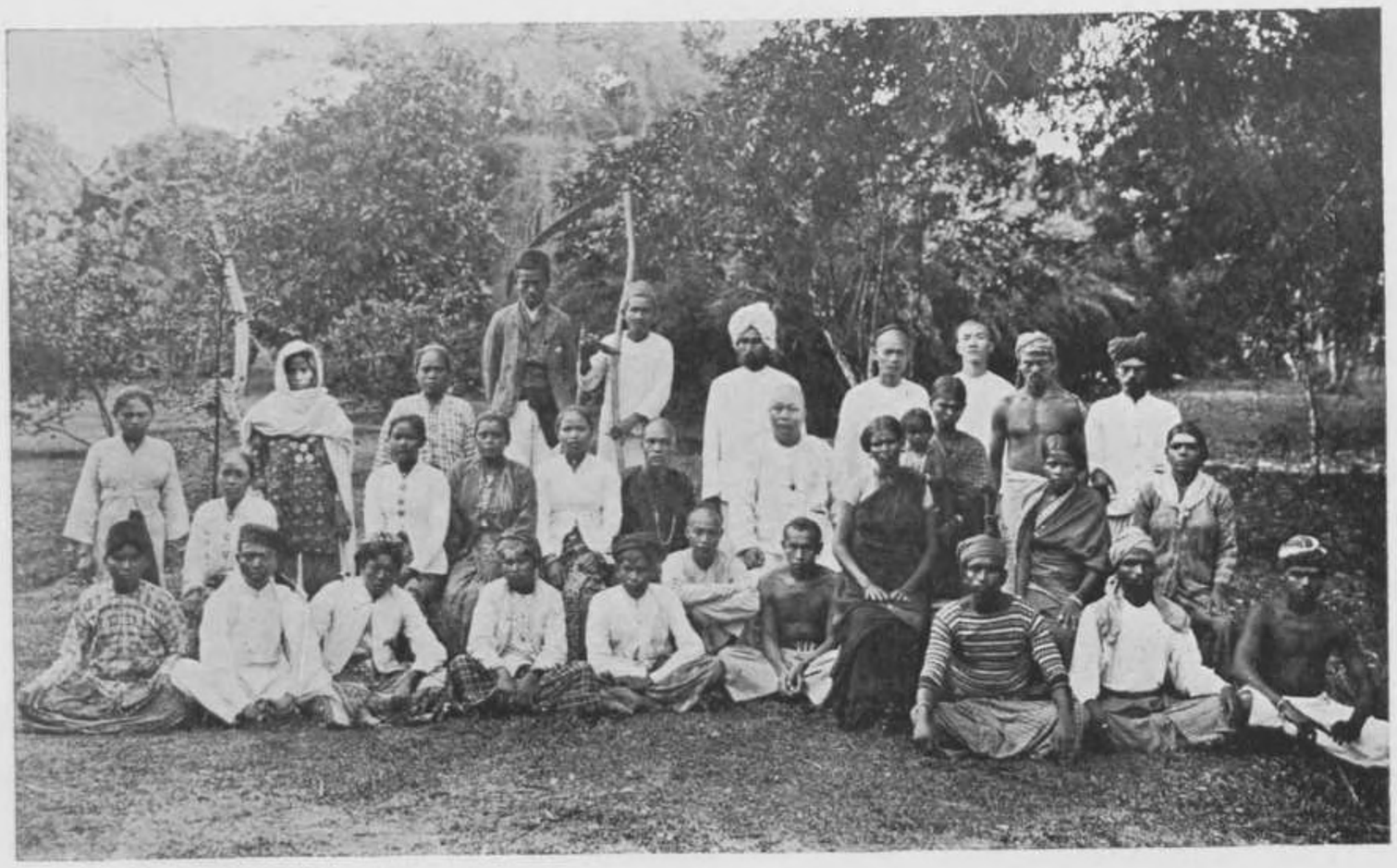

Verschillende volkstypen als koelie werkzaam ter Oostkust van Sumatra.

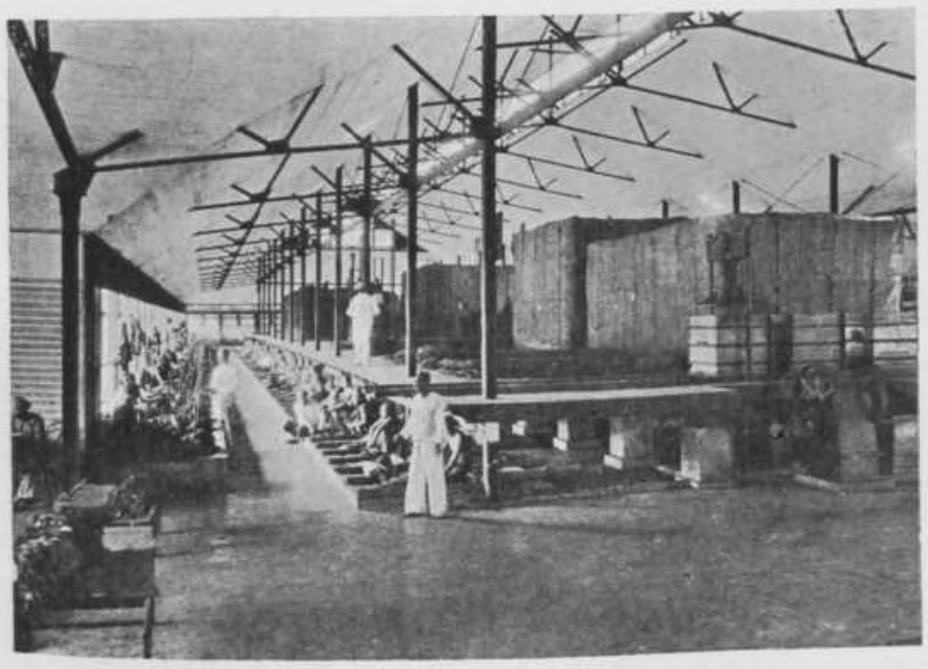

Koelies in een fermenteerschuur; Oostkust van Sumatra.

arbeid gewenden koelie een te lichte straf, eene rustperiode als het ware. Door het stellen van zware eischen aan deze „politioneel gestraften" wat betreft hunne arbeidsprestaties (steenkloppen, enz.) is deze beschouwingswijze van hunnen straftijd wel uitgeroeid en heeft plaats gemaakt voor eene heilzame vrees voor die straf . . . . . eene vrees, welke meer preventief werkt tegen arbeids-overtredingen, dan de vroegere uitvoering der opgelegde ten arbeidstelling. De thans nog te vaak voorkomende aanslagen op werkgevers en andere gewelddadigheden van de zijde der koelies, hebben eene andere oorzaak dan het gemis aan prestige, ontstaan door het ontnemen van bovengenoemd brute machtsmiddel. De plotselinge enorme uitbreiding van het aantal cultuurondernemingen, vooral op Sumatra's Oostkust, door de steeds stijgende vraag naar rubber, had eene sprongsgewijze toename van de vraag naar arbeidskrachten ten gevolge en daardoor de oprichting van tal van heftig concurreerende werfkantoren op Java. Deze moesten alle hun materiaal zoeken in de onderste lagen der Inlandsche wereld; het is dan ook geen wonder, dat, bij de vaak bedriegelijke praktijken dier wervers, het gehalte en de geest van het werkvolk sterk achteruit gingen. Aan den anderen kant had dezelfde uitbreiding eene groote toename van het aantal assistenten tengevolge en daar ook hier de vraag het aanbod overtrof, konden de eischen van tact en bekwaamheid, waarmede vroeger rekening gehouden werd, niet meer gehandhaafd blijven. Vaak werden zoodoende personen met de leiding van eenige honderdtallen koelies belast, die daartoe alle geschiktheid misten. Een voortdurend doordringen der arbeids-inspectie in de onderlinge verhoudingen tusschen deze twee categorieën en een met kracht tegengaan van alle misstanden, uit de hierboven geschetste ongewenschte wervingstoestanden voortspruitende, zal het beste middel blijken te zijn tegen de gewelddadige uitingen van ontevredenheid van het werkvolk. Wanneer, ook door den tegenzin van den werkgever in klachten van zijn werkvolk bij de arbeids-inspectie, de eerste er meer en meer toe komt zich persoonlijk op de hoogte te houden van de levensomstandigheden der koelies, zoodat hij dergelijke klachten kan voorkomen en daardoor het vaak tot machtsmisbruik overgaande mindere Chineesche en Inlandsche personeel ook tot andere opvattingen wordt gebracht, dan zal de heilzame invloed dezer Inspectie op de arbeidstoestanden, nu nog zoo vaak ontkend, wel beter gewaardeerd worden.

Het arbeiders-personeel, dat op ondernemingen in dienst is, kan, volgens de koelie-ordonnantie, daar op contract dan wel in vrijen arbeid werkzaam zijn. Zoodoende bestaan er verschillende categorieën van werklieden:

a. contract-koelies met eene werkovereenkomst op den voet der koelie-ordonnantie (met poenale sanctie);

b. werklieden met eene werk- overeenkomst zonder poenale sanctie (St. 1911 No. 540, sub 2);

c. werklieden met eene werk-overeenkomst buiten de bovenomschreven categorieën vallende en voornamelijk gevormd door lieden, uit de inheemsche bevolking afkomstig, en vreemdelingen, niet in dienst van den werkgever, maar bij derden (aannemers vooral voor graafwerk, e.d.).

Ten slotte vindt men in alle gewesten nog een contingent „vrije arbeiders", bestaande uit lieden behoorende tot de bevolking of gewezen contract-koelies, die zich na afloop van hun verband, in het land gevestigd hebben (z.g. losse arbeiders-daglooners).

Van bovenstaande groepen zijn de contract-koelies de belangrijkste. Hun contract, dat den tijd van 3 jaar niet te boven mag gaan, bevat wettelijk nauwkeurig omschreven voorschriften over loon, betaalwijze, reëngagement, vrije dagen enz., waaraan de arbeids-inspectie de hand doet houden, terwijl ook verbreking van de zijde van den werknemer der door hem contractueel aangegane verplichtingen (arbeidsprestatie gedurende een zeker vooraf bepaald tijdvak, enz.) strafbaar is gesteld en hij bij desertie zelfs door „den sterken arm" naar de onderneming kan worden teruggevoerd. Hierdoor tracht de wet den werkgever een waarborg te schenken, dat hij, bij de vaak zeer hooge wervings- en vervoerskosten, ook de volle arbeids-prestatie krijgt, waarop hij recht heeft. Dit nu is de zoo vaak reeds aangevochten „poenale sanctie", welke vooral van socialistische zijde in het moederland als een soort slavernij wordt voorgesteld (van Kol. Drie maal dwars door Sumatra) en welke volgens den Heer van Kol c.s. zoo spoedig mogelijk vervangen moet worden door arbeid zonder strafrechterlijke aansprakelijkheid voor de nakoming der gesloten overeenkomst.

Hoe weinig verdedigbaar misschien dit dwangstelsel ook moge zijn uit ethisch oogpunt, de practijk heeft tot dusverre nog geen betere oplossing weten

GEWESTELIJK OVERZICHT VAN HET AANTAL CONTRACTKOELIES IN NEDERLANDSCH-INDIE

GEWEST	Javanen	Javaansche vrouwen	Chineezen	Laoears	Talauers	Boetoneezen	Makassaren	Amboineezen	Timoreezen	Menadoneezen	Maleiers	Klingaleezen	Niassers	Gorontaleezen	Bandjareezen	Diversen	Gewestelijke Totalen	De opgave heeft betrekking op
Lampongsche Districten	3.218	1.598	154	—	—	—	—	—	312	—	—	—	—	—	—	—	5.282	April 1915
Benkoelen	3.025	58	872	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3.955	30 „ 1915
Sumatra's Westkust	2.209	62	3	—	—	—	—	—	—	—	85	—	—	—	—	—	2.359	18 November 1914
Tapanoeli	2.279	1.342	—	—	—	—	—	—	—	—	13	—	44	—	—	—	3.678	24 Maart 1914
Atjeh en Onderhoorigheden	3.931	3.070	1	—	—	—	—	—	—	—	—	27	86 [1]	—	7	56 [2]	7.178	19 Juli 1914 23 December 1914
Djambi	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33	16 Mei 1914
Palembang	1.618	672	480	208	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2.978	9 December 1914
Banka en Onderhoorigheden	—	—	21.379	gemiddelde sterkte			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21.379	25 October 1913
Billiton	—	—	17.625	„	„	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17.625	26 Mei 1914
Westerafdeeling van Borneo	198	97	12	—	—	—	—	—	—	—	10	1	—	—	—	79	388	1 Februari 1913
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	6.153	618	1.201	163	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	99	8.258	3 October 1912
Amboina en Onderhoorigheden	1.021	449	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.470	13 Juli 1914
Ternate en Onderhoorigheden	—	9	—	—	40	44	57	11	1	1	—	—	—	—	—	—	163	27 December 1913
Menado	1.260	120	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	415	—	—	1.795	8 Maart 1915
Riouw en Onderhoorigheden	4.033	2.788	237	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7.058	5 Februari 1915
Oostkust van Sumatra	87.601	43.140	51.994	—	—	—	—	—	—	—	—	3.983	—	—	—	622	187.340	1 Juli 1914
TOTAAL	116.579	54.023	93.958	371	40	44	57	11	313	1	108	4.011	130	415	31	847	270.939	

[1]) w. o. 1 vrouw.
[2]) w. o. 6 Batakkers, 12 Serawakkers en 38 Padangers.

AANTAL VAN JAVA NAAR DE BUITENBEZITTINGEN VERTROKKEN EN VAN DAAR TERUGGEKEERDE CONTRACTKOELIES OVER 1913 EN 1914.

GEWEST	1913		1914		AANTEEKENINGEN
	Aantal vertrokken contract-koelies	Aantal terug-gekeerde contract-koelies	Aantal vertrokken contract-koelies	Aantal terug-gekeerde contrac-koelies	
Oostkust van Sumatra.	22.861	3.086	13.845	4.969	
Atjeh en onderhoorigheden	3.341	95	1.464	916	
Tapanoeli	506	67	582	36	
Sumatra's Westkust.	34	197	636	193	
Benkoelen	287	353	435	291	
Lampongsche Districten	1.856	174	1.003	196	
Palembang	355	52	165	74	
Djambi	—	—	—	28	
Riouw en onderhoorigheden	1.626	384	571	900	
Billiton	6	—	—	—	
Westerafdeeling van Borneo.	104	12	58	6	
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. .	1.188	430	1.241	1.205	
Celebes en onderhoorigheden	103	4	72	38	
Menado	172	35	135	—	
Amboina en onderhoorigheden	98	32	41	6	
TOTAAL. . . .	32.537	4.921	20.248	8.858	

VAN JAVA NAAR HET BUITENLAND VERTROKKEN EN VAN DAAR TERUGGEKEERD.

Nieuw Caledonië.	164	56	265	114	
Britsch N. Borneo	41	3	463	14	
Serawak.	112	94	—	71	
Gef. Mal. Staten en Straits Settlements. .	1.420	393	16	550	
Cochin-China	59	12	350	36	
TOTAAL. . . .	1.796	558	1.094	785	
Suriname	—	—	136	355	

te vinden voor het werklieden-vraagstuk, waarvan de materieele vooruitgang van de Buitenbezittingen voor een goed deel afhankelijk is.

Dat het werklieden-vraagstuk inderdaad eene levenskwestie is voor de meeste der daarbij betrokken gewesten, blijkt uit het overzicht van het aantal arbeiders, vallende onder het toezicht der arbeids-inspectie, gegeven in de bijlagen XXXI en XXXII.

Toelichting op de Schetskaart der Rechtsbedeeling in de Buitenbezittingen.

1. Sumatra's Westkust.	Inheemsche rechtspraak alleen op de Mentawei-eilanden. (St. 1906 No. 402 j° St. 1908 No. 224 [1]).
2. Tapanoeli.	Inheemsche rechtspraak: a — in de onderafdeeling Padang Lawas; b — in de afdeeling Bataklanden, uitgezonderd de koeria's Moedik, Hilir, Sorkam kanan en Sorkam kiri; c. — in de afdeeling Nias, uitgezonderd in het ressort der rapat van Goenoeng Sitoli. (St. 1906 No. 498 j° 1908 No. 223 en 1909 No. 167).
3. Benkoelen.	Inheemsche rechtspraak in de geheele residentie, uitgezonderd ter hoofdplaats Benkoelen (St. 1880 No. 32 j° 1912 No. 450, zooals die nader zijn gewijzigd en aangevuld.)
4. Lampongsche Districten.	Gouvernements-rechtspraak. (St. 1879 No. 65, zooals dat nader is gewijzigd en aangevuld.)
5. Palembang.	Als in Benkoelen (St. 1878 No. 14, zooals dat nader is gewijzigd en aangevuld.)
6. Djambi.	Als in Benkoelen (St. 1906 No. 320, zooals dat nader is gewijzigd en aangevuld.)
7. Oostkust van Sumatra.	Gouvernements-rechtspraak alleen in de afdeeling Bengkalis; elders overal inheemsche rechtspraak (St. 1908 No. 554, zooals dat nader is gewijzigd en aangevuld.)

[1]) De landstreken nog genoemd in adatrechtbundel V p. 463, als zijnde in het genot van eigen rechtspraak, zijn sedert (St. 1914 No. 309) gebracht onder Gouvernementsrechtspraak, met uitzondering van de Mentawei-eilanden.

8. Atjeh en Onderhoorigheden.	Inheemsche rechtspraak (St. 1909 No. 207, zooals dat nader is gewijzigd en aangevuld.)
9. Riouw en Onderhoorigheden.	Inheemsche rechtspraak (St. 1908 No. 663 jº 1910 No. 344.)
10/11. Banka en Billiton.	Gouvernements-rechtspraak (St. 1914 No. 665 en 1892 No. 183, zooals het nader is gewijzigd en aangevuld.)
12. Westerafdeeling van Borneo.	Gouvernements-rechtspraak in het geheele landschap Pontianak, bovendien in de onderafdeelingen Boven-Kapoeas en Smitau — deze laatste met uitzondering der Zelfbesturende landschappen Silat, Soehaid, Salimbau, Djongkong en Piasa — en in het district Meliau van de afdeeling Tajan. De inheemsche rechtspraak in het overige gebied dezer residentie moet als volgt worden opgevat. De Zelfbesturende landschappen Simpang, Soekadana en Matan (afdeeling Soekadana) en de reeds onder rechtstreeksch bestuur gebrachte Pinoeh-landen (St. 1896 No. 220 jº. 1904 No. 323) hebben nog volledige inheemsche rechtspraak. De overige landschappen in dat gewest als Sambas, Mampawa, Koeboe, Landak, Tajan, Sanggau, Sekadau, Sintang, Silat, Salimbau, Soehaid, Djongkong en Piasa, hebben een gemengde rechtspraak. De competentie der Zelfbesturen komt ongeveer overeen met die verleend aan magistraten in civiele en overtredingszaken (Art. 4 Reglement Rechtswezen, opgenomen in St. 1883 No. 59). De rechtspraak in alle andere zaken berust in deze Zelfbesturen bij de Gouvernements rechters en rechtbanken. Op de plaatsen echter

in die Zelfbesturen, waar Gouvernements-ambtenaren gevestigd zijn, bestaat Gouvernements-rechtspraak in haar vollen omvang. Die plaatsen zijn Sambas, Pamangkat, Singkawang, Bengkajang (alle in het landschap Sambas), Ngabang (landschap Landak), Mampawa (landschap Mampawa), Tajan (in het gelijknamige landschap), Sanggau (in het gelijknamige landschap) en Sintang en Nangah Pinoeh (landschap Sintang).

13. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Inheemsche rechtspraak in de onderafdeeling Boven-Mahakam en de landschappen Kota Waringin, Koetei, Sambalioeng, Goenoeng Taboer, Boelongan en het voormalig landschap Pasir (St. 1880 No. 55, zooals het nader is gewijzigd en aangevuld en St. 1908 Nos. 231 en 269 en 1912 No. 312 (Pegatan en Koesan).

14. Celebes en Onderhoorigheden. Inheemsche rechtspraak, behalve in het grootste deel der afdeeling Makassar en Bantaeng, waar alleen de daarbij gevoegde gedeelten van de voormalige rijkjes Goa en Laikang inheemsche rechtspraak behouden hebben (St. 1908 No. 225 j° 551 ; 1910 No. 574 ; 1912 No. 206).

15. Menado. Inheemsche rechtspraak in de geheele residentie, behalve in de onderafdeelingen Menado, Amoerang en Tondano en in dat deel van de afdeeling Gorontalo, niet behoorende tot Zelfbesturende landschappen of tot de voormalige landschappen Gorontalo, Bone, Limbotto, Boalemo en Attingola (St. 1889 Nos. 95 en 257, zooals die nader zijn gewijzigd en aangevuld.)

16. Amboina.	Inheemsche rechtspraak, uitgezonderd op de eilanden Amboina, de Oeliassers en die der Banda-groep (St. 1882 No. 29, zooals het nader is gewijzigd en aangevuld en voor Zuid-Nieuw-Guinea St. 1908 No. 234).
17. Ternate en Onderhoorigheden.	Inheemsche rechtspraak (St. 1882 No. 32, zooals het nader is gewijzigd en aangevuld.)
18. Timor en Onderhoorigheden.	Inheemsche rechtspraak, behalve ter hoofdplaats Koepang met het z. g. zes palen-gebied en de vallei van Atapoepoe (St. 1882 No. 26, zooals het verder is gewijzigd en aangevuld.)
19. Bali en Lombok.	Inheemsche rechtspraak op het eiland Bali, voorzooverre het dat deel der bevolking betreft, dat den Hindoegodsdienst belijdt en voor de geheele Inlandsche bevolking van het eiland Lombok (St. 1882 No. 142, zooals het nader is gewijzigd en aangevuld.)

RECHTSPRAAK IN DE BUITENBEZITTINGEN

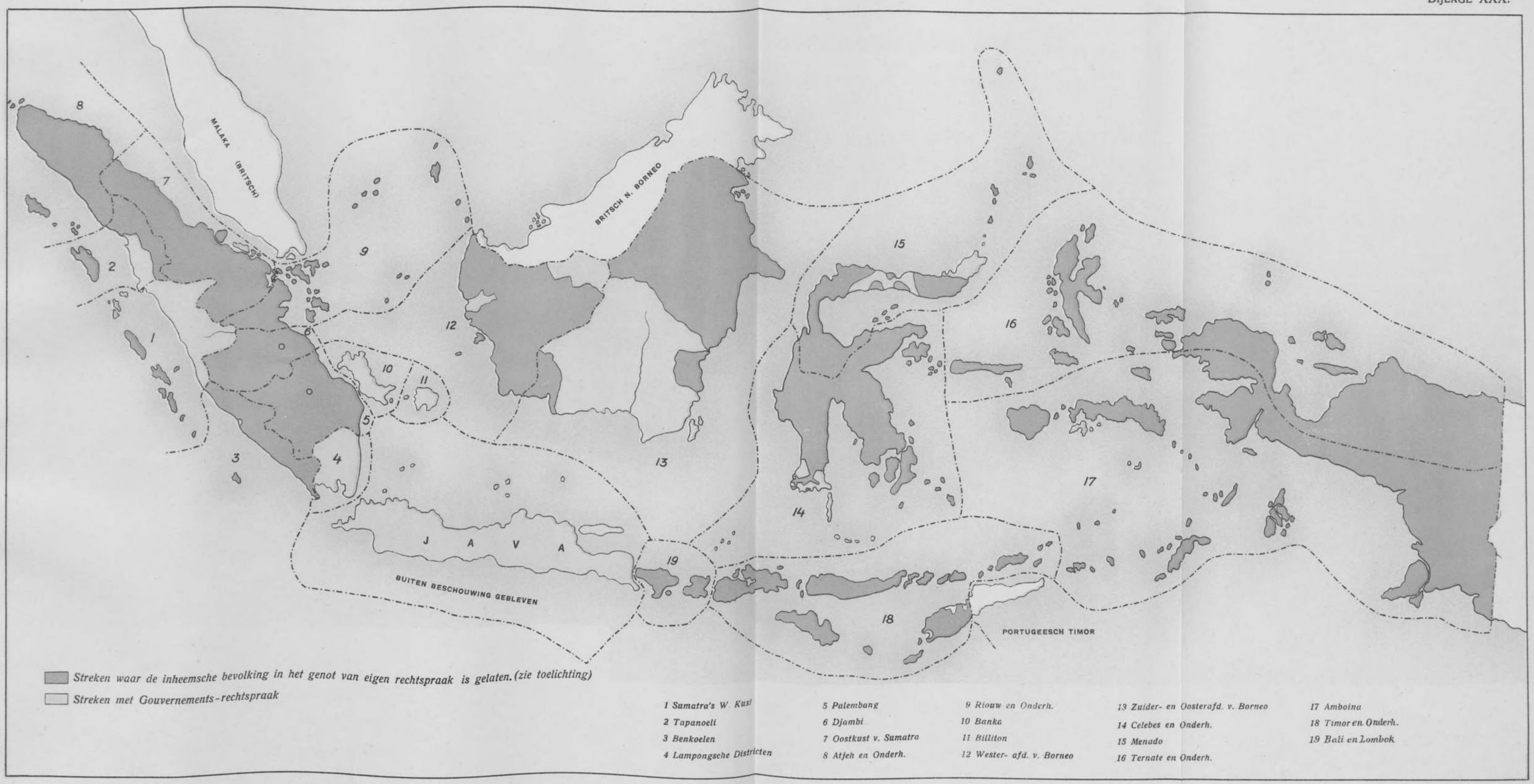

Het Departement van Onderwijs en Eeredienst.

Het Inlandsch Onderwijs.

Het Inlandsch Onderwijs wordt, evenals het Europeesche, onderscheiden in openbaar en particulier. Het openbaar onderwijs is altijd neutraal en gaat uit van het Gouvernement of van Inlandsche gemeenschappen, met steun van het Gouvernement. Deze laatste categorie, welke in de laatste jaren in bijzondere mate uitbreiding heeft gekregen, wordt aangeduid met den naam „Volksonderwijs".

Het particulier onderwijs gaat uit van zedelijke lichamen en instellingen en particuliere personen en wordt gegeven op neutralen dan wel op godsdienstigen grondslag. De neutrale scholen zijn meestal ontstaan door samenwerking van Inlandsche zijde, terwijl het onderricht op godsdienstigen grondslag vooral tot den werkkring behoort der talrijke zendingsgenootschappen, welke in onzen Archipel werkzaam zijn. Soms draagt het ook een Mohammedaansch karakter.

De scholen, opgericht door het Gouvernement, zijn verdeeld in twee categorieën :

a. Hollandsch-Inlandsche scholen, [1]) welke in de eerste plaats bestemd zijn voor kinderen van Inlandsche hoofden en andere aanzienlijke of gegoede Inlanders ;

b. 2e klasse-scholen, eerst bedoeld voor het onderwijs aan Inlandsche kinderen in het algemeen, doch tegenwoordig, in verband met de toenemende oprichting der „volksscholen", beperkt tot die plaatsen, waar behoefte bestaat aan iets verder gaand onderricht dan laatstgenoemde verschaffen.

---

[1]) St. 1914 No. 762.

Naast deze inrichtingen vindt men nog hier en daar de z.g. „speciale scholen", d.z. Gouvernements-inrichtingen met gedeeltelijk Europeesch personeel. Zij komen vrijwel overeen met de Hollandsch-Inlandsche scholen, maar hebben een speciaal karakter (Sambassche scholen).

Het onderwijs op de Hollandsch-Inlandsche [1]) scholen omvat minstens: het lezen en schrijven der landstaal en der Maleische taal met eigen en Latijnsche karakters, de vier hoofdregels van het rekenen met geheele en gebroken getallen, aardrijkskunde van Nederlandsch-Indie, Nederlandsche taal, handteekenen en de beginselen van de kennis der natuur. Vele scholen zijn reeds zoodanig uitgebreid, dat zij via een voorklasse aansluiten aan de Muloschool en overigens de leerlingen gereedmaken voor het z.g. klein-ambtenaars-examen, waarvan het diploma nog voor vele landsbetrekkingen vereischt is.

Op de scholen der tweede klasse is het leerplan veel eenvoudiger. Het omvat minstens: lezen en schrijven van de landstaal (tenzij deze voor het onderwijs onbruikbaar wordt geacht) of de Maleische taal met eigen of Latijnsche karakters, benevens de vier hoofdregels van het rekenen (met geheele getallen), terwijl voorts nog een of meer vakken der Hollandsch-Inlandsche scholen, behalve het Nederlandsch, op het leerplan geplaatst kunnen worden. De scholen hebben minstens drie klassen, waaraan, bij uitbreiding van het leerplan, nog een vierde en in enkele gewesten een vijfde, kan worden toegevoegd.

Speciale scholen vindt men in Menado, Tondano, Amoerang, Amboina, Saparoea, Deli, Asahan, Langkat, Serdang en Sambas. Die te Amboina is bestemd voor de kinderen der Ambonsche „burgers", de overige voor Inlandsche kinderen, bij voorkeur uit de aanzienlijke klasse. Enkele zijn in beperkte mate ook toegankelijk voor kinderen van Europeanen en van Vreemde Oosterlingen. Voorts vindt men te Kota-Radja en Makassar speciale scholen voor kinderen van Amboineesche, Ternataansche, Timoreesche en Menadoneesche Christen-militairen.

Het Inlandsche personeel voor de Gouvernementsscholen vindt in de Buitenbezittingen zijne opleiding aan de Gouvernementskweekscholen voor onderwijzers te Fort de Kock, Amboina en Makassar, terwijl normaalcursussen voor opleiding van hulponderwijzers zijn opgericht te Kota-Radja, Palembang, Makassar,

[1]) Alleen op Billiton bestaat nog een 1e klasse school, die echter in den loop van 1915 in een Hollandsch-Inlandsche school zal worden omgezet (St. 1914 No. 762).

Top. Inr. Batavia 1915.

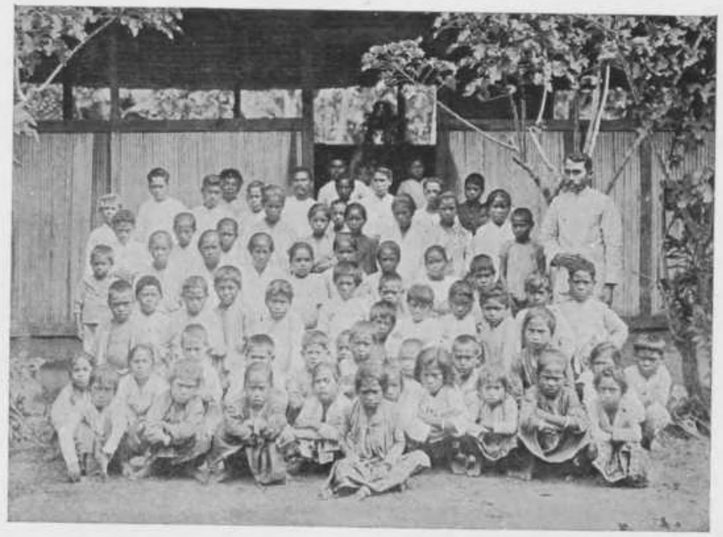

Zendingsschool te Boeli (Res. Ternate).

Zendelingshuis te Boeli (Res. Ternate).

Zendingskerkje te Manganitoe (Ternate).

Bandjermasin, Kendangan (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en Singaradja (Bali). De kweekschool voor onderwijzers te Makassar dient tevens als opleidingsschool voor Inlandsche ambtenaren, terwijl te Fort de Kock eenige, door den Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden aangewezen jongelieden, eveneens daartoe worden opgeleid. Ten slotte vindt men te Tondano een school voor zonen van Inlandsche hoofden en andere aanzienlijke Inlanders (Tondanosche Muloschool) waar opleiding plaats heeft voor ambtelijke betrekkingen. Zij is ongeveer identiek aan een kweekschool voor Inlandsche onderwijzers.

De volksscholen worden opgericht door de bevolking, onder toezicht en zoo noodig met steun der Regeering. Daar het slagen van de proef met het volksonderwijs in de eerste plaats afhangt van de medewerking en belangstelling der bevolking, wordt vooropgesteld dat geenerlei dwang wordt uitgeoefend. Het doel is het scheppen van een zooveel mogelijk uit eigen middelen bekostigd onderwijs, zoodat de geldelijke steun van de Regeering zoo min mogelijk een blijvend karakter mag aannemen, doch alleen den eersten stoot moet geven, of in onvermijdelijke tekorten voorzien. Het onderwijs is zoo eenvoudig gesteld, dat het in de breede lagen der Inlandsche maatschappij vermag door te dringen en zich aanpast aan de dagelijksche behoeften van het volk. De gebouwen en het materiaal worden door de bevolking zelf vervaardigd [1]), leermiddelen enz. worden kosteloos door het Gouvernement verstrekt.

Op de Buitenbezittingen werd eerst in 1912 een aanvang gemaakt met de invoering van het volksonderwijs, toen in het Gouvernement Sumatra's Westkust 111 en in de residentie Benkoelen 67 volksscholen van het op Java bestaande type opgericht werden.

In die twee gewesten bestonden toen reeds een aantal instellingen voor eenvoudig elementair onderwijs, onder leiding der Bestuursambtenaren, door Inlandsche gemeenschappen (in Sumatra's Westkust de nagari's, in Benkoelen de marga's) opgericht en meerendeels gesubsidieerd op den voet van Staatsblad 1895 No. 146. Die schooltjes werden in 1913 in het belang van eene systematische inrichting en ontwikkeling in de organisatie van het Inlandsch Volksonderwijs opgenomen, waardoor het aantal volksscholen in Sumatra's Westkust op 302 en in Benkoelen op 83 gebracht werd.

[1]) Het hout daartoe wordt kosteloos uit 's Lands bosschen verstrekt.

In datzelfde jaar werden op gelijke wijze ook de in het gewest Palembang bestaande, door Inlandsche gemeenschappen (marga's) tot stand gebrachte, op den voet van bovengenoemd Staatsblad gesubsidieerde, scholen voor elementair onderwijs, 88 in getal, in volksscholen geconverteerd, terwijl in 1914 het Inlandsch Volksonderwijs, zoowel door conversie van bestaande, als door oprichting van nieuwe volksscholen, werd ingevoerd in de residenties Djambi, Riouw en Onderhoorigheden en de Lampongsche Districten.

Het aantal volksscholen bedraagt thans in:

het Gouvernement Sumatra's Westkust	370
Benkoelen	98
Palembang	105
Djambi	40
Riouw en Onderhoorigheden	8
De Lampongsche Districten	60

Het leerplan van de volksschool omvat het lezen en schrijven van de landstaal, alsmede de toepassing der vier hoofdbewerkingen van het rekenen met geheele getallen en eenige kennis van eenvoudige breuken met getallen tot 1000.

Behalve de bovengenoemde vakken worden aan de leerlingen ook op elementaire wijze de dagelijks voor hen waarneembare feiten en verschijnselen in de natuur verklaard.

Het onderwijs komt ongeveer overeen met dat in de drie eerste klassen der Openbare Inlandsche 2de klasse school.

De school bestaat uit drie klassen, elk van één jaar.

De leertijd is gesteld op $2^1/_2$ uur, waardoor tweemalen per dag school gehouden kan worden, de eerste maal voor de 1e klasse, daarna voor de 2e en 3e klasse, zoodat voor de niet al te groote scholen één onderwijzer voldoende is.

De leerkrachten worden zooveel mogelijk gerecruteerd uit personen, die, na met vrucht eene Openbare Inlandsche tweede klasse school doorloopen te hebben, practisch en theoretisch door het Hoofd eener school van laatstgenoemde soort gedurende een jaar voor het ambt van dorpsonderwijzer opgeleid zijn en uit jongelieden, die in het bezit zijn van een diploma als kweekeling.

Terwijl het toezicht over het Onderwijs op de Hollandsch-Inlandsche scholen is opgedragen aan een afzonderlijke inspectie en dat op 2de klasse scholen

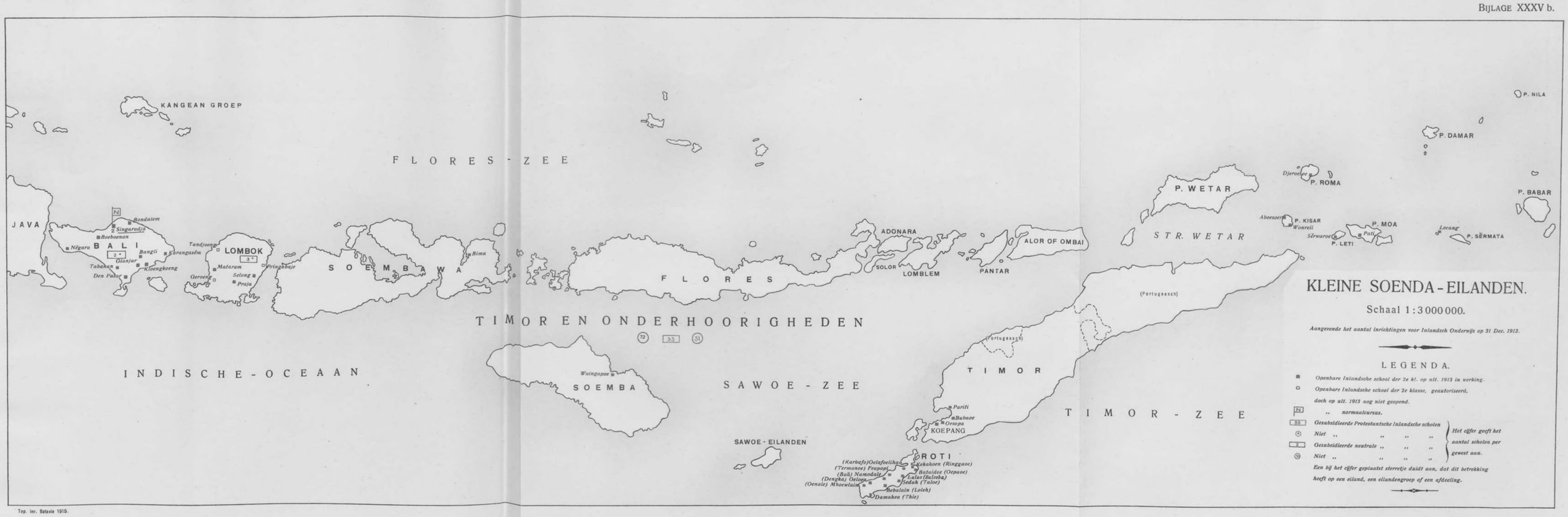

Top. Inr. Batavia 1915.

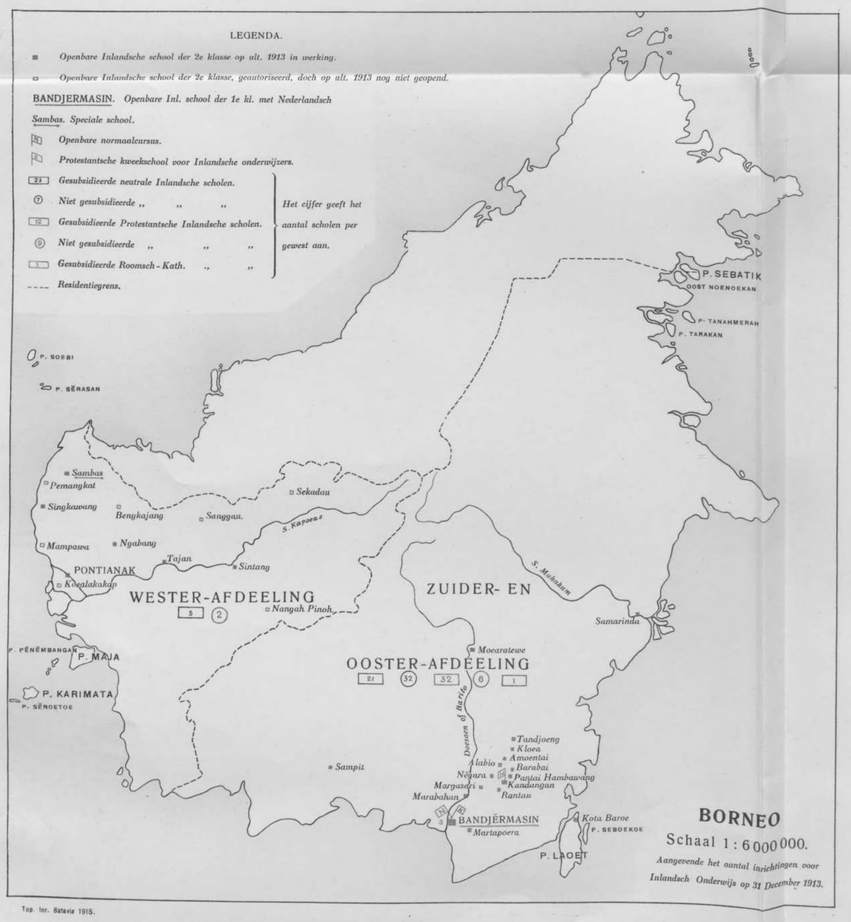

Top. Inr. Batavia 1915.

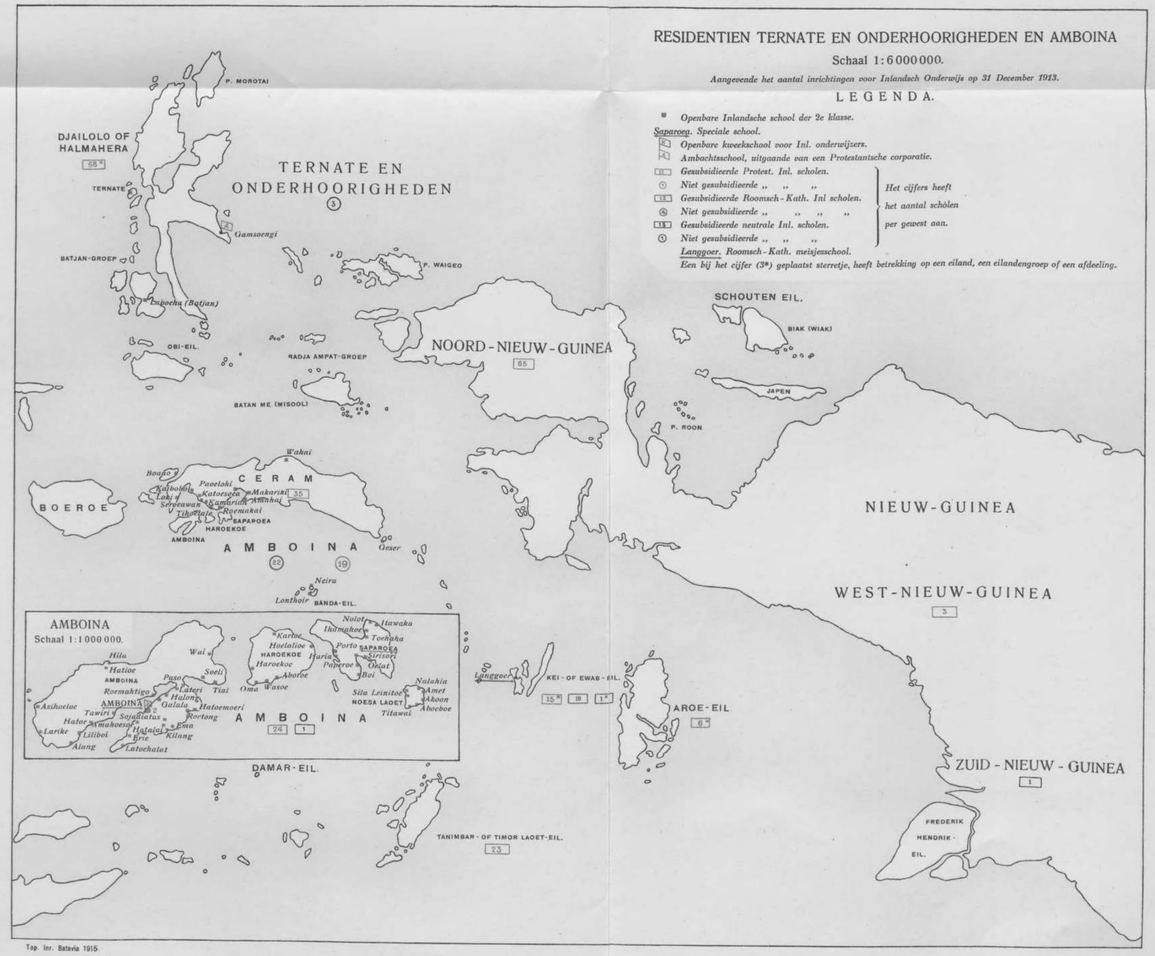

Top. Inr. Batavia 1915.

aan de Inspecteurs en Adjunct-Inspecteurs van het Inlandsch Onderwijs (12 in aantal) en onder het Departement van Onderwijs en Eeredienst valt, is het volksonderwijs gesteld onder leiding van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur, bijgestaan door den Inspecteur van het Inlandsch Volksonderwijs en door Adjunct-Inspecteurs en Inlandsche Hoofdopzieners en Opzieners, de beide laatste categorieën gekozen uit Inlandsche onderwijzers, die in het bezit zijn van een einddiploma van eene Gouvernementskweekschool.

Het aantal Opzieners bedraagt thans in:

het Gouvernement Sumatra's Westkust	8
Benkoelen	3
Palembang	4
Djambi	1
Riouw en Onderhoorigheden	1
De Lampongsche Districten	2

Te Fort de Kock is bovendien een Hoofdopziener der Inlandsche volksscholen geplaatst, die het Gouvernement Sumatra's Westkust tot ressort heeft.

De volgende tabel geeft een overzicht van het aantal leerlingen, dat op ultimo December 1914 de volksscholen bezocht in de genoemde gewesten, behalve de Lampongsche Districten, waar het meerendeel der scholen eerst in het begin van dat jaar geopend werd.

GEWESTEN	Aantal scholen	AANTAL LEERLINGEN OP ULTIMO DECEMBER 1914		
		Jongens	Meisjes	Gemiddeld per school
Sumatra's Westkust	370	21224	2809	65
Benkoelen	98	4992	95	52
Palembang	105	6576	62	63
Djambi	40	4732	443	129
Riouw en Onderhoorigheden	8	314	11	40
Totaal	621	37838	3420	349

Voor het jaar 1915 is gerekend op vermeerdering van het aantal volksscholen in:

het Gouvernement Sumatra's Westkust	tot	390
Benkoelen	"	102
Palembang	"	138
Djambi	"	43
Riouw en Onderhoorigheden	"	20
De Lampongsche Districten	"	80
	Totaal	773

en op de aanstelling van nog twee Opzieners, waarvan één te plaatsen in het Gouvernement Sumatra's Westkust en de andere in de Lampongsche Districten.

Afzonderlijk dient het volksonderwijs in het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden genoemd te worden.

Hier werd reeds in 1908 onder leiding van het bestuur een particuliere volksschool gesticht. Al zeer spoedig verwierf deze nieuwe instelling de sympathie der bevolking; het best blijkt dit uit de toename van het aantal scholen en leerlingen, n. l. van 1 school met 38 leerlingen in 1908 tot 149 scholen met 7240 leerlingen in 1913.

Men heeft hier de volksschool ook dienstbaar gemaakt aan de verspreiding van betere kennis van landbouwzaken. Daartoe is door den landbouwadviseur te Kota-Radja en te Seulimeum voor de volksonderwijzers een cursus geopend in elementaire kennis omtrent het economisch cultiveeren van den bodem, welke kennis door hen weder op de volksscholen verspreid wordt.

Overigens is het zeer sterk verspreide particuliere onderwijs op de Buitenbezittingen vrijwel geheel in handen der zending. Het zendingskaartje geeft aan op welke wijze de gebieden der verschillende godsdienstige gezindten over deze gewesten verdeeld zijn.

Zoowel de door het volk zelf als de door de zendingsgenootschappen in de Buitenbezittingen in het leven geroepen inrichtingen van lager onderwijs kunnen van het Gouvernement subsidie ontvangen, indien ze daartoe aan zekere eischen voldoen, betreffende:

CELEBES

Schaal 1:2 000 000.

Aangevende het aantal inrichtingen voor Inlandsch Onderwijs op 31 December 1913.

Top. Inr. Batavia 1915.

Mohamedaansche priesterschool in Groot-Atjeh.

a. de gebleken behoefte aan onderwijs;

b. den omvang van het onderricht (minstens het 2de klasse school-minimum programma);

c. den duur van het onderwijs (minstens drie uur daags);

d. het aantal leerlingen (minstens 25);

e. het aantal leerkrachten (per 50 leerlingen 1 leerkracht) in het bezit van een diploma voor onderwijzer aan een openbare school, dan wel van een bewijs van geschiktheid, afgegeven door de schoolcommissie;

f. de inrichting van het schoollokaal;

g. de toegankelijkheid der school (voor alle kinderen van Inlanders);

h. de verstrekking van leermiddelen (gratis of tegen een prijs, niet hooger dan die van het Depôt van Leermiddelen; de Directeur van Onderwijs en Eeredienst heeft het verbodsrecht over de leermiddelen);

i. de heffing van schoolgeld (niet hooger dan voor een 2de klasse school).

De subsidie wordt verleend:

a. ineens, voor de kosten van eerste inrichting;

b. jaarlijks voor onderhoud en aanvulling;

c. jaarlijks ter tegemoetkoming in verdere uitgaven.

De subsidie-bedragen worden niet overal op denzelfden voet berekend. De normale standaard voor de Buitenbezittingen is:

AANTAL LEERLINGEN DER SCHOOL	BEDRAG VOOR		
	a	*b*	*c*
25 leerlingen	*f* 200	*f* 20	*f* 100
26 - 30 „	„ „	„ „	„ 125
31 - 40 „	„ „	„ „	„ 150
41 - 50 „	„ „	„ „	„ 175
51 - 75 „	„ 300	„ 30	„ 200
76 - 100 „	„ „	„ „	„ 225
101 - meer „	„ 400	„ 40	„ 250

Afwijkingen van deze subsidie-regeling vindt men in

a: de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (St. 1909 No. 388);

b: de afdeeling Bolaâng Mongondou (St. 1911 No. 140);

c: de residentie Tapanoeli (St. 1911 No. 157);

d: de eilanden Halmaheira en Nieuw-Guinea (St. 1911 No. 112);

e: de afdeeling Menado (St. 1912 No. 579);

f: de tijd. afdeelingen Soemba en Flores der residentie Timor en Onderhoorigheden (St. 1913 No. 309).

Die in *a* worden toegekend volgens den normaal-maatstaf, doch met eenigszins hoogere bedragen, terwijl in *d* geen voorwaarden gesteld zijn, doch alleen $^3/_4$ der werkelijke onkosten over het voorafgaande jaar als subsidie wordt toegekend.

Voor de afdeeling Bolaâng Mongondou (sub *b*) wordt het $^3/_4$ der werkelijke gemaakte onkosten voor oprichting vergoed, terwijl de jaarlijksche subsidie voor onderhoud afhankelijk is van het aantal leerlingen (min. *f* 40.—, max. *f* 800.—) en voor verdere uitgaven van het aantal en de bevoegdheid der leerkrachten (een premie van *f* 75 voor iederen onderwijzer en bovendien van *f* 30, *f* 60, *f* 90 of *f* 120 naar gelang van bevoegdheid of rang (art. 4 St. 1906 No. 241).

Voor Tapanoeli (sub *c*) wordt als subsidie ineens verleend $^3/_4$ der werkelijke uitgaven en jaarlijks *f* 90.— voor ieder onderwijzer, *f* 60.— voor de onderwijzers in het bezit van een diploma en *f* 1.— per leerling, berekend naar het gemiddeld aantal leerlingen (St. 1911 No. 157).

Voor de afdeeling Menado (sub *e*) zijn de eischen ter verkrijging van subsidie iets verzwaard, terwijl ook hier rekening wordt gehouden met de bevoegdheden der leerkrachten bij de bepaling der subsidie voor het onderwijzend personeel. Voorts is hier bepaald, dat wanneer het aantal scholen, uitgaande van eenzelfde organisatie of vereeniging, méér dan 80 bedraagt, die corporatie verplicht is een Europeesch schoolopziener aan te stellen.

In de sub *f* genoemde afdeelingen Soemba en Flores is eene geheel afwijkende regeling getroffen, doordat hier de geheele zorg voor het Inlandsch Onderwijs is opgedragen (tot 1923) aan kerkelijke genootschappen en wel voor Soemba aan de zending der Gereformeerde kerken in Nederland en voor Flores (uitgezonderd Adoenara) aan de Congregatie der Paters van het Goddelijk Woord te Steijl (St. 1914 No. 791).

De door deze corporaties opgerichte scholen worden onderscheiden in standaardscholen, overeenkomende met de Gouvernements 2de klasse school en volksscholen van het gewone type, waarvan de eerste worden opgericht op door het Gouvernement te bepalen plaatsen, de andere op plaatsen en tot een aantal als jaarlijks door de corporaties, in overeenstemming met het Hoofd van Gewestelijk Bestuur, zal worden bepaald. Indien volgens het oordeel van den Gouverneur-Generaal daaraan behoefte bestaat, kan voorts aan de standaardscholen eene tweejarige cursus voor opleiding van volksschool-onderwijzers worden verbonden of kan daarvoor eene kweekschool worden opgericht. Standaardscholen, normaalcursussen en kweekschool zijn onderworpen aan het toezicht der Gouvernements Inspecteurs.

Als subsidie voor de volksscholen der corporaties wordt ineens per school toegekend hoogstens *f* 300 en jaarlijks hoogstens *f* 100, terwijl de subsidie der andere inrichtingen voor eerste oprichting enz. ineens de totaal-onkosten bedraagt en jaarlijks voor onderhoud enz. $^3/_4$ der werkelijke kosten, tot een maximum voor de standaardscholen van $^3/_4$ der onkosten van een Gouvernementsschool 2de klasse en voor de normaalcursussen tot $^3/_4$ van het bedrag der kosten van eene dergelijke Gouvernementsinrichting, terwijl voor de kweekschool als subsidie ineens (voor oprichting der gebouwen) wordt verleend het totaal der werkelijke kosten en als jaarlijksche subsidie het bedrag, dat te haren behoeve zou kunnen worden toegekend bij toepassing van St. 1906 No. 242, j°. 1911 No. 359.

Het toezicht op de volksscholen is toevertrouwd aan de bestuursambtenaren; voor die der zending der Gereformeerde kerken kan deze corporatie echter een Europeesch schoolopziener aanstellen. Voor dezen schoolopziener kan, evenals voor dien in Menado, subsidie verleend worden, naar gelang zijner bevoegdheden, tot een bedrag van *f* 150, *f* 175, *f* 200 of *f* 250 's maands en twee 5-jaarlijksche verhoogingen van *f* 40, *f* 45 of *f* 50 's maands (St. 1912 No. 581 en 1913 No. 309).

Over het algemeen worden aan kerkelijke corporaties of rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen subsidies toegestaan voor het door haar uitgeoefende toezicht op hare Inlandsche scholen. Dit wordt per bezoek berekend naar het aantal leerkrachten (per leerkracht *f* 5.— met min. *f* 10.— en max.

f 25.— per bezoek), terwijl aan een toezicht-uitoefenend persoon niet meer dan *f* 1500 per jaar wordt uitgekeerd.

Bijzondere subsidies worden verleend aan enkele particuliere scholen van bijzonderen aard, meestal door de zending opgericht (ambachtsscholen in Tapanoeli, Menado en Ternate; huisvlijtschool voor meisjes in Tapanoeli; meisjesscholen in Menado en Amboina (Kei-eilanden) en kweekscholen voor onderwijzers (3 in Tapanoeli, 1 ter Oostkust van Sumatra, 1 in Bandjermasin, 3 in de residentie Menado).

Er bestaan verder nog op verschillende plaatsen in den Archipel kleine kunstnijverheidscholen, meestal door bestuursambtenaren in het leven geroepen, om een plaatselijk voorkomende tak van kunstnijverheid te steunen: Kota Tjane (Atjeh) vlechten en weven; Fort van der Capellen en Padang Pandjang (Sumatra's Westkust) kantwerk en weven; Siloengkang en Pajokoemboeh (Sumatra's Westkust) weven; Kloengkoeng (Bali) kopergieten. Deze ontvangen echter geen subsidie.

De kaarten van het Inlandsch Onderwijs (bijlagen XXXV*a*, *b* en *c*, en de bijlagen XXXIII en XXXIV) geven een overzicht van de verschillende soorten van onderwijs in de Buitenbezittingen, benevens van de uitbreiding sedert 1904 en van de sedert 1910 verleende subsidies.

Het Europeesch Onderwijs heeft op de Buitenbezittingen nagenoeg uitsluitend beteekenis voor de daar gevestigde Europeanen, zoodat het, voor de beoordeeling van den welvaartstoestand van land en volk en van hetgeen ter bevordering daarvan door de Regeering gedaan is, buiten beschouwing kan blijven.

OVERZICHT VAN HET AANTAL SCHOLEN EN LEERLINGEN BIJ HET OPENBAAR EN PARTICULIER INLANDSCH ONDERWIJS OP DE BUITENBEZITTINGEN OVER DE JAREN 1903-1913.

GEWESTEN	1903				1904				1905				1906				1907			
	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d
Sumatra's Westkust	24	49	6.052	2.357	38	61	6.634	2.927	38	71	7.912	3.109	40	83	7.950	4.224	40	71	8.300	3.516
Tapanoeli	19	262	3.199	13.982	19	262	3.721	15.745	20	320	3.830	17.236	19	328	3.481	19.432	20	390	3.818	22.034
Benkoelen	10	—	1.519	—	10	—	1.825	—	10	—	1.974	—	12	—	1.703	—	12	1	2.087	—
Lampongsche Districten	6	—	740	—	6	—	762	—	7	—	992	—	7	—	902	—	7	—	1.048	—
Palembang	7	6	1.059	397	9	12	1.580	901	11	20	1.943	1.563	12	15	1.391	1.180	14	19	2.679	1.852
Djambi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	—	—	2	6	199	400
Oostkust van Sumatra	8	2	813	98	9	—	1.261	—	10	—	1.588	—	10	75	1.141	—	11	117	1.835	910
Atjeh en Onderhoorigheden	7	6	738	304	9	6	945	377	11	8	1.350	285	13	8	1.575	364	14	9	1.627	490
Riouw en Onderhoorigheden	4	—	258	—	4	—	249	—	5	—	377	—	5	—	297	—	5	—	404	—
Banka en Onderhoorigheden	3	—	258	—	3	—	391	—	3	—	392	—	3	—	293	—	4	—	524	—
Billiton	2	1	202	36	2	1	312	48	2	—	285	—	2	—	175	—	2	—	317	—
Westerafdeeling van Borneo	1	1	129	333	2	—	208	—	2	—	216	—	2	—	152	—	3	2	574	—
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	12	24	1.753	1.376	12	21	2.143	1.398	14	20	2.627	1.298	14	39	3.285	1.602	14	79	3.974	1.858
Celebes en Onderhoorigheden	14	2	1.426	46	15	2	1.521	49	15	—	1.603	—	15	—	1.839	—	18	29	2.378	809
Menado	118	271	24.431	19.168	118	273	24.536	22.546	120	281	26.121	21.710	121	283	25.237	21.216	121	320	24.755	25.470
Ternate en Onderhoorigheden	2	20	402	893	2	21	382	774	2	23	384	685	2	23	390	778	2	26	448	989
Amboina	72	81	10.359	2.435	72	80	11.284	3.202	72	84	11.694	2.707	73	84	11.860	3.157	74	84	12.372	3.472
Timor en Onderhoorigheden	15	12	2.279	1.505	15	17	2.243	1.629	16	15	2.325	1.391	16	17	2.343	1.276	16	22	2.507	1.649
Bali en Lombok	4	1	325	56	4	3	417	151	4	3	426	172	5	3	478	163	5	4	530	149
TOTAAL	328	738	55.942	42.686	349	759	61.414	49.747	362	845	66.039	50.156	372	963	64.492	53.392	384	1.179	70.376	62.598
	1.066		98.628		1.108		111.161		1.207		116.195		1.335		117.884		1.563		132.974	

GEWESTEN	1908				1909				1910				1911				1912				1913			
	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d
Sumatra's Westkust	40	76	8.823	6.181	41	133	9.468	10.965	42	203	9.928	15.598	46	230	11.074	21.183	47	235	12.259	22.256	49	17	13.160	1.398
Tapanoeli	20	435	4.028	24.790	20	467	4.205	27.891	21	517	4.557	26.755	21	524	4.780	34.032	22	582	5.064	41.478	24	611	5.547	46.376
Benkoelen	12	2	2.269	151	13	8	2.298	400	13	8	2.229	413	15	6	2.737	± 400	10	—	2.830	—	19	1	3.545	73
Lampongsche Districten	7	—	1.152	—	7	—	1.242	—	8	10	1.248	329	9	12	1.538	478	9	10	1.926	339	9	5	1.914	190
Palembang	14	26	2.674	2.334	14	52	2.709	4.016	15	79	3.216	7.556	17	87	3.686	9.365	23	88	4.279	10.498	32	1	5.836	142
Djambi	4	5	415	398	4	3	444	249	5	—	426	—	6	13	535	618	6	23	620	2.328	7	25	740	3.774
Oostkust van Sumatra	11	90	1.884	971	—	69	1.860	3.183	11	81	2.024	3.684	13	139	2.336	8.935	15	155	2.886	11.031	21	166	3.456	12.510
Riouw en Onderhoorigheden	15	8	2.074	481	15	5	2.121	515	16	6	2.387	572	16	4	2.425	703	18	2	2.600	428	19	4	2.866	568
Banka en Onderhoorigheden	5	—	437	—	5	1	760	59	5	2	558	88	5	6	614	342	5	9	611	563	5	9	595	503
Billiton	4	—	641	—	4	—	729	—	4	—	734	—	6	—	952	—	6	—	967	—	6	1	980	54
Westerafdeeling van Borneo	2	—	317	—	2	—	289	—	2	—	372	—	2	—	344	—	2	—	320	—	2	—	335	—
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	16	117	4.818	4.540	16	105	5.048	5.471	18	68	5.255	4.032	20	78	4.724	1.313	21	88	5.026	5.337	20	92	4.717	5.743
Celebes en Onderhoorigheden	20	20	3.022	1.040	19	25	2.915	1.256	22	25	2.935	1.221	22	24	3.272	1.554	22	37	3.356	2.159	22	50	3.452	3.946
Menado	101	341	25.039	26.015	101	376	25.654	28.094	118	378	26.844	29.045	118	393	24.134	27.444	118	376	21.633	23.365	117	403	23.637	32.112
Ternate en Onderhoorigheden	2	65	488	1.668	2	70	410	— [1]	2	21 [1]	549	691 [1]	2	117	586	5.356	2	118	564	6.025	2	139	535	4.915
Amboina	75	87	12.995	3.703	73	91	13.000	5.000	74	134	14.495	6.101	74	161	12.156	9.918	66	136	10.561	7.560	65	161	10.592	7.958
Timor en Onderhoorigheden	16	22	2.601	1.763	17	20	2.786	1.638	17	23	2.746	1.549	17	70	2.572	1.522	23	14	2.986	4.318	21	136	2.704	7.551
Bali en Lombok	6	3	797	149	7	4	1.043	258	10	3	1.449	263	10	6	1.543	412	13	16	1.979	276	14	5	2.382	307
TOTAAL	373	1.299	75.048	74.184	375	1.435	76.411	88.871	407	1.562	82.632	98.155	423	1.878	80.621	124.061	443	1.996	81.147	138.333	462	1.833 *)	87.712	128.562
	1.672		149.232		1.810		165.282		1.969		180.787		2.301		204.682		2.439		219.480		2.295		216.274	

a = aantal gouvernements scholen } voor Inlanders
b = aantal particuliere scholen }
c = aantal leerlingen der gouvernements scholen
d = aantal leerlingen der particuliere scholen

*) Door de conversie van particuliere scholen in volksscholen is het aantal der eerstgenoemde inrichtingen in 1913 minder dan in 1912.

[1]) Onvolledige opgaven.

STAAT DER SUBSIDIES (IN GULDENS), DOOR HET GOUVERNEMENT VERLEEND VOOR HET PARTICULIER INLANDSCH ONDERWIJS IN DE VERSCHILLENDE GEWESTEN DER BUITENBEZITTINGEN GEDURENDE DE JAREN 1910—1913

GEWESTEN	Jaartal	1e Inrichting	Onderhoud	Verdere Uitgaven	School toezicht	Premie v/d aanwezige leerkrachten	Totaal	Hiervan aan de Zending
Sumatra's Westkust	1910	11.600	1.890	19.435	—	—	32.925	713
	1911	12.100	3.700	34.070	—	—	49.870	1.330
	1912	4.600	4.990	38.126	35	—	47.741	2.635
	1913	900	460	3.891	120	—	5.371	1.958
Tapanoeli	1910	10.070	20.180	89.988	—	—	121.238	120.538
	1911	13.373	28.458	56 580	—	12.780	111.191	110.608
	1912	12.118	21.268	66.251	2.520	11.836	113.993	113.577
	1913	29.970	42.932	121.013	4.850	25.716	224.481	224.210
Palembang	1910	9.000	4.080	10.030	—	—	23.110	—
	1911	3.400	1.940	12.705	—	—	18.045	—
	1912	3.300	2.130	16.980	—	—	22.410	—
	1913	600	590	5.470	—	—	6.660	—
Oostkust van Sumatra. . . .	1910	8.587	700	10.111	—	—	19.398	17.858
	1911	4.550	910	16.092	—	—	21.552	20.042
	1912	1.900	1.240	17.675	—	—	20.815	20.815
	1913	3.450	2.190	24.936	2.040	—	32.616	31.271
Atjeh en Onderhoorigheden. .	1910	200	680	650	—	—	1.530	600
	1911	—	670	525	—	—	1.195	600
	1912	—	650	375	—	—	1.025	600
	1913	817	630	200	—	—	1.647	600
Zuider- en Ooster afdeeling Borneo	1910	7.433	820	10.857	—	—	19.110	15.815
	1911	900	1.180	16.357	—	—	18.437	13.594
	1912	2.400	1.170	11.040	180	—	14.790	9.100
	1913	800	1.440	27.575	—	—	29.815	24.830
Menado	1910	1.600	4.560	75.220	—	—	81.380	81.380
	1911	2.940	21.216	83.596	—	780	108.532	108.532
	1912	900	21.673	86.825	—	720	110.118	110.118
	1913	23.450	17.500	117.065	300	840	159.155	159.155
Celebes en Onderhoorigheden .	1910	—	70	525	—	—	595	—
	1911	—	70	500	—	—	570	—
	1912	—	70	475	—	—	545	—
	1913	2.400	—	1.308	—	—	3.708	3.383
Amboina „ „ .	1910	1.600	1.090	9.165	—	—	11.855	11.855
	1911	6.000	810	13.090	—	—	19.900	19.900
	1912	5.100	4.080	14.060	375	—	23.615	23.615
	1913	11.600	2.180	25.972	150	—	39.902	39.902
Ternate „ „ .	1910	2.000	1.690	4.395	—	—	8.085	8.085
	1911	—	1.200	19.639	—	—	20.839	20.839
	1912	—	1 200	19.865	1.815	—	22.880	22.880
	1913	2.795	1.200	48.859	1.710	—	54.564	54.564
Timor „ „ .	1910	400	250	2.000	—	—	2.650	2.650
	1911	300	790	5.950	—	—	7.040	7.040
	1912	500	870	6.625	80	—	8.075	8.075
	1913	17.070	1.040	7.045	90	—	25.245	25.245
Bali en Lombok.	1910	—	100	710	—	—	810	—
	1911	400	80	900	—	—	1.380	—
	1912	—	140	1.050	—	—	1.190	—
	1913	200	60	600	—	—	860	—
TOTAAL	1910						322.686	259.494
	1911						378.551	302.485
	1912						387.197	311.415
	1913						584.024	565.118

Eeredienst.

Bij verreweg het grootste gedeelte van de Inlandsche bevolking der Buitenbezittingen treft men nog een eeredienst aan, gebaseerd op voor het meerendeel „animistische" opvattingen en zelfs daar waar de Islam en het Christendom invloed verkregen, zijn die begrippen nog bij lange niet verdwenen. Vooral het Mohammedanisme heeft zich veel aanhangers weten te verzekeren door de vreedzame penetratie langs de Inlandsche handelswegen, voerende naar de nog heidensche landen. Zoodoende onderscheiden wij in de Buitenbezittingen naar de uiterlijke godsdienstvormen, welke over het algemeen nauwkeurig worden in acht genomen, als drie groote godsdienstgroepen: het Heidendom, het Mohammedanisme en het Christendom, waaraan zich als vierde kleinere groep aansluit de oude Hindoe-enclave, welke zich op Bali heeft weten te handhaven tegen den opdringenden Islam. Het spreekt vanzelf, dat het oude Heidendom zich het meest onvervalscht heeft weten te bewaren in die gedeelten, welke het minst toegankelijk waren of voor den Inlandschen handel weinig aantrekking bezaten; over het algemeen dus in de diepste binnenlanden en op afgelegen kleinere eilanden. Zoo zijn de bewoners der eilanden ten Westen van Sumatra nog grootendeels heidenen, evenals (tot de komst der Christelijke zending) de Bataks, de Koeboes en enkele andere kleinere volksgroepen op Sumatra. Op Borneo heeft de Islam alléén vasten voet weten te verkrijgen aan de kusten, terwijl de oorspronkelijke Dajaksche bevolking over de geheele uitgestrektheid van het groote eiland nog onder den invloed staat harer ingewikkelde vereering van de zielen der afgestorvenen. In Celebes vond de Islam een gunstigen bodem op het ontwikkelde en handeldrijvende zuidwestelijke schiereiland, terwijl de ontsluiting der noordelijker streken (Centraal- en Oost-Celebes) in de laatste tien jaar onmiddellijk gepaard ging met eene toenemende bekeering tot den Islam der daar gevestigde Toradja's. Het noordelijke schiereiland, de residentie Menado vormend,

vertoont in de kleinere landschappen aan de kusten bolwerken van den Islam, vanwaaruit die godsdienst voornamelijk door huwelijken en vestiging van Mohammedanen voortdringt onder de heidensche bevolking van het binnenland van Centraal-Celebes. Lombok is nagenoeg geheel Mohammedaansch evenals Soembawa, dat door den invloed van het voormalige Goareesche rijk op Celebes geïslamiseerd werd. Het geheele verdere Oostelijke deel van den Archipel, de residenties Amboina, Timor en Ternate en Onderhoorigheden, was, tot de komst der Christelijke zending, het oude heidensche geloof trouw gebleven en heeft slechts aan de kusten der tallooze eilandengroepen of rondom de zetels der Zelfbestuurders (Ternate, Tidore, enz.) kleine Mohammedaansche enclaves zien ontstaan. Nieuw-Guinea, tot voor kort nog geheel terra incognita, had ook de meest primitieve uitingen van een laagstaand geestelijk leven der bevolking trouw bewaard; ook hier echter breidt de Islam zich uit door de toenemende vestiging van islamitische handelaren aan de kusten.

Ook de Christelijke zending heeft, vooral in de laatste jaren, niet stilgezeten en overal te midden van het Heidendom, talrijke zendingsposten uitgezet als barrières tegen den wassenden stroom van den Islam. Zij kan reeds op gunstige resultaten bogen in sommige deelen van haar arbeidsveld, hoewel de Islam onder de Oostersche volkeren, door zijn beter aanpassingsvermogen, eerder in staat is proselieten te maken dan het voor de Inlandsche opvattingen soms weinig aantrekkelijke Christendom. Wel eischt de Islam voor den overgang tot dat geloof in hoofdzaak het afzweren van het door de meeste heidenen zoo geliefde varkensvleesch, doch de Christelijke zending kan de polygamie niet toelaten. Daarbij komt nog de geheel verschillende methode van doorzetting van deze eischen, gevolgd door de Islamitische propagandisten eenerzijds en de Christelijke zending anderzijds, terwijl ook in het voordeel van den Islam werkt, dat die Godsdienst gebracht wordt door Oosterlingen, die zich veel gemakkelijker in den gedachtengang van de inheemsche bevolking kunnen verplaatsen dan de Europeesche Zendelingen en daardoor dikwijls tot een voor hun doel juistere keuze van de toe te passen middelen geraken. Algemeen wordt dan ook door de Christelijke Zending ingezien, dat kennis van taal, land en volk in belangrijke mate de kans op slagen verhoogt. Bewonderenswaardig is in dit verband de arbeid van Drs. N. Adriani en A. C. Kruyt in de Possostreek. Na jarenlange

Moskee te Fort de Kock.

onverdroten arbeid (sedert 1892) is van hun hand thans verschenen het belangrijke werk betreffende de Bare'e sprekende Toradja's, waardoor omtrent dat volk en zijn zieleleven niet veel te vragen overblijft. Dien beiden mannen is het dan ook gelukt door deze zorgvuldige voorbereiding, zoodanig den geest van het volk bij hunne bijeenkomsten te boeien, dat *allen* opgaan, ook al hebben zij zich nog niet aangemeld voor den doop. Eene andere werkwijze volgde de Rijnsche Zending in de Bataklanden met niet minder succes. Belangrijke werken betreffende den aard en het wezen van het animisme der Bataks verschenen van de hand van Joh. Warneck, eerst nadat de Zending reeds vasten voet verkregen had, terwijl Dr. A. C. Kruyt, in zijn bekend werk, die stof voor den geheelen Archipel behandelt.

Belangrijke resultaten verkreeg de Christelijke Zending in de Minahassa en op de Sangi en Talaud-eilanden, in Amboina en op de Zuidwester-eilanden, welke streken bijna geheel gekerstend zijn, hetgeen, binnen niet al te langen tijd verwacht kan worden van de Toradja's in de Possostreek, dank zij de reeds genoemde jarenlange voorbereiding van Drs. N. Adriani en A. C. Kruyt, terwijl ook onder de Bataks (Residenties Tapanoeli en Oostkust van Sumatra) het Christendom met groote schreden voortgaat.

De werking der geheele zending over de Buitenbezittingen blijkt uit het hier opgenomen zendingskaartje, nader toegelicht door den achtervolgenden staat der in de verschillende streken werkzame genootschappen.

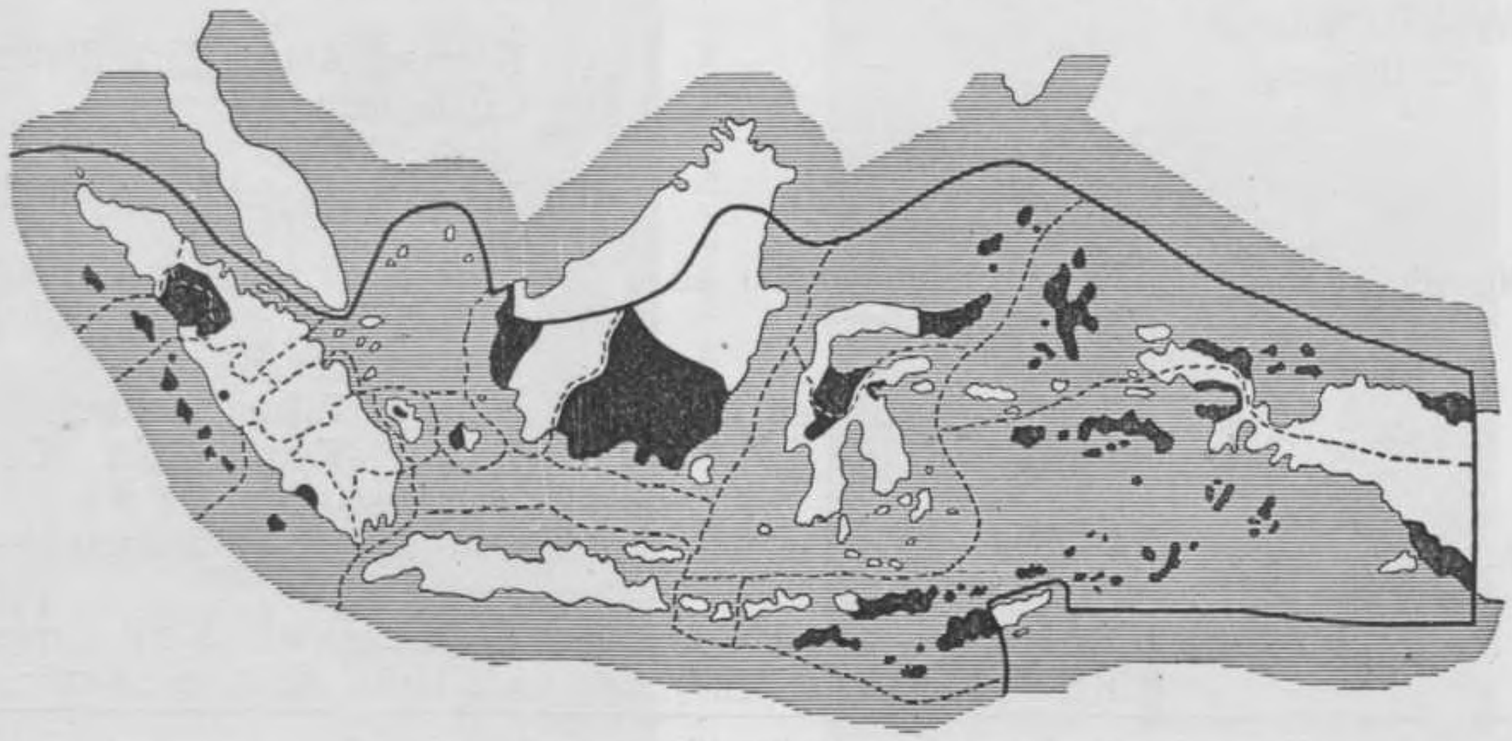

Inl. Christengemeenten of arbeidsveld der Christelijke Zending.

Gewest	Landstreek, aantal Gemeenten		Zendingsgenootschap
Sumatra's Westkust	Padang	1	Seventh-day adventist Church.
	Padang en Mentawei eilanden	6	Rijnsche Zending, Barmen.
	Batoe-eilanden	2	Nederl. Luthersch genootsch. voor in- en uitwendige Zending te Amsterdam.
Tapanoeli	Afdeelingen Sibolga en Batang Toroe dist., Bataklanden, Nias en Padang Sidempoean	540	Rijnsche Zending, Barmen.
Oostkust van Sumatra	Bataklanden	7	Nederl. Zendingsgenootschap te Rotterdam en Rijnsche Zending, Barmen.
		1	Methodist Episcopal Church.
Benkoelen	Eiland Enggano	3	Rijnsche Zending, Barmen.
	Afdeeling Manna	1	Roomsch-Katholieke Kerk.
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Bandjermasin, Beneden-Kapoeas, v. beneden Kahajan Doesoenlanden, Sampit en Zuid-Oostkust	54	Rijnsche Zending, Barmen.
Westerafdeeling van Borneo	—	24	Roomsch-Kath. Kerk (Paters Capucijnen).
	Singkawang (onder Chineezen)	9	Methodist Episcopal Church.
Menado	Bolaäng Mongondou en Midden-Celebes	65	Nederl. Zendingsgenootschap te Rotterdam.
	Sangi-en Talaud-eil.	184	Sangi-en Talaud Comité
	Minahasa		Roomsch-Kath. Kerk (Zendingspost)
Amboina	Boeroe	45	Utrechtsche Zendingsvereeniging.
	Zuid-Nieuw-Guinea	26	Roomsch Kath. Kerk (congr. v/h Heilig Hart te Issoudun).
	Kei- en Aroe-eilanden [1])	48	

[1]) De laatste opgave is van het jaar 1911. Sedert zijn geen cijfers betreffende de R. K. gemeenten alhier, bekend gemaakt.

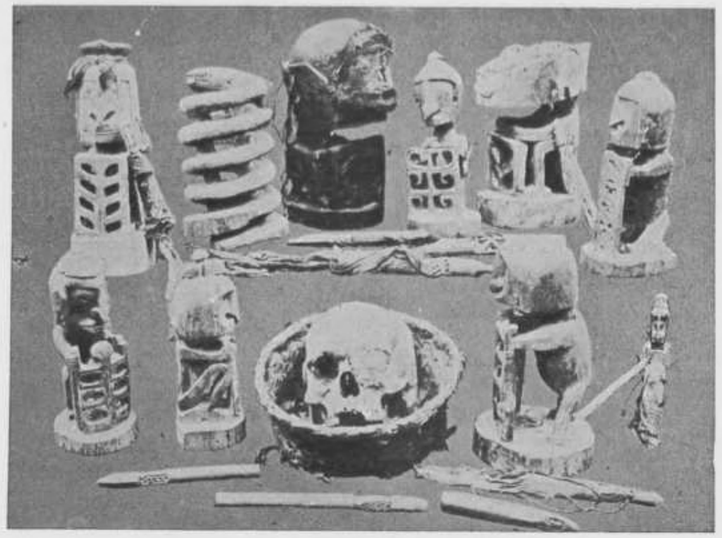

Afgodsbeelden te Korwaar (res. Ternate).

Het afknippen van het haar bij een tot het Christendom bekeerd Alfoer.

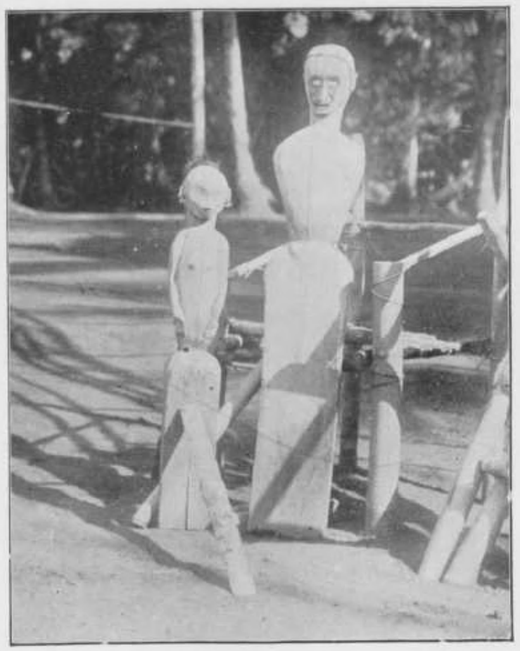

Huisbeschermers te Sagea (Weda).

Gewest	Landstreek, aantal Gemeenten	Zendingsgenootschap
Ternate	Halmaheira en Noord-Nieuw-Guinea 85	Utrechtsche Zendingsvereeniging.
Timor	Eiland Soemba 10	Zending der Gereform. Kerken in Nederland.
	Eiland Flores } —	Roomsch-Kath. Kerk (Zendingsposten)
	Onderafdeeling Beloe (Timor) } —	idem

Voorts vindt men in de geheele Minahassa, op Banda, Amboina, Saparoea, de Kei- en Aroe-eilanden, Babber, Tenimber-, Leti-, Zuidwester- en Damar eilanden, Ternate, Ceram, Timor, Sawoe en Roti totaal 502 gevestigde Protestantsche tot de Indische Kerk behoorende gemeenten van Inlanders, met een gezamenlijk aantal van ongeveer 298.000 lidmaten.

Bovendien vindt men in de bovengenoemde Protestantsche Zendingsgemeenten nog ongeveer 240.000 lidmaten, terwijl de Roomsch-katholieke Gemeenten en Zendingsposten samen ongeveer 40.000 Inlandsche lidmaten tellen.

Een afzonderlijke plaats nemen verder nog in de Zending der Methodist Episcopal Church onder de Chineesche koelies op Banka en de Oostkust van Sumatra en het Leger des Heils, dat thans ook zijne werkzaamheden op de Buitenbezittingen heeft aangevangen.

In den loop van 1914 vestigde de Gereformeerde Zendingsbond zich te Rante Pao (Sadang Toradja's). Zijn werk zal zich uitstrekken over die Toradja's in de onderafdeelingen Palopo, Rante Pao, Makale en Mamoedjoe, terwijl Ds. Kijftenbelt het zendingswerk voor de Indische Kerk aanvatte in de afdeeling Mandar (behalve Mamoedjoe) en te Kolone Dale. Tot steun voor dat werk werden bij G. Bt. van 3 Nov. 1914 No. 46 een hulpprediker geplaatst te Mamamassa (afd. Mandar ond. afd. Binoeang) en een te Loewoek (vaste wal ond. afd. Banggaai). Het ligt echter in de bedoeling ook dien arbeid aan de Zending over te laten zoodra zij over voldoend personeel beschikt. Bovendien begon Dr. A. C. Kruijt het werk in Mori (ond. afd. Kolone Dale) waar een post is opgericht te Korowalelo. Het Leger des Heils vestigde zich aan de Paloebaai (afd. Donggala res. Menado).

Het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De tien jaren waarover in deze „Mededeeling" de ontwikkeling der Buitenbezittingen wordt geschetst, zijn juist die, gedurende welke het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel als zoodanig zijne werkzaamheden in Nederlandsch-Indie heeft aangevangen en geleidelijk uitgebreid.

De verschillende instellingen die te voren samen 's Lands Plantentuin vormden en onder verschillende Departementen ressorteerden, werden in begin 1905 samengevoegd tot het Departement van Landbouw.

In 1911 nam dit Departement van dat van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid de bemoeienis over met den handel en de nijverheid in Nederlandsch-Indie en heette sedert dien Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. In datzelfde jaar werden de bovengenoemde instituten voor natuurwetenschappelijk onderzoek, die te voren 's Lands Plantentuin vormden, weder samengevoegd onder denzelfden historischen naam, tot eene groote afdeeling voor „Natuurwetenschappelijke zaken" aan welker hoofd de Directeur van 's Lands Plantentuin staat.

De bevordering van den landbouw der Inlandsche bevolking is de voornaamste taak van dit Departement. Aanvankelijk bleef de werkelijke aanraking met den Inlandschen landbouwer beperkt tot Java en Madoera; in 1908 werd echter een adjunct inspecteur voor den Inlandschen landbouw op de Buitenbezittingen benoemd; een landbouwadviseur voor Atjeh en nog twee dergelijke ambtenaren voor het overige deel van Sumatra volgden in 1910. Java en Madoera beschikte in laatstgenoemd jaar echter reeds over een Inspecteur en een adjunct inspecteur voor den Inlandschen landbouw en zes gewestelijke landbouwadviseurs.

Sedert 1911 is ingesteld de betrekking van landbouwleeraar. De hiertoe benoemden zullen geleidelijk de plaatsen der bovengenoemde landbouw-

adviseurs innemen, terwijl mede door den hun toegedachten werkkring de betrekking van adjunct inspecteur overbodig geworden was en dan ook in 1913 werd ingetrokken.

Zoo zijn thans aan het Departement verbonden 13 landbouwleeraren, waarvan er, voorzoover de Buitenbezittingen betreft, twee op Sumatra werkzaam zijn (Sumatra's Westkust en Benkoelen), bovendien zijn op datzelfde eiland nog werkzaam twee landbouwadviseurs, respectievelijk voor Atjeh en Palembang.

Deze ambtenaren behooren allen tot den dienst der landbouwvoorlichting welke zich langzamerhand ontwikkelde en waarbij ook sedert 1912 een Inspecteur voor het Inlandsch landbouwonderwijs werd benoemd.

Voor de Buitenbezittingen bepaalde zich ook het landbouwonderwijs nog voornamelijk tot Sumatra, waar op Atjeh een landbouwschool wordt aangetroffen, die hieronder nadere bespreking vindt, terwijl men ter Sumatra's Westkust en in Benkoelen tot spoedige opening daarvan hoopt te kunnen overgaan. [1])

De Veeartsenijkundige Dienst onderging sedert de oprichting van het Departement eene groote uitbreiding. Was de formatie der Europeesche veeartsen in 1905 nog slechts 22, in 1915 is dit aantal verdubbeld, terwijl mede drie adjunct inspecteurs in dienst werden gesteld, van wie één voor de Buitenbezittingen.

Terwijl verder op Java en Madoera ieder gewest een of meer veeartsen heeft, is dit op de Buitenbezittingen niet het geval. Voor de Buitenbezittingen is de toestand aldus:

De Gouvernements veearts voor de residentie Bantam is tijdelijk belast met den veterinairen dienst in de Lampongsche Districten.

In het Gouvernement Sumatra's Westkust zijn twee Gouvernements veeartsen geplaatst, één te Padang voor Padang, Painan, Priaman en Batipoe en één te Fort de Kock voor de afdeelingen Loeboek Sikaping, Agam, L Kota's, Tanah Datar en Solok van het Gouvernement Sumatra's Westkust en voor de afdeeling Indragiri van de Residentie Riouw.

Te Balige aan de Zuidkust van het Tobameer is een der veeartsen voor de Residentie Tapanoeli geplaatst, met als ressort de afdeeling Bataklanden,

[1]) Ook de Minahassa beschikt over een dergelijke inrichting,

terwijl de zorg voor den veestapel in het overige deel dier residentie is opgedragen aan den te Padang Sidempoean geplaatsten Gouvernements veearts.

De residentie Benkoelen vormt een veeartsenijkundig ressort met de hoofdplaats als standplaats voor den veearts, terwijl Palembang, Djambi en Banka en Onderhoorigheden thans slechts beschikken over den te Lahat gevestigden veearts.

De Gouvernements veearts voor de residentie Oostkust van Sumatra is geplaatst op de Karo-hoogvlakte te Kaban Djahe, terwijl dien voor het Gouvernement Atjeh, Kota Radja tot standplaats is aangewezen.

Het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, de Residenties Menado en Bali en Lombok hebben ook ieder de beschikking over een Gouvernements veearts, terwijl de Residentie Timor en Onderhoorigheden twee dier ambtenaren rijk is, van wie één speciaal voor den dienst op Soembawa.

De Buitenbezittingen beschikken dus tegenwoordig over 13 veeartsen en één adjunct inspecteur, terwijl de te Soerabaia gevestigde adjunct inspecteur mede belast is met het toezicht in de Residentie Bali en Lombok.

De afdeeling Nijverheid en Handel werd medio 1911 opgericht. Hare werkzaamheden hebben zich tot nu toe ook voornamelijk tot Java en Madoera bepaald.

De dienst van het Boschwezen, welke eveneens tot dit Departement behoort, onderging gedurende de laatste tien jaren eene belangrijke uitbreiding.

In 1915 waren onder den Hoofdinspecteur werkzaam drie Inspecteurs en 43 houtvesters en assistent houtvesters, terwijl volgens de begrooting dit aantal in 1915 bedroeg 6 inspecteurs en 103 houtvesters en assistent houtvesters.

Van dit geheele personeel zijn bestemd voor de Buitenbezittingen *een* Inspecteur en *vijf* houtvesters.

Het hierboven aangeteekende omtrent de ontwikkeling van het nieuwe Departement in het afgeloopen tienjarig tijdvak, doet wel zien, dat het de Buitenbezittingen gaandeweg meer en meer binnen den kring van zijn werkzaamheden betrokken heeft.

Toch ligt daar voor het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel nog een uitgestrekt arbeidsveld braak, vooral nu de toestanden bijna

overal den vreedzamen arbeid mogelijk maken ter bevordering van den Inlandschen landbouw, die op de Buitenbezittingen nog zooveel voorlichting behoeft.

Het visscherij-station ressorteert onder de Zoölogische afdeeling van 's Lands Plantentuin en heeft meer in het bijzonder tot taak de bestudeering van de levenswijze, den ontwikkelingsgang en de verspreiding onzer meest belangrijke marktvisschen.

De behartiging van de economische belangen van de zee- en zoetwatervisscherij en van den vischteelt is sedert Januari 1914 opgedragen aan eene afzonderlijke afdeeling van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De Inlandsche en Europeesche Landbouw en Veeteelt en de beteekenis hunner producten voor den economischen toestand van Land en Volk.

De Landbouw is in Indie te onderscheiden in de Inlandsche, welke voor het grootste deel gericht is op het onmiddellijk levensonderhoud van den landbouwer zelf en de Europeesche, die nagenoeg uitsluitend het winnen van stapelproducten voor de Europeesche markt beoogt. Naast den Inlandschen landbouw in bovenstaanden zin staat de zich voortdurend uitbreidende Inlandsche cultuur van gewassen, welke niet of slechts voor een klein deel voor eigen gebruik bestemd zijn, maar vnl. om hunne handelswaarde worden geteeld.

Rijst. Het hoofdproduct van den Inlandschen landbouw is in de meeste gewesten der Buitenbezittingen, evenals op Java, de rijst, die behalve in den Oostelijken Archipel (Molukken en een deel der Timorgroep) overal het volksvoedsel is. De aanwezigheid van den sagopalm heeft in de Molukken de daaruit gemakkelijk te verkrijgen sago tot hoofdvoedsel der bevolking gemaakt, terwijl op de Timorgroep, de maïs en op enkele eilanden (Sawoe en Roti) lontarsuiker het hoofdvoedsel der bevolking geworden zijn.

Toch heeft de vrij ingewikkelde rijstcultuur op de overige eilanden meestal niet die vlucht genomen, welke op Java te constateeren valt.

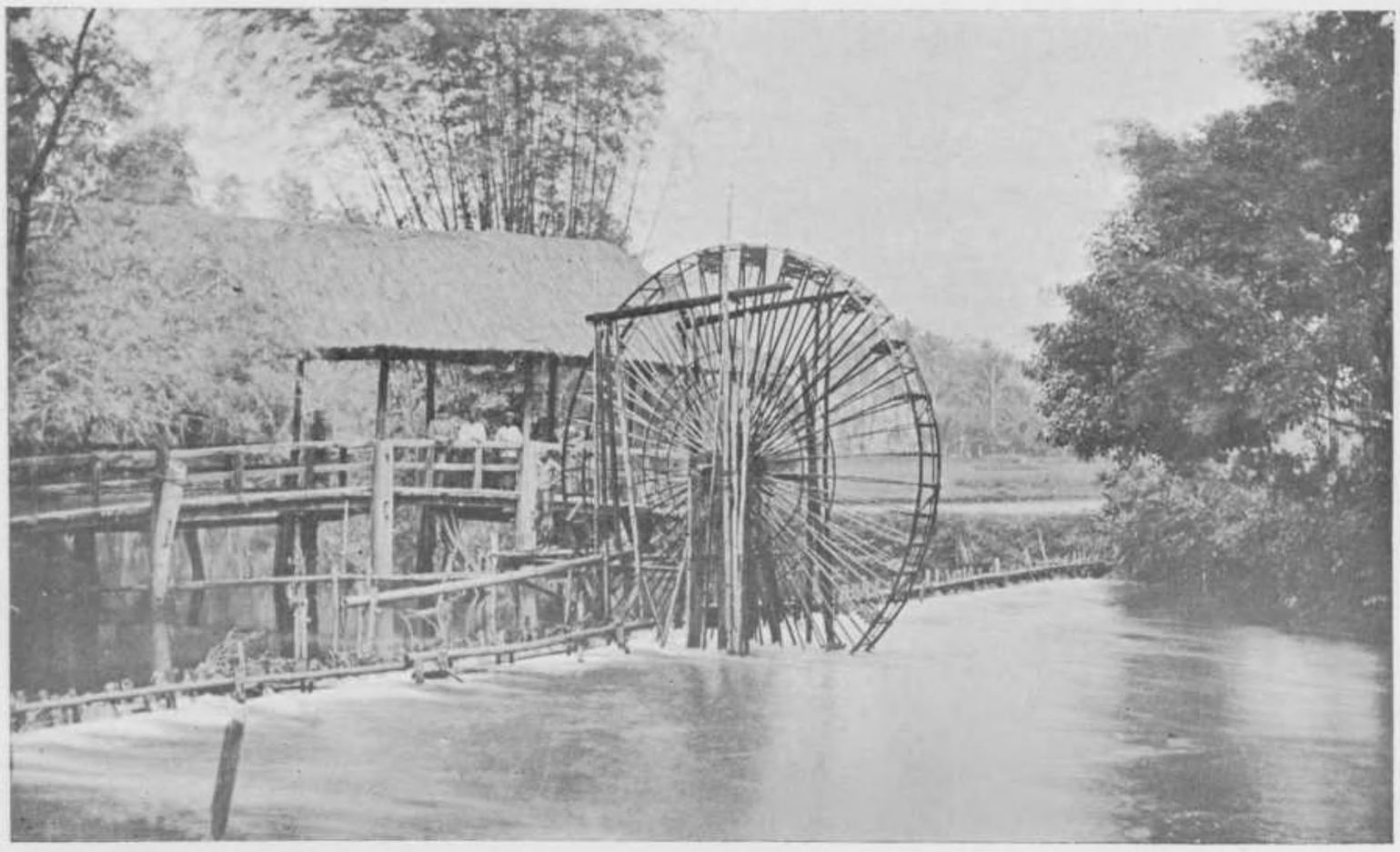

Waterschepwiel (Kintjiē) op Sumatra's Westkust.

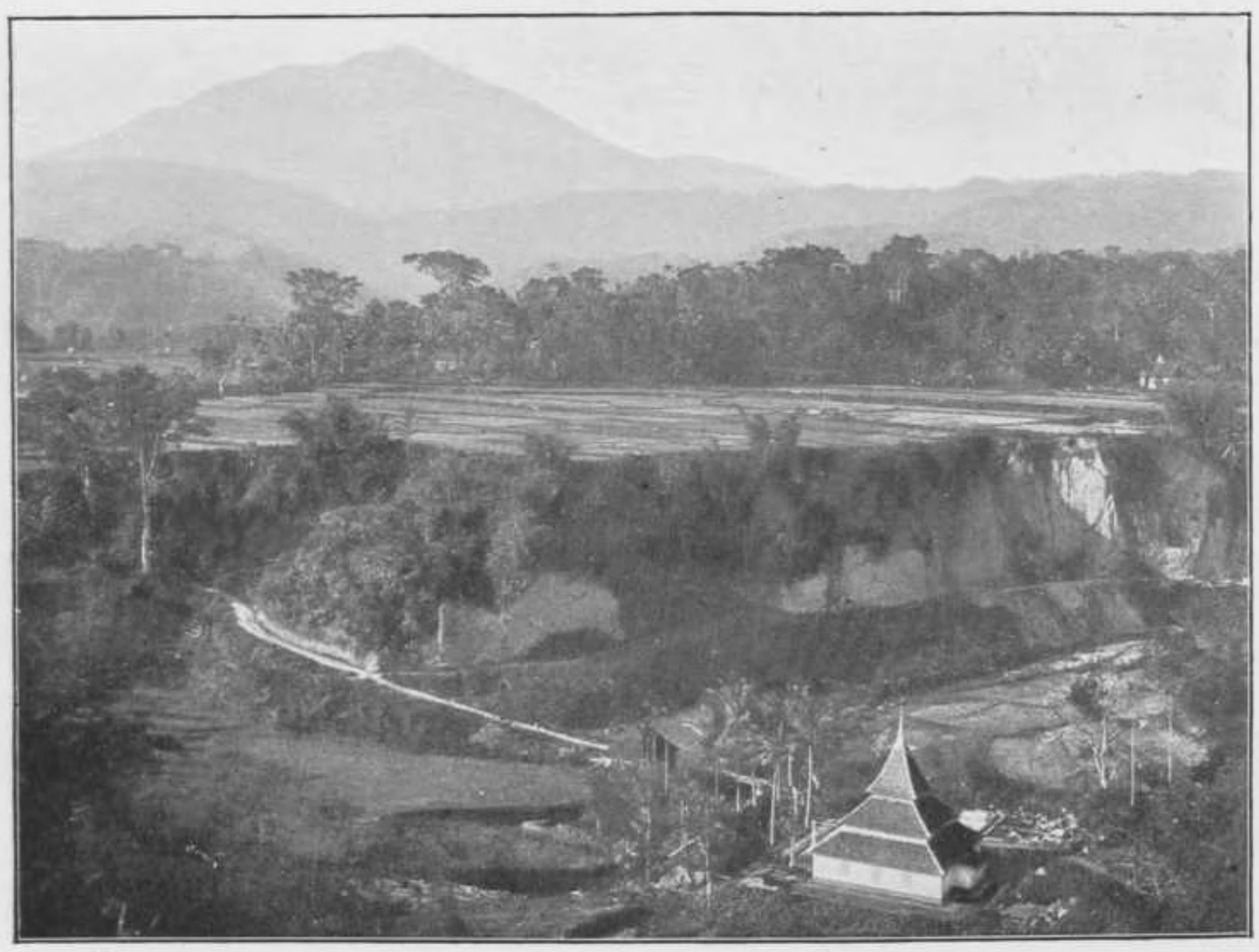

Sawahs op de hoogvlakte van Matoer (Sumatra's Westkust).

Voor een groot deel der bevolking is de maïs een, vooral bij mislukking van den rijstoogst, zeer gewaardeerd voedingsmiddel. Feitelijk is de rijst in de Buitenbezittingen een beschavingsproduct en kan men den stand der volksontwikkeling afmeten naar den trap van volmaaktheid, welke de rijstcultuur bereikt heeft. Het meest primitieve deel der bevolking (Koeboes, Papoea's) vergenoegt zich met wilde knollen en ander plantaardig voedsel, dat de rijke natuur in overvloed oplevert. Daarboven staan de halfzwervende stammen, die dan hier, dan daar een stuk der wildernis openbranden en op die „ladangs" enkele weinige voedingsmiddelen uitzaaien, vooral maïs en knolvruchten, bij de meerontwikkelden ook reeds wat rijst. Dit leidde vanzelf tot den roofbouw op een aantal elkaar afwisselende ladangs. Langzamerhand, vooral door meer aanraking met andere stammen, breidde zich het aantal verbouwde soorten uit en ontstond o. m. een beter verzorgde droge rijstbouw. De meer beschaafde volksgroepen ten slotte, vooral zij, die onder Vóór-Indischen of Javaanschen Hindoe-invloed hebben gestaan, verlieten ook deze veel bouwgrond eischende teeltwijze en legden zich toe op de van die Hindoe's afgekeken kunst van het aanleggen van natte rijstvelden, „sawah's", waardoor een regelmatiger en overvloediger productie verkregen werd. Een groot deel der rijstbouwers in de Buitenbezittingen is dan ook op dezen trap blijven staan: natte rijstbouw, geheel van regen afhankelijk. Op enkele plaatsen ging de bevolking reeds uit eigen initiatief verder en paste zij de van hunne leermeesters geleerde methode van kunstmatige watervoorziening op hunne rijstvelden toe, dan wel zij vonden zelfstandig nieuwe methoden uit. Het is begrijpelijk, dat in de laagste streken, waar een eigen systeem van irrigatie ontstaan is, de rijstteelt ook een hoogen trap van ontwikkeling bereikt heeft. Dit is het geval geweest ter Sumatra's Westkust en op Bali. In laatstgenoemd gewest vooral staat de rijstcultuur zeer hoog en overtreft zelfs die op Java. De bevolking heeft hier het vraagstuk der geregelde watervoorziening opgelost door het aanleggen van groote reservoirs, wadoek's, meestal verkregen door het afdammen van een dal. De hiertoe noodzakelijke samenwerking heeft in de bevolking een geest van coöperatie wakker geroepen (soebak's), welke ook in ander opzicht zijn nuttigen invloed op de ontwikkeling van den landbouw heeft uitgeoefend.

Op het oogenblik staat Bali aan de spits der rijstproduceerende streken, met een uitvoer in 1913 van ruim 11.500.000 K.G. ter waarde van *f* 1.680.000, waartegenover een invoer staat van 2.400.000 K.G. ter waarde van *f* 248.000, zoodat de rijstbouw hier eene inkomst van ongeveer *f* 1.400.000 voor eene bevolking van 1.182.000 zielen oplevert. Ter Sumatra's Westkust heeft de bevolking de techniek niet in het groot toegepast, zooals dit op Bali het geval is, daar is zij gekomen tot het zeer vernuftig toepassen van schepraderen (kintjië), waardoor talrijke kleinere complexen afzonderlijk van water voorzien worden. Vooral de snelstroomende rivieren op de vruchtbare hoogvlakte te midden der Barisanketenen zijn hiertoe benut. Hoewel ook hier de geheele rijstcultuur zeer zorgvuldig wordt gedreven en eene vergelijking met de Javaansche, wat bewerking enz. betreft, met vrucht kan doorstaan, zijn de verhoudingscijfers van den in- en uitvoer, gedeeltelijk ook door de terreinomstandigheden, niet zoo gunstig als die hierboven voor Bali genoemd. In 1913, een normaal productiejaar, bedroeg de uitvoer bijna 3 millioen K.G., terwijl daartegenover een invoer van ruim 1 millioen stond. Dit zijn de twee eenige gewesten met eene overproductie van rijst. Eene vergelijking tusschen den in- en uitvoer der verschillende andere gewesten, gedurende hetzelfde jaar 1913, geeft voor alle veel ongunstiger verhoudingen en bewijst het feit, dat de ontwikkeling der rijstcultuur in die gewesten meestal nog primitief is te noemen, al is de rijst daar dan ook het voornaamste volksvoedsel.

GEWESTEN	Uitvoer van rijst (herleid tot gepelde)	Invoer van rijst (herleid tot gepelde)
Sumatra's Westkust	2.892.000 K.G.	1.055.000 K.G.
Tapanoeli	35.000 „	6.111.000 „
Benkoelen	—	2.331.000 „
Lampongsche Districten	8.000 „	4.439.000 „
Palembang	2.112.200 „	10.092.000 „
Djambi	249.000 „	2.951.000 „
Oostkust van Sumatra	363.000 „	99.586.000 „
Atjeh en Onderhoorigheden	65.000 „	12.369.000 „
Riouw en Onderhoorigheden	1.471.000 „	12.250.000 „
Banka en Onderhoorigheden	—	27.655.000 „
Billiton	140.000 „	5.050.000 „
Westerafdeeling van Borneo	450.000 „	15.626.000 „
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	189.000 „	27.498.000 „
Celebes en Onderhoorigheden	4.902.000 „	21.195.000 „
Menado	15.000 „	22.831.000 „
Ternate en Onderhoorigheden	70.000 „	15.035.000 „
Amboina	176.000 „	7.605.000 „
Timor en Onderhoorigheden	1.078.000 „	2.037.000 „
Bali en Lombok	11.600.000 „	3.044.000 „
TOTAAL	25.815.000 K.G.	298.760.000 K.G.

Om zelf dus in de geheele rijstbehoefte hunner bevolking te kunnen voorzien, produceeren de gezamenlijke gewesten der Buitenbezittingen 270 millioen K.G. gepelde rijst te *weinig*, wat ongeveer gelijk staat met ± 8 millioen pikol padi. Volgens de gemiddelde opbrengst der sawah's op Java, ruim 25 pikol padi per bouw, blijkt dus op de Buitenbezittingen een tekort aan rijstvelden te

bestaan tot eene oppervlakte van minstens 400.000 bouws, willen die gewesten in staat zijn, de bestaande behoefte aan het voornaamste voedingsmiddel geheel zelf te dekken. Een deel van dit tekort kan echter opgeheven worden door deugdelijker plantmethoden en beter plantmateriaal, welke twee factoren het meest bijdragen tot eene verhooging der opbrengst per bouw, die in het grootste deel der Buitenbezittingen nog niet het Javaansche gemiddelde bereikt. Een andere factor, welke van grooten invloed is op het welslagen der sawah's, is de watervoorziening, welke over het algemeen slechts zeer gebrekkig geregeld en meestal van den regenval afhankelijk is. Uit hetgeen in het hoofdstuk betreffende het Departement der Burgerlijke Openbare Werken reeds over het voorbereiden van groote irrigatiewerken in de Buitenbezittingen gezegd werd, blijkt, dat de kunstmatige bevloeiing met kracht aangevat zal worden.

Uit de noodzakelijk gebleken behoefte aan verbetering van den Inlandschen landbouw sproot vanzelf eene grootere bemoeienis van het Landbouw-Departement met de Buitenbezittingen voort, welke zich uitte in de aanstelling van eenige landbouwadviseurs, voorloopig nog alleen op Sumatra en enkele pogingen om door landbouwonderwijs betere denkbeelden ingang te doen vinden. Men vindt thans landbouwadviseurs te Kota Radja (Atjeh) en te Moeara Enim (Palembang), terwijl Europeesche landbouwleeraars geplaatst zijn te Fort de Kock (Sum. Westkust) en te Benkoelen. Van tastbare uitkomsten dezer jonge instelling kan nog geen sprake zijn, te meer waar de Inlander in niets halsstarriger is, dan in het dikwijls uit animistisch-godsdienstige overwegingen vasthouden aan zijne ouderwetsche landbouw-methoden. Eerst heel langzaam moet hij door het aanschouwen der resultaten van betere methoden, meestal door de deskundigen op speciaal daarvoor aangelegde proefvelden gedemonstreerd, tot de overtuiging komen, dat hij zonder of met een weinig meer moeite grooter voordeel kan behalen; zichtbare resultaten, dus meerdere opbrengst, blijkende uit de verminderde invoercijfers, zullen meestal eerst na jaren geduldig werken geconstateerd kunnen worden. Het door de bovengenoemde adviseurs en leeraars te geven landbouwonderwijs is hierbij een machtig hulpmiddel. Het wordt reeds verstrekt in Atjeh, waar de adviseur 2 landbouwcursussen (te Kota Radja en Seulimeum) oprichtte voor de onderwijzers der volksscholen; verder op de kweekschool voor onderwijzers te Fort de Kock, terwijl binnenkort de oprichting eener landbouwschool te Ben-

Inlandsche ploeg (Atjeh).

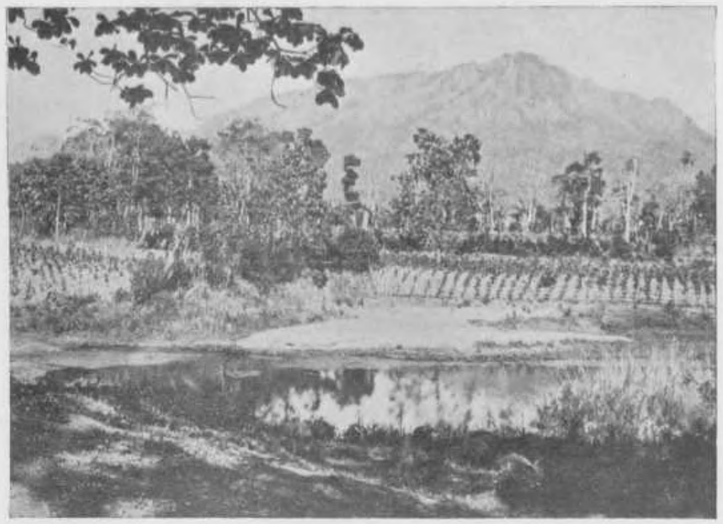

Tabaks-aanplant der bevolking; Zuid Celebes.

Hindoestan-ploeg.

Bereiding van sago-meel.

koelen, en daarna te Fort van der Capellen en Pariaman (Sumatra's Westkust) te verwachten is. Ook te Tondano (Menado) wordt landbouwonderwijs gegeven.

Naast de zorg voor den rijstbouw, zal deze voorlichting ook door bevordering van den aanplant van z. g. „tweede gewassen" veel kunnen beteekenen voor de verbetering der over het algemeen nog achterlijke Inlandsche landbouwtoestanden. Behalve de strikt noodzakelijke aanplant voor het aanvullen van het rijsttekort, hetgeen geschiedt door de nog zeer weinig ontwikkelde teelt van andere voedingsgewassen (boonsoorten, maïs, cassave, aardappelen, enz.) of van handelsproducten (oliezaden, arachides, tabak, enz.) wordt aan het verbouwen van tweede gewassen nog weinig zorg besteed. In veel meerdere mate trekt de Inlander winsten uit den aanplant van meerjarige gewassen, waarvan de opbrengst hem in staat stelt door aankoop in zijne voeding te voorzien. De voornaamste hiervan zijn voor de Buitenbezittingen klappers (copra), peper, gambir, pinang, koffie, tabak, muskaatnoot, kaneel, kapok en katoen, terwijl de Europeesche cultures zich in hoofdzaak bezighouden met het verbouwen van tabak, koffie, rubber-produceerende gewassen, muskaatnoten en kruidnagelen en in mindere mate met den aanplant van cacao, kina, thee en vezelstoffen.

De bij de verschillende gewesten (deel II) geplaatste handelsoverzichten over 1913 geven den totalen omzet der voornaamste artikelen weer; hierachter volgt een opgave van den totalen uitvoer der bovenstaande artikelen rechtstreeks naar het Buitenland (Bijlage XXXVI).

Voor deze opgave zijn de cijfers betreffende den Buitenlandschen uitvoer over 1913 genomen, teneinde in vergelijking te kunnen treden met 1904, waarvan alleen *die* cijfers bekend zijn.

Men houde voor de beoordeeling dezer cijfers dus wel in het oog, dat daarin *niet* begrepen is alles, wat van de Buitenbezittingen naar Java en Madoera ter verdere doorzending naar het Buitenland, verscheept is.

Bij de beschouwing van dit staatje treft in de eerste plaats de buitengewone stijging van het exportcijfer van copra en daarnaast de groote toename van den uitvoer, zoowel van vele plantageproducten (tabak, rubber,) enz. als van talrijke producten van den Inlandschen landbouw. Onder de laatste nemen kapok, katoen, maïs, peper en pinangnoten eene voorname plaats in.

Arachides. De vooruitgang der arachidescultuur, het tweede gewas bij uitnemendheid, dat dan ook in hoofdzaak door *de* rijstlanden Bali en Sumatra's Westkust wordt geproduceerd, is slechts schijnbaar. In 1904 toch werd de aardnoot nog niet afzonderlijk in de statistische gegevens van in- en uitvoer genoemd, doch in 1905 vindt men als uitvoer der Buitenbezittingen reeds 2.947.000 K.G., bijna uitsluitend van Bali afkomstig. In 1913 bedroeg de totale uitvoer van Bali alléén ruim 2.054.000 K.G. De oogst was in dat jaar echter niet schitterend, het vorige jaar toch bedroeg de uitvoerwaarde bijna *f* 66.000 meer, hetgeen wijst op een verschil van ruim 600.000 K.G. Is op Bali dus de aanplant vrijwel stationnair gebleven, een zeer groote vooruitgang wijst Sumatra's Westkust aan, dat in 1905 eene onbeduidende hoeveelheid uitvoerde, maar in 1913 een uitvoer naar het Buitenland van ± 490.000 K.G. en een totale uitvoer (vrij veel naar Tapanoeli en Atjeh) van ± 610.000 K.G. kan aanwijzen. Ook de landbouwadviseur te Fort de Kock wijst in zijn rapport over 1911 op den grooten vooruitgang der laatste jaren en geeft van die toename der arachides-productie de volgende sprekende cijfers:

vóór 1910	niets
1910	6024 pikol
1911	7894 „
1912	11350 „

De verdere bevordering van den aanplant is daar ook krachtig ter hand genomen, hetgeen voor de volgende jaren, wanneer de nu nog veel voorkomende tegenzin geheel overwonnen zal zijn, duidelijk uit de uitvoer-statistieken kan blijken.

Ook de landbouwambtenaar, gevestigd in de residentie Palembang, wijdt in zijn verslag over hetzelfde jaar uit over de genomen maatregelen om de teelt van arachides ingang te doen vinden bij den Inlandschen landbouwer, die tot dusverre daaraan nog geen aandacht had geschonken. De uitkomsten van enkele door hem aangelegde proeftuinen waren van dien aard, dat de bevolking vooral van de onderafdeeling Komering Oeloe daardoor tot navolging geprikkeld werd en deze gemakkelijke en winstgevende cultuur daar veel uitbreiding heeft gevonden, zoodat het niet onmogelijk is, dat zij van lieverlede de katoencultuur in die streek zal verdringen.

In de andere gewesten is van arachides-uitvoer bijna geen sprake. Alleen Timor kan een geringe uitvoer naar Java aanwijzen van ruim 12000 K.G. Wel wordt in ongeveer alle gewesten de teelt steeds meer aangemoedigd, aangezien deze peulvrucht zeer geringe eischen stelt aan bodem en watertoevoer, maar ook, omdat de voor den aanplant noodzakelijke grondbewerking tevens aan de rijstcultuur ten goede komt.

Katoen. Een gewas, waarvan de uitvoer in het laatste tiental jaren inderdaad zeer is vooruitgegaan, is de katoen, welke vrijwel uitsluitend door de gewesten Palembang en Bali en Lombok geproduceerd wordt. In 1904 produceerde Palembang 6 millioen K.G. ruwe katoen, terwijl er geen zuivere katoen werd uitgevoerd; Bali en Lombok vertoont voor dat jaar een cijfer van ruim 600.000 K.G. ruwe katoen. Vanaf 1906 werd door het Gouvernement veel aandacht geschonken aan dezen tak van landbouw, welke vooral in Palembang eene ware volkscultuur was geworden. Maatregelen werden genomen ter verbetering van het Inlandsche gewas en ter invoering van uitheemsche soorten, die een meerwaardig product leveren. In de residentie Palembang werd een ambtenaar geplaatst voor de katoencultuur (thans adviseur voor alle landbouwzaken), terwijl in Bali en Lombok het bestuur door het nemen van proeven met uitheemsche variëteiten de cultuur trachtte te bevorderen. Ook in het gewest Timor werden proeven aangezet, vooral op initiatief van den Gezaghebber van Oost-Flores. Weliswaar was de uitvoer van katoen daar van zéér geringe beteekenis, doch de teelt was er vanouds inheemsch, daar de bevolking haar weefsels nog grootendeels van kapas (Inlandsche katoen) vervaardigt.

In vele andere gewesten der Buitenbezittingen bloeide vroeger eveneens de kapas-cultuur voor de vervaardiging van garens om te weven; deze cultuur is echter bijna overal verdwenen, nadat door de verbeterde verkeerswegen de Europeesche katoenen garens om te weven overal hun weg naar het binnenland gevonden hebben.

Bijtijds door het Gouvernement genomen maatregelen — o. a. het sedert 1913 plaatsen van een opzichter te Maoemere (Oost-Flores) — beoogden het product een ander afzetgebied te verschaffen dan de afgesloten inheemsche markt, waartoe echter eveneens de invoering van betere kwaliteiten noodzakelijk bleek.

Verschillende sedert aangelegde proefvelden gaven goede resultaten en hoewel de plaats welke de Flores-katoenexport onder die van geheel Insulinde inneemt, nog een zeer bescheidene is — in 1913 slechts ± 2500 K. G. — schijnt het toch, dat de katoenteelt voor de Europeesche markt hier eene toekomst heeft, vooral indien men slaagt in het vinden van een langstapelige en tegen de primitieve Inlandsche cultuur bestand zijnde soort.

In Palembang werden de proeven meer in het groot genomen. Hier wijzen de resultaten steeds meer naar den aanplant van door selectie veredelde, Inlandsche soorten (vooral „Kapas Oeloe" en „Boeloe Koetjing" schijnen te voldoen), terwijl de proeven met uitheemsche variëteiten, ook door het minder gunstige, vochtige Palembangsche klimaat, weinig voldoening gaven. Toch schijnt in de langstapelige Bourbon-katoen een soort gevonden te zijn, die ook als tusschenplanting aangewend kan worden in jonge heveatuinen en daarom de voortzetting der proeven rechtvaardigt.

Tot dusverre echter is de Europeesche katoencultuur nog onbeduidend te noemen en wordt het grootste deel der productie verkregen door den Inlandschen landbouwer, zoowel op Bali als in Palembang, meestal in wisselbouw met rijst.

Dat de technische bemoeiing van het Landbouw-Departement invloed heeft gehad op de Palembangsche katoenteelt, blijkt behalve uit de stijging van het exportcijfer voor ruwe katoen (in 1904 ruim 6 millioen K.G., in 1913 bijna 8 millioen K.G), ook uit het ontstaan eener export van gezuiverde katoen, waarvan in 1904 nog geen sprake was, terwijl in 1913 in totaal 411.000 K.G. gezuiverd product werd uitgevoerd (in 1913 rechtstreeks naar het Buitenland, 380.000 K.G. waarvan het grootste deel naar Duitschland). Rekent men het gezuiverde product ongeveer $^1/_3$ deel van het ruwe product, dan blijkt de totaal productie van ruwe katoen in 1913 ruim 9 millioen K.G. te zijn geweest. Aangezien de uitvoer zoowel in 1904 als in 1913 zich slechts in zeer geringe mate naar Java richtte, doch voor het meerendeel rechtstreeks naar het Buitenland via Singapore, kan men door de vergelijking dier twee exportcijfers besluiten tot eene productietoename in de laatste tien jaren van bijna 3 millioen K.G. of 50%.

De katoenteelt van Bali en Lombok kan niet op zulke uitkomsten bogen, zij is vrijwel stationnair gebleven. Uitsluitend ruwe katoen wordt van daar geëxporteerd; in 1904 zoowel als in 1913 ruim 600.000 K.G. Het ginnen van het

ruwe product — waarvoor in Palembang reeds enkele vrij groote ginningsinstallaties bestaan o. a. van de Djambi-maatschappij — is tot dusverre op Bali en Lombok nog niet ingevoerd. Proeven van bestuurswege op het eiland Lombok (res. Bali en Lombok) met uitheemsche katoensoorten genomen, hebben tot nu toe weinig succes gehad; zij worden echter nog voortgezet.

Vooral in de streken met eene vanouds bestaande weefindustrie was de kapascultuur vroeger zeer belangrijk. Het valt te betreuren, dat in den tijd, waarin de Europeesche garens steeds meer de markt veroverden en daardoor geleidelijk deze inheemsche cultuur verdween, het toen nog niet mogelijk was voor het ruwe materiaal der vroegere inheemsche garenspinnerij een afzetgebied te vinden in Twente, waar onze nationale spinnerijen thans blijk geven deze grondstoffen zeer wel te kunnen benutten. Veel armelijke streken, welke in het verhandelen van kapasgarens eertijds eene goede bron van inkomst vonden (o.a. op Celebes: Bira, Djeneponto, Saleyer, enz.), hadden dan waarschijnlijk minder geleden door de verdringing dier garens. Dat deze achteruitgang van de Inlandsche kapascultuur en van den handel zelfs in het afgeloopen tiental jaren nog zeer merkbaar was, blijke uit het volgende staatje van den directen invoer van Eur. garens om te weven, waarbij rekening gehouden moet worden met het feit, dat de weefindustrie zelf geen uitbreiding heeft kunnen ondergaan, waardoor eene zóó groote stijging van materiaalverbruik verklaard kan worden. De conclusie is dus gewettigd, dat die stijging in het verbruik van Europeesch materiaal eene verbruiksvermindering van het Inlandsch materiaal beduidt.

WAARDE VAN DEN RECHTSTREEKSCHEN INVOER VAN EUR. GARENS OM TE WEVEN:

1904	*f*	675.000
1905	„	794.000
1906	„	912.000
1907	„	1.479.000
1908	„	1.509.000
1909	„	1.547.000
1910	„	1.838.000
1911	„	1.836.000
1912	„	2.213.000
1913	„	2.504.000

Thans wordt echter van bestuurswege, vooral door de gunstige resultaten der Palembangsche cultuur, weder meer belangstelling getoond in dezen ouden tak van landbouw, o. a. blijkende uit het feit, dat in 1913 vanuit Palembang 1200 K.G. zaad van veredelde katoen-variëteiten naar verschillende gewesten der Buitenbezittingen werd gezonden.

Ook de handel schenkt veel aandacht aan deze cultuur, teneinde te kunnen blijven voldoen aan de vraag naar katoen, die steeds stijgende is, omdat Amerika het eigen product meer en meer in het land zelf verwerkt en alleen het overschot ter beschikking van de wereldmarkt stelt. Op het vezelcongres in 1911 te Soerabaja gehouden, vormde deze cultuur een der gewichtige punten van bespreking en werd o. a. de conclusie getrokken, dat de vooruitzichten der katoenteelt, ook op Europeesche ondernemingen, voorloopig als bijcultuur, niet ongunstig waren. Voorts tracht de Vereeniging tot bevordering der katoencultuur in Nederlandsch-Indie, waarvan de voornaamste Nederlandsche katoen-industrieelen (wevers en spinners) de voorgangers zijn, de uitbreiding en verbetering te bevorderen. Toch zal de Inlandsche cultuur niet van veel belang kunnen worden voor de Europeesche markt, zoolang haar product ongezuiverd in den handel wordt gebracht en daardoor voornamelijk slechts afzet kan vinden in China en Japan. Aan den anderen kant echter zijn de ontpittings-installaties, noodig om de ruwe katoen voor de Europeesche markt bruikbaar te maken, meestal te duur om bij den Inlandschen klein-producent ingang te kunnen vinden. De oprichting van groote zuiveringsinstallaties, in de voornaamste centra van katoenteelt, is waarschijnlijk het meest rationeel en zal veel tot den bloei van den katoenhandel kunnen bijdragen. Die oprichting is echter alleen mogelijk, wanneer de zekerheid bestaat, dat deze kostbare fabrieken altijd voldoende grondstoffen zullen vinden. Goede resultaten zullen dus dan te verwachten zijn, wanneer, naast eene verdere uitbreiding der katoenteelt op groote schaal, de onafhankelijkheid der Inlandsche producenten van den Chineeschen opkooper krachtig bevorderd wordt, waardoor het den eersten mogelijk wordt de totale massa van het ruwe product rechtstreeks aan de fabrieken te verkoopen tegen betere prijzen dan zij thans bedingen kunnen. Naast de zuivering der ruwe katoen zal dan de verwerking der bijproducten (olie en veevoeder uit de katoenpitten) een belangrijk bedrijf voor die ondernemingen kunnen worden.

Vruchtdragende peperplant.

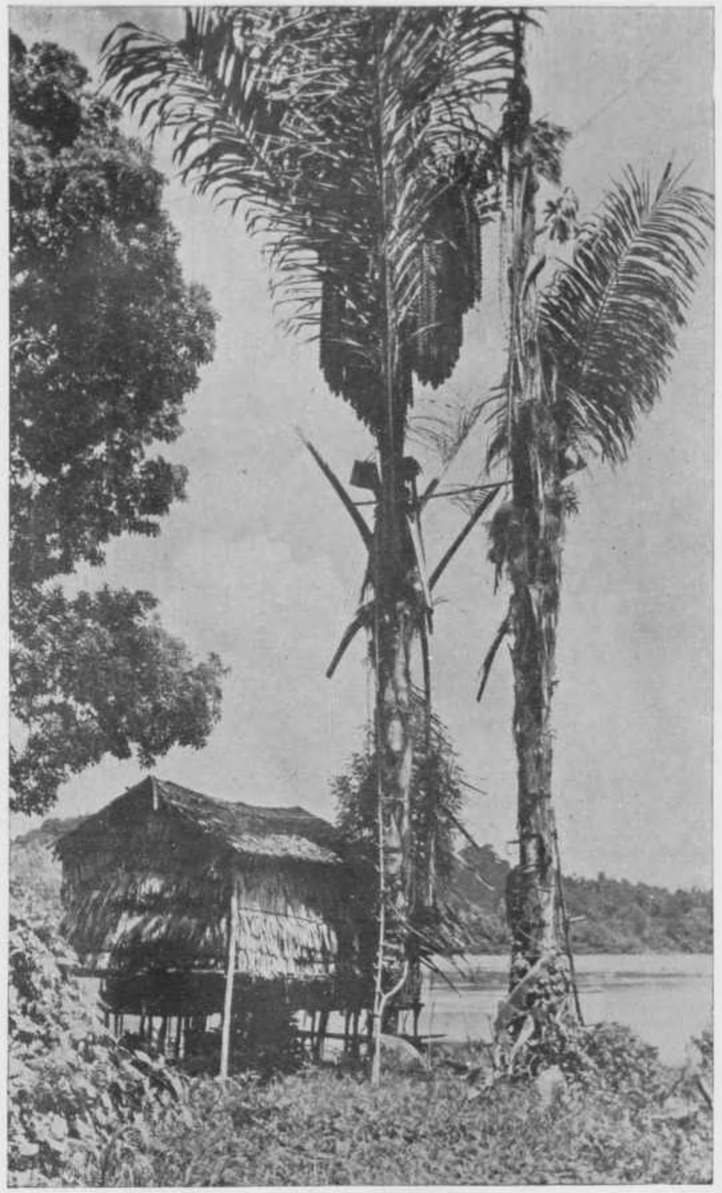

Aren-palm, waarvan het sap de bekende inlandsche suiker oplevert.

Alleen reeds het ontpitten der tegenwoordige productie aan ruwe katoen zou de opbrengst van het product met ruim *f* 700.000 doen stijgen (8.500.000 K.G. ruwe katoen ter waarde van *f* 1.275.000 geven bijna 3 millioen K.G. gezuiverde katoen en ± 5.500.000 K.G. pitten; de waarde hiervan is resp. ± *f* 1.600.000 en *f* 430.000). De verwerking der pitten in Indie zal dit voordeelig verschil aanmerkelijk doen toenemen, in verband met de besparing der zeer hooge vrachtprijzen voor katoenpitten. Op het oogenblik beduidt de uitvoer van katoenpitten nog niet veel. In de Buitenbezittingen bestaat deze alleen in Palembang, dat in 1913 bijna 500.000 K.G. uitvoerde, vrijwel geheel bestemd voor Engeland, tegen eene waarde van *f* 41.000.

Hoezeer de cultuur van katoen zich dus in de afgeloopen tien jaren ook uitgebreid en verbeterd heeft, de bovenstaande bespreking toont wel aan, dat er nog zeer veel te doen overblijft, voor men kan zeggen, dat bereikt is, hetgeen redelijkerwijs verwacht kan worden.

Kapok. Eene Inlandsche cultuur, die ook aanmerkelijk vooruitgegaan is gedurende het beschouwde tijdvak, is die van kapok. Door de plotseling stijgende vraag in Europa en de daarmede gepaard gaande prijsverhooging, is de uitvoer bijna verdubbeld.

RECHTSTREEKSCHE UITVOER EN GEMIDDELDE WAARDE PER K.G.

1904		1913	
Hoeveelheid	Waarde per K.G.	Hoeveelheid	Waarde per K.G.
675.000 K.G.	*f* 0.30	1.128.000 K.G.	*f* 0.65

De uitvoer, welke zich voor verreweg het grootste deel naar Nederland richt, is van Celebes het belangrijkst, terwijl ook Palembang, Atjeh en Menado, de Z. en O. afdeeling van Borneo en Bali en Lombok daartoe bijdragen. Van eene geregelde cultuur, zooals die bij andere stapelproducten voorkomt, is nog slechts weinig

sprake. Het grootste deel is nog afkomstig van de ongeregelde aanplantingen van den Inlander, hoewel de kapokboom hier en daar, langs de wegen op Europeesche ondernemingen en als steunplant in de pepertuinen, [1]) wel aangetroffen wordt. In Zuid-Celebes schijnt de ontwakende energie der Inlanders zich ook in dit opzicht niet onbetuigd te laten; in de laatste jaren ontstonden er eenige uitgestrekte regelmatige kapokaanplantingen, terwijl er plannen bestaan om aan deze Inlandsche ondernemingen nog veel grootere uitgebreidheid te geven. Dit initiatief van Inlandsche zijde is zeer toe te juichen, omdat zoodoende een voordeelig gebruik te maken valt van de groote uitgestrektheden afgeladangde heuvelterreinen, die thans geheel braak liggen, doch welker, uit vulkanische sedimenten bestaande bodem, bij uitstek geschikt schijnt voor de kapokteelt, met tusschenbouw van maïs en dergelijke eenjarige voedingsgewassen.

De verdeeling van den uitvoer uit de Buitenbezittingen geeft den grooten voorsprong aan, welke Celebes in dit opzicht heeft.

TOTALE UITVOER DER EIGEN PRODUCTIE VAN KAPOK IN 1913:

Celebes en Onderhoorigheden	719.000 K.G.	Ontleend aan de publicaties v/h Encyclopaedisch Bureau. [2])
Palembang	325.000 „	
Atjeh en Onderhoorigheden	141.000 „	
Menado.	157.000 „	
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . . .	49.000 „	
Bali en Lombok	13.000 „	
TOTAAL	1.404.000 K.G.	

De cijfers betreffende den rechtstreekschen uitvoer naar het Buitenland over 1904 en 1913 doen vooral voor Celebes en Atjeh den grooten vooruitgang blijken:

[1]). Zie daarvoor afl. V. der Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau „De Peperculturr op de Buitenbezittingen".

[2]). Deze cijfers betreffen dus zoowel den uitvoer 1. naar het Buitenland, 2. naar Java en Madoera als 3. naar andere Gewesten der Buitenbezittingen, voorzoover de genoemde hoeveelheden in het betrokken gewest zelf werden geproduceerd en niet in doorvoer van andere gewesten werden ontvangen.

	1904	1913
Celebes en Menado .	126.000 K.G.	718.000 K. G.
Atjeh en Onderhoorigheden	24.000 „	139.000 „

Ondanks de groote hoeveelheid kapok, welke thans reeds door de Buitenbezittingen geproduceerd wordt, neemt de uitvoer van de oliehoudende kapokpitten nog slechts eene zeer bescheiden plaats in. In 1913 werden 78.000 K.G. uitgevoerd naar Engeland, Frankrijk en Nederland.

De daaruit verkregen olie wordt voor een groot deel in zeepfabrieken gebruikt, een veel kleiner deel wordt voor comsumptie-olie bestemd, terwijl het restant der uitgeperste pitten nog een zeer bruikbare veekoek oplevert. De kapokvrucht levert op een bepaald gewicht aan vezel, ongeveer de dubbele hoeveelheid zaad, die echter door het gebrek aan olieperserijen in de Buitenbezittingen niet wordt verwerkt, zoodat bij den tegenwoordigen stand dezer cultuur eene hoeveelheid van bijna 3 millioen K.G. pitten, eene directe handelswaarde van ± *f* 145.000 vertegenwoordigende, verloren gaat. Daar de ontpitting van de kapok in tegenstelling met die van katoen door den Inlander zelf op gemakkelijke wijze en zonder kostbare instrumenten plaats kan hebben, schijnt het wenschelijk, de aandacht van den Inlandschen producent meer op het benutten van dit bijproduct te vestigen. Vooral bij een productiecijfer als Celebes vertoont (ruim 1½ millioen K.G. pitten), zou deze industrie in verband met de daar bestaande mogelijkheid om de pitten [1]) in de te Makassar in 1913 opgerichte groote Europeesche oliefabriek (firma Manders, Seemann en Co.) te verwerken, belangrijk kunnen bijdragen tot de welvaartsvermeerdering van het gewest.

De Pinang. De pinangpalm (areca catechu L.) wordt door de Inlanders vooral op de kampongerven aangeplant ter verkrijging van de zaden (pinang- of betelnoot). Deze worden gedroogd en van de schil ontdaan, algemeen gebruikt bij het sirihkauwen. De jonge noot wordt als geneesmiddel gebezigd tegen dysenterie en aan het rundvee gevoerd om dit tegen koude te harden.

[1]) De pitten bevatten 20% olie.

Het hout van den stam wordt soms benut tot vervaardiging van kleine voorwerpen, de bladscheden dienen om iets in te wikkelen, terwijl de bladen dikwijls gebruikt worden om vischnetten en hengeltouwen te kleuren. In Europa wordt de pinangnoot ook in de veeartsenijkunde gebezigd.

Het grootste deel der naar het Buitenland uitgevoerde noten is bestemd om als genotmiddel gebruikt te worden, een zeer klein deel wordt als looistof gebezigd. In beide gevallen vormen de bijna 15% looistoffen, welke de noot bevat, het waardegevend bestanddeel.

Over het algemeen treft men den pinangpalm over den geheelen Archipel verbreid aan, waar de Inlander er ongeregelde aanplantingen van heeft. Intergewestelijke handel voor de Inlandsche markt bestaat dan ook niet veel. Het grootste deel van den uitvoer gaat uit alle gewesten naar Singapore en Penang (tezamen 22 millioen K.G. [1]), de rest naar Duitschland en Amerika. Nederland maakt van deze looistof nog geen gebruik. Naar Java richt zich een klein deel van den uitvoer der Buitenbezittingen; dit wordt vandaar weder naar het Buitenland vervoerd. Bedroeg dan ook de directe uitvoer van de verschillende gewesten der Buitenbezittingen naar het Buitenland in 1904 ruim 18 millioen K.G. en in 1913 ruim 22 millioen K.G., de totale uitvoer dier gewesten bedroeg in het laatste jaar 23.712.000 K. G., hetgeen wijst op een intergewestelijken uitvoer (bijna uitsluitend naar Java gericht) van ± 1½ millioen K. G. De uitvoer (totaal en naar het Buitenland) was over de verschillende gewesten in 1913 als volgt verdeeld:

---

[1]) Singapore en Penang spelen ook voor dit artikel van onzen Archipel voornamelijk de rol van doorvoerhaven. Blijkens de „Return of Imports and Exports during the Year 1913" werd gedurende genoemd jaar *ingevoerd* van N. I. te Singapore 251.533 pikols en te Penang 214.682 pikols (hieronder is begrepen eene hoeveelheid van 73.000 pikols van Java). De totale *invoer* bedroeg in die plaatsen resp. 651.264 en 233.545 pikols.

De totale *uitvoer* uit genoemde plaatsen bedroeg in 1913 resp. 689.101 en 330.498 pikols, verdeeld als volgt:

		van Singapore	van Penang
naar	Br. Indië	485.550 p.	272.425 p.
„	Ceylon	6.449 „	6.500 „
„	Hongkong	19.237 „	48.883 „
„	Fr. Indië	40.529 „	1.905 „
„	Fr. Indo China	80.661 „	—
„	Java	—	5.818 „
„	Siam	54.885 „	—

Gewesten	Totale uitvoer	Rechtstreeksche uitvoer
Atjeh en Onderhoorigheden	12.091.000 K.G.	11.565.000 K.G.
Palembang	4.649.000 „	3.837.000 „
Oostkust van Sumatra	3.096.000 „	3.096.000 „
Westerafdeeling van Borneo	3.438.000 „	3.438.000 „
Sumatra's Westkust	338.000 „	169.000 „
Tapanoeli	28.000 „	28.000 „
Riouw en Onderhoorigheden	27.000 „	27.000 „
TOTAAL	23.667.000 K.G.	22.160.000 K.G.

In Singapore wordt de ingevoerde pinang gedeeltelijk verwerkt tot (areca-) catechu, dat men verkrijgt, door de noten te splijten en af te koken en het extract daarna tot eene droge massa in te dampen. Ongeveer dezelfde bewerking dus, welke men de gambir laat ondergaan om er de waardevolle looi- en verfstof uit te extraheeren. De areca-catechu bevat geen verfstof (catechine) doch uitsluitend looistof, waarover het oordeel zeer gunstig luidt. [1]) Toch is het gebruik van de pinang als looimiddel nog zeer beperkt, grootendeels door den hoogen marktprijs. Wellicht zou de bereiding van pinang-extract (areca-catechu), zooals dit in Singapore gebeurt, op de productieplaats zelve, hierin eene verandering ten goede kunnen brengen.

[1]) Omtrent de pinangnoot als looimiddel, waartoe zij in den laatsten tijd gebruikt wordt, kan het volgende ontleend worden aan Dr. v. Gorkom's Oost Indische Cultures:

Een onderzoek in het Rijksproefstation voor de Leerlooierij en de Lederindustrie, te Waalwijk, leverde het volgende resultaat:

Looistof	9.8%	Asch	1.8 %
Oplosbare niet-looistof	6.4 „	Onoplosbaar	72.3 „
Vocht	11.5 „	Reduceerende suiker	0.73 „

Z. O. Z.

Maïs. Een zeer belangrijke toename vertoonde in het afgeloopen tiental jaren ook de uitvoer van maïs, welke ongeveer geheel afkomstig is uit het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, waar zij, behalve een belangrijk exportproduct, voor een groot deel der bevolking ook het hoofdvoedsel is. Aanplant van maïs als tweede gewas komt er niet veel voor; grootendeels wordt zij geteeld in tuinen en ladangs. De uitvoer geschiedt vrijwel geheel direct naar het Buitenland en wel voor ruim 90 % rechtstreeks naar Nederland.

In 1913 voerde Celebes 7.384.000 K.G. uit, waarvan 7.346.000 K.G. rechtstreeks naar Europa. Voorts voerde Timor 316.000 K.G. uit via Makassar, terwijl ook van Gorontalo (Menado) ruim 50.000 K.G. werden geëxporteerd. In de meeste andere gewesten wordt ook wel zeer veel maïs verbouwd, doch uitsluitend als voedingsmiddel voor de bevolking zelve.

Peper en Gambir. Hoewel deze beide specifiek Inlandsche cultuurproducten in zeer belangrijke mate bijdragen tot de inkomsten der bevolking, behoeft de plaats, in dit overzicht aan de bespreking gewijd, slechts zeer beperkt te zijn, daar de kortgeleden verschenen brochures van het Encyclopaedisch Bureau (de Pepercultuur en de Gambircultuur) (1) tot in details de cultuur, pro-

Hoewel zij dus zeer zeker voldoende looistof bevatten om in de leerlooierijen bruikbaar te zijn, zal het gebruik afstuiten op den hoogen prijs, die het dubbele is van de waarde, welke de noten als looimiddel bezitten.

Verder treffen wij in No. 6 der Verslagen en Mededeelingen van de afdeeling Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel te 's Gravenhage (1913) eene mededeeling aan betreffende bovenbedoeld onderzoek:

De uit de pinangnoten getrokken looistof bleek te behooren tot de pyrocatechine-klasse. Met broomwater wordt een neerslag verkregen, met ijzer een groen-zwarte verkleuring, terwijl met formaldehyde en zoutzuur, bij koken, de looistof geheel wordt neergeslagen.

Daar uit de pinangnoten door extractie met chloroform ook 12.8% vet van een fraaie witte kleur werd verkregen, achtte men niet uitgesloten, dat het voor de vetindustrie loonend zou zijn de vetten te benutten en het dan verkregen afval tegen veel lageren prijs aan de lederindustrie te leveren.

Om deze reden werden met petroleumether geëxtraheerde noten nogmaals nader op het gehalte aan looistof en hare oplosbaarheid onderzocht. Het resultaat hiervan was, dat het materiaal bij de koude extractie iets minder looistof afgaf dan eikenschors, die ± 70% van haar looistof bij koude extractie afstaat, doch bij een extractie bij 50° C. zijn pinangnoten voordeeliger.

(1) Afl V en VII van de Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau. Verkrijgbaar bij de firma G. C. T. van Dorp & Co. Semarang, Soerabaja en den Haag.

ductie, handel en vooruitzichten der twee gewassen bespreken. Enkele cijfers worden hier ter verdere aanvulling gegeven.

In 1904 bedroeg de rechtstreeksche uitvoer van peper naar het Buitenland 8.866.000 K.G., in 1913 11.608.000 K. G., welke naar de soorten als volgt te onderscheiden waren:

	1904	1913
Witte peper.	941.000 K. G.	2.425.000 K. G.
Zwarte „	7.925.000 „	9.183.000 „

De uitvoer der Buitenbezittingen bedroeg echter in 1913 aanmerkelijk meer dan uit bovenstaand staatje zou geconcludeerd kunnen worden, daar een groot deel van den uitvoer, bijv. van de Lampongs, via Java gaat. De totale uitvoer in 1913 bedroeg dan ook ruim 5 millioen K.G. witte peper en bijna 19 millioen K.G. zwarte peper, als volgt over de gewesten verdeeld:

Gewesten	Witte peper	Zwarte peper	Totaal
	Hoeveelheid in Kilogrammen		
Oostkust van Sumatra. . .	—	898.000	898.000
Benkoelen	87.000	427.000	514.000
Riouw en Onderhoorigheden . .	496.000	223.000	719.000
Atjeh en Onderhoorigheden . .	3.000	3.020.000	3.023.000
Billiton.	5.000	—	5.000
Banka en Onderhoorigheden. .	2.779.000	262.000	3.041.000
Westerafd. van Borneo. . .	841.000	144.000	985.000
Zuider- en Oosterafd. van Borneo.	293.000	536.000	829.000
Palembang	358.000	1.759.000	2.117.000
Lampongsche Districten . .	428.000	11.537.000	11.965.000
TOTAAL	5.290.000	18.806.000	24.096.000

Ook van de gambir bedraagt de feitelijke uitvoer veel meer dan uit de uitvoerstatistiek van de Douane blijkt. Deze toch geeft voor 1904 op als uitvoer uit de Buitenbezittingen 8.435.000 K.G. en in 1913 8.964.000 K.G. De werkelijke uitvoer over 1913 der gambirstreken in onze Buitengewesten bedroeg 13.341.000 K.G., verdeeld als volgt:

GEWESTEN	Totale uitvoer	Directe uitvoer
	Hoeveelheid in Kilogrammen	
Riouw en Onderhoorigheden	6.689.000	6.301.000
Oostkust van Sumatra	2.443.000	2.443.000
Sumatra's Westkust	1.373.000	126.000
Banka en Onderhoorigheden	169.000	—
Westerafd. van Borneo	2.667.000	94.000
TOTAAL	13.341.000	8.964.000

Nederlandsch-Indie verbruikt dus uit de Buitenbezittingen eene hoeveelheid van ruim 4.350.000 K.G. gambir (de Java-uitvoer bedraagt slechts 10.000 K.G.) waarbij nog komt een invoer uit Singapore van 170.000 K.G., grootendeels bestaande uit Riouwgambir, welke uit die vrijhaven eerst naar Singapore gaat en dan weer in onze koloniën terugkomt.

De verder te behandelen producten zijn voortbrengselen zoowel van den Inlandschen als van den Europeeschen landbouw.

Copra. De eerste plaats neemt daaronder de copra in, waarvan de uitvoer naar het Buitenland in de afgeloopen tien jaren eene stijging van ± 87.000.000 K.G. heeft ondergaan (1904 : 63.359.000 K.G., 1913 : 150.184.000 K.G.). Deze enorme vermeerdering is uitsluitend te danken aan het voortdurend toenemend gebruik, dat van de copra in Europa gemaakt wordt bij de bereiding van eetbaar vet, kunstboter en zeep. Verreweg de grootste afne-

mers zijn Nederland [1]) (19 millioen K.G. rechtstreeks uit de Buitenbezittingen), Frankrijk (54 millioen K.G. id.) en Duitschland (16 millioen K.G. id.). De voornaamste markt is Marseille, dat ook het grootste centrum der daarmede samenhangende industrie is. De grootste uitvoerhavens der Buitenbezittingen zijn voor copra Makassar (30 millioen K.G.), Pontianak (20 millioen) en Padang (14 millioen), terwijl de talrijke kleine uitvoerhavens van Menado tezamen ruim 25 millioen K.G. verschepen.

Deze uitvoercijfers bevatten echter, vooral voor Makassar en Padang, een deel der productie van andere gewesten, terwijl ook eene groote hoeveelheid copra niet rechtstreeks wordt uitgevoerd, doch via Java.

De gewestelijke uitvoercijfers betreffende den uitvoer naar het Buitenland en naar andere gewesten van Ned.-Indie over 1913 doen besluiten tot een totale copra-uitvoer uit de Buitenbezittingen van 168.000.000 K.G.

[1]) Van deze hoeveelheid wordt echter 80 à 90 % weer uitgevoerd naar Duitschland.

GEWESTEN	HOEVEELHEID IN KILOGRAMMEN			
	Uitvoer rechtstreeks naar het Buitenland	Uitvoer, uitsluitend der eigen productie naar Buitenland, Java en andere gewesten	Invoer van andere gewesten der Buitenbezittingen	TOTALE UITVOER
Sumatra's Westkust . . .	15.420.000	14.723.000	750.000	15.473.000
Tapanoeli.	3.065.000	3.826.000	—	3.826.000
Benkoelen	92.000	380.000	—	380.000
Lampongsche Districten. .	—	416.000	—	416.000
Palembang	—	—	—	—
Djambi	17.000	17.000	—	17.000
Oostkust van Sumatra . .	5.404.000	5.404.000	—	5.404.000
Atjeh en Onderhoorigheden	3.817.000	3.909.000	—	3.909.000
Riouw en Onderhoorigheden	7.578.000	10.475.000	—	10.475.000
Banka en Onderhoorigheden	187.000	187.000	—	187.000
Billiton	1.480.000	1.480.000	—	1.480.000
Westerafdeeling van Borneo	23.824.000	28.040.000	—	28.040.000
Zuider- en Ooster afdeeling van Borneo	4.591.000	5.482.000	—	5.482.000
Celebes en Onderhoorigheden	31.474.000	30.065.000	2.990.000	33.065.000
Menado	33.673.000	35.093.000	—	35.093.000
Ternate en Onderhoorigheden	2.534.000	2.694.000	—	2.694.000
Amboina.	1.226.000	3.484.000	—	3.484.000
Timor en Onderhoorigheden	902.000	6.617.000	—	6.617.000
Bali en Lombok	14.899.000	15.708.000	—	15.708.000
	150.183.000	168.000.000	3.740.000	

Grootendeels is de klapperaanplant en het bereiden van copra nog in Inlandsche handen. Pas in de laatste jaren verkregen de Europeesche klapperondernemingen eene groote uitbreiding, vooral in Riouw (Poeloe Toedjoe-Archipel), West-Borneo, Oost- en West-Sumatra, Atjeh, Celebes, Menado en de Molukken. Eenig betrouwbaar statistisch materiaal omtrent ligging en beplant areaal dier ondernemingen staat niet ten dienste.

Wel is dit het geval met het aantal en de uitgestrektheid dier ondernemingen, door de publicatie van het Departement van Binnenlandsch Bestuur, getiteld :

„Lijst van:

I. Particuliere ondernemingen in Nederlandsch-Indie op gronden door het Gouvernement afgestaan in huur (voor landbouw-doeleinden) en erfpacht.

II. Landbouwconcessiën in de bezittingen buiten Java en Madoera.

III. enz. enz.

IV. enz. enz.

V. enz. enz.

(Batavia ; Landsdrukkerij 1915)."

Ook de hierachter gegeven cijfers betreffende andere cultuurondernemingen, zijn zooveel mogelijk uit dit werk berekend.

AANTAL EN UITGESTREKTHEID DER KLAPPERONDERNEMINGEN IN IEDER GEWEST.

GEWESTEN		Aantal	Perc.	Oppervlakte	
Sumatra's Westkust.	Uitsluitend voor klappers . .	4	—	1015 bouw	— bouw
	Klappers en padi	—	10	— „	389 „
	id. en hevea.	—	2	— „	769 „
Benkoelen	Uitsluitend voor klappers . .	—	—	— „	— „
	Klappers en karet of 2de gewas.	—	3	— „	424 „
Tapanoeli	Uitsluitend voor klappers . .	4	—	1980 „	— „
	Klappers en koffie.	—	2	— „	1410 „
Lampongsche Districten.	Uitsluitend voor klappers . .	4	—	1015 „	— „
	Klappers en koffie.	—	3	— „	6415 „
Palembang	Uitsluitend voor klappers . .	3	—	53 „	— „
	Klappers, rubber en rotan. .	—	2	— „	22000 „
Oostkust v. Sumatra.	Uitsluitend voor klappers . .	8	—	11572 „	— „
	Klappers en rubber	—	12	— „	24752 „
Atjeh en Onderh. .	Uitsluitend voor klappers . .	37	—	20925 „	— „
	Klappers en rubber	—	9	— „	11200 „
Riouw en Onderh. .	Uitsluitend voor klappers . .	4	—	2563 „	— „
	Klappers en rubber	—	12	— „	29174 „
Billiton	Uitsluitend voor klappers . .	1	—	44 „	— „
Westerafdeeling van Borneo.	Uitsluitend voor klappers . .	3	—	9000 „	— „
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Uitsluitend voor klappers . .	12	—	4041 „	— „
	Klappers met andere cultures.	—	4	— „	960 „
Celebes en Onderh.	Uitsluitend voor klappers . .	12	—	10398 „	— „
Menado en Onderh.	Uitsluitend voor klappers . .	22	—	16871 „	— „
	Klappers en koffie.	—	7	— „	1162 „
Amboina.	Uitsluitend voor klappers . .	2	—	229 „	— „
Ternate en Onderh.	Uitsluitend voor klappers . .	9	—	3194 „	— „
	Klappers en koffie	—	1	— „	2400 „
Timor en Onderh. .	Uitsluitend voor klappers . .	1	—	240 „	— „
	Klappers, koffie, enz. . . .	—	1	— „	10000 „
	Totaal voor klappers	126	—	83.140 bw.	—
	Totaal voor klappers met andere cultures.	—	68	—	111.055 bw.

Bevolkings-klapperaanplant (Z. Celebes).

Bevolkings-houtaankap; Zuider- en Ooster afd. van Borneo.

De Inlandsche klappercultuur zou bij den tegenwoordigen stand der copramarkt (*f* 16.— *f* 20.— per picol) eene zeer groote welvaartsfactor kunnen zijn voor den Inlander zelf. Dat dit nog niet het geval is, wordt voornamelijk veroorzaakt door het, juist in den klapper- en coprahandel zoo algemeene voorschottenstelsel, waardoor de planter totaal afhankelijk wordt van de Chineesche en andere opkoopers, die den geheelen tusschenhandel beheerschen. Meestal wordt het product tegen een veel te laag bedrag (in voorschot) reeds aan den boom verkocht, zoodat de grootste winst bij den tusschenhandel blijft. Een ander groot nadeel van deze wijze van handeldrijven is, dat door den Inlander zeer weinig zorg besteed wordt aan het door hem af te leveren product, daar meerdere zorg uitsluitend den opkooper voordeel brengt. Daarentegen verhoogen practijken als: slecht drogen, toevoeging van vreemde bestanddeelen en dergelijke, het gewicht der af te leveren copra en zijn dus in het voordeel van den Inlander. Het gevolg is derhalve dat van de door Inlanders bereide copra een groot deel van mindere kwaliteit is, slecht gedroogd, meestal boven vuur en afkomstig van onrijpe vruchten, welke een veel geringer vetgehalte bezitten. Soms zijn deze wantoestanden zoo erg, dat dergelijke copra geen afzet meer kan vinden, zoo zijn Padang-copra en Saleyer-copra een tijdlang van de markt geweerd.

Het Bestuur gaat nu reeds het onrijpplukken der klappers zooveel mogelijk tegen, terwijl ook veel gedaan wordt om de bevolking er toe te brengen de copra in de zon te drogen (1ste kwaliteit: fair-merchantable sundried) in stede van boven een vuur in den rook, waardoor de copra wel eerder voor de aflevering gereed, doch minderwaardig is (2de kwaliteit: fair merchantable kilndried; 3de kwaliteit: mixed; 4de kwaliteit: telquel). Waar echter deze verkeerde toestanden geheel beschouwd kunnen worden als een gevolg van de behoefte bij den Inlander aan contanten nog vóórdat zijn copra verhandelbaar is, zal voorlichting en wijzen op te bereiken voordeelen weinig baten, zoolang het voorschottensysteem van den producent iemand maakt, die slechts zeer weinig belang heeft bij die verbeteringen. Alleen het oprichten van landbouwcredietbanken voor de klapperplanters, welke goedkoop en gemakkelijk geld verschaffen zonder gedwongen copralevering, zal den bovengeschetsten schadelijken invloed van het voorschottenstelsel kunnen te niet doen. De credietbank, welke met dit doel ter Sumatra's Westkust is opgericht, heeft in dit opzicht reeds goede resultaten bereikt. De groothan-

delaren zelf echter kunnen zeer veel bijdragen tot verbetering der qualiteit van het product, hoewel de scherpe concurrentie hier nog altijd een groote hinderpaal zal blijken. Wanneer handelaar A. een partij copra weigert om de geringe qualiteit van het product, staat B., veelal daartoe gedrongen door leveringscontracten, klaar om de partij te koopen. Samenwerking zal hier wel moeilijk te verkrijgen zijn, zoolang de concurrentie zoo scherp blijft.

Naast de productie van copra is de handel van enkele gewesten in klappers zelve niet onbelangrijk. Deze is vrijwel geheel intergewestelijk. Buitenlandsche uitvoer heeft slechts in geringe mate (als plantmateriaal) plaats naar Serawak, Duitsch-Nieuw-Guinea, Port.-Timor en Australie (in 1913 totaal 20.000 stuks).

De intergewestelijke uitvoer bedroeg in 1913 uit:

Banka en Onderhoorigheden	289.000 stuks	(naar Djambi)
Lampongsche Districten	672.000 „	(„ Java)
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	336.000 „	(„ Celebes en Java)
Bali en Lombok	26.000 „	(„ Java).
TOTAAL	1.323.000 stuks.	

Van meer belang is de uitvoer van de in de Buitenbezittingen zelf uit copra vervaardigde klapperolie en van het tot veekoeken verwerkte restant der copra.

De uitvoer van klapperolie naar het Buitenland bedroeg in 1913 1.682.000 L., van veekoeken 2.706.000 K. G., beide totaal uit de Westerafd. van Borneo en gericht naar Singapore, van 3.445.000 L. olie naar Oost-Sumatra, Z. en O. afd. van Borneo, Palembang en Makassar. De olie voor binnenlandsche consumptie wordt overigens in bijna alle gewesten der Buitenbezitingen zelf vervaardigd, enkele gewesten zonder noemenswaardigen klapperaanplant (o. a. Palembang) zijn echter geheel afhankelijk van den invoer. Aan den intergewestelijken handel in klapperolie nemen behalve Java, ook Sumatra's Westkust, Westerafd. van Borneo, Celebes en Bali en Lombok deel. De totale uitvoer dezer vier gewesten der Buitenbezittingen bedroeg in 1913 5.284.000 L.; hiervan werden 1.682.000 L. naar het Buitenland verscheept, zoodat dus 3.600.000 L. binnen

Ned.-Indie bleef. De totale invoer in de Buitenbezittingen was in datzelfde jaar 3.951.000 L., waarvan 3.445.000 L. afkomstig van Singapore.

Een product van den klapper, dat in Ned.-Indie nog weinig practisch nut afwerpt, ja zelfs in vele klapperaanplantingen als een groote lastpost beschouwd wordt, is de vezel. In Ceylon is vezelbereiding (verspinning tot touw) eene vrij aanzienlijke huisindustrie, welke jaarlijks goede inkomsten afwerpt, daar zoowel de grove buitenvezel (borstelvezel) als de fijne binnen- of spinvezel (de laatste tot garen versponnen) goede prijzen halen op de Londensche markt. Men rekent daar van 40 noten ongeveer 3 K.G. verhandelbare vezel te verkrijgen. Als men nu bedenkt, dat alleen reeds de totale uitvoer van de Buitenbezittingen (168 millioen K.G. copra) afkomstig is van ongeveer 1010 millioen stuks noten [1]) dan blijkt dat eene hoeveelheid vezel van ± 76 millioen K.G. thans nagenoeg onbenut blijft. Herhaalde malen werden reeds proeven genomen, zoowel voor de vezelbereiding als voor de spinnerij. Eene practische toepassing schijnt voorloopig ondoenlijk door het ontbreken van werkelijk bruikbare ontvezelings-spinmachines terwijl handbereiding te kostbaar uitkomt en de uitvoer van de ruwe spinvezel niet loont; de ruwe borstelvezel is wel tegen goede prijzen verkoopbaar, doch de betrekkelijke geringe hoeveelheid, ¼ deel der spinvezel, maakt uitsluitend fabricage daarvan evenmin loonend.

Tabak. Evenals de klapper is ook de tabakscultuur voor den Inlander een loonend bedrijf, hoewel de grootcultuur, waaraan het zeer hooge uitvoercijfer te danken is, geheel in handen van Europeesche maatschappijen ter Oostkust van Sumatra is en de Inlander daarbij dus alleen als werknemer belang heeft. De stijging der rechtstreeksche uitvoercijfers van 21 millioen K.G. in 1904 tot 27 millioen K.G. in 1913 is verre ten achter gebleven bij de stijging van de waarde dier uitvoeren, welke in 1904 bijna 17 millioen gulden bedroeg tegen in 1913 71 millioen gulden. Deze groote stijging is toe te schrijven aan de hooge prijzen, welke het Sumatrablad (Deliproduct) ieder jaar weer op de Europeesche markt weet te behalen. Zooals gezegd is, is de residentie Oostkust van Sumatra de voornaamste producent van dit genotmiddel. In 1904 werd vandaar uitgevoerd

[1]) Berekend tegen een gemiddelde van 6 noten voor 1 K.G. copra.

20.197.000 K.G. met eene waarde van *f* 16.155.000, terwijl in 1913 eene uitvoer plaats had van 25.777.000 K.G. ter waarde van *f* 69.598.000. De bevoorrechte positie van het Sumatradek in den wereldhandel spreekt voldoende uit deze cijfers.

STAAT VAN HET AANTAL EN DE UITGESTREKTHEID DER EUROPEESCHE TABAKSONDERNEMINGEN OP DE BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN	Aard der Cultuur	Aantal ondernemingen		Uitgestrektheid in bouws	
Tapanoeli	Tabak en rubber	—	2	—	4.634
Lampongsche Districten	Tabak, koffie en hevea	—	2	—	4.422
Timor en Onderhoorigheden	Tabak, klapper, koffie enz.	—	1	—	10.000
Oostkust van Sumatra	Tabak	107	—	405.483	—
	Tabak en rubber	—	34	—	126.586
TOTAAL	Tabak	107	—	405.483	—
	Tabak met andere cultures	—	39	—	145.642

De plaats, welke de tabakscultuur voor Buitenlandsch verbruik in de andere gewesten inneemt, is vergeleken met deze reuzenproductie slechts bescheiden. De rechtstreeksche uitvoer bedroeg in 1904 uit de overige gewesten der Buitenbezittingen 1.150.000 K.G. met eene waarde van *f* 465.000 en in 1913 1.264.000 K.G. met eene waarde van *f* 1.192.000. Zuid-Sumatra en West-Sumatra zijn de voornaamste producenten, terwijl in Atjeh langzamerhand een weinig belangstelling voor de cultuur levendig wordt, vnl. door de bemoeienis en voorlichting van den landbouwadviseur. De verbouw van tabak is in de laatstgenoemde gewesten slechts gedeeltelijk in Europeesche handen. Vooral in West-Sumatra is de Inlandsche tabakscultuur goed ontwikkeld en vormt een punt van voortdurende belangstelling bij bestuur en landbouwadviseur, teneinde door betere werkwijze, ziektebestrijding en zaadselectie eene verbetering van het product te bereiken.

Elders beteekent de tabakscultuur zeer weinig voor de Buitenlandsche markt, doch is niet onbelangrijk voor den handel in Indie zelf. Zij werkt nagenoeg

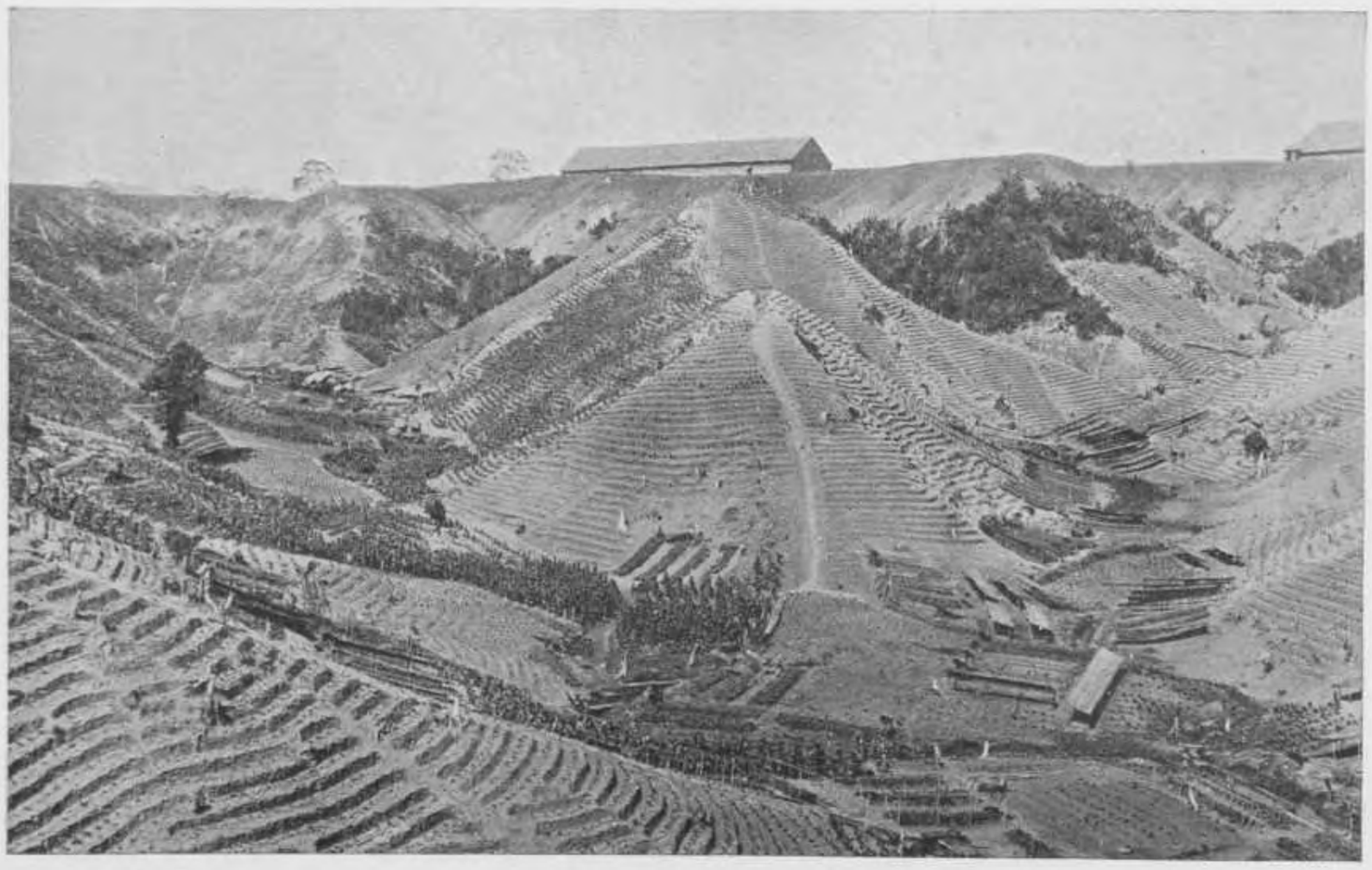

Tabaks-cultuur in Deli.

Zesjarige rubberaanplant; onderneming Soengei Lipoet; Atjeh.

uitsluitend voor de Inlandsche markt en is vrijwel geheel in Inlandsche handen, zoodat zij eene voorname bron van inkomsten is voor de bevolking in de tabak produceerende gewesten. De totale tabakuitvoer der Buitenbezittingen bedroeg in 1913, ongerekend de geheel afzonderlijk staande Delibladuitvoer:

GEWESTEN	Totale uitvoer	Uitvoer n/h Buitenland (rechtstreeks)
Sumatra's Westkust. .	1.618.000 K.G.	928.000 K.G.
Oostkust van Sumatra.	70.000 „	—
Atjeh en Onderhoorigh.	7.000 „	—
Palembang	140.000 „	48.000 „
Lampongsche Distr. .	200.000 „	198.000 „
Benkoelen	58.000 „	41.000 „
Tapanoeli	15.000 „	—
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . .	59.000 „	—
Menado	3.000 „	—
Celebes en Onderhoorigh.	59.000 „	—
Timor en Onderhoorigh.	11.000 „	—
Bali en Lombok. . .	308.000 „	38.000 „
TOTAAL	2.548.000 K. G.	1.253.000 K.G.

Er bestaat dus een intergewestelijke uitvoer van 1.295.000 K.G. Hiertegenover staat een totale invoer in de gewesten der Buitenbezittingen van 4.922.000 K.G., waarvan uit het Buitenland 3.078.000 K.G.; de overige 1.844.000 K.G. zijn voornamelijk van Java afkomstig. Een groot deel van den uitvoer naar andere gewesten neemt zijn weg over Java.

Koffie. De koffiecultuur is een der oudste cultures in onzen Archipel; in 1696 werd zij op aansporen van den Amsterdamschen burgemeester Nicolaas Witsen reeds ingevoerd (op Java) en geleidelijk over verscheiden gewesten der Buitenbezittingen uitgebreid. Van het cultuurstelsel was de koffiecultuur een der meest winstgevende onderdeelen en leverde in Sumatra's Westkust en Menado, waar de dwangcultuur later ook ingevoerd werd, groote winsten op. Langzamerhand verminderden deze en verloren daardoor hun groote beteekenis, gelijk blijkt uit het volgende staatje der opbrengsten in de jaren 1898—1908. In die jaren bestond de dwangcultuur alleen nog ter Sumatra's Westkust. In 1897 was het cultuurstelsel reeds geheel afgeschaft voor Menado, terwijl dit pas in 1908 plaats had voor de Westkust.

1898	40.342 pikol.	*f* 2.492.000
1899	48.555 „	„ 2.900.000
1900	30.381 „	„ 1.537.000
1901	44.183 „	„ 1.910.000
1902	34.256 „	„ 1.533.000
1903	24.984 „	„ 1.036.000
1904	34.943 „	„ 2.419.000
1905	58.053 „	„ 3.556.000
1906	14.148 „	„ 989.000
1907	30.057 „	„ 2.140.000

Het is van dit product mogelijk, ook over 1904 een uitgebreider overzicht te geven dan alleen van de rechtstreeks naar het Buitenland uitgevoerde hoeveelheden, daar de nog in stand gebleven dwangcultuur tot een nauwlettend volgen van den handel in dit product aanleiding gaf.

1904

GEWESTEN	Uitvoer n/h Buitenland (rechtstreeks)	Uitvoer naar andere gewesten binnen N. I.	Invoer van andere gewesten binnen N. I.	Totale uitvoer van de eigen productie v/h gewest
Sumatra's Westkust . Tapanoeli	3.666.000 K.G.	156.000 K.G.	170.000 K.G.	3.652.000 K.G.
Benkoelen	28.000 „	256.000 „	—	284.000 „
Lampongsche Districten .	242.000 „	144.000 „	—	386.000 „
Palembang	110.000 „	1.100.000 „	—	1.210.000 „
Oostkust van Sumatra . .	2.384.000 „	366.000 „	—	2.750.000 „
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	7.000 „	32.000 „	—	39.000 „
Menado	297.000 „	18.000 „	—	315.000 „
Timor en Onderhoorigh.	—	13.000 „	—	13.000 „
Bali en Lombok . . .	762.000 „	—	—	762.000 „
Amboina	8.000 „	—	—	8.000 „
Celebes en Onderhoorigh.	1.327.000 „	—	27.000 K. G.	1.300.000 „
TOTAAL	8.831.000 K. G.	2.085.000 K.G.	197.000 K.G.	10.719.000 K.G.

In 1913 was de verdeeling der uitgevoerde hoeveelheden over de verschillende gewesten der Buitenbezittingen sterk veranderd:

GEWESTEN	Uitvoer n/h Buitenland (rechtstreeks)	Uitvoer naar andere gewesten binnen N. I.	Invoer van andere gewesten binnen N. I.	Totale uitvoer van de eigen productie v/h gewest
Sumatra's Westkust . .	1.273.000 K.G.	142.000 K.G.	1.138.000 K.G.	277.000 K.G.
Tapanoeli	82.000 „	1.107.000 „	—	1.189.000 „
Benkoelen	198.000 „	898.000 „	—	1.096.000 „
Lampongsche Districten .	123.000 „	459.000 „	—	582.000 „
Palembang	322.000 „	2.934.000 „	—	3.256.000 „
Djambi	—	193.000 „	—	193.000 „
Oostkust van Sumatra . .	1.606.000 „	353.000 „	—	1.959.000 „
Atjeh en Onderhoorigh. .	3.000 „	—	—	3.000 „
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	—	1.000 „	—	1.000 „
Celebes en Onderhoorigh.	1.630.000 „	63.000 „	312.000 „	1.381.000 „
Menado	170.000 „	2.000 „	—	172.000 „
Ternate en Onderhoorigh.	41.000 „	2.000 „	—	43.000 „
Amboina.	10.000 „	—	—	10.000 „
Timor en Onderhoorigh.	—	50.000 „	—	50.000 „
Bali en Lombok	1.383.000 „	964.000 „	—	2.347.000 „
TOTAAL	6.841.000 K.G.	7.168.000 K.G.	1.450.000 K.G.	12.559.000 K.G.

Bij vergelijking dier tweejaaroverzichten moet ook voor 1913 de uitvoer van Sumatra's Westkust en die van Tapanoeli tezamen genomen worden, daar in 1904 deze twee gewesten nog een geheel vormden en dus ook hunne uitvoercijfers niet gesplitst konden worden. Wij zien dan, dat de gezamenlijke uitvoer van de in die gewesten geproduceerde koffie, in 1904 nog 3.652.000 K.G. bedragende, in 1913 gedaald was tot 1.466.000 K.G., een achteruitgang van ruim 1.200.000 K.G. dus. Deze achteruitgang nu komt ten volle voor rekening van Sumatra's Westkust en zelfs met dit cijfer is de balans nog geflatteerd, daar de koffiecultuur in Tapanoeli in de afgeloopen tien jaren

een sterken vooruitgang heeft ondergaan, welke echter niet geheel onder cijfers te brengen is. [1]) Waarschijnlijk zal de achteruitgang van Sumatra's Westkust op ongeveer $1^1/_2$ millioen K. G. gesteld kunnen worden.

De achteruitgang van de Menadokoffie teekent zich in dit overzicht niet zoo sterk af, daar de kwade jaren en de sterke daling daar voornamelijk vallen in de laatste jaren der gedwongen cultuur en in de eerste jaren na de afschaffing. Toch vermindert de productie nog steeds en schijnt de tegenzin der bevolking in het weer ter hand nemen der koffiecultuur, moeilijk te overwinnen.

De tot dusverre bestaande meening, dat de geheele koffiecultuur der Buitenbezittingen langzaam achteruitging, blijkt onjuist te zijn. Zij was gebaseerd op de cijfers betreffende den uitvoer naar buiten Nederlandsch-Indie. Koffie is echter een der weinige producten die, ondanks de verbeteringen der rechtstreeksche verbindingen en de steeds toenemende vestiging van den groothandel in de uitvoerhavens der Buitenbezittingen zelf, toch haar weg blijft nemen via Java. De uitvoer naar andere gewesten (in hoofdzaak naar Java), laat dan ook een vooruitgang zien van ongeveer vijf millioen K.G., welke alleen te verklaren is door een werkelijken vooruitgang der koffiecultuur op de Buitenbezittingen. De totale uitvoer van daar geproduceerde koffie steeg van 10.721.000 K.G. in 1904 tot 12.559.000 K.G. in 1913, een vooruitgang dus van bijna 2 millioen K.G.

De rubberboom van 1909 en 1910 heeft een nog grooteren blijvenden vooruitgang dezer cultuur tegengehouden. Wel gingen de meeste der nieuwe rubberondernemingen, vooral in de Lampongsche Districten, ter Oostkust van Sumatra en in Tapanoeli, ertoe over, om — ten einde de eerste moeilijke jaren door te komen — tusschen de hevea-aanplantingen koffieplantsoenen aan te leggen, doch nu langzamerhand de rubberaanplant productief begint te worden, roeit men geleidelijk de koffieheesters uit. In dien begintijd zijn echter vele oude koffieplantsoenen gerooid en in rubbertuinen veranderd. Deze vermindering van den aanplant van koffie wordt echter anderzijds weer voldoende opgeheven door het steeds toenemend aantal nieuwe koffieondernemingen, die zich voornamelijk op den aanplant van Robustakoffie toeleggen. Vooral

[1]) Bij benadering kan de eigen particuliere uitvoer van Tapanoeli in 1904 gesteld worden op plm. 187.000 K.G.

Zuid-Sumatra vertoont hierdoor een merkbaren vooruitgang. Het uitvoercijfer der Buitenbezittingen van daar geproduceerde koffie zal dan ook in de toekomst waarschijnlijk eene verdere stijging vertoonen, omdat de meeste koffieondernemingen op de Buitenbezittingen, welke zich vroeger voornamelijk tot Liberia- en andere (geen Robusta) koffieaanplant bepaalden, thans geleidelijk overgaan tot het verbouwen van de meer productieve Robusta. Vooral op de Europeesche ondernemingen verdringt deze koffiesoort dan ook de daar vroeger aangeplante soorten, voornamelijk Liberia. Nieuwe aanplant van Liberiakoffie komt nagenoeg niet voor. De uitvoer van Robusta en Liberia heeft voornamelijk plaats uit Sumatra's Oostkust, Benkoelen en de Lampongsche Districten, terwijl uit Tapanoeli nog een weinig Liberia komt. In 1913 werd van Liberiakoffie 1.190.000 K.G. naar het Buitenland uitgevoerd, tegen 506.000 K.G. Robusta. Deze plaats heeft de Robusta zich veroverd sedert 1909, toen ze voor het eerst ter Sumatra's Oostkust ingevoerd werd.

De hierboven genoemde cijfers der twee plantagesoorten vormen samen slechts $^1/_4$ van den totalen uitvoer naar buiten Nederlandsch-Indie, zoodat wel blijkt dat nog steeds de oude soort (de gewone Arabische koffie), welke in het begin der cultuur uit Java ingevoerd werd, de overhand heeft. Het is vooral in de Inlandsche koffie-aanplantingen, dat deze Javakoffie zich in stand houdt en daar zelfs tot nieuwe variëteitenvorming kwam, welke in den handel met afzonderlijke namen aangeduid worden. Zoo kent de handel als goede soorten o. a. de Mandaïling-koffie uit Tapanoeli, eene vooral in Amerika zeer gezochte soort; voorts de Kroë-koffie uit Benkoelen; de Timor-koffie, die voornamelijk over Makassar uitgevoerd wordt en de z. g. „koffie-patjo Bonthain" en Doeri-koffie uit Celebes, alle afstammende van dezelfde soort Javakoffie, grootendeels uit zaad afkomstig van de Gouvernements-aanplantingen aldaar, doch op den langen duur door den invloed van klimaat, bodem en bewerking verschillende afwijkingen vertoonende, welke hen tot afzonderlijke (handels-) soorten stempelen. In bijna alle gewesten is de verzorging der tuinen door de Inlanders slecht; de vervanging der oude heesters door nieuwe heeft nagenoeg niet plaats; het oogsten geschiedt meestal op zeer onoordeelkundige en ruwe wijze, terwijl de koffiebladziekte en verschillende nadeelige woekerplanten den aanplant teisteren. Wanneer dan ook niet bijtijds ingegrepen wordt, kan het tijdstip niet ver meer zijn, dat de Inlandsche tuinen

waardeloos worden, hetgeen in Zuid-Celebes vooral reeds het geval begint te zijn. Gelukkig echter wordt het gevaar voor de verdwijning dezer winstgevende volkscultuur voldoende onder de oogen gezien door bestuurs- en landbouwambtenaren, die zooveel mogelijk trachten ook bij den Inlander den Robusta-aanplant ingang te doen vinden. Door het aanleggen van proeftuinen wordt de belangstelling der Inlandsche planters gevestigd op de veel grootere productie van de laatste soort, waardoor de lagere marktprijs ruimschoots wordt vergoed. In streken, waar dit geschiedt en het gewonnen Robustazaad ter beschikking gesteld is van den Inlander schijnt die belangstelling ook wel in daden omgezet te worden, hoewel bij het bekende conservatisme van den Inlander in landbouwaangelegenheden, de resultaten slechts zeer langzaam merkbaar zullen worden. Eene methode, welke in Celebes met succes wordt toegepast (O. afd. Sanjdjai), is dat van bestuurswege groote kweekbedden worden aangelegd, waaruit de jonge plantjes, gereed voor de uitplanting, aan de bewoners verstrekt worden tegen eene geringe vergoeding, dienende om de onkosten dier bibittuinen te bestrijden. Onder de veel koffie verbouwende inwoners dier streken is eene zeer groote belangstelling voor den Robusta-aanplant ontstaan.

Een voordeel van den Robustabouw, dat men vooral in de bevolkingsarme streken der Buitenbezittingen niet gering mag tellen, is het verschil in bloei met de inheemsche soorten. Deze toch hebben één grooten bloeitijd en daardoor één grooten pluk (meestal met één napluk) per jaar, waarbij dan uit alle streken werkvolk moet komen, om bij den pluk dier groote massa te helpen. Meestal wordt deze hulp in natura betaald, dikwijls met $^1/_4$ à $^1/_3$ der opbrengst, wat eene onevenredige vermindering van het voor den planter te behalen voordeel beteekent en een onevenredig voordeel voor den Chineeschen tusschenhandelaar, die de talrijke kleine hoeveelheden koffie der plukkers ver beneden de markt opkoopt. Voorts geschiedt de pluk op buitengewoon ruwe wijze, eensdeels wegens de groote haast bij het plotseling rijpen van alle bessen, anderdeels ook door de onverschilligheid van het gehuurde en niet bij den stand van het plantsoen geïnteresseerde werkvolk. Een groote oogst van koffie in het eene jaar wordt dan ook het volgend jaar meestal gevolgd door eene zeer geringe, daar de aanplanting zich dan nog niet hersteld heeft van de schade, haar bij den grooten pluk toegebracht door het afrissen van alle blade-

ren, het afrukken van takken e. d. Ten slotte werkt de groote oogst inéens ook weer in sterke mate het voorschottenstelsel in de hand, daar de Chineesche opkooper het product dan reeds aan den boom koopt tegen minimale prijzen en gemakkelijk zijn buit kan binnenhalen.

De eigenaardige bloeiwijze van Robusta belet deze ruwe manier van oogsten. Zij draagt het geheele jaar door bloesem, onrijpe en rijpe vruchten door een, zoodat de planter ook voortdurend zelf de rijpe bessen kan oogsten, zonder afhankelijk te zijn van vreemde hulp. Bovendien noodzaakt dit den eigenaar herhaaldelijk in zijne tuinen te komen, hetgeen bij de gewone koffie slechts in den oogsttijd plaats heeft, waarna men voor het verdere deel van het jaar niet meer naar de tuinen omziet. Ten slotte werkt de voortdurende productie van kleinere hoeveelheden niet zoo sterk het voorschottenstelsel met al zijne slechte gevolgen in de hand, als dit, door het oogsten ineens van eene groote massa, geschiedt. Om al deze redenen is eene stelselmatige vervanging van de cultuur der Inheemsche koffie (uitgezonderd dan bij de zeer gezochte soorten als Mandaïling, Kroë en Doerie) door die van Robusta, voor de Inlandsche planters aan te bevelen. [1])

---

[1]) Volgens mededeeling van den gedelegeerde in Nederland van het N. I. Landbouw-Syndicaat tooht de markt voor Robustakoffie goede vooruitzichten. Deze schrijft daaromtrent dd. 8 Maart 1915 :

„De goedkoopste koffiesoort is thans Robusta, die vooral door Belgie gezocht is en blijkens de „geregelde afdoeningen gemakkelijk nemers vindt, mits de prijzen ongeveer 10% lager zijn dan die „van Santos. Robustakoffie heeft m.i. haar burgerrecht door den oorlog verkregen. Als de vrede bewaard „was gebleven, zou de plaatsing van een half millioen balen ongetwijfeld groote moeilijkheden hebben „veroorzaakt, maar thans hebben de consumenten in Duitschland enz. geen keuze ; zij moeten zich te- „vreden stellen met wat te verkrijgen is, koopen dus ook Robusta en doen de ondervinding op dat dit „een zeer goed bruikbare koffie is, mits zij niet te hoog betaald wordt. Voor de toekomst acht ik den „lagen prijs van Robusta een groot voordeel, waardoor zij het eenmaal verkregen burgerrecht zal kun- „nen behouden. De oorlog immers moet een algemeene verarming in Europa ten gevolge hebben; dit „zal leiden tot bezuiniging allerwege en vraag niet naar wat duur is, maar naar wat goedkoop is. Zoo- „lang nu Robusta de goedkoopste koffie is, zal m.i. juist zij het zijn, die in eerstvolgende jaren het ge- „makkelijkste te verkoopen zal zijn".

STAAT VAN HET AANTAL EN DE UITGESTREKTHEID DER EUROPEESCHE ONDERNEMINGEN IN DE VERSCHILLENDE GEWESTEN DER BUITENBEZITTINGEN MET KOFFIECULTUUR.

GEWESTEN	Aard der Cultuur	Aantal ondernemingen		Uitgestrektheid bouws	
Sumatra's Westkust . .	Uitsluitend koffie	16	—	3.339	—
	Koffie met andere cultures	—	15	—	8.166
Tapanoeli	Uitsluitend koffie	2	—	701	—
	Koffie en rubber	—	4	—	2.637
Benkoelen	Koffie, karet of thee	—	3	—	4.378
Lampongsche Districten.	Koffie met rubber of klappers	—	22	—	51.822
Palembang	Uitsluitend koffie	1	—	3.700	—
Oostkust van Sumatra. .	Uitsluitend koffie	2	—	3.621	—
	Koffie met rubber, oliepalm enz.	—	67	—	133.072
Atjeh en Onderh. . . .	Uitsluitend koffie	1	—	4.286	—
	Koffie met rubber enz.	—	13	—	41.136
Menado	Uitsluitend koffie	12	—	2.610	—
Ternate en Onderh. . .	Koffie met klappers	—	1	—	2.400
Timor en Onderh. . . .	Koffie met klappers enz.	—	1	—	10.000
TOTAAL	Uitsluitend koffie	34	—	18.257	—
	Koffie en andere cultures	—	126	—	253.611

Muskaatnoten, foelie, nagelen. De specerijhandel, vroeger zelfs van zooveel belang in de oostelijke helft van onzen Archipel, dat daardoor feitelijk de drang naar Indie bij onze oude zeevaarders werd opgewekt, speelt thans nog slechts eene zeer ondergeschikte rol.

Het eigenlijke vaderland van den muskaatboom, (welke de muskaatnoot én de foelie oplevert), is de eilandenboog, welke van Dammar uit over Banda en Amboina reikt tot de Oostkust van Ceram. Hier maakte de O. I. Compagnie zich reeds zeer spoedig na hare eerste vestiging meester van den

geheelen specerijhandel en handhaafde door de eeuwen heen haar beschikkingsrecht over het product, terwijl zij, door het beperken van den aanplant er voor waakte, dat de Europeesche markt niet overvoerd werd. Zoodoende werd de prijs der specerijen tot de afschaffing van dit monopolie op kunstmatig peil gehouden, dat zoo hoog was, dat daardoor de cultuur zich sterk uitbreidde in de Molukken, toen haar geen hinderpalen meer in den weg werden gelegd. Ook op de overige eilanden van den Archipel trachtte men toen door het aanleggen van muskaataanplantingen in die groote winsten te deelen, niet overal echter met goed resultaat. Wel vindt men op Sumatra's Westkust, in Tapanoeli en in Atjeh nog bevolkingsaanplantingen met eene geregeld toenemende jaarlijksche productie, doch de opbrengsten daarvan staan nog verre achter bij die der Molukken. Beter is de invoering geslaagd in de residenties Menado (Siau, Sangi-eilanden en Minahassa) en Ternate, welke zelfs tegenwoordig de voornaamste plaats innemen onder de specerijproduceerende gewesten.

De groote toename der productie, welke op deze uitbreiding der cultuur volgde, veroorzaakte eene sterke schommeling en sedert 1890 eene blijvende daling in de zoo lang opgedreven prijzen, te meer, aangezien de vraag naar muskaatnoten altijd beperkt bleef en het aanbod weldra de vraag verre begon te overtreffen. De groote weelde der vroegere jaren onder de perkeniers (Europeesche planters op Banda) is dan ook geheel verdwenen; talrijke tuinen liggen verlaten, terwijl ook de bevolkingsaanplant sterken achteruitgang vertoont. In Menado gaat men er meer en meer toe over klapperaanplantingen aan te leggen in de notentuinen, terwijl in Ambon sedert de laatste jaren de rubberaanplant zich uitbreidt ten koste van den muskaatboom.

Waar de stand van de markt geen verwachting meer geeft, dat de toestand verbetering zal ondergaan (in 1890 was de prijs ± *f* 198.—, thans bedraagt die ± *f* 15.— per pikol noot) moet een langzaam verdwijnen van een groot deel der aanplantingen tegemoet gezien worden.

Terwijl dus in het stamland der muskaatnoot de productie een sterken achteruitgang vertoont, ziet men in het Westen (Sumatra's Westkust, Tapanoeli en Atjeh) eene stijging in het uitvoercijfer. Waarschijnlijk is dit daaraan toe te schrijven, dat in de Molukken een groot deel der cultuur in handen was van Europeesche ondernemingen, welke, bij het verloopen van het getij,

wel gedwongen waren hunne bakens te verzetten en tot andere cultures over te gaan. Op Sumatra valt hetzelfde op te merken waar Europeesche cultuurondernemingen den aanplant ter hand hadden genomen; zoo voerde de Oostkust van Sumatra in 1904 nog 93000 K.G. uit en thans niets meer. Anders is het in de drie bovengenoemde gewesten langs de Westkust van het eiland. Hier is van geregelde cultuur feitelijk geen sprake, het product wordt hier grootendeels verkregen uit de kleine ongeregelde aanplantingen der bevolking. De boomen, meestal pas in de tachtiger jaren van de vorige eeuw uitgeplant, hebben thans hun volle productievermogen bereikt en leveren ondanks de lage marktprijzen toch nog een goede bijverdienste op voor de eigenaars. Een vergelijkend overzicht der uitvoercijfers naar het Buitenland uit de verschillende gewesten in 1904 en 1913 doet het verschil tusschen de toestanden in de productielanden duidelijk uitkomen:

UITVOER VAN MUSKAATNOTEN

GEWESTEN	RECHTSTREEKS n/h BUITENLAND	
	1904	1913
Sumatra's Westkust . . .	206.000 K.G.	259.000 K.G.
Tapanoeli.	—	30.000 „
Atjeh en Onderhoorigheden	25.000 „	96.000 „
Benkoelen.	3.000 „	—
Oostkust van Sumatra. . .	93.000 „	4.000 „
Westerafdeeling van Borneo	3.000 „	—
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1.000 „	—
Celebes en Onderhoorigheden	784.000 „	243.000 „
Menado	868.000 „	1.080.000 „
Ternate en Onderhoorigheden	78.000 „	145.000 „
Amboina	939.000 „	1.015.000 „
TOTAAL	3.000.000 K.G.	2.872.000 K.G.

Op het Noordelijk deel van West-Sumatra valt dus een vooruitgang van den uitvoer waar te nemen van 231.000 K.G. in 1904 tot 385.000 K.G. in 1913, terwijl het Oostelijk deel van den Archipel in 1904 2.669.000 K.G. uitvoerde, tegen 2.483.000 K.G. in 1913. De stijging der cijfers voor Menado en Ternate is bedriegelijk, daar in 1904 een grooter deel van den uitvoer dezer beide gewesten nog over Makassar (Celebes en O.) ging, welke havenplaats thans nagenoeg uitsluitend als doorvoerhaven voor de drie Oostelijke gewesten fungeert. De in 1904 nog bestaande uitvoer in enkele der overige gewesten is in 1913 geheel verdwenen.

De uitvoer van het nevenproduct der muskaatnoot, de veel kostbaarder foelie (1 pikol noot ± *f* 15.—, 1 pikol foelie ± *f* 120.—) [1]), heeft natuurlijk met die der noot gelijken tred gehouden. Hieronder volgt een vergelijkend overzicht der gewestelijke uitvoeren naar het Buitenland in 1904 en 1913.

GEWESTEN	RECHTSTREEKS n/h BUITENLAND	
	1904	1913
Sumatra's Westkust . . .	36.000 K.G.	49.000 K.G.
Tapanoeli.	—	3.000 „
Atjeh en Onderhoorigheden	3.000 „	17.000 „
Oostkust van Sumatra . .	17.000 „	—
Celebes en Onderhoorigheden	210.000 „	98.000 „
Menado	106.000 „	120.000 „
Ternate en Onderhoorigheden	11.000 „	19.000 „
Amboina	287.000 „	259.000 „
TOTAAL	670.000 K.G.	565.000 K.G.

[1]) Deze hooge foelieprijs schijnt geen zoodanigen invloed op het algemeene winstcijfer uit te oefenen, dat daardoor het voortzetten van het bedrijf op Europeesche ondernemingen loonend blijft.

Tegenover een achteruitgang van den uitvoer der Oostelijke eilanden van 118.000 K.G. (614.000 in 1904 tegen 496.000 in 1913) staat een vooruitgang van de drie Westelijke gewesten (Sum. Westkust, Tapanoeli en Atjeh) van 30.000. K.G. (1904: 39.000 K.G., 1913: 69.000 K.G.).

Ten slotte geeft het volgende staatje een overzicht van den totalen uitvoer der verschillende gewesten naar het Buitenland, naar Java en Madoera en naar andere gewesten der Buitenbezittingen in 1913:

GEWESTEN	Muskaatnoot		Foelie	
Sumatra's Westkust . . .	262.000	K.G.	49.000	K.G.
Tapanoeli.	31.000	"	3.000	"
Atjeh en Onderhoorigheden.	103.000	"	17.000	"
Oostkust van Sumatra . .	4.000	"	—	"
Celebes en Onderhoorigheden	306.000	"	98.000	"
Menado	1.200.000	"	173.000	"
Ternate en Onderhoorigheden	136.000	"	26.000	"
Amboina.	1.392.000	"	298.000	"
TOTAAL	3.434.000	K.G.	664.000	K.G.

Daar de uitvoer van Celebes geproduceerd wordt door de drie andere Oostelijke gewesten, terwijl de intergewestelijke uitvoer zich overigens ongeveer geheel richt naar Java, moet de totale productie van de Buitenbezittingen over 1913 gesteld worden op ± 3.128.000 K. G. muskaatnoot en ± 566.000 K. G. foelie.

De uit de drie bovenstaande overzichten te maken gevolgtrekkingen geven dus aan, dat klaarblijkelijk de cultuur van den muskaatboom op Europeesche ondernemingen achteruitgaat, doch dat dezelfde cultuur, door de Inlandsche bevolking in hare tuinen gedreven, nog wel een goede toekomst heeft en voor haar een winstgevend nevenbedrijf kan vormen.

Afzonderlijk te vermelden valt de uitvoer van wilde muskaatnoten, een boschproduct uit Nieuw-Guinea, dat in 1913 tot een hoeveelheid van ± 30.000 K. G. via Makassar werd uitgevoerd.

De kruidnagel komt in nog veel beperkter mate in onzen Archipel voor. Groote geregelde aanplantingen vindt men alleen op het eiland Amboina en wel als duurzaam gevolg van een vroegere, reeds voor de komst der Hollanders bestaande, afspraak tusschen de bewoners der eilanden Amboina en Banda. De muskaatnotenteelt bleef door diezelfde afspraak toen beperkt tot Banda.

Ook deze cultuur leverde het product voor een der meest winstgevende monopolies der O. I. C., waarom de productie op dezelfde wijze als die der muskaatnoot beneden een zeker maximum gehouden werd. Nog minder dan de muskaatnotenteelt is die van kruidnagelen op de overige eilanden der Buitenbezittingen populair geworden. Alleen Benkoelen kan een vrij belangrijk uitvoercijfer aanwijzen (1913: 43.000 K. G.), terwijl uit Tapanoeli, Sumatra's Westkust en Menado nietnoemenswaardige hoeveelheden worden geëxporteerd. Overigens komt de geheele aan de markt gebrachte voorraad uit de Molukken. Van daar werden in 1904 nog 140.000 K. G. via Makassar naar het Buitenland verzonden, welk cijfer in 1913 gedaald was tot 45.000 K. G., terwijl de totale productie dat jaar 134.000 K. G. bedroeg. Daar in de Molukken gerekend wordt op ongeveer 2,5 K.G. droog product pèr volwassen boom en het uitvoercijfer der laatste jaren geen aanzienlijke schommelingen vertoont, mag het aantal der vruchtdragende boomen in deze streken gesteld worden op ± 53000.

Hoewel ook bij deze cultuur de productiecijfers wijzen op een sterken achteruitgang, hetgeen voornamelijk een gevolg is van het vervangen der nageltuinen door méér opbrengende klapperaanplantingen, schijnt zij toch, ondanks de lage markt, wel met voldoende financieele resultaten gedreven te kunnen worden, zelfs op Europeesche ondernemingen, mits deze over voldoende arbeidskrachten kunnen beschikken.

Ook deze cultuur heeft een tijdperk doorgemaakt van heftige schommelingen, gevolgd door eene blijvende sterke daling der prijzen (van *f* 1.50 tot den tegenwoordigen prijs van ± *f* 0.75 per K.G.), ongeveer samenvallend met de débacle

Bosch-ontginning van de rubber-onderneming Semadam (Atjeh).

der notencultuur. Het toenemende gebruik echter, dat tegenwoordig in parfumeriefabrieken gemaakt wordt van de kostbare, meestal in Engeland bereide kruidnagelolie (gehalte ± 19 %), zal wellicht een invloed ten goede uitoefenen op de verdere ontwikkeling dezer cultuur, die vooral voor de Inlandsche planters van belang kan worden.

Rubber (Caoutchouc). Dit product, dat pas in de laatste jaren op de markt wordt gebracht, heeft daar reeds in dien korten tijd een belangrijke plaats veroverd. Het sterk toenemende gebruik van rubber in alle mogelijke takken van industrie en vooral de ontwikkeling van het automobilisme waren oorzaak, dat de hoeveelheid caoutchouc, gewonnen uit wilde planten en vooral uit Zuid-Amerika afkomstig, vanaf de laatste jaren der vorige eeuw langzamerhand niet meer aan de vraag kon voldoen. Dit product „de Para-rubber" moet door de Indianen voortdurend dieper uit het binnenland gehaald worden, daar de naastbij gelegen wouden door onoordeelkundig tappen reeds improductief zijn geworden. Zoodoende moest ten slotte een tijd komen, dat het winnen van (wilde) Para-rubber in die moeilijk toegankelijke oerwouden niet meer met voordeel kon geschieden, terwijl de geringe hoeveelheid, welke gemakkelijk te verkrijgen was, niet meer in de behoefte kon voorzien. Het schijnt dan ook, dat met de 40.000 ton Para-rubber, welke de laatste jaren vrij geregeld worden uitgevoerd, het toppunt der met voordeel te winnen hoeveelheid bereikt is en dat eene verdere stijging, welke zelfs in het tijdperk der buitengewoon hooge rubberprijzen niet viel te constateeren (1910), ook niet meer te verwachten is. Aangezien het gebruik van rubber ieder jaar sterker toeneemt (in 1913 bedroeg de wereldconsumptie ruim 106.000 ton), werd door die beperkte productie eene gunstige gelegenheid om in de markt te komen geopend voor de gecultiveerde rubber, waarvan tot dien tijd nog slechts zeer weinig werd aangevoerd. De groote vraag had in 1908 en 1909 een buitengewoon oploopen der marktprijzen tengevolge waarvan de weinige rubberplanters in die jaren profiteerden, doch welke ook een „boom" in aandeelen van rubberondernemingen veroorzaakte, hetgeen weer eene snelle uitbreiding dier cultuur tengevolge had. Wel was de „boom" van 1909 en 1910 grootendeels een gevolg

van beursmanipulaties, zoodat daarop dan ook eene even plotselinge daling der rubberaandeelen volgde, doch aangezien de nieuwe cultuur op gezonde basis was gevestigd (de toenemende vraag en het beperkte aanbod), kwam zij het dreigend gevaar snel te boven. De oprichting van ernstig bedoelde ondernemingen neemt dan ook nog steeds toe.

Ook in Nederlandsch-Indie vond deze groote belangstelling voor de rubber weerklank. Tot dien tijd was die cultuur onbelangrijk geweest; wel vond men, zoowel op Java als op Sumatra (Deli) een gering aantal ondernemingen, welke zich met het winnen van caoutchouc bezig hielden, doch zoowel uitgestrektheid als productie waren weinig beteekenend. Wat de productie betreft, kunnen omtrent de plantagerubber, in dat jaar uitgevoerd, slechts zeer onvolkomen gegevens gepubliceerd worden, daar deze toenmaals in de statistieken der In- en uitvoerrechten nog niet gescheiden waren van de wilde rubbersoorten.

In totaal werd vanuit de Buitenbezittingen aan wilde en gekweekte caoutchouc- (en getah-) soorten uitgevoerd: 7.396.000 K. G., ter waarde van *f* 9.187.000, terwijl die uitvoer in 1913: 26.946.000 K. G. ter waarde van *f* 20.947.000 bedroeg. Aan plantagerubber (hevea, ficus, manihot en andere soorten) was onder deze laatste hoeveelheid 4.059.000 K. G. ter waarde van *f* 14.288.000 begrepen. Men kan deze laatste cijfers volkomen beschouwen als den vooruitgang der laatste tien jaren, daar uit onderstaand overzichtje van het met rubber beplante oppervlak in Oost-Sumatra, Borneo en Riouw vanaf 1906 blijkt, dat dit in 1913 het veertigvoud bedroeg van het rubberareaal in 1906:

1906 :	3.428	bouw
1907 :	11.428	„
1908 :	22.286	„
1909 :	38.286	„
1910 :	57.200	„
1911 :	91.480	„
1912 :	125.720	„
1913 :	137.200	„

In de overige gewesten van de Buitenbezittingen was tot voor eenige jaren nog bijna niets van rubbercultuur merkbaar. Ook hier heeft de „rubberboom"

de belangstelling opgewekt, waardoor sedert honderdduizenden bouws in erfpacht of concessie zijn aangevraagd ten behoeve van deze cultuur. Het onderstaand lijstje geeft een overzicht van het aantal en de grootte dier concessies en erfpachtsperceelen, thans in de verschillende gewesten der Buitenbezittingen, uitsluitend voor rubber, of voor rubber met andere cultures (koffie, tabak, klappers, enz.) bestemd.

GEWESTEN	Rubber alléén	Rubber gemengd
Oostkust van Sumatra . .	312.000 bouws	266.000 bouws
Atjeh en Onderhoorigheden	25.270 „	56.413 „
Tapanoeli	14.400 „	5.861 „
Sumatra's Westkust . :	—	4.920 „
Benkoelen	—	4.748 „
Lampongsche Districten. .	—	54.000 „
Riouw en Onderhoorigheden	47.000 „	47.000 „
Westerafdeeling van Borneo	52.700 „	— „
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	20.515 „	2.593 „
Menado	1.525 „	1.165 „
TOTAAL	473.410 bouws	442.700 bouws

Deze uitgestrektheden worden in die gewesten ingenomen door het volgend aantal ondernemingen, eveneens gesplitst naar gelang zij uitsluitend de cultuur van rubber, dan wel deze gemengd met andere cultures drijven.

GEWESTEN	Ondernemingen voor rubber alleen	Ondernemingen voor rubber met andere cultures gemengd
Sumatra's Westkust . . .	—	6
Tapanoeli	9	4
Benkoelen	—	4
Lampongsche Districten. .	—	20
Oostkust van Sumatra . .	99	112
Atjeh en Onderhoorigheden	8	16
Riouw en Onderhoorigheden	14	18
Westerafdeeling van Borneo	16	—
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	12	2
Menado	2	7
TOTAAL	160	189

De buitengewone vlucht, welke de rubberondernemingen blijken genomen te hebben, is niet alleen te danken aan Hollandschen ondernemingsgeest. Ook het Buitenland heeft zich van den aanvang af sterk voor de rubbercultuur in de Buitenbezittingen geïnteresseerd, voornamelijk als gevolg der bijzonder gunstige omstandigheden voor die cultuur, in onzen, aan vruchtbare maar nog onontgonnen streken, zoo rijken Archipel aanwezig. Talrijk zijn dan ook de Buitenlandsche maatschappijen, die zich de beschikking over groote uitgestrektheden gronds in de Buitenbezittingen hebben weten te verzekeren. Het volgende staatje der daarbij geïnteresseerde kapitalen (ontleend aan het werk: „Rubber-companies in the Netherland East Indies" van A. G. N. Swart 1914) geeft daarvan een sprekend bewijs. Volgens dat handboek zijn werkzaam op:

AANTAL MAATSCHAPPIJEN		Maatsch. kapitaal	Geplaatst
SUMATRA, VASTE WAL.			
Hollandsche	35	*f* 63.750.000	*f* 34.336.000
Engelsche	45	„ 68.780.000	„ 56.716.000
Fransche en Belgische	12	„ 19.225.000	„ 16.524.000
Amerikaansche	2	„ 16.250.000	„ 16.250.000
Duitsche	1	„ 260.000	„ 260.000
DE RIOUW-ARCHIPEL.			
Engelsche	4	*f* 10.339.000	*f* 4.987.000
Belgische, Fransche	2	„ 1.300.000	„ 1.265.000
Amerikaansche	1	„ 1.000.000	„ 1.000.000
NEDERLANDSCH BORNEO.			
Hollandsche	2	*f* 4.000.000	*f* 2.700.000
Engelsche	6	„ 8.280.000	„ 7.200.000
Totaal aan :			
Hollandsche	37	*f* 67.750.000	*f* 37.036.000
Engelsche	55	„ 87.399.000	„ 68.903.000
Belg. en Fransche	14	„ 20.525.000	„ 17.789.000
Amerikaansche	3	„ 17.250.000	„ 17.250.000
Duitsche	1	„ 260.000	„ 260.000
Totaal aantal maatschappijen	110	*f* 193.184.000	*f* 141.238.000

Daar het grootste deel dezer maatschappijen opgericht is ter exploitatie van ondernemingen, eerst sinds 1910 in erfpacht of concessie verkregen, en rubberboomen na ongeveer 4 jaar beginnen te produceeren, kan men pas eene groote stijging der productie verwachten vanaf 1915, terwijl de volle productie der thans geplante boomen bereikt zal zijn in 1920, in welk jaar zij hun vollen wasdom (± 10 jaar) hebben bereikt.

Op dien leeftijd rekent de planter in de Engelsche koloniën op een opbrengst van 383 K.G. per H.A. of 268 K.G. per bouw. In Oost-Sumatra rekent men zelfs op ± 300 K.G. per bouw.

Het handboek van Swart geeft als beplant areaal op ± ultimo 1913 op: ruim 137.000 bouws in de Buitenbezittingen. Hiernaar rekenende, zou de volle productie der thans in cultuur gebrachte ondernemingen vanaf 1921 geraamd kunnen worden op ongeveer 38 à 40 millioen K.G., ongerekend de uitbreiding, welke het beplant areaal nog zal ondergaan.

Aangezien het geheele voor rubbercultuur (c. q. met andere cultures) bestemde areaal thans in de Buitenbezittingen 916.000 bouws bedraagt en voorts de taxatie der productie zeer laag gesteld is, kan met zekerheid eene véél ruimere, hoewel nog niet nader aan te geven productie verwacht worden.

Mr. Akers geeft in 1912 in zijn „Report on the rubber-industry of the Orient" de volgende schatting van de te verwachten productie der Buitenbezittingen:

1913	3500	ton
1914	8000	„
1915	12000	„
1916	16000	„
1917	22000	„
1918	33000	„
1919	44000	„

In het rubber-recueil van de Intern. Rubbertentoonstelling te Batavia (1914) geven de H.H. Dr. Vriens en Ris eene becijfering van de economische omstandigheden, waaronder de rubbercultuur ter Oostkust van Sumatra verkeert. Hieruit blijkt, dat zij daar den kostprijs voor 1 K.G. droge rubber van eene 1000

bouws groote, in volle productie zijnde onderneming berekenen op ongeveer *f* 1.25, een kostprijs, welke door sommige ondernemingen op Java reeds bereikt is en waarschijnlijk voor de toekomst zelfs wel iets lager kan worden gesteld.

De verkoopswaarde van 1 K.G. rubber kan voor de eerste jaren blijvend op minstens *f* 2 à *f* 2.50.— gesteld worden, daar de te verwachten sterke stijging der vraag voor de eerstvolgende jaren nog niet volkomen gedekt wordt door de productie. Per K.G. droge rubber mag dus gemiddeld gerekend worden op ± *f* 1.— winst, zoodat aan de hand van die gegevens de uit de rubbercultuur te verwachten baten over eenige jaren minstens op 40 millioen gulden gesteld mogen worden. Hoewel al deze cijfers slechts zeer aproximatief zijn te noemen, blijkt daaruit toch, dat voor de Buitenbezittingen deze cultuur binnen enkele jaren zeer belangrijk belooft te worden.

Ten slotte nog een enkel woord over het gebezigde plantmateriaal, dat het areaal van 137.000 bouws bedekt.

Evenals dit indertijd met den kinaboom het geval was, trachtte men in Zuid-Amerika (Brazilië) het monopolie der caoutchouc te behouden, door te voorkomen, dat de zaden naar andere streken werden uitgevoerd. Toch gelukte het in 1876 den Directeur van den Botanischen tuin te Kew, Sir Joseph Hooker, door bemiddeling van een Engelsch planter in Brazilië, Wickham, een 70.000 tal hevea-zaden te verkrijgen, waaruit hij ongeveer 7000 jonge plantjes won. Deze gingen in groote hoeveelheden naar verschillende Engelsche koloniën en vormden daar den grondslag voor den uitgebreiden aanplant, waaruit, bij de opkomst der rubbercultuur, vrijwel alle Indische ondernemingen hun plantmateriaal verkregen hebben.

Toen men zich in het einde der negentiende eeuw in Nederlandsch-Indie voor de rubbercultuur begon te interesseeren, was echter de aandacht nog volstrekt niet uitsluitend aan deze hevea gewijd, doch werden daarnaast tal van andere rubbersoorten beproefd, waaronder vooral de in geheel Zuid-Oost-Azië inheemsche ficus elastica, tijdelijk groote verwachtingen deed ontstaan. Dientengevolge vindt men dan ook op de meeste dier oude ondernemingen een min of meer uitgebreiden ficusaanplant naast de jongere heveatuinen. Deze belangstelling was echter slechts tijdelijk; vooral de moeilijker tapwijze (de ficus reageert niet op prikkels door schorswonden veroorzaakt), de veel geringere opbrengst en de moei-

lijkheid van tusschenplantingen, welke bij hevea door de eerste financieel-moeilijke jaren heen helpen, zijn de oorzaken van de snelle vermindering der belangstelling. Nieuwe ficusaanplanting vindt dan ook niet meer plaats; toch is door de verwachting, welke men tijdelijk koesterde, het met ficus en enkele andere rubbersoorten beplant areaal te schatten op ongeveer $^1/_4$ van het geheel, terwijl de rechtstreeksche uitvoer van ficus in 1913 772.000 K.G. bedroeg, tegen 3.280.000 K.G. hevearubber.

Heeft het hierboven omtrent de rubberwinning op onze Buitenbezittingen medegedeelde in het algemeen slechts betrekking op de groote cultuur door Europeeschen ondernemingsgeest met behulp van het Europeesche groot-kapitaal in het leven geroepen, daarnaast staan nog andere bij die cultuur geïnteresseerden, wier bedrijf afzonderlijke aandacht verdient.

Immers ook het Gouvernement en de Inlandsche bevolking treden in sommige gewesten der Buitenbezittingen als zelfstandige producenten op en slaagden erin, niet onbelangrijke oppervlakten voor dezen tak van landbouw geschikt te maken.

Het optreden van het Gouvernement als exploitant eener rubberonderneming is als het ware spontaan ontstaan uit de groote aandacht, welke van den aanvang der rubbercultuur af, door de Regeering daaraan geschonken werd wegens de daarmede verbonden belangen.

Op verscheidene plaatsen in den Archipel ging het bestuur, door die belangstelling gedreven, ertoe over proeftuinen, eerst van ficus elastica, later van hevea, aan te leggen, om door de uitkomsten een prikkel te verkrijgen voor den langzaam ontwakenden ondernemingsgeest der inheemsche bevolking. Over het algemeen slaagden deze aanplantingen goed, doch verhieven zich zelden boven het oorspronkelijke denkbeeld: proeftuin. Alleen de nabij Langsa, aan de Oostkust van het Gouvernement Atjeh, aangelegde aanplantingen groeiden daar weldra bovenuit en ontwikkelden zich zeer spoedig tot een uitgebreid bedrijf, dat meer en meer den stempel eener Gouvernements-exploitatie droeg. In 1907 werden de werkzaamheden aangevangen met het openkappen van ± 200 bouws boschgrond, terwijl in 1908 reeds 329 bouws met 76000 boomen beplant waren. In 1909 had eene verdere ontginning van 138 bouws en een aanplant van 38000 heveaboomen plaats, waarop in 1911 nog eene kleinere uitbreiding met 7 bouws en 2000

boomen volgde. Op het oogenblik bestaat de aanplant uit 116.000 boomen op 476 bouws en zijn de in de eerste exploitatiejaren uitgezette hevea's thans reeds tapbaar. Voor eventueele verdere uitbreiding, waarmede echter nog geen aanvang is gemaakt, is in het geheel een terrein van 8900 bouws beschikbaar. Er wordt op deze Gouvernements-onderneming gewerkt met contractkoelies (± 600 Javanen) en enkele Atjehers als vrije arbeiders; een in den beginne genomen proef om het bedrijf geheel met Atjehers te voeren, mislukte door de ongeregelde opkomst van deze lieden.

Als financieele onderneming heeft deze Gouvernements-exploitatie nog geen succes te boeken. Tot ultimo 1914 heeft de opzet, den bouw van de fabriek daarin begrepen, ongeveer 8 ton gekost, waartegenover nog slechts eene zeer geringe rubberopbrengst staat. De zeer goede stand van den aanplant is echter een waarborg voor eene snelle stijging der productie, zoodat over enkele jaren gerekend mag worden op een batig saldo. Gerekend naar de toestanden ter Oostkust van Sumatra, kan van 1918, in welk jaar ongeveer alle boomen in volle productie zullen zijn, de jaarlijksche rubberopbrengst gesteld worden op 3 à 4 pond per boom en in totaal op ongeveer 20.000 K.G. droge rubber. Volgens de hierboven gegeven becijfering zou de onderneming dan dus eene jaarlijksche winst van ongeveer 2 ton kunnen afwerpen.

Een indirect voordeel echter, door deze Gouvernements-onderneming bereikt, is de prikkel, die ontstaan is door het welslagen van den aanplant en het daarmede geleverde bewijs van de geschiktheid der Atjehsche kustvlakte voor deze cultuur. Particuliere ondernemingen aarzelden tot dergelijke kostbare proefnemingen over te gaan. Thans hebben zich rondom de Gouvernements-onderneming te Langsa reeds vele particuliere gevestigd, zoodat het niet lang meer zal duren of dit geheele Zuid-Oostelijke gedeelte van het Gouvernement, dat tot voor eenige jaren nog bestond uit uitgestrekte, bijna onbegaanbare moerasterreinen, zal herschapen zijn in een rijk en goed ontgonnen cultuurgebied, waar naast de rubber, vooral de cultuur van oliepalmen en in de laatste jaren van koffie (ook als catch-crop) goede uitkomsten belooft. Een bewijs voor den goeden invloed zijn bovendien de cijfers der landbouwconcessies in het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, waarvan er in 1904 6 waren met ± 1000 bouws oppervlakte, in 1908 36 met 2600 bouws, tegen in 1913 148 concessies met bijna 300.000

bouws oppervlakte. Van deze laatste waren er alleen in de onderafdeeling Langsa 28 met een uitgestrektheid van 54000 bouws, voor zoover bekend alle bestemd voor de cultuur van rubber, meestal met Robusta als catch-crop. Deze buitengewoon snelle ontwikkeling van eene woeste ongezonde landstreek tot een rijk cultuurgebied mag wel geheel op de creditzijde der Gouvernements-onderneming worden gesteld. [1])

De derde categorie van rubberproducenten behoort tot de Inlandsche bevolking. Zij is in de meeste gewesten der Buitenbezittingen nog weinig talrijk, hoewel verschillende bestuursambtenaren pogingen doen om deze cultuur populair te maken. Deze pogingen dateeren reeds van de eerste tijden der ficusrage af en zoo ziet men dan ook op de meest onverwachte plaatsen in de binnenlanden kleinere of grootere ficusplantsoenen, terwijl deze decoratieve boom door het bestuur zelf ook in ruime mate gebezigd is voor verfraaiing der kota's.

De meeste van deze ficusaanplantingen hebben voor de bevolking echter slechts een zeer problematisch nut, daar met den aanplant, niet tevens de gelegenheid tot het leeren tappen, tot de bereiding en den verkoop voorbereid is. Van eene invoering eener bevolkings-rubbercultuur op groote schaal in de geheele Buitenbezittingen kan men dus nog lang niet spreken, hoewel het niet te ontkennen valt, dat in enkele streken aanmoedigende resultaten in die richting zijn verkregen, vooral toen meer en meer de ficus verlaten werd voor de hevea. Aangezien voor een groot deel der bevolking de rubbercultuur iets geheel vreemds was, niet passende in het kader van haar klein landbouwbedrijf (vooral ook door de combinatie van landbouw en industrie, waartoe de bereiding van rubber noodzaakt), was het te voorzien, dat deze, soms wel een weinig opgedrongen, nieuwe cultuur, althans in de met het materiaal onbekende streken, weinig meer dan een kunstmatig succes kon doen verwachten.

Anders is het gesteld in die streken, waar het winnen van wilde rubbersoorten een voorname bron van inkomst der inheemsche bevolking is en deze dus reeds vertrouwd was met verschillende factoren, welke ook het cultuurbedrijf beheerschen. Hier was het voor het welslagen der proef alleen noodig de bevolking ertoe te

[1]) De gegevens zijn in hoofdzaak ontleend aan het artikel van den Heer C. Lulofs in het Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur dl. 46, 1914 p. 232 e. v.

brengen om in plaats van het ongeregelde zoeken naar reeds tapbare wilde-rubberboomen de geregelde cultuur van gelijksoortige boomen aan te vatten, in dit geval vooral van hevea. Een werkelijk succes was dus te verwachten in die gewesten, waar reeds wilde rubber geproduceerd werd, zooals op bijna geheel Sumatra en Borneo het geval was. Deze verwachtingen werden daar dan ook bewaarheid en in het meerendeel der gewesten op die beide eilanden heeft de bevolkings-rubbercultuur reeds het gebied der twijfelachtige proefnemingen verlaten. In enkele gewesten, zooals Benkoelen, Tapanoeli, Palembang, een klein deel van Atjeh, Oostkust van Sumatra en de Westerafdeeling van Borneo, treft men reeds tapbare ficusaanplantingen aan, welke tezamen in 1913 ongeveer 46000 K.G. product gaven. Belangrijke stijging van dit cijfer valt niet te verwachten, daar bijplanting bijna niet meer plaats heeft, behalve in enkele streken, die door hunne hooge ligging niet geschikt zijn voor hevea (o. a. de hoogvlakten in Palembang).

Met het aanplanten van hevea is veel later begonnen, op zijn vroegst in 1907, zoodat nu pas een aanvang kan worden gemaakt met het aantappen van een zeer klein deel der jonge boomen. Voor verreweg het grootste deel dateert de aanplant op groote schaal pas uit de allerlaatste jaren. Eene noemenswaardige productie uit de bevolkingsaanplantingen mag dus eerst verwacht worden na 1917, wanneer alle nu reeds geplante boomen tapbaar zullen zijn en de oudste reeds hun volle productie zullen hebben bereikt. Eene kleine hoeveelheid product komt nu reeds uit de gewesten Palembang, Djambi, Tapanoeli, de Wester- en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar uitgebreide aanplantingen zijn ontstaan. Een begin van werkelijke bevolkingscultuur der hevea valt verder waar te nemen in Benkoelen, de Lampongsche Districten, Riouw, Banka en Billiton, waar echter de uitgestrektheid van den aanplant nog zeer gering is. Veel cijfers zijn overigens over deze bevolkings-rubbercultuur niet te geven; teneinde de levensvatbaarheid goed na te gaan, zou het wenschelijk zijn de bevolkingsrubber in de uitvoerstatistieken afzonderlijk te vermelden.

Alleen uit de residenties Palembang en Djambi zijn cijfers omtrent den aanplant en uitvoer te verstrekken. Volgens opgave van den daar gevestigden landbouwambtenaar waren ultimo 1913 in de residentie Palembang 656.000

heveaboomen aangeplant, waarvan nog pas 37.000 tapbaar, op eene geschatte uitgestrektheid van ruim 1300 bouws. Het aantal daar aangeplante ficusboomen wordt opgegeven 1.488.000 te bedragen. De uitvoer van hevearubber, voor 1914 geschat op 6000 K.G., stelt deze ambtenaar voor 1915 op 10.000 K.G., 1916 20.000 K.G., 1917 50.000 K.G. en voor 1920, als de boomen hun vollen wasdom hebben bereikt, op 200.000 K. G. De bevolking heeft hier veel animo voor de nieuwe cultuur, welke zij geheel zonder bestuursbemoeienis heeft aangevat. De aantap, bereiding, enz. leeren de eigenaren der aanplantingen, door gedurende eenigen tijd als koelie op de rubberondernemingen van het Maleische schiereiland te gaan werken. Aangezien de cultuur geheel opgevat wordt als bijverdienste, is haar welslagen minder afhankelijk van de schommelingen der marktprijzen. De primitieve bereidingswijze en daardoor geringe productiekosten zijn oorzaak, dat zelfs bij zeer lage marktprijzen de cultuur voor den Inlandschen planter nog loonend is.

De bevolkingscultuur in Djambi verkeert in dezelfde omstandigheden en is door dezelfde invloeden als in het Palembangsche tot goede ontwikkeling gekomen. Hier heeft de cultuur voornamelijk vasten voet verkregen in de afdeeling Moeara Boengo, waar, volgens eene in 1912 uitgevoerde telling, reeds 2.012.000 heveaboomen zijn uitgeplant, die in 1912 ± 10.000 K.G. droog product opbrachten, hetgeen in 1913 reeds tot ruim 41.000 K.G. steeg en waarvan in 1920, wanneer alle boomen volwassen zijn, twee à drie millioen K.G. product verwacht mag worden. Vooral in deze afdeeling mag dus met recht van een welslagen der bevolkingscultuur gesproken en in afzienbaren tijd verwacht worden, dat — zooals de Gezaghebber Samson in zijn belangrijk artikel over de bevolkingsrubbercultuur in Djambi (Tijdschrift B. B. 1913, p. 292) zegt — „ieder doesoenman (want daar gaat het heen), zijn eigen rubbertuin zal hebben, dien hij tappen zal, naar gelang hij daartoe lust gevoelt."

De overige landbouwproducten, genoemd in het lijstje op pag. 215 komen slechts in enkele gewesten voor en zijn dus van zoodanige plaatselijke beteekenis, dat zij beter besproken kunnen worden bij de gewestelijke verhandelingen in dl. II.

BIJLAGE XXXVI

VERGELIJKENDE STATISTIEK VAN DEN UITVOER GEDURENDE 1904 EN 1913 VAN LANDBOUWPRODUCTEN NAAR BUITEN NEDERLANDSCH-INDIE

PRODUCTEN	1904		1913		VOORNAAMSTE UITVOERENDE GEWESTEN IN 1913
	Hoeveelheid in K. G.	Waarde *f.*	Hoeveelheid in K. G.	Waarde *f.*	
Arachides	—	—	2.620.000	370.000	Sumatra's Westkust, Bali.
Cacao	13.000	8.000	32.000	24.000	Menado, Amboina.
Copra	63.559.000	9.534.000	150.184.000	36.044.000	Oostkust van Sumatra, Borneo, Celebes, Menado, Billiton, Riouw, Sumatra's Westkust, Bali, Amboina, Ternate en Timor.
Caoutchouc, plantage-	—	—	4.006.000	14.020.000	Oostkust van Sumatra, Borneo.
Foelie	672.000	1.009.000	565.000	1.021.000	Amboina, Menado.
Gambir	8.435.000	2.109.000	8.964.000	3.137.000	Riouw, Oostkust van Sumatra, Sumatra's Westkust en Westerafdeeling van Borneo.
Getah pertja, plantage-	—	—	53.000	267.000	Lampongsche Districten.
Kaneel, gewone en Chineesche	654.000	266.000	862.000	259.000	Sumatra's Westkust.
Kapok	675.000	202.000	1.128.000	733.000	Celebes, Palembang, Atjeh, Menado.
Cassia fistula	—	—	370.000	22.000	Celebes.
Katoen, ruwe	6.772.000	671.000	8.498.000	1.275.000	Bali, Palembang.
Katoen, gezuiverde	—	—	380.000	209.000	Palembang.
Kinabast	—	—	73.000	39.000	Sumatra's Westkust.
Koffie, alle soorten	8.832.000	5.180.000	6.512.000	5.228.000	Oost- en Westkust van Sumatra, Tapanoeli, Benkoelen, Palembang, Djambi, Bali, Menado, Celebes en Timor.
Maïs	—	—	7.717.000	386.000	Celebes, Timor.
Muskaatnoten	3.000.000	3.000.000	2.872.000	1.406.000	Amboina, Ternate, Menado, Sumatra's Westkust en Atjeh.
Nagelen	140.000	73.000	47.000	35.000	Amboina,
Klapperolie, L.	2.436.000	487.000	1.682.000	673.000	Westerafdeeling van Borneo, Celebes, Bali.
Peper, alle soorten	8.907.000	3.643.000	11.689.000	6.220.000	Atjeh, Lampongsche Distr., Riouw, Banka, Benkoelen, Palembang, Borneo.
Pinangnoten	18.001.000	2.673.000	22.197.000	3.329.000	Atjeh, Palembang, Oostkust van Sumatra, Westerafdeeling van Borneo.
Tabak, alle soorten	21.302.000	16.620.000	27.041.000	70.790.000	Oostkust van Sumatra,. Sumatra's Westkust, Lampongsche Distr., Palembang, Bali, Z.O afd. van Borneo, Celebes.
Tapiocameel	12.000	1.000	930.000	102.000	Oostkust van Sumatra.
Vezelstoffen	—	—	51.000	13.000	Lampongsche Districten.
Veekoeken, van klapperafval	919.000	37.000	2.706.000	216.000	Westerafdeeling van Borneo
Oliehoudende zaden, alle soorten	—	75.000	1.053.000	90.000	Westerafdeeling van Borneo, Bali, Palembang, Timor.
TOTAAL DER WAARDE		*f* 45.588.000		*f* 145.908.000	

Pepertuin in Atjeh.

Inlandsche suikerrietmolen, Sumatra's Westkust.

Het Boschwezen.

De eigenlijke bemoeienis van den Dienst van het Boschwezen met de Buitenbezittingen dateert pas van 1903. Vóór dien tijd werd, ook in de beide boschreglementen van 1897, niet over de Buitenbezittingen gesproken.

Wel werden tevoren reeds eenige plaatselijke onderzoekingen ingesteld door houtvesters van Java, zooals o. a. op Banka en in Zuid-Sumatra en naar de ijzerhoutbosschen der residenties Palembang en Djambi, maar het blijvend resultaat dezer verspreide onderzoekingen was gering; het voornaamste was wel de tijdelijke exploitatie der ijzerhout (onglen-) bosschen in Palembang (Djambi) door het Gouvernement. Een houtvester werd daarvoor geplaatst in die residentie en gedurende korten tijd tevens belast met eenige aangelegenheden van meer boschbouwkundigen aard. Met het staken der exploitatie in 1899 verviel ook weder deze geringe bemoeienis.

Pas in 1903 begon een nieuwe tijd, toen, bij de benoeming van een tweeden Inspecteur van het Boschwezen, de toenmalige Minister van Koloniën de voorwaarde stelde, dat die Inspecteur ook werkzaam zoude zijn voor de Buitenbezittingen.

Uiteraard beperkten diens werkzaamheden voor dit nieuwe ressort zich in hoofdzaak tot het instellen van eenige plaatselijke onderzoekingen (o. a. in Riouw, Palembang, Bengkalis en West-Borneo), doch in ieder geval was hierdoor een begin gemaakt met het scheppen van eenige continuïteit in de zorg voor de bosschen der Buitenbezittingen.

Met de voortschrijdende ontwikkeling van den bestuursinvloed en den algemeenen welvaartstoestand in de Buitenbezittingen werd het evenwel geleidelijk noodig zich een vast omlijnd begrip te vormen van hetgeen daar voor den Dienst van het Boschwezen te verrichten zoude zijn. Te meer, daar de ontwikkeling van het wereldverkeer en van vele groote industrieën eene steeds stijgende behoefte aan goed timmerhout, over de geheele wereld tengevolge had en daar-

mede een initiatief tot energieke exploitatie der wildhoutbosschen in het leven riep, dat zich voornamelijk richtte naar den grooten houtvoorraad in de tot dusverre niet geëxploiteerde wouden der Buitenbezittingen. Steeg over het algemeen de behoefte aan timmerhout over de geheele wereld, ook Java bleef hierin niet achter, vooral toen door den steeds grooter wordenden drang naar uiterlijken welstand bij den Javaan de behoefte aan hout voor huizenbouw zeer toenam.

De betrekkelijk geringe hoeveelheid djatihout op dat eiland maakte deze houtsoort te kostbaar voor dat binnenlandsch gebruik, zoodat ook op de Inlandsche markt eene stijgende vraag ontstond naar deugdelijk, doch goedkoop timmerhout.

Al deze factoren noodzaakten den Dienst van het Boschwezen tot eene steeds toenemende bemoeienis met de wildhoutbosschen der Buitenbezittingen, teneinde eene intensieve exploitatie in het leven te roepen, terwijl aan de andere zijde de voortgaande ontwikkeling dier gewesten zelve, en het daarmee gelijken tred houdende, in cultuur brengen van groote uitgestrektheden oerwoud tot beschermingsmaatregelen van die bedreigde woudregionen drong.

Door verschillende bestuurshoofden werd dan ook steeds meer aangedrongen op maatregelen in het belang van het voortbestaan van sommige bosschen, met het oog op hunne voor den landbouw belangrijke klimatologische en hydrologische beteekenis, of ter voorkoming van uitroeiïng der daarin voorkomende kostbare houtsoorten.

Toen dan ook in 1907 de houtvester Kerbert, naar aanleiding zijner Philippijnsche reis het plan opperde eene groot-exploitatie van de Indische wouden te provoceeren door middel van eene boschexploratie met behulp van Amerikanen (met het oog op de buitengewone resultaten van het Amerikaansche boschbeheer op die eilanden) gaf dit den stoot tot eene werkelijke uitbreiding van den dienst voor den geheelen Archipel. In 1908 volgde de benoeming van een bosch-Inspecteur speciaal voor de Buitenbezittingen en sedert 1912 van een vijftal houtvesters voor Atjeh, Tapanoeli en Sumatra's Westkust, voor de Oostkust van Sumatra, voor Djambi en Beneden-Palembang, voor boven-Palembang, Benkoelen en de Lampongsche Districten en voor Celebes en Menado, terwijl in begin 1914 eveneens een houtvester gedurende korten tijd op Bali en Lombok

was geplaatst. Voorstellen tot plaatsing te Pontianak en Bandjermasin zijn nog niet verwezenlijkt. Eene afzonderlijke bedoeling had de plaatsing van een hoofd-opziener van het Boschwezen op Billiton, n. l. de bescherming van de belangen der houtvoorziening van de Billiton-Maatschappij en de plaatsing van een houtvester (sedert vervangen door een adjunct-houtvester) op Moena (Celebes) welke geschiedde in het belang der exploitatie van de daar bij de laatste expeditie aangetroffen djatiwouden (rapport van den houtvester van Hasselt 1909).

De opdrachten aan de overige, in de verschillende gewesten geplaatste houtvesters waren van meer algemeenen aard en omvatten voornamelijk het ontwerpen en ten uitvoer brengen van maatregelen voor de instandhouding, exploratie en exploitatie der daar aangetroffen wildhoutbosschen.

In een artikel van de hand van den toenmaligen hoofd-inspecteur van het Boschwezen, opgenomen in het boschbouwkundig tijdschrift Tectona dl. IV (1911), werden plannen uiteengezet, welke een leiddraad zouden kunnen vormen voor den Dienst van het Boschwezen op de Buitenbezittingen. Deze omvatten naast de ontwerping van boschreserves, ter bescherming van de belangen van hydrologischen aard in cultuurstreken, de exploratie van verschillende woud-complexen voor de groot-exploitatie. Groote verwachtingen kon men daarvan echter niet koesteren, vooral met het oog op de ongunstige omstandigheden, waarin vele van deze wouden verkeeren voorzoover betreft ligging, uitgestrekt-heid, aaneensluiting en samenstelling. De exploitatie van afzonderlijke complexen schijnt echter meer te beloven.

De uitgestrektheid en de ontoegankelijkheid der betrokken gebieden, zoomede de algeheele onbekendheid, absoluut zoowel als technisch, met de bebossching aldaar en het ontbreken van regelen betreffende verplichtingen en bevoegdheden van het personeel, zijn oorzaak dat de verrichte werkzaamheden tot dusverre nog meer een voorbereidend karakter dragen en nog weinig tastbare resultaten opleverden.

Geheel gereed kwamen de, reeds door den Directeur van Landbouw goed-gekeurde, voorstellen tot reserveering, ten bate der cultuurbelangen, van een zevental boschcomplexen, alle in het ressort van den houtvester te Medan gelegen, tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van ruim 340.000 H. A. Na goedkeuring dezer voorloopige plannen door de betrokken Zelfbesturen zal de formeele aanwijzing

en afbakening weldra plaats kunnen hebben, evenals van de thans in bewerking zijnde reserveplannen in Asahan.

De zeer ingewikkelde terreingesteldheid en ontginningstoestanden ter Westkust van Sumatra zijn oorzaak, dat hier eene langdurige voorstudie der hydrologie en topografie van het gewest noodzakelijk de voorstellen tot vorming van boschreserves vooraf moest gaan. In verband daarmede heeft de ter Westkust werkzame houtvester een voorloopig reserveplan ontworpen, dat geleidelijk afgewerkt wordt. Dit is reeds het geval voor den G. Merapi, terwijl dat van den G. Singgalang in bewerking is.

Hoewel dit voorloopig vastgestelde reserveplan geen imperatief karakter heeft, is het toch reeds van veel nut bij de beoordeeling van ingekomen erfpachtsaanvragen en van de toelaatbaarheid der voortschrijding van de bevolkingsontginningen aan den woudzoom.

In Palembang vindt men in het hooggebergte een vrijwel aaneengesloten bebossching, waardoor de reserveering van verschillende complexen voorloopig nog onnoodig schijnt. Alleen voor de bosschen op het Barisangebergte, waar dit de Ranau-, Pasemah- en Ampat Lawang hoogvlakten naar het Zuidwesten afsluit, is zulk eene reserve ontworpen, die weldra in beoordeeling genomen zal worden.

In de benedenlanden van Palembang zal eene boschreserve niet het karakter der bescherming van hydrologische belangen behoeven te dragen.

In de eerste plaats eischt hier de belangrijke, van oudsher uitgeoefende bevolkingsaankap toezicht en leiding, opdat het voortbestaan en de noodzakelijke uitbreiding, welke te verwachten is door den spoorwegaanleg en den toenemenden uitvoer naar Java, gewaarborgd en in goede banen geleid worden. In verband hiermede moesten voorloopige verkenningen worden verricht van de bosschen, welke commercieele waarde bezitten en voornamelijk gelegen zijn in de laagvlakte en het heuvelterrein tusschen Djambi en Palembang en langs de Masoedji-rivier en straat Banka.

Een voorloopig reserveplan voor een twaalftal daar gelegen, uitgebreide boschcomplexen wordt thans verder uitgewerkt.

In de Lampongsche Districten kwam reeds vóór 1912 op initiatief van het bestuur, na de onderzoekingen van den controleur Tip, eene boschreserveering tot stand voor de belangen van klimatologischen en hydrologischen aard;

hierin zijn tevens eenige boschgebieden opgenomen ten behoeve van de voorziening in hout en boschproducten.

De werkzaamheden in de uitgestrekte gebieden Celebes en Menado zijn tot dusverre van meer voorbereidenden aard geweest, ter bepaling van kringen, waarbinnen de boschverkenningen tot het vaststellen van reserves (voor den regenval zoowel als voor de hout- en boschproducten-voorziening) moeten plaats hebben. Voorloopige onderzoekingen in Menado en op de eilanden ten Z. van Saleyer (Tanah Djampea) hebben reeds plaats gehad, die der onafgebroken woudgebieden in Kendari en op het ten Z. O. daarvan gelegen eiland Wowoni zullen volgen.

Naast deze algemeene werkzaamheden hadden de verschillende ambtenaren van het boschwezen nog talrijke bemoeienissen van meer plaatselijken aard. Zoo werd een onderzoek ingesteld naar de klein-exploitatie der bosschen in Singkel, Langsa en Tamiang (Atjeh), welk bedrijf van vrij grooten omvang is; in Singkel voor export naar Java, in de beide andere streken voor voorziening in de houtbehoefte van Atjeh en de Oostkust van Sumatra. Maatregelen worden thans overwogen om dezen Inlandschen houtaankap aan retributie te onderwerpen, waardoor beter toezicht daarop zal kunnen worden uitgeoefend. Ook het panglongbedrijf in de afdeeling Bengkalis ontsnapte niet aan de aandacht; een onderzoek naar de economische uitkomsten dezer door Chineezen met behulp van Inlandsche werkkrachten gedreven exploitaties, toonde aan, dat in verband met de houtprijzen te Singapore, waarheen het grootste deel van het product gaat, de tot dusverre door hen betaalde cijnsen veel te laag gesteld zijn, zoodat een voorstel is ingediend deze te verhoogen tot een bedrag, meer in overeenstemming met de retributies welke in de Federated Malay States van het boschbedrijf worden geëischt.

Een onderzoek naar hetzelfde bedrijf in Riouw (eilanden) deed adviseeren, daar voorloopig het recht op het heffen van een uitvoerrecht van hout te blijven verpachten (uitvoer in 1913 ter waarde van *f* 286.000), teneinde daardoor op de hoogte te komen van de houtwaarde aldaar, welke hooger geschat wordt dan die van het hout van Bengkalis. Voorts werd ter Oostkust van Sumatra een onderzoek ingesteld naar het voordeel, dat uit de aldaar aanwezige bosschen wordt getrokken, met het gevolg, dat een ontwerp werd ingediend om de voor de landschappen daaruit voortspruitende inkomsten aan vaste regels te binden.

In 1913 bedroegen deze inkomsten volgens den houtvester te Medan voor hout *f* 22.000, voor boschproducten *f* 11.000.

In Palembang werd door den aldaar gevestigden houtvester veel gedaan voor de bevordering van deugdelijke houtexploitatie en houthandel, vooral door zijne bemiddeling te verleenen bij het kappen van dwarsliggers voor den spoorwegaanleg en door verspreiding van kennis omtrent de bruikbaarheid van vele Palembangsche houtsoorten, die daar reeds lang in gebruik waren en sedert op de Javamarkt geplaatst konden worden. Eenige proefbestellingen door de Javasche houtverbruikers leidden tot de vestiging van twee firma's voor den houthandel te Palembang. Voorts werd een begin gemaakt met de detailverkenning van een boschterrein op de Djambische grens, teneinde daardoor op de hoogte te komen van de samenstelling en commercieele waarde der, in onzen Archipel eene buitengewone oppervlakte beslaande, laaglandbosschen. De resultaten hiervan zullen in het Jaarverslag van het Boschwezen over 1914 verschijnen. Ten slotte stelde dezelfde ambtenaar een ontwerp verordening samen voor de bescherming der bosschen door het aan vaste regelen binden van de daar zeer belangrijke bevolkingsaankap. Dit ontwerp is nog in onderzoek.

Ook voor het eiland Bali werd door den Inspecteur van het Boschwezen eene schematische boschreserve ontworpen, met het oog op de te verwachten erfpachtsaanvragen op dit eiland.

De werkzaamheden in Billiton leidden tot een onderhandsch contract tusschen de Regeering en de Billiton-Maatschappij voor de houtvoorziening aldaar, terwijl de proefexploitatie op Moena (Celebes) een normaal verloop had en reeds betere financieele resultaten afwierp (inkomsten over 1911 *f* 50.000, uitgaven *f* 70.000, in 1912 resp. *f* 111.000 en *f* 117.000).

Naast deze practische mag ook met een kort woord gewezen worden op de wetenschappelijke resultaten, verkregen door de verzameling van een uitgebreid herbarium-materiaal, dat te Buitenzorg gedetermineerd wordt. Voorts leidde een onderzoek van den Inspecteur van het Boschwezen naar de eenheid in houtstructuur der tallooze boomsoorten, behoorende tot de familie der dipterocarpaceae, welke familie voor den houthandel in onzen Archipel vrijwel de voornaamste groep vormt, tot het vaststellen van eene practische standaardindeeling dier houtsoorten, teneinde het den houtkoopers mogelijk te maken deze soor-

ten, ondanks de schijnbaar hopelooze verwarring in benaming, te herkennen.

Hiertoe werd samenwerking verkregen met den scheikundigen Ingenieur Pfeiffer, verbonden aan de Ned.-Indische Houtaankap-Maatschappij te Semarang, die ook reeds belangrijke resultaten op dit gebied verkregen heeft, zoodat binnenkort eene brochure van den heer Pfeiffer zal kunnen verschijnen, welke het bereiken van het bovenomschreven doel beoogt.

Heeft dus het Gouvernement in de laatste jaren steeds meer belangstelling getoond voor de wouden der Buitenbezittingen, ten einde tot eene richtige exploitatie, zoowel als tot bescherming van die bosschen te komen, ook van particuliere zijde werd de meer intensieve exploitatie der wouden met kracht aangevat. De tot dusverre daaruit getrokken voordeelen worden eensdeels verkregen door den aankap van hout, welke thans, dank zij de meerdere leiding van het Boschwezen, niet meer zoo roekeloos en vernietigend kan worden gedreven, anderdeels door het winnen van boschproducten.

Over het algemeen wordt er bij het uitgeven van terreinen voor boschexploitaties gerekend op de voorziening in de houtbehoefte der bevolking. Meestal is deze, tenminste voor de eigen bewoners der betrokken landstreek, waarin het bosch ligt, geheel vrij; van andere personen wordt gewoonlijk eene kleine retributie geheven door de hoofden, welke op den adat berust en daarom door het Gouvernement, ondanks het tot Staatsdomein verklaren van alle wildhoutbosschen, toegelaten wordt. Een bevolkingsaankap, welke meer beoogt dan de voorziening in eigen behoefte aan timmerhout, bestaat slechts op enkele plaatsen in eenigszins belangrijke mate; Palembang staat in dit opzicht bovenaan. De productie van de kostbare houtsoorten, welke speciaal voor den export gewonnen worden, is voor een groot deel in handen der Inlandsche bevolking in de vijf oostelijke gewesten, vanwaar deze houtsoorten (ebben-, sandel- en wortelhout) afkomstig zijn. Ook het winnen van ijzerhout in de residenties Palembang en Djambi en op Borneo geschiedt door de Inlandsche bevolking, welke het hout aflevert aan de houthandelaars in de verschillende uitvoerplaatsen dier streken.

De boschexploitatie, zooals die door Chineesche kongsi's (panglongs) in de residenties Oostkust van Sumatra en Riouw gedreven wordt voor den export, is hierboven reeds besproken. Over het algemeen geldt zoowel voor deze laatste exploitanten als voor het Inlandsche bedrijf, dat vooral streng toezicht

op de wijze van exploitatie noodzakelijk is, daar beide categorieën in nog veel mindere mate dan de Europeesche exploitanten bedacht zijn op maatregelen tot instandhouding der wouden, door stelselmatig uitdunnen, bijplant, enz.

De groote boomlooze en dorre steppen, welke in verscheidene streken der Buitenbezittingen gedurende de jaren, waarin geen toezicht werd uitgeoefend, de plaats hebben ingenomen van het vroegere woudkleed, dat uitgeroeid werd door ondoelmatigen aankap en door de ladangbranden, bewijzen wel hoeveel nut te verwachten is van het thans van Gouvernementswege uitgeoefende toezicht.

Ook de grootindustrie heeft zich bij de toenemende vraag naar timmerhout, met vrucht gericht op de exploitatie van het kapitaal, dat in de wouden verborgen lag. In het geheel zijn thans aan concessies, welke direct of indirect de boschexploitatie (zij het dan ook op verschillende wijzen) beoogen, in de Buitenbezittingen uitgegeven 336 perceelen, waarvan 319 eene uitgestrektheid hebben van 1.490.000 H.A.

Hiervan waren 204 perceelen, tot eene uitgestrektheid van 1.032.000 H.A. uitsluitend bestemd voor den houtaankap, terwijl op 62 perceelen, met eene uitgestrektheid van 312.000 H.A., de exploitatie der bosschen zich naast den houtaankap ook uitstrekte over andere takken dezer nijverheid. In sommige gewesten vindt men voorts nog concessieterreinen, welke afgestaan zijn uitsluitend voor het winnen der daarop voorkomende boschproducten als djeloetoeng, getahsoorten, rotan, damar, copal e. d., dan wel voor den aankap van bepaalde houtsoorten, zooals ebbenhout, bakau en rengas.

Het volgende staatje geeft een overzicht van de uitgebreidheid van dit boschexploitatiebedrijf in de verschillende gewesten der Buitenbezittingen op het einde van 1914.

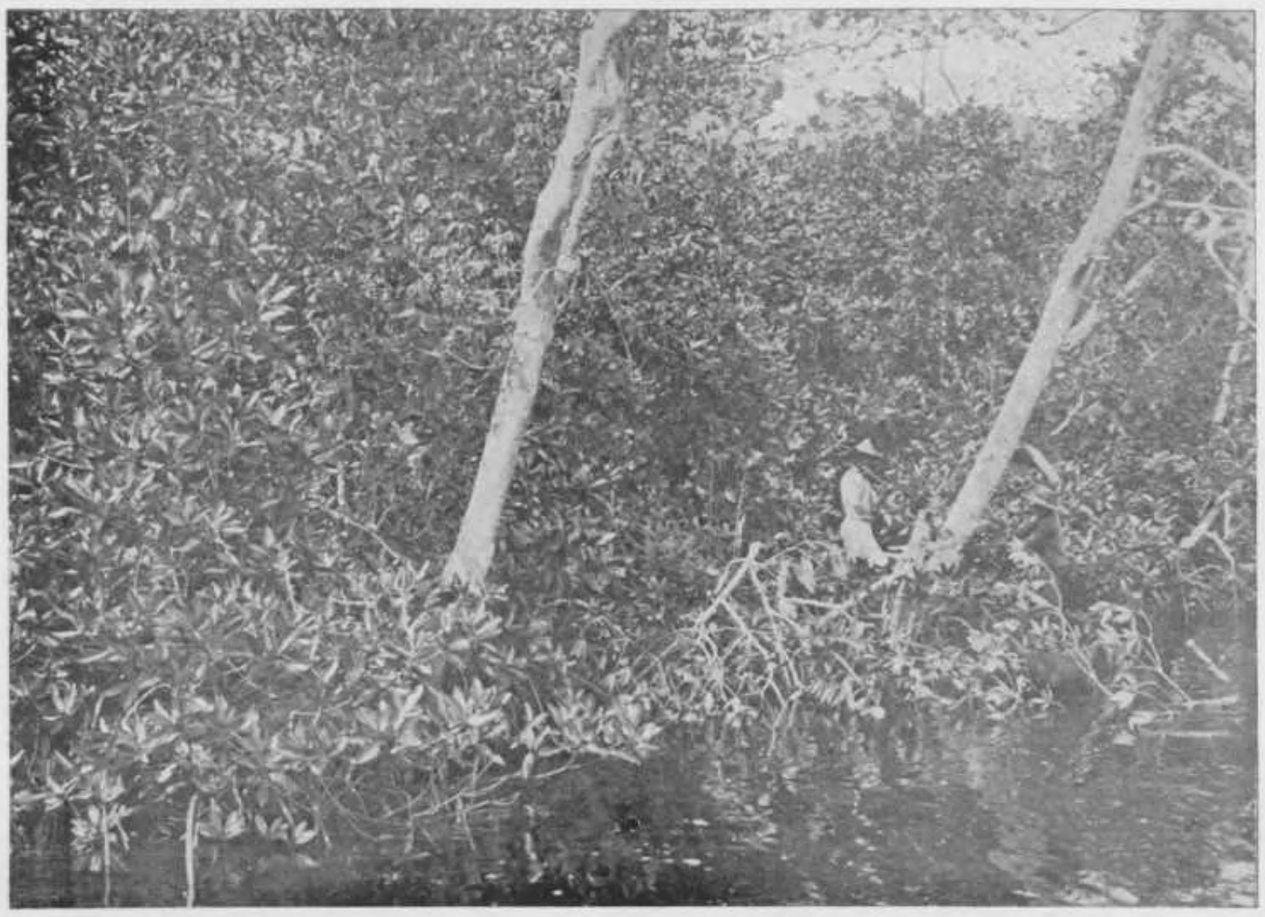

Het verzamelen van looistof-bast (West Borneo).

Produceerende djeloetoeng-boom.

Damar-zoekers; Halmaheira.

GEWESTEN	Houtaankap		Houtaankap en boschpr.		Boschproducten		Totaal	
	Aantal	Oppervl. H.A.	Aantal	Oppervl. H.A.	Aantal	Oppervl. H.A.	Aantal	Oppervl. H.A.
Djambi.	14	54.000	36	149.000	15	37.000 (djeloetoeng)	65	240.000
Riouw en Onderh. .	—	—	18	44.000	6	21.000 (looistoffen)	24	65.000
					1	eiland Singkep (getah)	1	—
Oostkust van Sumatra.	39	154.000	—	—	4	18.000 (rottan)	43	172.000
					1	Siak Sri Indragiri (balamvrucht)	1	—
Atjeh en Onderh . .	42	141.000	—	—	—	—	42	141.000
Westerafd. van Borneo	13	62.000	—	—	2	5.000 (wilde rubber)	15	67.000
					8	bakauschors, rengashout, enz.	8	—
Zuider- en Oosterafd. van Borneo . . .	76	564.000	—	—	—	—	76	564.000
Celebes en Onderh .	3	9.000	—	—	—	—	3	9.000
Menado	—	—	—	—	6	ebbenhout	6	—
Amboina	17	48.000	—	—	26	64.000 (gom en hars)	43	1.120.000
Ternate en Onderh. .	—	—	8	119.000	1	eil. v. h.	8	119.000
					—	sultanaat Ternate (ebbenh.)	1	—
TOTAAL	204	1.032.000	62	312.000	53	145.000	319	2.497.000
					17	grootte onbekend	17	onbekend.

De groote voordeelen, welke het geheele boschbedrijf (inzamelen van boschproducten en houtaankap) oplevert voor de Buitenbezittingen, leert het volgende vergelijkende overzicht van den uitvoer naar het Buitenland in de jaren 1904 en 1913.

Artikelen	1904		1913	
	Hoeveelheid	Waarde	Hoeveelheid	Waarde
Benzoë	1.335.000 KG.	*f* 1.335.000	1.670.000 KG.	*f* 2.672.000
Copal	7.342.000 „	„ 1.836.000	6.976.000 „	„ 1.744.000
Damar	2.482.000 „	„ 1.001.000	7.795.000 „	„ 2.182.000
Getah pertja (bosch)	208.000 „	„ 416.000	811 000 „	„ 1.784.000
Getah bladeren	—	„ 85.000	1.059.000 „	„ 64.000
Getah djeloetoeng	5.604.000 „	„ 5.604.000	18.325.000 „	„ 2.814.000
Getah andere			2.735.000 „	„ 1.084.000
Koelit bakau enz.	5.820.000 „	„ 873.000	10.890.000 „	„ 1.621.000
Rotan (alle soorten)	29.000.000 „	„ 4.478.000	63.000.000 „	„ 7.500.000
Hout (ebben-, sandel- en wortel-)	—	„ 250.000	—	„ 665.000
Hout, andere soorten	—	„ 350.000	—	„ 473.000
Vogelhuiden	—	„ 136.000	144.000 „	„ 1.726.000
TOTAAL		*f* 16.364.000		*f* 24.329.000

De waarde van den rechtstreekschen uitvoer van boschproducten (daaronder meegerekend dien van vogelhuiden) en van hout is dus in het genoemde tijdvak met ongeveer 50% toegenomen. Hierin was het aandeel van den houtaankap in 1904 *f* 600.000 en in 1913 *f* 1.138.000, zoodat dit in dien tijd ongeveer verdubbeld is.

OVERZICHT VAN HET AANDEEL VAN IEDER DER GEWESTEN IN DE WAARDE VAN DEZEN RECHTSTREEKSCHEN EXPORT OVER 1904 EN 1913

GEWESTEN	1904	1913
Sumatra's Westkust } . . .	*f* 780.000	*f* 558.000
Tapanoeli }		„ 594.000
Benkoelen	„ 3.000	„ 13.000
Lampongsche Districten. . .	„ 3.000	„ 5.000
Palembang	„ 1.782.000	„ 3.803.000
Djambi	„ 165.000	„ 1.307.000
Oostkust van Sumatra . . .	„ 808.000	„ 1.452.000
Atjeh en Onderhoorigheden. .	„ 98.000	„ 724.000
Riouw en Onderhoorigheden .	„ 793.000	„ 1.331.000
Banka en Onderhoorigheden .	„ 4.000	„ 96.000
Billiton	„ 179.000	„ 97.000
Westerafdeeling van Borneo .	„ 5.045.000	„ 1.883.000
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	„ 2.515.000	„ 3.998.000
Celebes en Onderhoorigheden.	„ 2.158.000	„ 5.058.000
Menado	„ 1.382.000	„ 1.236.000
Amboina.	„ 196.000	„ 718.000
Ternate en Onderhoorigheden.	„ 392.000	„ 1.454.000
Timor en Onderhoorigheden. .	„ 63.000	„ —
Bali en Lombok	„ 2.000	„ —
TOTAAL	*f* 16.368.000	*f* 24.327.000

Eene bespreking van de handelsbeweging in boschproducten, waaruit de productie van ieder gewest zelve blijken zal, wordt opgenomen in de gewestelijke beschrijvingen van Deel II.

Van alle boschproducten wordt door het Gouvernement een uitvoerrecht geheven, dat voor de verschillende gewesten niet even hoog is. De totale opbrengst van alle uitvoerrechten bedroeg in 1913 *f* 1.943.000, waarvan *f* 1.415.000 werd opgebracht door het uitvoerrecht, geheven van boschproducten en wel reeds *f* 1.339.000 van de hiervoren genoemde producten alleen.

Dezelfde heffingen bedroegen in 1904 respectievelijk *f* 946.000, *f* 521.000 en *f* 446.000.

Het voordeel, dat het Gouvernement dus trekt uit de particuliere boschexploitatie, is door de ontwikkeling van het bedrijf sedert 1904 verdrievoudigd. Behalve de door de verschillende exploitanten opgebrachte cijnzen is deze gemiddelde heffing van ruim 5 % op de boschproducten en van 3 % van hout (n.l. *f* 37.000 van *f* 1.138.000 uitvoerwaarde) de eenige inkomst door het Gouvernement tot dusverre getrokken uit de uitgestrekte wouden der Buitenbezittingen.

Visscherij.

Van den dienst van het Visscherijstation en der afdeeling Visscherij blijkt slechts weinig naar buiten. Toch zetten beide instellingen onvermoeid hare werkzaamheden voort, welke in de eerste plaats — ten minste wat betreft de zeevisscherij — erop gericht zijn, om een overzicht te verkrijgen van den vischrijkdom der verschillende Nederlandsch-Indische wateren, ook met betrekking tot de moessons. Een tweede punt, waarop de aandacht gevestigd blijft, is de kennis van de meerdere of mindere bruikbaarheid der in onze wateren voorkomende visschen voor industrieele doeleinden, terwijl verder plaatselijke onderzoekingen naar den toestand der visscherij en vischindustrie op het programma staan. De verwezenlijking van de herhaaldelijk opduikende plannen tot het vestigen eener groot-vischindustrie (diepzeevisscherij met trawlers) in Nederlandsch-Indie wordt door deze werkzaamheden, zoomede door de in de laatste jaren gehouden vischproeven, die veel tot de oplossing der daarmede in verband staande vraagstukken hebben bijgedragen, zeker bevorderd.

Hoewel visch en andere zeeproducten, naast rijst als hoofdvoedsel, een zeer voorname plaats innemen als toespijs bij vrijwel de geheele bevolking van onzen Archipel en de Nederlandsch-Indische zeeën tot de vischrijke behooren, trekt de bevolking der tallooze eilanden niet zooveel voordeel uit de omringende wateren, als mogelijk geacht mag worden. Slechts op sommige plaatsen is eene vischindustrie ontstaan van meer dan plaatselijke beteekenis; het meerendeel der gewesten voorziet nog niet eens in de eigen behoeften. Meestal moet het zeer groote tekort aangevuld worden door invoer van gedroogde of gezouten visch uit de vischcentra der andere gewesten en uit het Buitenland (Singapore, Britsch-Indie, China en Siam). Hierdoor is de in- of uitvoer van gedroogde of gezouten visch voor verscheidene gewesten der Buitenbezittingen zeer belangrijk geworden.

Het grootste deel van den uitvoer der verschillende gewesten is dan ook gericht naar het binnenland, in tegenstelling met die van andere zeeproducten (schelpen, tripang, enz.) welke voor de Inlandsche markt geheel zonder beteekenis zijn.

In 1904 bedroeg de invoer van gezouten of gedroogde visch uit het Buitenland in geheel Nederlandsch-Indie 23.000.000 K.G., waarvan 3.443.000 K.G. voor de Buitenbezittingen bestemd waren. Tegenover dezen invoer stond een uitvoer van 11.000.000 K.G., welke geheel uit de Buitenbezittingen afkomstig was. In 1913 bedroeg de totale invoer reeds 46.221.000 K.G., waarvan 6.632.000 K.G. voor de Buitenbezittingen, welke in hetzelfde jaar nog slechts 3.356.000 K.G. uitvoerden. Deze cijfers wijzen op een sterken achteruitgang der inheemsche vischindustrie, die er in de beschouwde tien jaren niet in geslaagd is, het sterk toegenomen vischverbruik tot zich te trekken en zelfs haar eigen uitvoer met ongeveer 50% zag afnemen. De oorzaken van dezen achteruitgang zijn velerlei, doch de hoofdoorzaak is te zoeken in de verbeterde economische omstandigheden der Inlandsche bevolking, waardoor zij er toe kwam het armoedige en gevaarvolle visschersbestaan op te geven voor het landbouwbedrijf. Vooral de in die tien jaren ingetreden rustiger toestanden, die de ontwikkeling van het landbouwbedrijf in de Buitenbezittingen in de hand werkten en de buitengewone stijging in de marktwaarde van bijna alle Inlandsche landbouwproducten, van copra in het bijzonder, hebben dezen invloed gehad op het visscherijbedrijf. Speciaal wordt hierbij de invloed der klappercultuur en van den coprahandel genoemd, aangezien het meerendeel der vroegere visschers zich op deze cultuur, welke immers voor eene strandbevolking de aangewezene is, meer heeft toegelegd dan op het eigenlijke landbouwbedrijf. Aangezien de invloeden, welke de vermindering van de visscherij in de afgeloopen tien jaren hebben veroorzaakt, voor het grootste deel blijvend zijn en de bevolking steeds meer in staat zal zijn tegen betaling in haar vischverbruik te voorzien, in plaats van daartoe zelf het visscherijbedrijf uit te oefenen, is eene verdere achteruitgang van dat bestaansmiddel in de naaste toekomst te verwachten. Voor den welvaartstoestand der Inl. bevolking moet dit echter als een gunstig economisch verschijnsel beschouwd worden. Vooral het kleinbedrijf zal meer en meer verdwijnen en misschien gedeeltelijk vervangen worden door de vestiging van het grootbedrijf, op Europeesche leest geschoeid,

dat dan den concurrentiestrijd grootendeels zal moeten voeren tegen de Buitenlandsche industrie, om zich de belangrijke plaats, die het Buitenlandsche product thans op de Nederlandsch-Indische markt inneemt, te veroveren. [1])

Dat het vischverbruik in onzen Archipel inderdaad zeer belangrijk is, blijkt niet alleen uit de hierboven gegeven importcijfers, doch ook uit het volgende staatje, hetwelk mede den intergewestelijken handel over 1913 in beschouwing neemt, voor zoover het de Buitenbezittingen betreft.

GEWESTEN	Gedroogde of gezouten visch [2])	
	Totale Invoer	Totale Uitvoer
Sumatra's Westkust	1.100.000 K.G.	70.000 K.G.
Tapanoeli	300.000 „	171.000 „
Benkoelen	70.000 „	—
Lampongsche Districten	180.000 „	—
Palembang	400.000 „	290.000 „
Djambi	50.000 „	70.000 „
Oostkust van Sumatra	2.900.000 „	12.016.000 „
Atjeh en Onderhoorigheden	975.000 „	92.000 „
Riouw en Onderhoorigheden	42.000 „	663.000 „
Banka en Onderhoorigheden	750.000 „	40.000 „
Billiton	55.000 „	13.000 „
Westerafdeeling van Borneo	382.000 „	138.000 „
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	143.000 „	2.000.000 „
Celebes en Onderhoorigheden	150.000 „	488.000 „
Menado	350.000 „	5.000 „
Ternate en Onderhoorigheden	25.000 „	119.000 „
Amboina	70.000 „	18.000 „
Timor en Onderhoorigheden	10.000 „	311.000 „
Bali en Lombok	686.000 „	130.000 „
TOTAAL	8.638.000 K.G.	16.634.000 K.G.

[1]) De kans op het ontstaan eener blijvende vestiging van een of meer kapitaalkrachtige ondernemingen, die op Europeesche leest geschoeid zijn, voorzoover zij de Inl. markt van gedroogde of gezouten visch zouden willen voorzien, is echter naar de meening van de afdeeling Visscherij zeer gering.

[2]) Deze cijfers geven dus de totalen van den invoer uit het Buitenland en uit andere deelen van Ned. Indie in een bepaald gewest, terwijl de uitvoercijfers evenzoo den totalen uitvoer dus zoowel naar *buiten* als naar *binnen* Ned.-Indie aangeven.

Ondanks den achteruitgang is er dus nog steeds een productieoverschot van ongeveer 8 millioen K.G. boven het eigen verbruik der bevolking. Behalve den export naar het Buitenland, die in 1913 3.356.000 K.G. (waarde ruim *f* 1.000.000) bedroeg, werd door de verschillende gewesten der Buitenbezittingen naar andere deelen van Ned. Indie uitgevoerd 16.634.000 K. G. — 3.356.000 K. G. of ± 13 millioen K.G., terwijl de intergewestelijke invoer in datzelfde jaar 8.638.000 K.G. — 6.632.000 K.G. of ± 2 millioen K.G. bedroeg.

Java, dat slechts voor een deel in eigen behoefte aan gedroogde visch kan voorzien, ontvangt dus uit de Buitenbezittingen nog eene hoeveelheid van ongeveer 11 millioen K.G. Deze Binnenlandsche omzet (2 millioen Buitenbezittingen en 11 millioen K.G. Java), eene waarde van ongeveer vier millioen gulden vertegenwoordigende, zal dus bij verderen achteruitgang van de Binnenlandsche vischindustrie ook ten deel vallen aan de Buitenlandsche visscherij, welke nu reeds ruim zevenmaal meer gedroogde visch in Nederlandsch-Indie invoert, dan het Buitenland uit onzen Archipel betrekt.

Het staatje der gewestelijke in- en uitvoeren, hiervoren geplaatst, geeft tevens een overzicht van de meerdere of mindere belangrijkheid van ieder gewest als productiegebied.

Op eene groote ontwikkeling van het visscherijbedrijf wijst het uitvoercijfer van Sumatra's Oostkust, dat met zijn productieoverschot van ruim 12 millioen K.G. *) het centrum is van den geheelen handel in gedroogde visch. Van deze hoeveelheid gaat ongeveer $2^1/_2$ millioen K.G. naar Singapore, terwijl de rest, ± $9^1/_2$ millioen K.G., op de Binnenlandsche markt wordt geplaatst. Ook de Zuider- en Oosterafd. van Borneo heeft een vrij belangrijke productie, welke slechts voor een klein deel haar weg vindt naar het Buitenland (133.000 K.G.) doch overigens vooral Bali, Menado en Celebes voorziet. In deel II zal bij ieder gewest het visscherijbedrijf eene afzonderlijke bespreking vinden.

Naast het hoofdproduct der visscherij zijn de talrijke nevenproducten niet van belang ontbloot.

Deels zijn het producten, die zelfstandig gewonnen worden, als agar-

*) De productie van het voornaamste vischcentrum van de Oostkust van Sumatra n.l. Bagan Si api-api bedroeg in 1913 volgens de aan de afdeeling Visscherij ingediende statistieken 20,4 millioen K.G. gedroogde en gezouten visch. Hiervan blijft een goed deel in het gewest zelf (talrijke koeliebevolking v/h cultuurgebied) en daarvan kan in onze uitvoerstatistiek niet blijken, aangezien die gewestelijk is.

agar, schelpen, schildpad en tripang, anderdeels zijn het producten onafscheidelijk verbonden aan het eigenlijke vischbedrijf of de vischindustrie. Deze zijn garnalen, vischkuit, trassi, vischafval en versche visch. In 1913 bedroeg de export van bovengenoemde producten:

ARTIKELEN	Uitvoer naar het Buitenland (Singapore en Penang)		Totale uitvoer	
	Hoeveelheid	Waarde	Hoeveelheid	Waarde
Garnalen	638.000 K.G.	*f* 350.000	800.000 K.G.	*f* 450.000
Trassi	151.000 „	„ 7.000	7.775.000 „	„ 650.000
Vischkuit	78.000 „	„ 125.000	78.000 „	„ 125.000
Vischafval	—	„ 148.000	—	„ 148.000
Schelpen	—	„ 1.854.000	—	„ 2.037.000
Tripang	561.000 „	„ 168.000	601.000 „	„ 175.000
Schildpad	22.000 „	„ 503.000	25.000 „	„ 547.000
Agar-agar	843.000 „	„ 422.000	843.000 „	„ 422.000
TOTAAL		*f* 3.577.000		*f* 4.554.000

Met de geschatte waarde van den totalen vischuitvoer der verschillende gewesten ad ± 5 millioen gulden [1]), levert het vischbedrijf dus voor de bevolking der Buitenbezittingen ongeveer 9½ millioen gulden op, waartegenover staat de waarde der ingevoerde gedroogde visch, welke ongeveer 1.800.000 gulden bedraagt.

Een geheel afzonderlijk bedrijf vormt de parelvisscherij, welke voornamelijk in de Oostelijke wateren van den Archipel gedreven wordt. Aan de Oostkust van Celebes (Boeton, Kendari en Banggaai) en op verschillende punten der territoriale wateren van Amboina en Ternate worden parels gevonden; eene noemenswaardige uitbreiding heeft het duiken daarnaar echter alleen gekregen bij de Aroe-eilanden, waar het plaatsje Dobo, gelegen aan de Westkust der Aroegroep, het centrum is, hoewel de parelvisscherij uitsluitend langs den z.g.

[1]) n.l. ruim een millioen van den Buitenlandschen en vier millioen van den Binnenlandschen omzet.

Achterwal (Oostkust) der Aroe-eilanden plaats heeft. Ook nabij Lomblen en Adonara en onder de kusten van Flores wordt naar parels gevischt door eenige schoeners van eene te Makassar gevestigde firma, terwijl de visscherij in de wateren van Celebes wordt uitgeoefend door den bekenden Arabier Ba'adillah van Amboina.

In vroegere jaren was de visscherij geheel in handen van de Aroeneezen van den Achterwal. Omstreeks 1890 begonnen eenige Europeesche firmas het bedrijf op grooter schaal te organiseeren. De groote uitbreiding dateert echter pas van 1905, toen de Regeering het recht tot het visschen van parels in de territoriale wateren der residentie Amboina (tot 3 zeemijlen buiten de kust) verpachtte aan eene Australische maatschappij, de Celebes Trading Company, die sedert met de stelselmatige bewerking der Aroeparelschelpbanken een aanvang heeft gemaakt. Deze pacht maakt echter geen inbreuk op het recht der inheemsche bevolking der Aroe-eilanden, om naar parelschelpen te visschen, integendeel, aan deze is het uitsluitend recht toegekend tot visschen op alle plaatsen, die bij laag water niet meer dan 5 vadem (9 M.) diep zijn. Een politievaartuigje, op de Aroe-eilanden gestationneerd, waakt er voor, dat geen inbreuk gemaakt wordt op de rechten der bevolking of van den pachter. Over het algemeen wordt de productie der bevolkingsduikerij opgekocht door de temidden van haar gevestigde Arabische opkoopers.

De opbrengst der visscherij, zoowel van het moderne bedrijf als van het Inlandsche, werd in 1905—1906 door van Kampen (Meded. Visscherijstation No. II) geschat op 950.000 K. G. parelmoerschelpen; die van parels is niet te bepalen. De totale uitvoer van schelpen uit de residentie Amboina had in 1913 eene waarde van *f* 820.000, bijna totaal uit parelmoerschelpen bestaande en ongeveer overeenkomende met 483.000 K. G. gewicht. Deze cijfers bevestigen de bewering, dat de Aroesche schelpbanken achteruit gaan in productie en qualiteit der schelpen, aangezien voornamelijk de Inlanders alle schelpen weghalen, welke binnen hun bereik zijn.

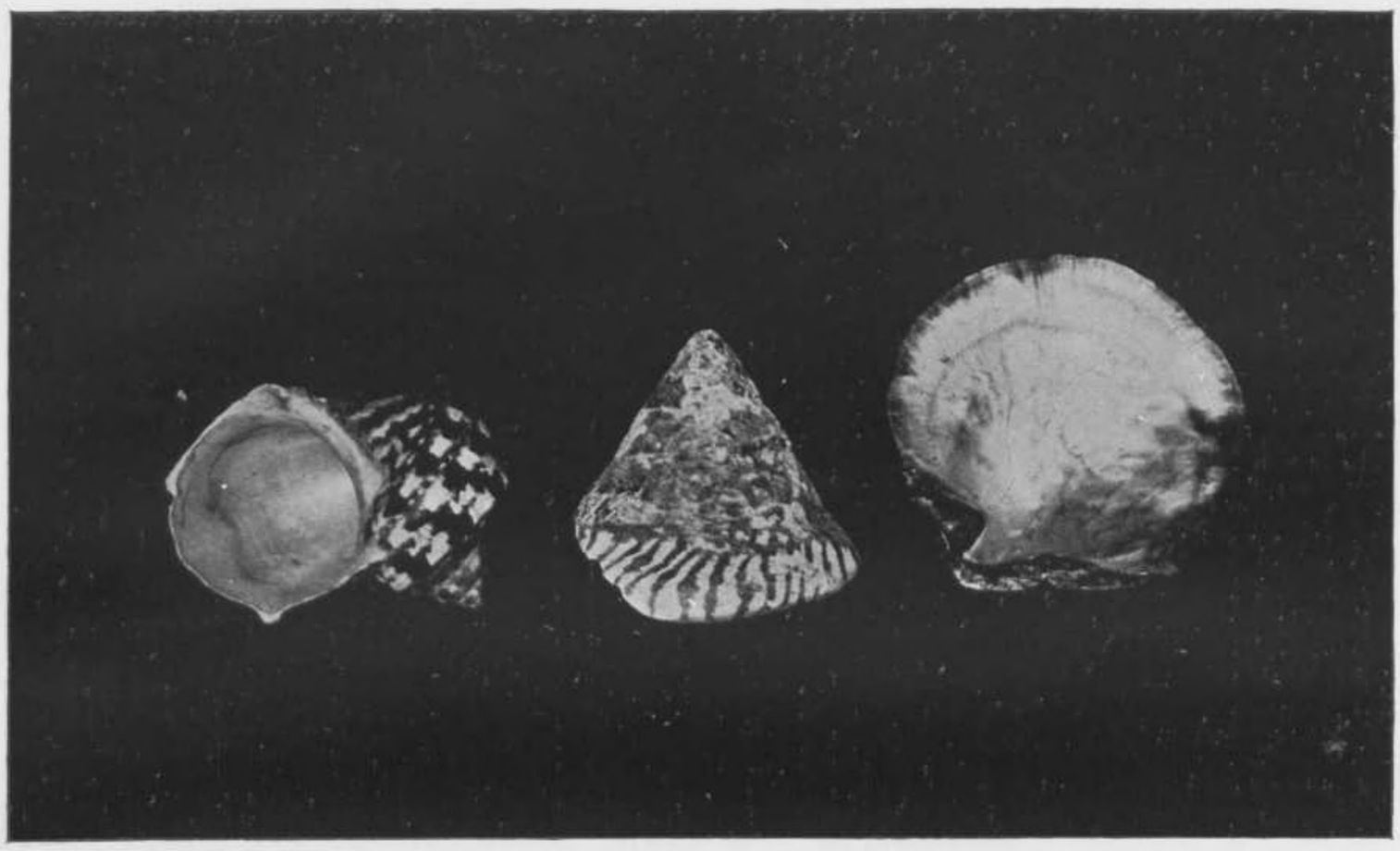

Burgosschelp, Troca-schelp, en paarlemoerschelp.

Visch-schieten; N. Guinea.

Groote parelschoener bij de Aroe-eilanden.

De Veeartsenijkundige Dienst en de Veeteelt.

Deze dienst leidt de zorg van het Gouvernement voor den uitgebreiden Inlandschen veestapel in haar vollen omvang. Grootendeels bestaat zijn taak uit de bestrijding en voorkoming der ziekten, welke het vee kunnen teisteren en waarvan voornamelijk de besmettelijke runder- en varkenspest, malleus (kwade droes), septichaemia haem., mond- en klauwzeer, tuberculose en de hondsdolheid, bijzondere aandacht vragen, wegens de buitengewone uitbreiding, welke deze ziekten kunnen nemen, indien niet bijtijds strenge maatregelen tegen hare verspreiding worden genomen (o. a. de runderpest op Java, varkenspest in de Bataklanden). Het veeartsenijkundig Laboratorium te Buitenzorg wijdt zich met goed gevolg aan de bestudeering en bereiding van sera voor verschillende besmettelijke veeziekten. Goede resultaten zijn reeds verkregen met het aldaar geregeld bereide serum tegen septichaemia, verder met dat tegen de borstziekte bij varkens, terwijl binnenkort ook sera tegen miltvuur en tetanus (klem) verstrekt zullen kunnen worden. Ten slotte heeft de verspreiding op groote schaal der aan het laboratorium bereide malleïne en tuberculine (middelen tot vaststelling van kwade droes en tuberculose), de veeartsen in staat gesteld, beter dan tot dusverre mogelijk was, door tijdige afzondering of afmaking der aangetaste beesten aan deze zeer gevaarlijke ziekten paal en perk te stellen.

Zijn bovenstaande werkzaamheden van den Dienst te rangschikken onder de indirecte veeartsenijkundige zorgen, daarnaast staan de directe zorgen, dagelijks door de Gouvernements-veeartsen aan den veestapel gewijd. Evenals bij tal van andere Gouvernements-bemoeienissen erkend moest worden, hebben de Buitenbezittingen lange jaren bij Java ten achter gestaan voor zoover dit deel der Veeartsenijkundige organisatie betreft. In de laatste jaren zijn op de verschillende gewestelijke hoofdplaatsen en in de groote centra in toenemend aantal Gouvernements-veeartsen geplaatst, hoewel, door het gebrek aan personeel, dit

aantal toch nog onvoldoende voor eene werkelijk intensieve zorg genoemd moet worden. De in het jaar 1907 door het Gouvernement opgerichte Nederlandsch-Indische veeartsenschool beoogt dit gebrek op te heffen door het opleiden van ontwikkelde Inlanders tot Gouvernements-veearts. Thans is de school ook toegankelijk voor jongelui van anderen landaard.

Jaarlijks worden nu 8 jongelui aangenomen, zoodat binnen enkele jaren eene belangrijke toename van het aantal veeartsen verwacht mag worden, terwijl de goede vooruitzichten in deze betrekking (als adjunct-gouvernements-veearts) die uitbreiding wel verder in de hand zal werken.

Naast de eigenlijke veeartsenijkundige taak, n. l. het bestrijden en voorkomen van veeziekten, het toezicht, zooveel doenlijk, op den veestapel in het algemeen en het treffen van maatregelen voor de verbetering daarvan, zijn in de meeste plaatsen de veeartsen nog belast met het toezicht op en de keuring van daarvoor vatbare consumptieartikelen (visch, vleesch), terwijl zij ook de leiding hebben der in verschillende gewesten door het Gouvernement of de Bestuursambtenaren aangevangen stelselmatige proeven tot rasverbetering.

Dit toch is in het algemeen de tweede en eveneens zeer belangrijke taak van den Veeartsenijkundigen dienst: het treffen van maatregelen, welke de verbetering van het ras beoogen en die dus vooral tot uiting komen in die streken, waar een groote veestapel aanwezig is.

Deze maatregelen bewegen zich in drieërlei richting n. l. verbetering der levensvoorwaarden van het vee, zorg voor betere teeltkeus en voor rasvermenging. De veeteelt der bevolking toch geschiedt in geheel Nederlandsch-Indie nog steeds op de meest primitieve wijze; zijn de beesten niet noodig voor het werk, dan worden ze, in kudden vereenigd, in vrijheid gelaten, soms onder toezicht van halfwassen jongens, soms, vooral paarden, geheel zonder toezicht. Het is te begrijpen, dat deze methode in de eerste plaats de verspreiding van ziekten zeer in de hand werkt en in de tweede plaats eenige selectie absoluut uitsluit.

Het gebruik van den bodem voor den landbouw, waar die intensief gedreven wordt (karbouwen voor den sawaharbeid), veroorzaakt vooral in den drogen moesson meestal voedingsschaarschte voor het vee, zoodat daar het brengen der kudden naar minder bebouwde streken voorloopig nog wel noodzakelijk zal blijven, tot men erin slaagt, veeweiden in de onmiddellijke nabijheid der kampongs aan te leggen,

dan wel het gebruik van andere voedingsmiddelen (veekoeken, hooi, enz.) meer ingang dan tot dusverre bij den conservatieven Inlandschen veehouder vindt. Hier en daar worden reeds proeven genomen in die richting, tot welker welslagen zeker veel zal bijdragen de instelling der gemeene-weiden, die bij nagenoeg alle bewoners van onzen Archipel vanouds bekend is.

In het algemeen is voorloopig nog geen sprake van eene splitsing der kudden in voor de voortteling meer of minder geschikte beesten; eene negatieve selectie heeft echter wel plaats door uitschakeling der voor de voortteling ongeschikte beesten door middel van castratie. Op Java is de Inlander reeds vrij vertrouwd geraakt met dit afdoende middel en heeft er de goede gevolgen reeds van leeren waardeeren; in de Buitenbezittingen vindt het echter nog slechts weinig ingang, daar de handelswaarde van een gecastreerd beest in de oogen van den Inlander sterk gedaald is. Vooral in de meest achterlijke streken wordt deze opvatting gehuldigd. Kennis van den volksaard is dus voor het welslagen van dezen noodzakelijken maatregel ook voor de veeartsen gewenscht. Eigenaardig is het, dat in sommige streken van den Archipel, o. a. op het door zijn paardenrijkdom bekende Soemba, de castratie van hengsten reeds in vroegere tijden door den Inlander zelf wel werd verricht, vooral om anders nagenoeg ontembare beesten in bedwang te krijgen. Onder den paardenstapel der eilanden van het gewest Timor en Onderhoorigheden maakt de stelselmatige castratie van alle voor de voortteling minder gewenschte beesten dan ook wel vorderingen, te meer daar de van ouder tot ouder met de paardenteelt vertrouwde Inlandsche bevolking dezer streken reeds lang door eigen waarneming het nut van gedwongen teeltkeus heeft leeren inzien. Moet de rasverbetering door betere teeltkeuze geheel van de bevolking zelf uitgaan (die tot dusverre het nut nog niet inziet), de verbetering van den veestapel door het brengen van beter bloed is, voorloopig althans, nog vrijwel overal Gouvernements-taak, daar de bevolking over het algemeen niet de middelen en evenmin den noodigen coöperatieven zin bezit. De volkscredietinstellingen op de Buitenbezittingen verleenen evenwel hunne medewerking daartoe, terwijl op enkele plaatsen (o.a. in Atjeh door bemiddeling der Atjehsche Landbouwvereeniging, ter Sumatra's Westkust, enz.) de bevolking zelve al eenige stappen in deze richting gedaan heeft.

De paardenteelt op Soemba, die aan een levendigen handel het aanzijn heeft gegeven, wordt door het Gouvernement gesteund, o. m. door de stationneering op dat eiland van eenige rasechte Arabische dekhengsten. Reeds lang vóór het ingrijpen van het Gouvernement waren hier voor ongeveer veertig jaren Arabische dekhengsten ingevoerd. Goede resultaten heeft deze, door de bevolking genomen proef, niet gehad, daar de beesten van inferieure kwaliteit waren en het doel alleen was geweest het fokken van een hoog slag paard, dat beantwoorden kon aan de eischen toentertijd door het Gouvernement voor zijn cavaleriepaarden gesteld. De tegenwoordige rasvermenging staat onder leiding van den daar geplaatsten veearts, die zelf uit superieure sandelhoutmerries koppels vormt, waarbij de Arabische dekhengsten worden geplaatst. Daar het beschikbaarstellen der hengsten kosteloos geschiedt en het Gouvernement alleen aanspraak maakt op de preferentie voor den aankoop van alle hengstveulens tegen vaste prijzen, is het niet te verwonderen, dat deze maatregelen binnen zeer korten tijd populair zijn geworden bij de bevolking en de groote paardenhouders zich beijveren om mede te werken.

Ook in andere streken van den Archipel heeft het Gouvernement reeds vroeger enkele pogingen gedaan om door rasvermenging het inheemsche ras te verbeteren. Het weinig geschikte materiaal, dat hiervoor gekozen werd, was oorzaak, dat geen dezer pogingen effect gehad heeft.

Over het algemeen is in den geheelen Archipel het paardenras sterk achteruitgegaan door de weinige zorg, welke de eigenaars aan hunne dieren besteden en door de halfwilde voortteling in de koppels.

Thans worden allerwege pogingen voorbereid om, deels door den invoer van Sandelhouthengsten, deels door selectie van superieure hengsten uit het inheemsche ras, den paardenstapel te verbeteren. Vooral op Celebes, waar het vroeger zoo goede Makassaarsche paard sterk gedegenereerd is, door de jarenlange onttrekking aan de voortteling van de mooiste beesten, die voor de cavalerie werden aangekocht, zal het slagen dezer proeven van veel belang zijn.

Evenals voor de paarden, verleent het Gouvernement thans ook steun bij de rasverbetering van het rundvee, eensdeels door bevordering der selectie, anderdeels door den invoer van Bengaalsch of Australisch fokmateriaal. Vooral Bali, met zijn zeer grooten rundveestapel, heeft behoefte aan bloedverbe-

Arabische dekhengst op Soemba.

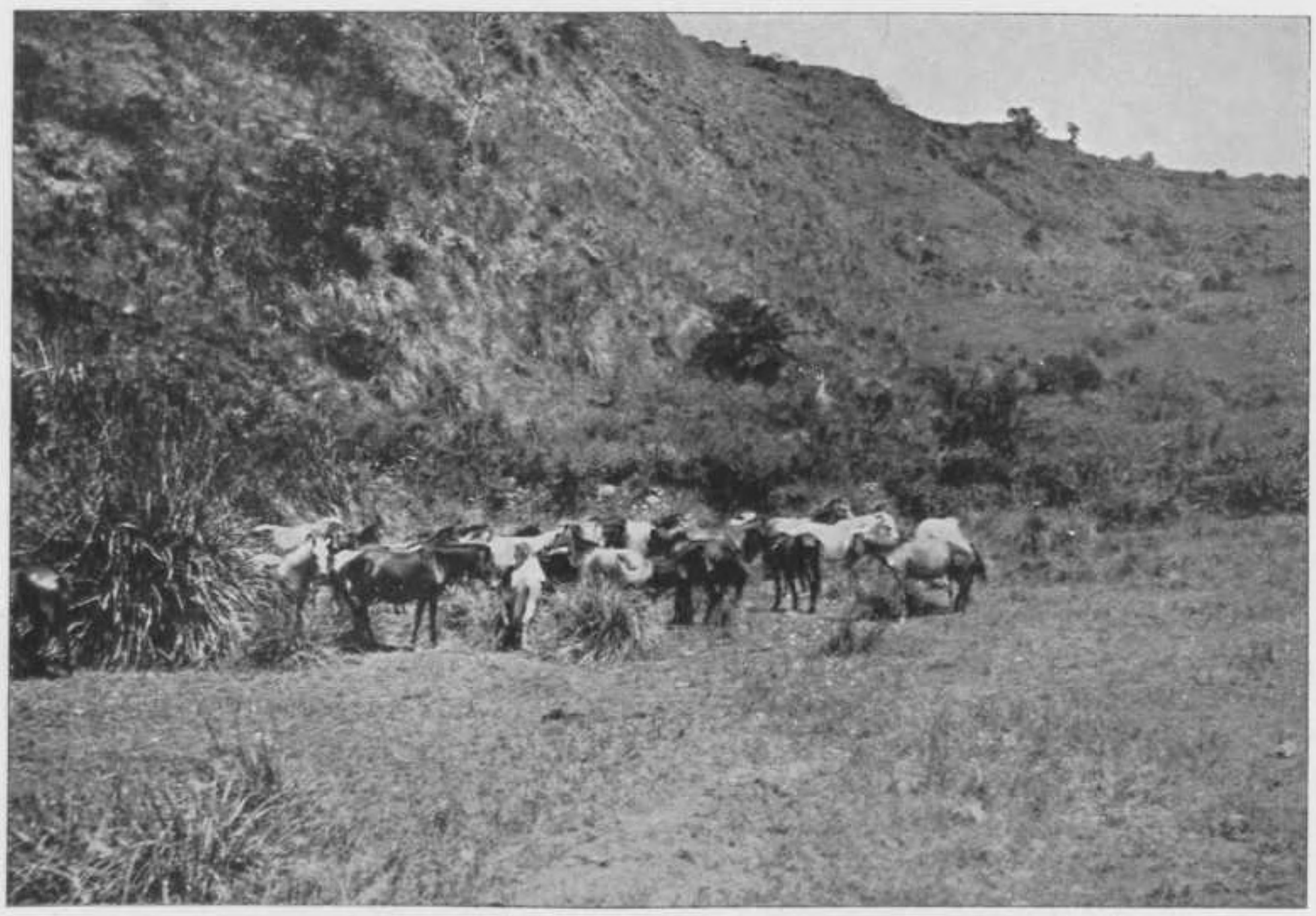

Paarden-stoeterij van het landschap Makale, Loewoe (Celebes).

tering; in de andere gewesten, waar het veeteeltbedrijf bijna altijd in het klein door iederen landbouwer wordt gedreven, zal de verbetering van den veestapel voornamelijk door castratie en dergelijke selectiemaatregelen moeten geschieden, aangezien daar rasvermenging slechts in geringe mate mogelijk zal zijn.

Varkensteelt door de Inheemsche bevolking wordt alleen in die gewesten aangetroffen, waar de Islam sterk in de minderheid is. De grootste hoeveelheid varkens kan men dus verwachten bij de Hindoesche Balineezen, bij de heidensche Bataks, Dajaks, Toradjas, enz. terwijl ook de Christenbevolking der Oostelijke eilanden er een weinig aan doet. Het verbod tot het eten van varkensvleesch is in den geheelen Archipel het meest trouw opgevolgde voorschrift van den Islam; voor den onbevooroordeelden beoordeelaar is dit zeker te betreuren. De voor land- en tuinbouw en voor bijna alle cultures een ware plaag vormende kudden wilde varkens worden, dank zij dit spijsverbod, door den Inlander nagenoeg ongemoeid gelaten, terwijl, wanneer zij tot voedsel dienen mochten, met grond verwacht kon worden, dat zij, evenals het hert, bijna niet meer zouden voorkomen in de meer geculiveerde streken. Betreffende het voorkomen van kleinvee (schapen, geiten, enz.) is niet veel nauwkeurig bekend. De eigenlijke inheemsche bevolking maakt weinig gebruik van het vleesch, doch in enkele streken treft men wel eenige teelt aan, voornamelijk voor den handel met Arabieren en Klingaleezen. Bijzondere vermelding verdienen de vetstaartschapen, welke vooral in Donggala (Midden-Celebes, residentie Menado en op het eiland Soemba) in vrij grooten getale voorkomen. Ook in de residentie Timor en Onderhoorigheden vindt men streken met een vrij talrijken kleinveestapel.

De volgende staat geeft een overzicht van de hoeveelheid paarden, runderen en buffels in de verschillende gewesten der Buitenbezittingen in 1913 aanwezig.

GEWESTEN	Paarden	Runderen	Buffels	Totaal hoornvee
Sumatra's Westkust	14.289	90.037	123.246	213.283
Tapanoeli	32.291	31.269	61.561	92.830
Benkoelen	1.301	12.811	11.214	24.025
Lampongsche Districten . . .	504	3.548	9.533	13.081
Palembang	1.064	26.105	29.732	55.837
Djambi	153	4.341	32.019	36.360
Oostkust van Sumatra . . .	7.906	14.202	14.998	29.200
Atjeh en Onderhoorigheden. .	2.688	97.056	37.339	134.395
Riouw en Onderhoorigheden .	13	1.159	3.505	4.664
Banka en Onderhoorigheden .	854	1.733	133	1.866
Billiton	43	—	—	—
Westerafdeeling van Borneo .	231	10.475	375	10.850
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1.644	9.685	15.762	25.447
Celebes en Onderhoorigheden	9.307	991	49.862	50.853
Menado	22.342	34.248	8.793	43.041
Ternate en Onderhoorigheden	32	206	—	206
Amboina.	73	2.236	5.390	7.626
Timor en Onderhoorigheden .	168.484	1.053	186.507	187.560
Bali en Lombok	17.255	227.877	73.751	301.628
TOTAAL	280.474	569.032	663.720	1.232.752

Welk voordeel trekt nu de bevolking uit dit waardevol bezit, behalve het gebruik dat zij ervan maakt als transportmiddel, voor den landbouw en voor haar eigen consumptie?

In de eerste plaats spreekt daarvan het hierop volgend staatje van den totalen vee-uitvoer en -invoer der Buitenbezittingen.

INVOER VAN

	PAARDEN		RUNDEREN		BUFFELS		VARKENS	
	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde
Uit het Buitenland .	168	*f* 46.000	700	*f* 104.000	22	*f* 1.000	718	*f* 14.000
Uit andere gewesten (incl. Java) . . .	320	„ 23.000	7251	„ 669.000	2623	„ 196.000	3718	„ 99.000
TOTAAL	488	*f* 69.000	7951	*f* 773.000	2645	*f* 197.000	4436	*f* 113.000

UITVOER VAN

	PAARDEN		RUNDEREN		BUFFELS		VARKENS	
	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde
Naar het Buitenland	156	*f* 15.000	32	*f* 3.000	52	*f* 44.000	61000	*f* 945.000
Naar andere gewesten (incl. Java) .	6911	„ 485.000	15452	„ 1.054.000	5534	„ 314.000	11225	„ 196.000
TOTAAL	7067	*f* 500.000	15484	*f* 1.057.000	5586	*f* 358.000	72225	*f* 1.141.000

De invoer van Java naar de Buitenbezittingen is slechts gering en bepaalt zich tot die van een betrekkelijk klein aantal beesten, vooral paarden, naar de omliggende gewesten (Lampongsche Districten, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, enz.)

De geheele in- en uitvoer ter waarde resp. van *f* 1.152.000 en *f* 3.016.000 kan ongeveer als volgt verdeeld worden:

INVOER		UITVOER	
Van het Buitenland. .	*f* 165.000	Naar het Buitenland. .	*f* 967.000
„ Java	„ 150.000	„ Java	„ 1.212.000
„ de Buitenbezittingen	„ 837.000	„ de Buitenbezittingen.	„ 837.000
TOTAAL	*f* 1.152.000	TOTAAL	*f* 3.016.000

De baten, door de Inlandsche bevolking uit den handel in levend vee getrokken, zijn dus wel belangrijk te noemen. Verreweg het grootste deel dezer baten komt ten goede aan slechts twee der negentien gewesten, n.l. Bali en Lombok en Timor en Onderhoorigheden, welke respectievelijk op eene uitvoerwaarde van *f* 2.015.000, en *f* 602.000 kunnen bogen, terwijl Sumatra's Westkust, Atjeh en de Oostkust van Sumatra daarnaast een bescheidener plaats in den uitvoerhandel innemen met waarden respectievelijk van *f* 84.000 *f* 123.000 en *f* 167.000. De uitvoer der andere gewesten is onbelangrijk en bepaalt zich tot den handel met de buurgewesten tot eene waarde van eenige duizenden guldens.

Naast den handel in levend vee heeft zich in de veel vleesch consumeerende gewesten (Celebes, Timor, Bali en Lombok, Westkust van Sumatra, enz.) een vrij levendige handel in horens en huiden ontwikkeld, die uit den aard der zaak voornamelijk naar het Buitenland gericht is. Het verwerken der huiden tot leder komt op de Buitenbezittingen nog in het geheel niet en op Java nog slechts zeer weinig voor (de voornaamste leerlooierij is die van het Gouvernement in 's Lands Gevangenis te Djogjakarta), hoewel de voornaamste materialen, looistoffen en huiden, in ruime mate naar het Buitenland worden uitgevoerd, dat in ruil daarvoor jaarlijks aanzienlijke hoeveelheden bereid leder importeert.

In 1913 bedroeg de uitvoer van huiden (alle soorten) van geheel Nederlandsch-Indie 7.266.000 K.G. ter waarde van *f* 9.225.000, waarvan door de Buitenbezittingen rechtstreeks eene hoeveelheid van 1.869.000 K.G. ter waarde van *f* 1.900.000 werd geëxporteerd. In hetzelfde jaar werd in geheel Nederlandsch-

Indie ingevoerd aan zoolleder 448.000 K.G. ad *f* 604.000 en aan ander leder 194.000 K.G. ad *f* 544.000, waarvan voor de Buitenbezittingen 238.000 K.G. zoolleder, ter waarde van *f* 321.000 en 32.000 K.G. ander leder, met eene waarde van *f* 98.000.

Onder de uitgevoerde huiden nemen ook andere dan buffel- en runderhuiden eene voorname plaats in. Het aandeel in den huidenexport, door den veestapel der Buitenbezittingen geleverd, bedroeg in 1913:

rechtstreeks naar het Buitenland:	1.311.000 K.G. ad	*f* 1.600.000
en naar Java:	689.000 „ „	„ 800.000
Totaal	2.000.000 K.G. ter waarde van	*f* 2.400.000,

terwijl voorts aan runder- en buffelhorens werd uitgevoerd totaal 150.000 K.G. ter waarde van ± *f* 42.000, waarvan rechtstreeks naar het Buitenland 106.000 K.G. ad *f* 29.000.

Ruw getaxeerd bedraagt volgens bovenstaande cijfers de jaarlijksche bate, door de bevolking der Buitenbezittingen uit haren veestapel getrokken — ongeacht de consumptie binnen het gewest — $5^1/_2$ millioen gulden, waartegenover staat de veeinvoer ad ruim 1 millioen gulden. Hoewel bij de weinige statistische gegevens, welke omtrent den veestapel der Buitenbezittingen bestaan, deze getallen geen aanspraak mogen maken op nauwkeurigheid, geven zij toch voldoend inzicht in het groote belang, dat de veeteelt voor den welstand der bevolking heeft, een belang, dat gewichtig genoeg is, om de nog betrekkelijk jonge, doch reeds veel omvattende zorg van het Gouvernement ten bate van dezen economischen factor, ten volle te wettigen.

Nijverheid.

In een gebied als de Buitenbezittingen, waar ongeveer de geheele inheemsche bevolking in den landbouw haar hoofdmiddel van bestaan vindt, kan geen sprake zijn van eene goed ontwikkelde inheemsche fabrieksnijverheid, daar de hiervoor benoodigde werkkrachten ten eenenmale zouden ontbreken. Zelfs de meer bescheiden zuster der grootindustrie, de huisnijverheid, is er slechts in geslaagd een klein plaatsje in het economische leven van den Inlander te veroveren. In het algemeen is iedere Inlander zijn eigen handwerksman, die tusschen zijne landbouwbezigheden door, de primitieve voorwerpen van dagelijksch gebruik zelf vervaardigt, of — en dit vooral — door de vrouwen doet vervaardigen. De goedkoope voortbrengselen der Europeesche en Japansche grootindustrie overstroomen steeds meer de Inlandsche markt en bereiken thans reeds de diepste lagen der Inlandsche maatschappij, waardoor de inheemsche huisnijverheid meer en meer op den achtergrond komt. Vooral bij de Inlandsche huisindustrie bij uitnemendheid, het spinnen en weven, is dit duidelijk merkbaar. Het spinnen van eigen garens uit inheemsche katoensoorten is vrijwel geheel verdwenen gelijk we reeds bij de bespreking der katoencultuur opmerkten, terwijl ook de eigen geweven kleedingstukken steeds meer plaats beginnen te maken voor de goedkoope maar minder degelijke Europeesche katoentjes. Met het weven gaat ook de verftechniek achteruit. Hierin had de Inlander in vroeger jaren veel weten te bereiken door het doelmatig toepassen van door hem zelf gewonnen plantaardige verfstoffen, welker warme tinten en houdbaarheid verre stonden boven de thans algemeen gebruikte, uit het Buitenland ingevoerde, anilineverfstoffen. Wel bestaan in den Archipel nog enkele weefcentra van eenige beteekenis, vooral in Zuid-Celebes en Bone, doch aan de tijden, dat hunne producten een goeden naam hadden tot zelfs buiten de grenzen van Nederlandsch-Indie en de Oost-Indische Compagnie het voordeelig achtte om als hoofdvoorwaarde voor het sluiten van vrede met den Goareeschen

vorst het monopolie van den uitvoer van Makassaarsche kains op te eischen, gelijk dit aan het einde der 17de eeuw geschiedde, herinnert de tegenwoordige uitvoer van kains uit Celebes in het geheel niet meer.

Dat de Europeesche weefsels ieder jaar een grooter afzet vinden bij den Inlander, bewijst het volgende staatje, hetwelk den invoer van manufacturen uit het Buitenland in de Buitenbezittingen weergeeft over de afgeloopen tien jaren.

INVOER VAN MANUFACTUREN

1904	*f*	11.480.000
1905	„	12.663.000
1906	„	14.586.000
1907	„	14.868.000
1908	„	15.385.000
1909	„	16.694.000
1910	„	18.667.000
1911	„	19.912.000
1912	„	21.942.000
1913	„	25.959.000

De groote vooruitgang van den invoer, welke vooral spreekt uit de cijfers vanaf 1911, is voor een niet gering deel te danken aan de consolidatie der toestanden na de onrustige jaren (1902-1910) der militaire actie in verscheiden gewesten der Buitenbezittingen ingetreden. De geheele invoer van manufacturen binnen de verschillende gewesten der Buitenbezittingen had in 1913 eene waarde van *f* 36.763.000, waarvan ongeveer *f* 3 millioen uit andere buitengewesten afkomstig waren. Het jaarlijksche verbruik aan Europeesche manufacturen bedraagt thans dus ongeveer *f* 34 millioen.

De andere huis-industrieën, welke ondanks den stroom van Europeesche goederen nog zijn blijven bestaan, zijn voornamelijk de potten- en pannenbakkerij, kalkbranderij, het vervaardigen van atappen en vlechtwerk en de touwslagerij, terwijl daarnaast ook in enkele plaatsen de vroeger zeer verspreide metaalbewerking (goud- en zilversmederij, vervaardiging van wapens en landbouwwerktuigen) in stand is gebleven. Toch ziet men hierin ook allerwege verval,

vooral tengevolge van de toenemende koopkracht der bevolking, waardoor deze zich meer en meer de Europeesche fabrikaten aanschaft. Als wisselwerking van dien kleineren afzet vermindert bij den Inlandschen handwerksman zoowel de techniek als de kunstvaardigheid, wat weder een nog grooter achteruitgang van den omzet ten gevolge heeft. Bij de beschouwing van voorwerpen uit de bloeiperiode der Inlandsche nijverheid en van hare tegenwoordige producten, valt dit ontmoedigende onderscheid dadelijk op.

Eene buiten het kader der huisnijverheid vallende industrie is de eertijds zoo bloeiende scheepsbouw (met nevenindustrieën), die den Inlander in staat stelde de zeeën van den Archipel te bevaren en zelfs handelsbetrekkingen te onderhouden met Voor- en Achter-Indie, Zuid-China, enz. De groote toename van het stoomvaartverkeer heeft de voor de volle zee geschikte Inlandsche prauw vrijwel uit die wateren doen verdwijnen en voor den Inlandschen scheepsbouwer blijft slechts over de vervaardiging van kleinere vaartuigen, uitsluitend geschikt voor de kustvaart en de vischvangst. Toch lijdt de Inlandsche industrie ook op dit nog onbetwiste terrein aan verval van krachten. De vroegere scheepsbouwcentra ontstonden in den regel in de nabijheid van handels- of landbouwgebieden van eenige beteekenis en de bestaansfactoren van dezen tak van Inlandsche nijverheid worden bedreigd door de beschaving, welke juist van uit die gebieden voorwaarts dringt. Hier is de oplossende werking der ontwikkeling geen directe, door concurrentie veroorzaakt, doch meer eene indirecte, in het leven geroepen door de met de cultuur toenemende ontwouding, waardoor de meeste scheepsbouwcentra langzamerhand buiten het woudgebied zijn komen te liggen en zich thans tegen hooge inkoopsprijzen van hout moeten voorzien, terwijl ze vroeger in hunne bosschen voldoende en kosteloozen voorraad der beste soorten vonden (Zuid-Celebes). Aangezien de economische bestaansmogelijkheid van den scheepsbouw, voor zooverre deze zich bepaalt tot het vervaardigen van kleine vaartuigen, een der weinige is, welke nog niet bedreigd wordt door de doodende Europeesche concurrentie, is het dubbel wenschelijk, dat de verschillende door het Boschwezen overwogen maatregelen tot reserveering van boschcomplexen voor den Inlandschen bevolkingsaankap ook hun nuttigen invloed doen gevoelen in deze richting, door bevordering van regelmatigen bijplant en economischer houtwinning.

Aangezien de bestaande Inlandsche industrieën dus reeds lang den strijd tegen de Europeesche concurrentie om den intergewestelijken handel hebben opgegeven en alleen nog een kwijnend bestaan vinden in de vervaardiging van slecht geconfectionneerde, doch door hun lagen prijs nog plaatselijk verkoopbare artikelen, heeft deze bron van inkomsten meestal nog slechts plaatselijk belang, zoodat eene bespreking daarvan valt binnen het kader der Gewestelijke overzichten (Deel II). Ook de invloed, welke de vroeger aanwezige gunstige factoren hebben uitgeoefend op de ontwikkeling van het kunstelement in de producten der verschillende takken van Inlandsche nijverheid, zal mede daar eene afzonderlijke bespreking vinden.

Werd de Inlandsche industrie altijd in groote mate beïnvloed door de neiging der bevolking tot den landbouw, ook de Europeesche nijverheid is binnen Nederlandsch-Indie nog niet volgroeid geraakt, doordat wij van den aanvang onzer kolonisatie af steeds uitsluitend het oog gericht hadden op den zeer voordeeligen handel in en later ook op het verbouwen van landbouwproducten voor de Europeesche markt. Pas in latere jaren riep plaatselijke behoefte hier en daar eenige industrie in het leven. Zij bepaalde zich in hoofdzaak tot de vervaardiging van ijs, koolzuurhoudende dranken en bouwmaterialen. Op de gewestelijke hoofdplaatsen vindt men in den regel kleine drukkerijen en soms reparatie-ateliers voor fabrieks- en andere werktuigen, meestal verbonden aan filialen der groote op Java gevestigde firma's. De in de laatste halve eeuw meer en meer op den voorgrond gekomen mineralenrijkdom van Insulinde heeft echter de ontwikkeling eener grootindustrie in het leven geroepen, welke zich bezig houdt met de winning dier mineralen en, voor zooverre het aardolie betreft, ook met de plaatselijke verwerking tot in het buitenland verhandelbare artikelen (Zie hiervoor bij *„Mijnbouw"* het artikel: Petroleumindustrie).

Ten slotte heeft de fabrieksnijverheid in de laatste jaren eenige aandacht geschonken aan de bestaansmogelijkheid van geheel nieuwe takken van industrie, die eensdeels gericht zijn op de verwerking van de tot dusverre altijd als ruwe grondstof uitgevoerde landbouwproducten (copra, katoen, looistofhoudende planten, hout), anderdeels de exploitatie beoogen van tot dusverre ongebruikte in Indie voorkomende grondstoffen (o. a. cementfabriek bij Padang).

Ook de zich steeds meer ontwikkelende groote cultures hebben voor de eerste bewerking harer producten op of nabij verschillende ondernemingen fabrieken doen ontstaan (rubber, thee, enz.).

Al de hier opgesomde uitingen der Nederlandsche of vreemde energie hebben voor een groot deel nog een overwegend plaatselijk belang; een enkele fabriek legt zich toe op de voorziening der behoeften in ruimer kring (klapperolie, veevoeder, enz.).

Alvorens geheel van dit onderwerp af te stappen, dient nog de aandacht gevestigd te worden op de interessante opdracht door het Opperbestuur in 1914 gegeven aan den Heer van Kol, lid van de 1ste Kamer der Staten-Generaal en den heer Ketner, van de afdeeling Nijverheid en Handel bij het Departement van Landbouw. Deze heeren hebben tot taak, eene studie te maken van de wijze waarop in Japan de grootindustrie ontstaan is en de mogelijkheid te overwegen van maatregelen, welke in Nederlandsch-Indie deze fabrieksnijverheid levensvatbaarheid zouden kunnen geven, teneinde zoodoende een nieuwe bron van inkomsten voor de bevolking te openen.

De ligging van Nederlandsch-Indie ten opzichte van het wereldverkeer.

De belangrijke plaats, welke onze Archipel reeds van oudsher in het wereldverkeer heeft ingenomen, is voornamelijk te danken aan de ligging, waardoor een natuurlijke aanlegplaats gevormd wordt voor de scheepvaart tusschen twee groote oceanen, waarover zich reeds in de oudheid het verkeer tusschen de twee oudste beschavingscentra, China en Voor-Indie, bewoog. De brug, welke deze dubbele eilandenboog vormde tusschen Achter-Indie en het geheel afzonderlijk en in ontwikkeling veel lager staande Australische continent, was te uitgestrekt om omvaren te worden, terwijl de talrijke vruchtbare en waterrijke eilanden, aanwezig in de veilige Indische binnenzeeën, bij uitnemendheid geschikt waren voor victualiestations van den zeevaarder. De aanrakingen, door dit verkeer van Nederlandsch-Indie met die beide beschavingscentra verkregen, hebben dan ook reeds vroeg hun stempel gedrukt op het geheele wezen van het land; vooral in het Westen, waar de groote en vruchtbare eilanden Sumatra en Java den door de nauwe doorvaarten (Straat Malaka en Straat Soenda) zeilenden Hindoe uitlokten tot vestiging. Het meest intensief heeft zich de beschavingsinvloed van het handelsverkeer dan ook in dat deel van den Archipel doen gelden; het laagst op den maatschappelijken ladder staat zelfs nu nog de bevolking der meest Oostelijke eilanden (uitgezonderd die van Amboina en de Minahassa) voor welke het geïsoleerde Australische continent geen beschavend verkeer uit den vreemde kon lokken of zelf kon geven. De oudste beteekenis van Nederlandsch-Indie, en dan vooral van de Westelijke helft, voor het wereldverkeer, was dus die van een doorgangsgebied, waaraan het pas bij toenemende ontwikkeling en bekendheid de rol van productiegebied paarde.

Vooral de rijkdom aan edelmetalen, schijnt het zelfstandige handelsverkeer te hebben doen ontstaan, terwijl daarna de specerijhandel veel bijdroeg

om aan onzen Archipel de eigen en eigenaardige plaats in den wereldhandel dier dagen te geven. Zoo werden deze landen langzamerhand van doorgangsgebied meer en meer het einddoel voor het scheepvaartverkeer, waarheen de Indische en Arabische zeevaarders kwamen, om er de kostbare specerijen vandaan te halen, die vervolgens gedeeltelijk over zee en verder per karavaan naar de middeleeuwsche handelscentra der Middellandsche zee vervoerd werden. Eeuwen lang bleven de handelsbetrekkingen tusschen Europa en het halfmythische Indie op deze indirecte wijze gehandhaafd, zonder dat de behoefte aan uitschakeling van den tusschenhandel gevoeld werd. Eerst toen de „Sturm-und-Drang" periode der nieuwere Europeesche beschaving, welke zich intusschen van de uitgebloeide landen rondom de Middellandsche zee verplaatst had naar de in opkomst zijnde landen aan de Noordzee en den Atlantischen Oceaan, in het begin der zestiende eeuw was doorgemaakt, prikkelde de pas-ontwaakte handelsgeest, gepaard aan de nog uit het vorige tijdperk stammende zucht naar avonturen, tot de uit die dagen bekende stoute ontdekkingsreizen. Daarna zette zich de machtsopschuiving in de landen aan den Atlantischen Oceaan voort van Zuid naar Noord; eerst gaven de bewoners van het Iberische schiereiland uiting aan hunnen ondernemingslust, waaraan de menschheid zoowel de ontdekking van Amerika als van Indie te danken heeft, terwijl pas ruim een eeuw later de Noordzeelanden een zoodanig tijdperk van rust en welstand bereikt hadden, dat zij het voorbeeld van Spanje en Portugal konden navolgen en er in slaagden, deze reeds en decadence gerakende landen, te verdringen uit hun wereldheerschappij. De specerij- en beweerde goudrijkdom van Indie, had de Iberiërs tot daden aangezet en ook de pogingen hunner eerste navolgers, de Nederlanders, hadden uitsluitend het verkrijgen dier producten ten doel.

Weldra hadden de Hollanders zich met uitsluiting van alle andere volkeren genesteld in den geheelen Archipel en namen zij de taak over, vroeger door Oosterlingen verricht, n. l. die van tusschenpersoon in den handel van Europa met Indie. Steeds meer werd Indie nu van een tusschenstation het eindpunt van den ouden verkeersweg, een productie- en later ook een afzetgebied van beteekenis, terwijl spoedig de positie van victualiegebied voor het doorgaande scheepvaartverkeer, naar het verre Oosten van Azie, nagenoeg geheel ophield.

Naarmate de belangrijkheid van Nederlandsch-Indie en de macht der Hollanders in dit oude doorgangsgebied toenamen, wist Indie het wereldverkeer met het Oostelijk deel van Azië steeds meer op zich te concentreeren, terwijl de verbinding met het verdere Oosten een monopolie der Hollanders werd zoodat het oude beschavingscentrum aan de Chineesche zee uitsluitend door onze koopvaarders in verbinding bleef met den wereldhandel.

Pas de emancipatie van Japan, door verschillende Europeesche mogendheden in de vorige eeuw gewelddadig ingeluid en door dat land met eigen kracht voortgezet, weldra gevolgd door die van China, knoopte de oude banden weder vast, zoodat de oude verkeersweg weder in eere hersteld werd. De buitengewoon snelle toename van de handelsbeweging op dezen weg oefende haren invloed uit op de positie van Insulinde. Was onze Archipel tot dusverre een vrijwel door ons gemonopoliseerd productie- en afzetgebied gebleven, nu keerde weer, door den vooruitgang van den handel tusschen Europa en het verre Oosten, meer en meer de oude beteekenis als doorgangsgebied voor het wereldverkeer terug. Nog meer dan in de oudheid, vervult ons Indie thans de rol van eene enkele nauwe passage tusschen twee drukke stadsgedeelten. Met de hernieuwde opkomst van Insulinde als doorgangsgebied ziet men weder hetzelfde verschijnsel zich herhalen, dat in het eerste stadium ook zooveel heeft bijgedragen tot de ontwikkeling van het groote eilandenrijk. Ook nu verhoogde de bekendheid met onzen Archipel, welke andere volkeren op hunne vaart door de Indische wateren verkregen, hunne belangstelling voor de productiviteit van dit doorgangsgebied; eene belangstelling, welke al heel snel ertoe leidde, dat ons Indie wederom de belangrijke plaats innam, die het in het verleden bekleed heeft, met dezelfde zegenrijke gevolgen als voorheen.

Nog is deze evolutie niet afgeloopen; groote deelen van den eilandenboog liggen nog braak, doch reeds nu weerspiegelt zich ieder jaar meer, in de dorre cijferreeksen betreffende Insulinde's handel, de groote belangstelling, welke evenals in de middeleeuwen, in geheel Europa voor onze schoone koloniën is opgewekt.

De Handel.

In de voorafgaande bladzijden is zooveel mogelijk getracht een overzicht te geven van de beteekenis der verschillende takken van volksbestaan voor den handel dezer koloniën. Daardoor is een algemeen beeld verkregen van den handel in de voortbrengselen van het land, welk beeld in de economische beschrijvingen der verschillende gewesten (deel II) zooveel mogelijk uitgewerkt en gedetailleerd zal worden.

De aard der handelsstatistieken, tot voor korten tijd door het Nederlandsch-Indische Gouvernement gepubliceerd, liet over het algemeen slechts eene zeer eenzijdige beschouwing van dit onderwerp toe, vooral waar het den groei van dien handel in de laatste tien jaren betrof. Tot het jaar 1913 immers betroffen die statistieken uitsluitend den rechtstreekschen handel der Buitenbezittingen met het Buitenland; van den eveneens zeer belangrijken binnenlandschen handel (met Java en Madoera en andere gewesten) werd niets bekend, zoodat de eigenlijke consumptie en productie der Buitenbezittingen — en daarmede een betrouwbaar beeld van de economische waarde dier Gewesten — zelfs niet bij benadering viel vast te stellen. Sedert 1913 geven de maandelijksche cijfers van het Encyclopaedisch Bureau,[1]) welke den handel in zijn geheelen omvang omvatten, bruikbaar materiaal voor de oplossing van dat belangrijke vraagstuk, waaruit dan ook zooveel mogelijk de hiervoren gegeven cijfers van den totalen uitvoer, der gewestelijke productie, enz. zijn gedistilleerd. Vergelijkingswaarde zullen deze cijfers echter pas in de toekomst krijgen, wanneer over eene reeks van jaren dergelijke cijfers verschenen zijn. Hoe belangrijk dan ook nu reeds die statistische gegevens zijn voor eene bepaling der koopkracht en productie van de bevolking — de twee factoren voor hare economische rangschikking — voor een overzicht van den ontwikkelingsgang der Buitenbezittingen, vooral wat betreft hare beteekenis voor den handel,

[1]) Publicaties van het Encyclopaedisch Bureau.

moeten we nu nog gebruik maken van de cijferreeksen, in de Statistieken der In- en Uitvoerrechten opgenomen.

Gelijk wij hierboven reeds opmerkten, is naast het productievermogen, de in nauwen samenhang daarmede staande koopkracht der Inlandsche bevolking de voornaamste factor om tot eene juiste beoordeeling te komen van haren economischen toestand. Bij een nog op betrekkelijk lage trap van ontwikkeling staande volksgroep is het aantal artikelen, waarop zich de koopkracht in den beginne richt, betrekkelijk zeer gering; deze zijn voor de onderscheidene volksgroepen vrijwel altijd dezelfde. In de eerste plaats zijn het de voornaamste levensbehoeften, n.l. voedingsmiddelen en kleeding, welke door eene grootere koopkracht binnen het bereik der bevolking komen, terwijl daarnaast het verbruik van lucifers en petroleum — altijd de eerste artikelen, die in pas binnen het afzetgebied van den Europeeschen invoer opgenomen streken het burgerrecht verkrijgen — een belangrijke factor voor de beoordeeling van de toename dier koopkracht is. Bij meerdere ontwikkeling uit zich naast de behoefte aan bovenstaande verbruiksartikelen een drang naar weelde, zich voornamelijk openbarende door aankoop van artikelen, welke vroeger niet door de bevolking gevraagd werden, als aardewerk, goedkoope sieraden en kramerijen, terwijl ten slotte ook het zeepverbruik een vrij waardevol middel is ter bepaling van den groeienden luxedrang en koopkracht.

De geleidelijke stijging op de trap der materieele ontwikkeling, door de Buitenbezittingen doorgemaakt, blijkt, voorzoover dat in verband met het bovenstaande mogelijk is, uit het volgende tienjarig overzicht (1904—1914) van den invoer uit het Buitenland van de genoemde economische-waardemeters.

WAARDE VAN DEN RECHTSTREEKSCHEN INVOER IN DE BUITENBEZITTINGEN VAN:

Artikelen	1904	1905	1906	1907	1908
Aardewerk . .	*f* 738.000	*f* 1.194.000	*f* 735.000	*f* 893.000	*f* 1.014.000
Garens om te weven . . .	„ 675.000	„ 794.000	„ 1.912.000	„ 1.479.000	„ 1.509.000
Kramerijen . .	„ 1.085.000	„ 1.143.000	„ 1.382.000	„ 1 445.000	„ 1.195.000
Lucifers . . .	„ 677.000	„ 979.000	„ 934.000	„ 801.000	„ 744.000
Manufacturen .	„ 11.480.000	„ 12.663.000	„ 14.586.000	„ 14.868.000	„ 15.385.000
Petroleum . .	„ 707.000	„ 394.000	„ 555.000	„ 473.000	„ 502.000
Rijst	„ 13.936.000	„ 13.123.000	„ 13.070.000	„ 13.028.000	„ 11.534.000
Gedroogde of gezouten visch . . .	„ 689.000	„ 775.000	„ 823.000	„ 863.000	„ 817.000
Zeep	„ 310.000	„ 380.000	„ 401.000	„ 422.000	„ 460.000
TOTALEN	*f* 30.297.000	*f* 31.445.000	*f* 34.398.000	*f* 34.272.000	*f* 33.160.000

Artikelen	1909	1910	1911	1912	1913	Stijging
Aardewerk . .	*f* 1.135.000	*f* 1.010.000	*f* 1.242.000	*f* 1.227.000	*f* 1.533.000	± 100 %
Garens om te weven . .	„ 1.547.000	„ 1.838.000	„ 1.736.000	„ 2.213.000	„ 2.504.000	„ 275 %
Kramerijen . .	„ 1.170.000	„ 1.852.000	„ 1.480.000	„ 1.474.000	„ 1.594.000	„ 50 %
Lucifers . . .	„ 537.000	„ 587.000	„ 782.000	„ 840.000	„ 760.000	—
Manufacturen .	„ 16.694.000	„ 18.667.000	„ 19 912.000	„ 21.942.000	„ 25.959.000	„ 130 %
Petroleum . .	„ 713.000	„ 666.000	„ 497.000	„ 722.000	„ 1.555.000	„ 100 %
Rijst	„ 17.712.000	„ 21.474.000	„ 25.035.000	„ 23.088.000	„ 27.277.000	„ 100 %
Gedroogde of gezouten visch . . .	„ 978.000	„ 1.166.000	„ 1.272.000	„ 1.288.000	„ 1.272.000	„ 100 %
Zeep	„ 595.000	„ 701.000	„ 838.000	„ 1.003.000	„ 1.177.000	„ 280 %
TOTALEN	*f* 41.081.000	*f* 47.961.000	*f* 52.794.000	*f* 53.797.000	*f* 63.631.000	± 100 %

Ten slotte geve het volgende staatje der waarde van den totalen handel der Buitenbezittingen rechtstreeks met het Buitenland, een beeld van de zeer groote en steeds toenemende beteekenis dat deze zoo lang veronachtzaamde gewesten als afzet- en productiegebied hebben.

JAAR	Invoer uit het Buitenland:	Uitvoer naar het Buitenland:
1904	*f* 65.564.000	*f* 99.961.000
1905	„ 64.482.000	„ 111.313.000
1906	„ 71.477.000	„ 120.694.000
1907	„ 73.637.000	„ 135.043.000
1908	„ 77.363.000	„ 141.936.000
1909	„ 83.171.000	„ 148.601.000
1910	„ 95.839.000	„ 163.075.000
1911	„ 109.815.000	„ 176.850.000
1912	„ 117.103.000	„ 211.348.000
1913	„ 136.549.000	„ 297.084.000
STIJGING	ruim 100%	± 200%

Het Departement der Marine.

In eene bespreking, voornamelijk gewijd aan de economische verschijnselen, in de jaren 1904-1914 waargenomen in de verschillende Buitengewesten van onzen Archipel, is de militair-technische werkkring van het Departement der Marine niet op zijn plaats. Er is echter een onderdeel van dat Departement, dat zich wijdt aan de economische belangen van Nederlandsch-Indie, n. l. het Hoofdbureau van Scheepvaart, waar alles, wat op de navigatie in onze Indische wateren betrekking heeft, geregeld en voorbereid wordt, terwijl de statistische gegevens omtrent het totale scheepvaartverkeer van alle havens daar eveneens op bijzonder zorgvuldige wijze verwerkt worden.

Voor het scheepvaartverkeer is bovendien van groote beteekenis de afdeeling voor de magnetische en meteorologische waarnemingen, waarvan de Directeur van het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia als chef optreedt. Als zoodanig worden zijne werkzaamheden dan ook geregeld door den Commandant der Zeemacht.

Gemakkelijke en betrouwbare scheepvaartverbindingen mogen, voor een eilandenrijk als Insulinde, dat geheel van het verkeer te water afhankelijk is, eene levensvoorwaarde genoemd worden. Een voorname tak van Gouvernementszorg is dan ook te waken voor een groote veiligheid ter zee. Deze veiligheid wordt bereikt door betonning, bebakening en verlichting der meest gevaarlijke vaarwaters en kusten en door een zeer gedetailleerde hydrografische opneming van de Indische zeeën. Deze maatregelen worden verzorgd door het Hoofdbureau van Scheepvaart; de opneming en kaarteering geschiedt door de opnemingsvaartuigen der Koninklijke Marine. Hierdoor is voor de vaart op de Indische zeeën, ondanks de zeer talrijke gevaren, die daarin voorkomen, eene groote mate van veiligheid verkregen. Ten slotte heeft het Departement der Marine ook een zeer werkzaam aandeel genomen in de onderzoekingen op Nieuw-Guinea, welke ten doel hadden den sluier van geheimzinnigheid

die dit groote eiland omgaf, op te heffen. Bij de talrijke wetenschappelijke expedities, waaraan deze moeitevolle taak was opgedragen, waren immer de Koninklijke Marine of de Gouvernements-Marine vertegenwoordigd.

Krachtige medewerking verleende de Koninklijke Marine ook meermalen bij expedities, die het wetenschappelijk onderzoek van de Indische wateren ten doel hadden (Siboga expeditie).

De hydrografische en wetenschappelijke uitkomsten dezer werkzaamheden passen niet in het kader van dit boek; de uitkomsten echter van den gidsendienst, welke het Hoofdbureau van Scheepvaart voor den zeeman verricht, zullen hier eene — zij het dan ook wegens het bij uitstek technische karakter dezer bezigheden, zeer korte — bespreking vinden.

De hiernevens afgedrukte kaart van de belichting onzer Indische vaarwateren getuigt meer voor de activiteit van het Hoofdbureau dan woorden kunnen doen.

Ultimo 1914 waren over den geheelen Archipel 212 lichten verspreid (met nog een honderdtal kleinere havenlichten en lichtboeien), met eene zichtbaarheid van 9 tot 34 zeemijlen en een lichtsterkte van 7 tot 150.000 kaarsen.

Van deze 212 lichten zijn er 104 opgericht sedert 1904, terwijl er in denzelfden tijd nog van de vroeger gebouwde lichten 54 verbouwd werden, teneinde deze in overeenstemming te brengen met de eischen van het moderne scheepvaartverkeer.

Deze uitgebreide werkzaamheden waren over de verschillende jaren als volgt verdeeld:

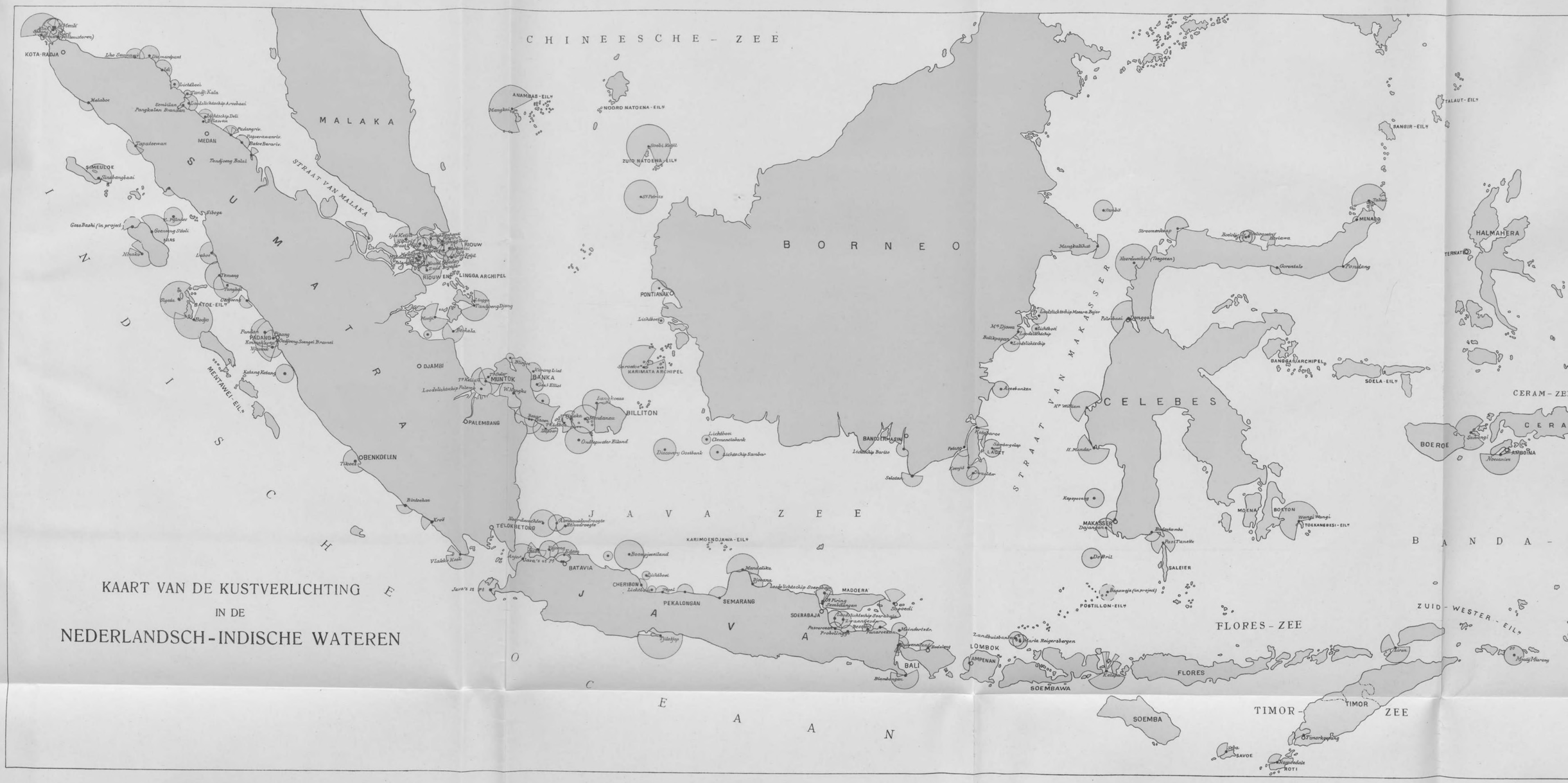
KAART VAN DE KUSTVERLICHTING
IN DE
NEDERLANDSCH-INDISCHE WATEREN
CHINEESCHE-ZEE
INDISCHE OCEAAN
MALAKA
STRAAT VAN MALAKA
SUMATRA
BORNEO
CELEBES
STRAAT VAN MAKASSER
JAVA ZEE
JAVA
FLORES-ZEE
TIMOR-ZEE
BANDA-
CERAM-ZEE
HALMAHERA
KOTA-RADJA
MEDAN
SIMEULOE
NIAS
BATOE-EIL.
PADANG
MENTAWEI-EIL.
OBENKOELEN
RIOUW
RIOUW EN LINGGA ARCHIPEL
DJAMBI
PALEMBANG
MUNTOK
BANKA
BILLITON
PONTIANAK
KARIMATA ARCHIPEL
ANAMBAS-EIL.
NOORD NATOENA-EIL.
ZUID NATOENA-EIL.
TELOKBETONG
BATAVIA
CHERIBON
PEKALONGAN
SEMARANG
KARIMONDJAWA-EIL.
MADOERA
SOERABAJA
BALI
LOMBOK
SOEMBAWA
SOEMBA
FLORES
SAVOE
ROTI
TIMOR
BANDJERMASIN
MAKASSER
SALEIER
POSTILLON-EIL.
MOENA
BOETON
TOEKANGBESI-EIL.
BANGGAI ARCHIPEL
SOELA-EIL.
MENADO
TALAUT-EIL.
SANGIR-EIL.
TERNATE
BOEROE
AMBOINA
ZUID-WESTER-EIL.

TALAUT-EILN
HALMAHERA
TERNATE
GROOTE OCEAAN
CERAM-ZEE
CERAM
Sawangi
AMBOINA
Noesanive
Fakfak
Pandjang
NIEUW-GUINEA
BANDA
A N D A - Z E E
KEI-
EILN
Dobo
T?Oelar
AROE-
EILN
-WESTER-EILN
TENIMBER-EILN
Meatij Miarang
Merauke

JAREN	Aangebouwd	Verbouwd
1904	17	4
1905	10	9
1906	4	14
1907	6	10
1908	4	3
1909	4	—
1910	10	5
1911	9	2
1912	15	4
1913	17	2
1914 (gedeeltelijk onvoltooid)	8	1
	104	54

Mede met het oog op deze cijfers mag dus gezegd worden, dat sedert 1904 de belichting van de Nederlandsch-Indische wateren eene volkomen reorganisatie heeft ondergaan, welke in de hand werd gewerkt door de uitvinding van automatische schitterlichten door den tegenwoordigen Hoofd-Inspecteur der Scheepvaart. Deze automatische installaties hebben de groote uitbreiding van het aantal lichten toegelaten, welke anders door gebrek aan betrouwbaar personeel veel meer beperkt had moeten blijven.

Hiermede afstappende van de werkzaamheden van het Hoofdbureau van Scheepvaart ten dienste van de veilige navigatie, dient toch in dit hoofdstuk nog de aandacht gevestigd te worden op de buitengewone uitbreiding, welke de scheepvaart, — *dank zij deze vollediger veiligheidsmaatregelen* — geprikkeld door de vroegerreeds geschetste toename van invoer en productie, sedert 1904 heeft kunnen nemen.

TOTAAL DER PARTICULIERE VAARTUIGEN, IN NEDERLANDSCH-INDISCHE HAVENS AANGEKOMEN UIT HET BUITENLAND

JAAR	NEDERLANDSCHE VLAG		VREEMDE VLAG		TOTAAL	
	Aantal	Inhoud (M³)	Aantal	Inhoud (M³)	Aantal	Inhoud (M³)
1904	2.005	2.879.000	4.246	5.168.000	6.251	8.047.000
1905	2.114	2.740.000	4.095	5.975.000	6.209	8.715.000
1906	2.215	3.123.000	3.818	6.040.000	6.033	9.163.000
1907	2.120	3.229.000	3.827	6.645.000	5.947	9.873.000
1908	2.383	3.720.000	4.719	7.008.000	7.102	10.727.000
1909	2.277	3.840.000	5.621	6.855.000	7.898	10.695.000
1910	2.327	4.263.000	6.137	7.881.000	8.464	12.144.000
1911	2.512	4.948.000	5.907	8.279.000	8.419	13.227.000
1912	2.525	5.369.000	6.471	8.381.000	8.996	13.750.000
1913	2.383	5.674.000	6.556	9.218.000	8.939	14.892.000

Het totaal aantal schepen uit het Buitenland aangekomen, is dus in de afgeloopen tien jaren met ± 30% toegenomen, terwijl de tonneninhoud eene vermeerdering heeft ondergaan van 45%.

Van het verkeer tusschen de Nederlandsch-Indische havens onderling bestaan pas sedert 1911 betrouwbare statistieken, waaraan de volgende cijfers ontleend zijn:

AANGEKOMEN VAARTUIGEN IN HET BINNENLANDSCH VERKEER IN GEHEEL NEDERLANDSCH-INDIE.

JAAR	NEDERLANDSCHE VLAG		VREEMDE VLAG		TOTAAL	
	Aantal	Inhoud M³	Aantal	Inhoud M³	Aantal	Inhoud M³
1911	92.799	54.731.000	4.805	13.903.000	97.584	68.675.000
1912	94.142	50.413.000	4.409	13.838.000	98.551	74.250.000
1913	89.476	62.171.000	4.717	16.018.000	94.193	78.189.000

Het binnenlandsche scheepvaartverkeer wordt, vooral wat de Buitenbezittingen betreft, bijna geheel onderhouden door de „Koninklijke Paketvaart-Maatschappij" (maatsch. kap. *f* 25.000.000) welke met haar vloot van 87 schepen op ult. 1914 (bruto-inhoud 145.082 reg. ton) [1]) de kustvaart op zeer groote schaal beoefent en bijna geen eilandengroep onbezocht laat. Het personenverkeer is nagenoeg geheel in handen van deze Maatschappij; aan het vrachtvervoer nemen nog enkelijke andere Maatschappijen deel, voornamelijk onder Nederlandsche, Engelsche en Duitsche vlag. Van het totaal aantal stoomschepen, in Nederlandsch-Indische havens aangekomen, dat in 1913 31.930 bedroeg, met een inhoud van 89.066.000 M³, was de vlagverdeeling als volgt:

Nederland en Nederlandsch-Indie . .	23.856	stoomers	—	64.440.000	M³
Engeland	6.336	„	—	15.873.000	„
Duitschland	1.142	„	—	6.074.000	„
Japan	247	„	—	1.718.000	„
Noorwegen	125	„	—	414.000	„
Zweden	21	„	—	155.000	„
Denemarken	27	„	—	194.000	„
Oostenrijk-Hongarije	8	„	—	48.000	„
Frankrijk	7	„	—	19.000	„
Rusland	4	„	—	20.000	„
China	21	„	—	58.000	„
Siam	2	„	—	13.000	„
Belgie	13	„	—	9.000	„
Amerika	1	„	—	1.000	„

De tallooze havens en reeden der Buitenbezittingen zijn natuurlijk slechts voor een zeer gering deel in het groote scheepvaartverkeer opgenomen; zij vormen voor het meerendeel de knooppunten van het zeer dichte verkeersnet door de kustvaart over de Indische wateren geweven. Onder het hoofdstuk betreffende het Departement der Burgerlijke Openbare Werken zijn reeds bij de bespreking van het havenwezen in de Buitenbezittingen eenige cijfers geproduceerd, welke

[1]) In 1904 46 schepen, met 63.384 reg. ton.

het aandeel in het scheepvaartverkeer aangaven van de drie belangrijkste havens dier gewesten. Hieronder volge thans een tienjarig overzicht van de scheepvaart in de voornaamste havens der Buitenbezittingen, waaronder dus ook die, welke van overwegend belang zijn voor het binnenlandsch verkeer.

TOTAAL AANTAL AANGEKOMEN VAARTUIGEN IN:

HAVENS	1904		1905		1906		1907		1908	
	Aantal	Inhoud M³	Aantal	Inhoud M³	Aantal	Inhoud M³	Aantal	Inhoud M³	Aantal	Inhoud M³
Padang . .	1120	1.462 000	1740	1.558.000	1841	1.693.000	1584	1.734.000	1914	1.878.000
Sabang . .	588	1.869.000	650	2.215.000	702	2.544.000	773	2.920 000	794	3.429.000
Belawan Deli	3502	859.000	3158	769.000	2914	786.000	3194	876.000	2544	837.000
Samboe (petr. etabl.) . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1116	915 000
Palembang .	1071	685.000	1046	736.000	1076	918.000	1164	942.000	1063	925.000
Muntok . .	1180	393.000	938	424.000	926	450.000	868	514.000	850	670.000
Bandjermasin	830	399.000	850	455.000	776	469.000	805	510.000	829	493 000
Stagen . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Balik Papan.	1171	1.001.000	1316	1.344.000	1272	1.340.000	1594	1.502.000	1497	1.652.000
Menado . .	312	314.000	440	480.000	422	478.000	391	455.000	425	561.000
Makassar . .	1539	1.282.000	2052	1.501.000	2735	1.608.000	3469	1.551.000	4140	2.023.000
Singaradja .	2962	724.000	3499	821.000	3057	822.000	2257	648.000	1979	1.041.000

HAVENS	1909		1910		1911		1912		1913	
	Aantal	Inhoud M³	Aantal	Inhoud M³	Aantal	Inhoud M³	Aantal	Inhoud M³	Aantal	Inhoud M³
Padang . .	1636	2.069.000	1591	2.370.000	1635	2.593.000	1843	2.839.000	1998	2.987.000
Sabang. . .	843	3.841.000	890	4.337.000	915	4.764.000	1016	5 507.000	1061	5.874.000
Belawan Deli	2281	925.000	2643	965.000	3029	1.045.000	3344	1.139.000	3599	1.240.000
Samboe (petr. etabl.) . . .	1994	1.220.000	2727	1.565.000	3294	1.773.000	3781	1.811 000	3325	1.430.000
Palembang .	1042	941.000	1109	1.058.000	1002	1.135.000	1015	1.083.000	1055	1.039.000
Muntok. . .	810	790.000	713	880.000	708	920.000	595	941.000	523	903.000
Bandjermasin	837	508.000	870	515.000	846	540.000	814	536.000	924	602.000
Stagen . . .	172	486.000	197	656.000	193	600.000	261	891.000	271	983.000
Balik Papan.	1255	1.730.000	1293	2.232.000	1351	2.469.000	1277	2.084.000	1054	1.854.000
Menado . .	381	640.000	418	603.000	223	570.000	216	667.000	180	694.000
Makassar . .	3836	2.210.000	3497	2.337.000	3245	2.299.000	3265	2.437.000	3486	2.942.000
Singaradja .	2136	734.000	2468	1.044.000	2149	919.000	1894	1.023.000	1721	1.020.000

INHOUD IN M³ DER GEDURENDE 1904-1913 AANGEKOMEN VAARTUIGEN.

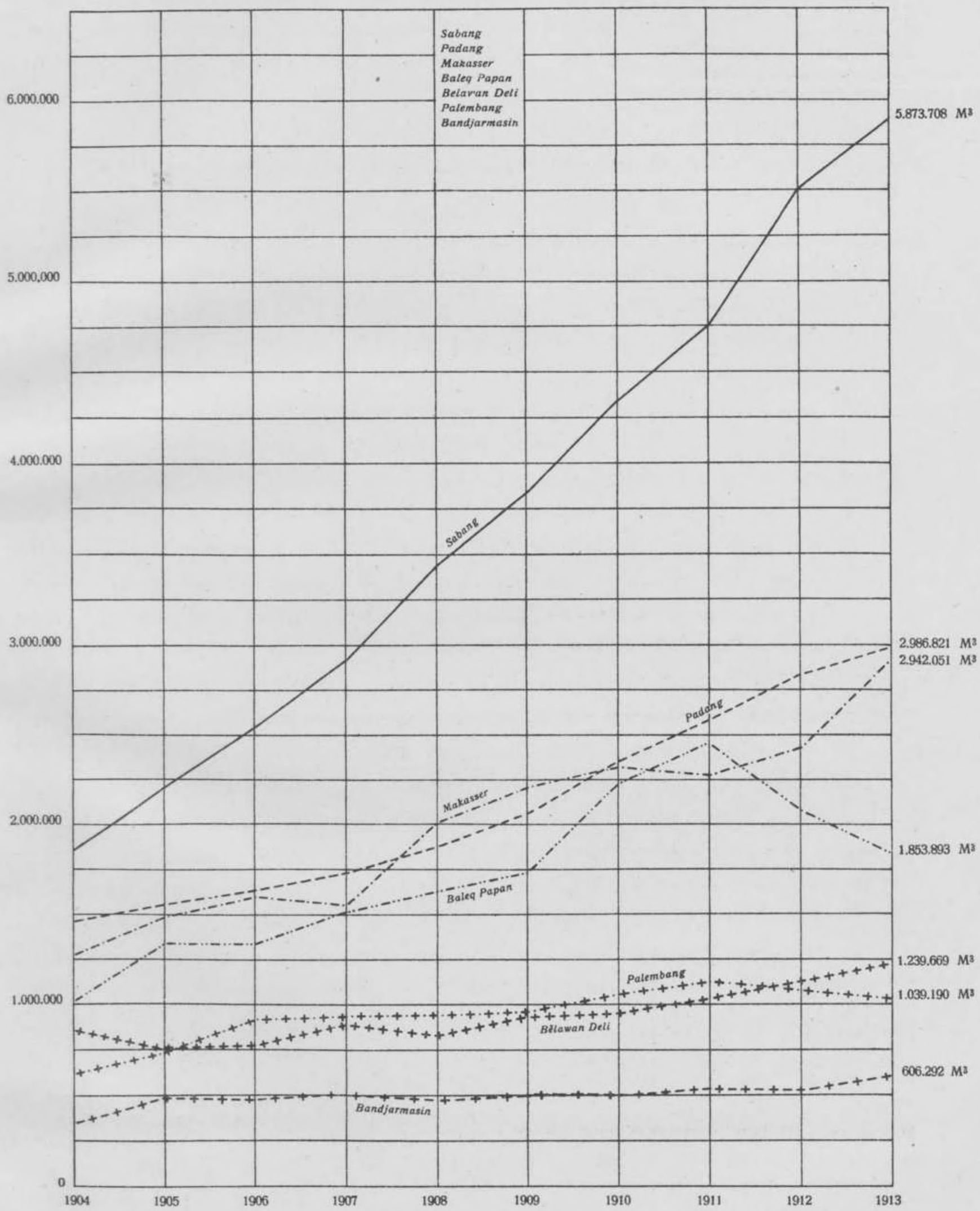

De Ontwikkeling der Kustvaart in Nederlandsch-Indie.[1])

Feitelijk dateert de kustvaart met stoomschepen van de laatste 50 jaren, want hoewel ook reeds in de eerste helft der 19de eeuw een enkel stoomschip in onzen Archipel voer, de opening der eerste geregelde diensten had toch pas plaats in 1850. Vóór dien tijd had het vervoer van ambtenaren, post en troepen plaats met schepen der Koninklijke Marine, doch bij de steeds grootere eischen, welke dit vervoer begon te stellen, werden die schepen daardoor te veel aan hunne eigenlijke bestemming onttrokken.

Om dit tegen te gaan, werden in 1850 3 geregelde stoomvaartdiensten geopend door den heer Cores de Vries, die daarvoor eene jaarlijksche subsidie van *f* 100.000 (ongeveer *f* 18.— per geogr. mijl) van de Regeering ontving. De drie lijnen waren die tuschen Batavia en Padang; Batavia, Semarang, Soerabaja en Makassar; en Makassar, Amboina, Ternate en Menado. Deze laatste dienst werd in den Westmoesson slechts tweemaandelijks, de overige werden maandelijks bevaren.

Geleidelijk breidden de geregelde gesubsidieerde stoomvaartverbindingen zich na dat jaar uit, ook door middel van andere ondernemers dan den eerstgenoemden, zoodat in 1856 het aantal afgelegde geogr. mijlen, waarover subsidie werd uitgekeerd, reeds 19000 bedroeg. Besloten werd dit aantal in 1865, het jaar, waarin het contract met den heer Cores de Vries afliep, uit te breiden tot 42.000 geogr. mijlen en het geheele bedrijf tegen de billijkste subsidievoorwaarden aan te besteden. Zoodoende kwam vanaf dat jaar het geheele gesubsidieerde stoomvaartverkeer in handen van ééne Engelsche onderneming de „Nederlandsch-Indische Stoomvaart Maatschappij", waaraan eene subsidie van *f* 6.97 per mijl werd toegekend. Deze toestand bleef tot 1890 bestaan, waarna eene voor het geheele scheepvaartverkeer en daarmede voor den bloei van Nederlandsch-Indie, zeer gewichtige verandering

[1]) Naar gegevens welwillend afgestaan door den Heer L. J. Lambach, President-Directeur der Koninklijke Paketvaart Maatschappij.

plaats had. Toen in dat jaar de overeenkomst met de Engelsche Maatschappij afliep, besloot de Regeering ervoor te waken, dat het ook om politieke redenen zoo gewichtige verkeersvraagstuk niet meer beheerscht kon worden door eene Buitenlandsche maatschappij. Het contract met de Nederlandsch-Indische Stoomvaart Maatschappij werd dus niet meer verlengd, doch in haar plaats kwam eene zuiver-nationale onderneming, de Koninklijke Paketvaart Maatschappij, opgericht door de voormannen der twee groote Nederlandsche Stoomvaart Maatschappijen „Rotterdamsche Lloyd" en „Nederland".

Aan deze Maatschappij werd voor vijftien jaar het vervoer gegund, tegen eene voor iederen dienst afzonderlijk vast te stellen subsidie, varieerende tusschen *f* 20 en *f* 1.50 per G. M., met een gemiddelde van *f* 7.32 per G. M. voor het eerste exploitatiejaar. In het contract werden voorts bijzondere voorwaarden opgenomen, in de eerste plaats dienende om het nationaal karakter der onderneming te waarborgen, en ook om de nationale scheepsbouwindustrie te steunen. Zoo moesten de scheepsofficieren allen Nederlanders zijn en van de nieuw te bouwen schepen der maatschappij minstens $^2/_3$ op Nederlandsche werven gebouwd worden.

De dienst werd op den 1en Januari 1891 aangevangen met 26 schepen, waarvan er 13 overgenomen waren van de vroegere Engelsche contractante, en de overige in Nederland besteld waren. De bruto-inhoud dezer vloot bedroeg 30.000 ton, terwijl het aantal contractueele diensten in dat eerste exploitatiejaar 13 bedroeg. Reeds in dat eerste jaar werden behalve de 90.000 G. M. op deze contractueele diensten, nog 100.000 G. M. buiten contract afgelegd, grootendeels om nieuwe verbindingen te openen, welke niet dadelijk-winstgevend zouden zijn, doch waardoor de nog onontgonnen streken der Buitenbezittingen de eerste mogelijkheid verkregen voor meerdere ontwikkeling.

Van den aanvang der exploitatie af heeft de jonge Maatschappij zich dus gesteld boven het engere commercieele standpunt, dat uitsluitend onmiddellijke winst zoekt en naar vermogen medegewerkt aan den vooruitgang van Nederlandsch-Indie. In geheel afgesloten streken, waar de Inlander door gebrek aan uitvoergelegenheid nimmer moeite deed om producten voor den export te winnen, bracht zij thans die verbindingen, waardoor handel en daarmede grootere welvaart, het land binnenkwamen. Door deze ruime opvatting heeft

de Paketvaart dan ook voor een niet gering deel bijgedragen tot den tegenwoordigen welvaartstoestand der Buitengewesten.

Reeds in 1899 werd het contract, dat pas in 1905 zou eindigen, weder met 10 jaren verlengd, waarbij de Maatschappij tevens toestemde in eene subsidievermindering van *f* 250.000 's jaars vanaf 1899, doch in ruil daarvoor ook voor hare niet gesubsidieerde diensten het monopolie van het Gouvernementsvervoer verkreeg, hetgeen voor iederen te openen dienst een zekere basis kon vormen.

Het ligt niet op den weg van dit overzicht de ontwikkeling der Maatschappij tot haren tegenwoordigen omvang op den voet te volgen; het ondervolgende staatje geeft daarvan een voor ons doel voldoend denkbeeld.

Jaar	Aantal schepen	Bruto tonnen-inhoud	Vervoerde lading in tonnen	Aantal passagiers	Aantal Zeemijlen	Totale Subsidie	Contractueel afgelegd aantal zeemijlen	Subsidie per contractueel afgelegde zeemijl	Aantal geregeld bezochte plaatsen
1891	26	28.637	221.532	119.366	752.348	*f* 659.840	361.184	*f* 1.83	—
1894	31	32.560	350.042	172.394	963.068	„ 671.109	376.672	„ 1.78	119
1897	32	38 639	467.854	179.750	1.044.264	„ 665.289	379.996	„ 1.75	128
1900	34	43.337	574.836	185.780	1.163.856	„ 398.463	305.620	„ 1.34	136
1903	47	61.247	713.357	249.647	1.425.652	„ 463.667	347.680	„ 1.33	143
1906	46	61.566	854.811	338.501	1.469.280	„ 461.899	342.008	„ 1.35	163
1909	64	91.741	1.141.859	481.813	1.926.904	„ 457.798	313.420	„ 1.46	260
1912	76	115.343	1.700.630	679.850	2.424.644	„ 476.720	325.604	„ 1.46	296
1913	84	137.117	1.867.458	663.378	2.530.280	„ 476.988	388.364	„ 1.23	—

Deze cijfers toonen aan, dat sedert de oprichting de bruto-tonneninhoud der schepen vervijfvoudigd, de lading bijna vernegenvoudigd en het aantal passagiers verzesvoudigd is. Hoewel het aantal in contract bevaren G.M. bijna hetzelfde is gebleven gedurende het beschouwde tijdvak, bedroeg het totaal aantal afgelegde mijlen in 1913 drie en een half maal zooveel als in het eerste exploitatie-jaar, een vooruitgang, welke teekenend is voor den durf der K. P. M, voorzoover betreft het in het leven roepen van „pionier"-diensten.

Volledigheidshalve volge hierachter eene meer gedetailleerde opgave betreffende de K. P. M. vloot in 1914.

De Maatschappij had in dat jaar in de vaart:

60 passagiersschepen, van 5040 tot 530 ton metende, met een gezamenlijken bruto-inhoud van ruim 118.000 ton;

20 vrachtschepen, tusschen 3670 en 313 ton inhoudende, gezamenlijk bijna 18.000 ton metende;

4 hekwielers voor het rivierverkeer in Palembang en Borneo, gezamenlijk 450 ton inhoudende;

terwijl voorts nog 2 motorlichters en een sleep- en bergingsvaartuig van totaal bijna 800 ton inhoud tot de vloot behoorden.

In aanbouw waren op dat tijdstip nog 6 passagiersschepen van 12000 ton inhoud en 3 vrachtschepen van 7100 ton.

De groote voordeelen, welke het bedrijf dezer Maatschappij afwerpt voor de Nederlandsche scheepsbouwers, blijken uit enkele cijfers der exploitatierekening.

Sedert hare oprichting betaalde de Maatschappij voor 117 schepen *f* 40.154.270. Hiervan werden 84 schepen ter waarde van *f* 34.885.990 op Nederlandsche werven gebouwd, terwijl er slechts 7, ter waarde van *f* 1.965.280 afgeleverd werden door Buitenlandsche werven en de overige 26 tot een bedrag van *f* 3.303.000 verkregen werden door overname van andere maatschappijen. Verder worden alle reparaties zooveel mogelijk op Nederlandsch-Indische werven verricht. In 1913 werd aan reparatie- en onderhoudskosten betaald 2½ millioen gulden, een bedrag dat dus bijna geheel aan de Nederlandsch-Indische industrie ten goede kwam. In hetzelfde jaar betaalde de K. P. M. aan salarissen een bedrag van *f* 4.000.000; cijfers, welke gezamenlijk wel een beeld vermogen te geven van de zeer groote uitbreiding, welke het op betrekkelijk bescheiden voet begonnen bedrijf der Maatschappij in de kwarteeuw van haar bestaan heeft verkregen.

Ook het doorvoerverkeer van en naar Europa, dat vroeger hoofdzakelijk te Singapore plaats had, doch thans door de uitbreiding en krachtige actie dezer Maatschappij, steeds meer verlegd wordt naar Nederlandsch-Indische havens, vertoont een flinken vooruitgang. Zoo werden in 1913 376.800 ton goederen in Nederlandsch-Indische havens overgescheept van of naar Europa. Vooral in de groote overscheephavens van Java (Batavia, Semarang en Soerabaja) en te Makassar

heeft zich dit handelsbedrijf gedurende de laatste jaren zeer sterk ontwikkeld en is daar een bron van welvaart en levendig handelsverkeer geworden.

Hoewel blijkens het bovenstaande de K. P. M. zich in de 25 jaren van haar bestaan eene leidende rol heeft weten te verzekeren in de groote Indische kustvaart, toch bestaan er naast haar nog tal van firma's of maatschappijen, die op eigen risico daaraan deelnemen en, zij het ook in veel bescheidener mate, eveneens bijdragen tot de ontsluiting en ontwikkeling van anders geïsoleerd liggende streken. Naast de groote K. P. M. vloot bevaren nog ruim zestig andere stoomers als kustvaarders de Indische wateren.

Hiervan voeren er 15, met een gezamenlijken bruto-inhoud van 2764 ton, de Hollandsche vlag, terwijl de Engelsche vlag aan de vaart deelneemt met 33 schepen, inhoudende 31.624 ton, Duitschland met 9 schepen van 6366 ton en Japan met 3 schepen van 11.318 ton.

De voornaamste reederijen, welke tot dit levendig verkeer bijdragen, zijn:

1. Reederij „Kian Gwan", welke 7 schepen van totaal 4205 ton onder Hollandsche vlag in de vaart heeft, en voornamelijk vaart tusschen Singapore, Java, Celebes en Ternate. Grootendeels dienen zij tot vervoer van eigen lading, dank zij de groote handelsrelaties van den eigenaar, den bekenden Chineeschen handelaar Oei Tiong Ham te Semarang.

2. De „Eastern Shipping Coy", welke met 6 schepen van totaal 1315 ton onder Engelsche vlag tusschen Singapore, Penang en de Oostkust van Sumatra vaart.

3. De eveneens Engelsche „West-Australian" en „Ocean Shipping Coys", die tezamen 4 schepen in de vaart hebben van totaal 6849 ton, waarmede een veertiendaagsche dienst tusschen Java en West-Australië wordt onderhouden.

4. De Engelsche „B(ritish) I(ndian S(team) N(avigation) Company", welke eene geregelde verbinding tusschen Britsch Indie, Java en Australie onderhoudt met 4 schepen van totaal 11.282 ton.

5. De bekende Duitsche reederij „Norddeutscher Lloyd" onderhoudt geregelde diensten tusschen Singapore en de Oostkust van Sumatra; Singapore, Bali en Celebes[1]) en Singapore, Java, Molukken en D. N. Guinea met 7 schepen totaal 4305 ton inhoudende.

[1]) In 1914 gestaakt, reeds vóór den oorlog.

6. Ten slotte wordt door de Japansche „Nanyo Yusen Kumi" eene geregelde vaart tusschen Japan, China, Singapore en Java onderhouden, waartoe zij 3 schepen van 11.318 ton bruto inhoud in de vaart heeft.

Wanneer men bedenkt dat in 1849 slechts één koopvaardijschip in Indie bestond, in 1851 twee en dit getal vijftien jaren later nog pas tot elf was aangegroeid, dan mag deze toename van het aantal der geregelde kustvaarders in onzen Archipel tot 150, welke dus vrijwel geheel uit de laatste halve eeuw dagteekent, wel een verblijdend verschijnsel genoemd worden dat den grooten bloei onzer Koloniën gedurende dat tijdperk kenschetst.

Afgestaan door de Indische Krijgskundige Vereeniging.

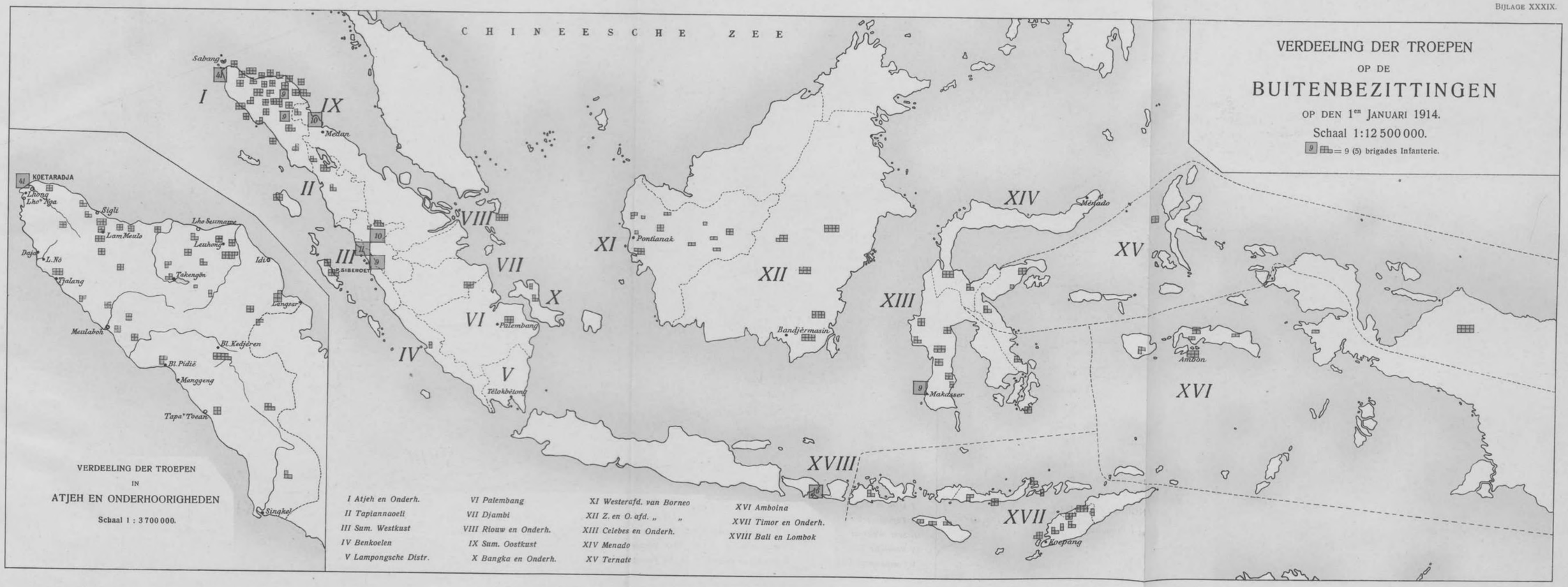

Afgestaan door de Indische Krijgskundige Vereeniging.

RESIDENTIE.	JAAR VAN	
	OPNEMING.	*a.* HERMETING. *b.* HERZIENING.
A. JAVA.		
BATAVIA (oud)	1849 — 1854	1869 — 1879 *a* 1896 — 1905 *b*
CHERIBON (1)	1854 — 1857	1914 — *a*
BANJOEMAS	1857 — 1861	1896 — 1899 *a*
BAGELEN (voormalig)	1857 — 1860	1899 — 1902 *a*
KEDOE (oud)	1860 — 1862	1902 — 1905 *a*
SEMARANG (oud)	1861 — 1864	1904 — 1911 *a*
DJOKJAKARTA (2)	1862 — 1863	
SOERAKARTA (2)	1861 — 1866	
TEGAL (voormalig)	1863 — 1866	1912 — 1915 *a*
PEKALONGAN	1863 — 1866	1911 — 1914 *a*
KRAWANG (voormalig)	1866 — 1869	1908 — 1915 *a*
MADIOEN (1)	1864 — 1871	1914 — *a*
JAPARA (voormalig)	1866 — 1869	1908 — 1913 *a*
REMBANG (1)	1868 — 1875	1914 — *b*
KEDIRI (oud) *	1869 — 1875	1912 — 1914 *b*
SOERABAJA (2)	1871 — 1878	
PASOEROEAN (oud) *	1873 — 1879	1910 — 1913 *b*
PROBOLINGGO (voormalig) *	1875 — 1883	1911 — 1914 *b*
BESOEKI (oud) *	1875 — 1883	1911 — 1914 *b*
BANJOEWANGI (voormalig) *	1880 — 1883	1911 — 1912 *b*
PREANGER-REGENTSCHAPPEN (1)	1871 — 1886	1898 — *b*
MADOERA (1)	1878 — 1882	1914 — *b*
BANTAM (gedeeltelijk) *	1878 — 1885	1910 — 1912 *b*
B. SUMATRA		
SUMATRA'S-WESTKUST EN TAPANOELI	1885 — 1906	
LAMPONGSCHE DISTRICTEN	1906 — 1913	
PALEMBANG (1)	1906 —	
BENKOELEN (1)	1909 —	
ATJÈH EN ONDERHOORIGHEDEN (1)	1900 —	
SUMATRA'S-OOSTKUST (gedeeltelijk) (1)	1877 — 1882	1913 — *a*
BILLITON	1877 — 1878	
C. BORNEO.		
WESTERAFDEELING VAN BORNEO	1886 — 1895	
D. CELEBES.		
HET ZUIDWESTELIJK SCHIEREILAND (1)	1857 — 1878	1913 — *a*

(1) Onderhanden.
(2) Zal onderhanden worden genomen.

TOELICHTINGEN.

A. JAVA. De *vóór het jaar 1870* op *Java* verkregen resultaten zijn niet geheel betrouwbaar, aangezien de triangulatie niet altijd een voldoende voorsprong op de opneming had. De oorspronkelijke kaarteering, uitgevoerd op de schaal 1:10.000, werd slechts gebruikt voor de samenstelling van overzichtskaarten op de schaal 1:100.000.

De resultaten van de *in de jaren 1870 — 1886* op *Java* verrichte metingen werden hoofdzakelijk op de schaal 1:20.000 in kaart gebracht en in zwart gereproduceerd; zij dienden mede voor de samenstelling van de residentiekaarten op de schaal 1:100.000. Door de uitvoering van secundaire triangulaties was een behoorlijke wiskunstige grondslag gelegd voor de detailmeting, terwijl sedert 1870 de Bonne-projectie werd toegepast.

Bij de *herziening* van Java (res. Batavia en Preanger-Regentschappen) wordt geen wijziging in de schaal van de kaarteering en in de toegepaste projectie gebracht. Die van de residentiën, gemerkt met een * hebben betrekking op die gedeelten, waar landrente-metingen worden uitgevoerd. De *hermeting* heeft plaats in de Polyeder-projectie, terwijl voor de kaarteering de schaal 1:25.000 wordt gebezigd. Deze detailbladen worden photografisch verkleind op de schalen 1:50.000 en 1:100.000, zoodat een graadafdeelingsblad op 1:100.000 dezelfde oppervlakte terrein voorstelt als vier bladen op 1:50.000 en zestien bladen op 1:25.000. Alle bladen zijn in kleuren gedrukt.

B. SUMATRA. Bij de opneming van Sumatra wordt de Polyeder-projectie toegepast.

De kaarteering van Sumatra's Westkust en Tapanoeli had plaats op 1:20.000, 1:40.000 of 1:80.000, al naar gelang de terreinen uit een economisch oogpunt meer of minder van belang werden geoordeeld.

Voor Zuid-Sumatra worden de schalen 1:25.000 en 1:100.000 gebezigd en voor Sumatra's Oostkust de schalen 1:50.000, 1:100.000 en 1:200.000.

In Atjèh en Onderhoorigheden berust de voorloopige opneming op enkele astronomische plaatsbepalingen; de kaarteering geschiedt op 1:40.000 en 1:80.000. De vluchtige opneming van een gedeelte van Sumatra's-Oostkust heeft slechts gediend voor de samenstelling van overzichtskaarten op de schaal 1:200.000.

C. BORNEO. In verband met de ligging nabij den evenaar werd bij de kaarteering van de Westerafdeeling van Borneo de Mercator-projectie toegepast. De voornaamste verbindingen werden oorspronkelijk op 1:50.000 gekaarteerd (weg- en rivierkaart), het tusschengelegen terrein werd op 1:200.000 opgenomen. Een aantal van 103 astronomisch bepaalde punten heeft bij de opneming en kaarteering tot grondslag gediend.

D. CELEBES. De opneming van het Zuidwestelijke schiereiland van Celebes, gedeeltelijk uitgevoerd door de militaire verkenningen, gedeeltelijk onder toezicht van het personeel van het Binnenlandsch Bestuur, is slechts als een vluchtige te beschouwen en heeft gediend voor de samenstelling van een kaart in 6 bladen op de schaal 1:200.000. Het voormalige rijk Gowa werd op de schaal 1:100.000 gekaarteerd. Voor de hermeting van bovengenoemd schiereiland is de schaal 1:50.000 aangenomen, terwijl de vlakte van Gowa en die van Djeneponto op de schaal 1:25.000 worden gekaarteerd.

Voor het overige deel van het eiland Celebes worden de schalen 1:50.000 1:100.000 en 1:200.000 gebezigd.

LIJST DER ILLUSTRATIES

			Tegenover Blz.
PLAAT	1	. . . . .	II.
Fig.	1	Z. Exc. A. W. F. Idenburg, G. G. van Ned. Indie; Oud-Minister van Kol.; Oud- Gouv. van Suriname.	
„	2	Z. Exc. J. B. van Heutsz, Adjudant-Generaal, Adjudant in Buitengewonen Dienst van H. M. de Koningin, oud-G. G. van Ned. Indie; Gep. Luitenant-Generaal van het Ned. Ind. Leger.	
„	3	H. Colijn, De eerste adv. v. d. bestuursz. der Buitenbez. Oud-Min. van Oorlog; lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.	
PLAAT	2	. . . . .	4
Fig.	1	Volkstypen van de Tobahoogvlakte (districtshoofd van Poelau Pardapoer).	
„	2	Volkstypen uit de Daïrilanden, ten W. van het Tobameer.	
„	3	Rijke Atjeher met zijne vrouw.	
PLAAT	3	. . . . .	8
Fig.	1	Minangkabauers.	
„	2	Dajaktypen uit Centraal-Borneo.	
„	3	Groep Orang Sekah (inboorlingen van Banka).	
PLAAT	4	. . . . .	12
Fig.	1	Amboineesche Christenmeisjes.	
„	2	Papoeatype van Kwawi; N. Guinea.	
„	3	Koeboes (zwerfstam in Palembang en Djambi).	
PLAAT	5	. . . . .	32
Fig.	1	Credietbank en padiloemboeng met dorpshoofden; Palembang.	
„	2	Gewapende politie voor Pontianak.	
PLAAT	6	. . . . .	44
Fig.	1	Veestapel der immigranten te Gedong Tataân; Lampongsche Districten.	
„	2	Gezicht over de kolonisatieterreinen te Gedong Tataän.	

			Tegenover Blz.
PLAAT	7	. . . . .	48
Fig.	1	Panorama der Emmahaven.	
„	2	Panorama der Sabanghaven.	
PLAAT	8	. . . . .	50
Fig.	1	Caisson in aanbouw voor de havenwerken te Makassar.	
„	2	idem.	
PLAAT	9	Atjehsche loopbrug der bevolking	52
PLAAT	10	. . . . .	54
Fig.	1	Brug over de Woih-ni-Enang[2] (Gajo-weg), van uit het Westen gezien.	
„	2	Rotanhangbrug in de Toradjalanden ; Celebes.	
PLAAT	11	. . . . .	57
Fig.	1	Brug van de B. O. W. over de Amparangrivier (groote weg Makassar-Sanjdjai); Celebes.	
„	2	Brug, door het B. B. aangelegd (weg Sanjdjai-Kadjang).	
PLAAT	12	. . . . .	58
Fig.	1	Wegaanleg ter Sumatra's Westkust.	
„	2	Brug over de Enim in den autoweg Palembang-Benkoelen.	
PLAAT	13	Station voor draadlooze telegrafie te Sabang.	62
PLAAT	14	. . . . .	64
Fig.	1	Spoorweg, tunnel en postweg ter Sumatra's Westkust.	
„	2	Lijngedeelte der W/S. S. S. bij Ajer-Mantjoer.	
PLAAT	15	. . . . .	66
Fig.	1	Spoorwegbrug over de Ombilinrivier en meer van Singkarak ; West-Sumatra.	
„	2	Kolenladen in de Emmahaven.	
PLAAT	16	. . . . .	71
Fig.	1	Brug over de Lamtemotrivier [Atjehtram].	
„	2	Gedeelte der berglijn van de Atjehtram nabij het Aloer-Pantja-viaduct.	

			Tegenover Blz.
PLAAT	17	. . . . .	90
Fig.	1	Emplacement der goudmijn Redjang-Lebong; Benkoelen.	
„	2	Gouvernements-goudexploratie te Tambang-Sawah.	
PLAAT	18	. . . . .	94
Fig.	1	Ertstransport in eene oppervlakte-ontginning op Banka.	
„	2	Alluviale tinerts-ontginning met dubbelen transportband op Billiton.	
PLAAT	19	. . . . .	96
Fig.	1	Het gieten van tin in de bekende schuitjesvormen.	
„	2	Ingang van de Doerian-steenkolenmijn; Sawah-Loento.	
PLAAT	20	Panorama van het spuitbaggerbedrijf der tinwinning op Billiton	101
PLAAT	21	Panorama van Sawah-Loento (Gouvernements-Ombilin-kolenmijnen)	103
PLAAT	22	. . . . .	105
Fig.	1	In de Ombilinmijn.	
„	2	Het winnen van steenkool aan de oppervlakte (Ombilin-mijn).	
PLAAT	23	. . . . .	106
Fig.	1	Steenkoolladen te Poeloe-Nangka; N. van Poeloe Laoet.	
„	2	Bruinkoolontginning der bevolking in de bedding der Ajer-Minggoe; Palembang.	
PLAAT	24	. . . . .	110
Fig.	1	Spuitende petroleumbron.	
„	2	Residu-innemen te Tarakan.	
„	3	Tankinstallatie te Tarakan.	
„	4	Panorama van Balik-Papan.	
PLAAT	25	Blootgelegde ertsgang; Gouvts. exploratie te Sassak; Celebes.	122
PLAAT	26	. . . . .	142
Fig.	1	Gouvernements-rivierstoomers; Borneo.	
„	2	Autoweg Palembang-Benkoelen.	

			Tegenover Blz.
PLAAT	27	. . . . .	182
Fig.	1	Verschillende volkstypen, als koelie werkzaam ter Oostkust van Sumatra.	
„	2	Koelies in een fermenteerschuur; Oostkust van Sumatra.	
PLAAT	28	. . . . .	193
Fig.	1	Zendingskerkje te Manganitoe; Ternate.	
„	2	Zendingsschool te Boeli; „	
„	3	Zendelingshuis te Boeli; „	
PLAAT	29	Mohammedaansche priesterschool in Groot-Atjeh . . .	197
PLAAT	30	Moskee te Fort de Kock	202
PLAAT	31	. . . . .	204
Fig.	1	Afgodsbeelden te Korwaar; res. Ternate.	
„	2	Huisbeschermers te Sagea (Weda).	
„	3	Het afknippen van het haar bij een tot het Christendom bekeerd Alfoer.	
PLAAT	32	. . . . .	210
Fig.	1	Waterschepwiel (kintjir) op Sumatra's Westkust.	
„	2	Sawahs op de hoogvlakte van Matoer; Sumatra's Westkust.	
PLAAT	33	. . . . .	214
Fig.	1	Inlandsche ploeg; Atjeh.	
„	2	Hindoestanploeg.	
„	3	Tabaksaanplant der beyolking; Zuid-Celebes.	
„	4	Bereiding van sagomeel.	
PLAAT	34	. . . . .	220
Fig.	1	Arenpalm, waarvan het sap de bekende inlandsche suiker oplevert.	
„	2	Vruchtdragende peperplant.	
PLAAT	35	. . . . .	262
Fig.	1	Pepertuin in Atjeh.	
„	2	Inlandsche suikerrietmolen; Sumatra's Westkust.	

			Tegenover Blz.
PLAAT	36	. . . . .	232
Fig.	1	Bevolkings-klapperaanplant; Z. Celebes.	
„	2	Bevolkings-houtaankap; Zuider- en Oosterafd. van Borneo.	
PLAAT	37	. . . . .	236
Fig.	1	Tabakscultuur in Deli.	
„	2	6-jarige rubberaanplant; onderneming Soengei Lipoet; Atjeh.	
PLAAT	38.	Boschontginning van de rubber-onderneming Semadam; Atjeh	250
PLAAT	39	. . . . .	270
Fig.	1	Het verzamelen van looistof-bast; West-Borneo.	
„	2	Produceerende djeloetoengboom.	
„	3	Damarzoekers; Halmaheira.	
PLAAT	40	. . . . .	280
Fig.	1	Burgosschelp, Trocaschelp en paarlemoerschelp.	
„	2	Vischschieten; N. Guinea.	
„	3	Groote parelschoener bij de Aroe-eilanden.	
PLAAT	41	. . . . .	284
Fig.	1	Arabische dekhengst op Soemba.	
„	2	Paardenstoeterij van het landschap Makale (Loewoe, Celebes).	

LIJST DER BIJLAGEN

		Tegenover Blz.
I.	Kaart onzer Gezagsuitoefening in den Indischen Archipel .	1
II.	Bevolkingsoverzicht (statistiek)	2
II*a*.	Grafiek betreffende de huidige sterkte van het veldleger en de Gewapende Politie op de Buitenbezittingen . . .	2
III.	Overzicht van den financieelen toestand der landschapskassen, 1910-1914	16
IV.	Staat betreffende het Inlandsch Credietwezen op de B. B.	34
V.	Kaart van de erfpachtsperceelen en landbouwconcessies op Sumatra	40
VI.	Grafiek der kolonisatieproeven in de Lampongsche Districten.	42
VII.	Wegen- en Spoorwegenkaart van Sumatra	56
VIII.	Grafiek betreffende de financieele resultaten der W/S. S. S.	68
IX.	Grafiek betreffende de exploitatie der W/S. S. S. . . .	68
X.	Grafiek betreffende de Atjeh-tram	70
XI.	Kaartje der verbinding tusschen Atjeh-tram en Deli-net .	72
XII.	Grafiek betreffende de Deli-spoor	74
XIII.	Grafiek betreffende de Deli-tramlijnen	74
XIV.	Kaart der concessies in de Lampongsche Districten . . .	78
XV.	Kaart van den mijnbouw in de B. B.	92
XVI.	Grafiek betreffende de Bankatinwinning (exploitatie) . .	98
XVII.	Grafiek betreffende de Bankatinwinning (opbrengst) . .	98
XVIII.	Grafiek betreffende de particuliere tinwinning in den Archipel	100
XIX.	Kaartje der voornaamste olie- en steenkoolvindplaatsen. .	100
XX.	Kaartje der Ombilinkolenvelden.	102
XXI.	Grafiek betreffende de exploitatie der Ombilinmijnen. . .	104
XXII.	Grafiek betreffende de particuliere steenkoolwinning. . .	108

		Tegenover Blz.
XXIII.	Gegevens betr. de Koloniale Petroleum Mij. . . .	124
XXIV.	Grafiek betr. het winnen van ruwe olie in de B. B.	124
XXV.	Grafiek betreffende het winnen van goud en diamant in de B. B.	126
XXVI.	Grafiek betreffende de productie en opbrengst van goud en zilver	126
XXVII.	Overzicht betreffende de inkomsten en uitgaven bij 's Lands Kas in de B. B., 1904 en 1913.	150
XXVIII.	Grafiek der inkomsten, 1903-1913.	178
XXIX.	Kaartje der Opiumregie in de B. B.	162
XXX.	Kaart der rechtsbedeeling in de B. B.	190
XXXI.	Statistiek betreffende het aantal contractkoelies in de B. B.	184
XXXII.	Statistiek betreffende het aantal van Java vertrokken en daar teruggekeerde contractkoelies.	184
XXXIII.	Statistiek betreffende het aantal scholen en leerlingen; Inlandsch Onderwijs	200
XXXIV.	Statistiek betreffende de voor het Inlandsch Onderwijs op de B. B. verleende subsidies	200
XXXV*a*.	Kaart betreffende het Inlandsch Onderwijs op Sumatra.	192
XXXV*b*.	Kaart betreffende het Inlandsch Onderwijs op Borneo, de Molukken en de kleine Soenda-eilanden.	194
XXXV*c*.	Kaart betreffende het Inlandsch Onderwijs op Celebes.	196
XXXVI.	Statistiek betreffende den uitvoer van landbouwproducten naar het Buitenland.	263
XXXVII.	Grafiek betreffende de scheepvaart in de voornaamste havens der B. B.	308
XXXVIII.	Kaart der verlichting van de Indische wateren. . .	304
XXXIX.	Kaart betreffende de troepenverdeeling op de Buitenbezittingen	314
XL.	Kaart betreffende den stand van het kaarteeringswerk in den Archipel.	314

Behoort bij Bijlage XXXIX en XL.

Het Departement van Oorlog.

De werkzaamheden van dit departement hebben geen directen invloed kunnen uitoefenen op den vooruitgang der Buitenbezittingen in het tijdvak 1904-1914; daarom was de opneming van eene bespreking dier werkzaamheden in het lichaam van dit werk zelf niet op haar plaats. Toch is door de schitterende actie van het leger de gezagsuitbreiding der laatste jaren over verschillende, vóór genoemd tijdvak niet-ontsloten, gebiedsdeelen, tot stand gebracht en daardoor de mogelijkheid geschapen tot de hiervoren geschetste ontwikkeling.

De vorenstaande kaart betreffende de verdeeling van het veldleger op de Buitenbezittingen, geeft, in verband daarmede, een begrip van den door het leger nu nog verleenden bijstand voor onze gezagshandhaving, terwijl de kaart, betreffende den stand der kaarteering van den Indischen Archipel, spreekt van het zeer groote aandeel, dat de Topografische dienst, de IXde afdeeling van het Departement van Oorlog, heeft in de verspreiding van meer kennis betreffende ons eilandenrijk.

Waar noodig zal voorts bij de gewestelijke besprekingen in het IIe dl. op de werkzaamheden van het veldleger, waardoor in het besproken tijdvak ons gezag in de verschillende gewesten bevestigd is, gewezen worden.

ERRATA

OP BLADZIJDE:	STAAT:	MOET ZIJN:
1, r. 8 v.o.	Bijlage II	Deel II
11, — 5 v.o.	Celebes	Celebes en Onderh.
13, — 2 v.b.	*f* 1.344.000	*f* 1.339.000
13, — 2 v.b.	*f* 110.000	*f* 224.000
15, — 9 v.b.	*f* 1.5999.000	*f* 1.599.000
21, — 9 v.o.	in Zuider-	in de Zuider-
43, — 11 v.b.	Bengkoelen	Benkoelen
82, — 12 v.o.	Praba Noelih	Praba Moelih
107, — 4 v.o.	ton) . . . betrokken	ton . . . . betrokken)
109, noot, r. 6 v.o.	Djambi I voor	Djambi I
120, r. 14 v.b.	voor van	voor
124, — 5 v.b.	tonnen van K.G. 1000	tonnen van 1000 K.G.
146, onderste regel	292	294
147, r. 11 v.b.	76.000 en 190.000	109.000 en 152.000
152, — 4 v.b.	een deel van Java,	Java en een deel van
152, — 9 v.o.	1813	1913
158, — 2 v.b.	L. Kota;	L. Kota:
162, — 4 v.b.	Opuim	Opium
168, — 4 v.o.	alleen in de afdeeling	alleen op het eiland
204, — 19 v.b.	v. beneden	beneden
205, — 6 v.o.	Mamamassa	Mamassa
211, — 10 v.o.	laagste	laatste
212, — 10 v b.	vlakte	vlakten
227, achter Atjeh	3.020.000 en 3.023.000	3.780.000 en 3.783.000
227, „ Totalen	18.306.000 en 24.096.000	19.566.000 en 24.856.000
234 r. 9 v.o.	Singapore, van 3.445.000 L. olie naar	Singapore, waarvan weer 3.445.000 L. olie ging naar
259, r. 17 v.b.	20.000	200.000
271, totaal: Amboina	1.120.000	112.000
271, laatste totaal	2.497.000	1.489.000
272, achter koelit bakau	10.890.000	10.809.000
301, r. 3 v.b.	beteekenis, dat,	beteekenis, welke

Bijlage V: Onmiddellijk ten N. O. van de hoofdplaats Djambi is bij het afdrukken een gedeelte land tusschen twee riviertakken blauw gekleurd, dat wit had moeten blijven.

Bijlage VI: Toe te voegen de noot: ieder vakje der schaal is 6 m.M. hoog.

Bijlage XXVIII: In verband met gegevens, nà het afdrukken dezer grafiek bekend geraakt, moeten de jaartotalen van 1903/1907 respectievelijk worden: *f* 18.147.000, *f* 19.551.000, *f* 21.852.000 *f* 21.351.000, en *f* 24.392.000.

Bijlage XXXVa: Bij Lagoeboti staat in het vlaggetje I, moet zijn H (Huisvlijtschool).

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT
3 0000 00635 3548

DRUK VAN G. C. T. VAN DORP & CO. SEMARANG-SOERABAIA